

T.C.
BARTIN ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ
TÜRK DİLİ VE EDEBİYATI ANABİLİM DALI

SÖZDİZİMSEL İŞLEVLERİYLE HAREZM TÜRKÇESİNDE SÖZCÜK ÖBEKLERİ
DOKTORA TEZİ

HAZIRLAYAN
MUHARREM YILDIZ

DANIŞMAN
DOÇ. DR. ALSOU KAMALIEVA

BARTIN-2021

T.C.
BARTIN ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ
TÜRK DİLİ VE EDEBİYATI ANABİLİM DALI

SÖZDİZİMSEL İŞLEVLERİYLE HAREZM TÜRKÇESİNDE SÖZCÜK ÖBEKLERİ

DOKTORA TEZİ

HAZIRLAYAN
Muharrem YILDIZ

DANIŞMAN
Doç. Dr. Alsou KAMALIEVA

“Bu tez 11/12/2020 tarihinde aşağıdaki jüri tarafından oybirliği ile kabul edilmiştir.”

JÜRİ ÜYESİ	İMZA
Doç. Dr. Alsou KAMALIEVA (Danışman)	
Prof. Dr. Hatice ŞİRİN	
Doç. Dr. Sedat BALLYEMEZ	
Doç. Dr. Gülcan ÇOLAK	
Dr. Öğr. Üyesi Kadri KURAM	

BEYANNAME

Bartın Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü tez yazım kılavuzuna göre, Doç. Dr. Alsou KAMALIEVA danışmanlığında hazırlamış olduğum *Sözdizimsel İşlevleriyle Harezmi Türkçesinde Sözcük Öbekleri* adlı Doktora tezimin bilimsel etik değerlere ve kurallara uygun, özgün bir çalışma olduğunu, aksinin tespit edilmesi halinde her türlü yasal yaptırımını kabul edeceğimi beyan ederim.

Muharrem YILDIZ

ÖZET
Doktora Tezi

Sözdizimsel İşlevleriyle Harezmi Türkçesinde Sözcük Öbekleri

Muharrem YILDIZ

Bartın Üniversitesi

Lisansüstü Eğitim Enstitüsü

Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı

Tez Danışmanı: Doç. Dr. Alsou KAMALIEVA

Bartın-2021, Sayfa: +315

Harezmi Türkçesinde sözcük öbekleri ve sözcük öbeklerinin işlevleri bu çalışmanın konusunu teşkil etmektedir. Bu bağlamda, araştırmanın birinci bölümünde Harezmi Türkçesinin tarihi gelişimi ve eserleri hakkında bilgi verilmiştir. İkinci bölümde geleneksel sözdizim anlayışı içinde uzmanların sözdizim yaklaşımları incelenmiştir. Üçüncü bölümde Harezmi Türkçesinde sözcük öbeklerinin genel özellikleri ve işlevleri geleneksel sözdizim anlayışı ile ele alınmıştır. Dördüncü bölümde dilbilimsel açıdan sözdizim yaklaşımları konu edinilmiş ve Harezmi Türkçesinde sözcük öbeklerinin ikinci bölümde tespit edilen işlevlerinden hareketle evrensel dilbilim esaslarından istifade edilerek tasnifi yapılmıştır.

Çalışmamızda üç temel amaca ulaşmaya çalışılmıştır: Bunlar, Harezmi Türkçesinde sözcük öbeklerinin günümüz Türkiye Türkçesindeki sözcük öbeklerinden yapısal ve işlevsel farklılıklarını belirlemek; geleneksel sözdizim anlayışı içinde sözcük öbeklerinin ele alınış biçimlerini tespit etmek ve ihtilafli konuların izahına çalışmak; geleneksel sözdizim anlayışının dışına çıkarak konuya yeni görüşler sunmak, evrensel dilbilim esasları çerçevesinde konunun izahına çalışmaktır.

Harezmi Türkçesinde sözcük öbekleri, dönemin bütün eserleri taranarak fişleme metodu ile incelenmiştir.

Harezmi Türkçesinde sözcük öbeklerinin diziliş sırasının Türkiye Türkçesi ile aynı olduğu, farklılıkların daha çok ek düzeyinde olduğu ve sözcüğün sözdizimindeki işlevinden kaynaklandığı tespit edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Harezmi Türkçesi; sözcük öbekleri; sözdizimi.

ABSTRACT

P. Hd. Thesis

Word Phrases in Khorezmian Turkic Language with Their Syntactic Functions

Muharrem YILDIZ

Bartın University

Graduate School

Department of Turkish Language and Literature

Thesis Advisor: Assoc. Prof. Alsou KAMALIEVA

Bartın-2021, Sayfa: +315

Word phrases and functions of word phrases in Khorezmian Turkic Language, constitute the subject of this study. In this context, in the first chapter of the study, information was given about the historical development and works of Khorezmian Turkic Language. In the second chapter, the syntax approaches of authority are examined within the traditional syntax understanding. In the third chapter, general features and functions of phrases in Khorezmian Turkic Language are discussed with the traditional syntax understanding. In the fourth chapter, linguistically syntax approaches are discussed and the classification of the word phrases in Khorezmian Turkic Language is made by using universal linguistic principles according to the functions determined in the second chapter.

Our study has three main objectives: These are to determine the structural and functional differences of Word phrases in Khorezmian Turkic Language from word phrases in modern Turkish; determine the ways in which word phrases are handled in the traditional understanding of syntax and try to explain controversial issues; to offer new views on the subject by going beyond the traditional syntax understanding, it is to try to explain the subject within the framework of universal linguistics.

The word phrases in Khorezmian Turkic Language were examined by scanning all the works of the period and by the method of filing.

It has been found that the order of phrases in Harezmi Turkish is the same as in Turkey Turkish, the differences are mainly caused by suffixes and the function of the word in syntax.

Keywords: Khorezmian Turkic Language; Syntax; word phrase.

ÖN SÖZ

Dil tanımlarında sıkça yinelenen “dil canlı bir varlık olduğu” gerçeği; dilin ses, biçim, anlam ve sözdizim düzlemlerinde art ve eş zamanlı olarak kendini gösterir. Kadim bir geçmişe sahip Türk dili de coğrafi, siyasi, ekonomik vb. sebeplerden etkilenmiş ve çok geniş bir coğrafyada farklı lehçe, şive ve ağızlarda varlığını sürdürmektedir. Türkçe, bu yönüyle dünya dilleri arasında en zengin ve en bölünmüş diller arasındadır.

Dillerin lehçe, şive ve ağızları arasında görülen sözdizimsel değişimler; biçim, ses ve sözvarlığındaki farklılıklara nispeten daha azdır. Bu; sözdizimin dillerin en kararlı yönünü oluşturmasından kaynaklanır; çünkü sözdizim, dilin dayandığı matematiksel sistemin temelini teşkil eder ve bu temel üzerinde meydana gelen değişimlerin tespiti dilsel açıdan daha bir önem arz eder. Bu öneme binaen, çalışmamızda Harezmi Türkçesi’nde sözcük öbeklerinin sözdizimsel özellikleri değerlendirilmeye çalışılmıştır.

XIII-XIV. yüzyıllar arasında Harezmi bölgesinde, öncelikli olarak Moğol istilasının siyasi sonuçları ve göç hâdiseleri neticesinde farklı Türk boylarının bir araya gelmesi; Harezmi-Kıpçak, Harezmi-Oğuz, Harezmi-Karahanlı doğrultusunda; Oğuz, Kanglı, Kıpçak boylarının etkileşimiyle karma bir dil yapısının oluşmasına sebep olmuştur. Bu karma dil yapısı, karşılaştırmalı Türk lehçeleri üzerine yapılan araştırmalar için Harezmi Türkçesini önemli bir konuma yükseltmektedir.

Harezmi Türkçesiyle alakalı olarak muhtelif sözdizim çalışmaları yapılmış olsa da bu çalışmalarda konu tek bir eserle sınırlı tutularak ele alınmıştır. Çalışmamızı diğer çalışmalardan ayıran birinci unsur, döneme ait tüm eserlerin taranarak konunun tüm dönemi kapsayacak şekilde bütüncül bir yaklaşımla ele alınmış olmasıdır. Çalışmanın birinci bölümünde, Harezmi Türkçesindeki sözcük öbekleri, dilbilgisi uzmanlarının çoğunlukla üzerinde anlaştıkları on iki ana başlıkta, geleneksel sözdizim anlayışı ile ele alınmıştır. İlgili başlıklar altında konu ile ilgili genel görüş ve ayrılıklar karşılaştırılmış, ihtilafa düşülen konular irdelenmiş ve bunların çözümüne dair katkı sunulmaya çalışılmıştır. Bu bölümde, Harezmi Türkçesinin sözcük öbeklerindeki sözdizimsel farklılıklar, Türkiye Türkçesi ile mukayese edilerek belirgin hâle getirilmeye çalışılmıştır.

Türk dili araştırmaları içinde art ve eş zamanlı olarak hatırı sayılır ölçüde sözdizim çalışması yapılmış olsa da mevcut çalışmalar genellikle Muharrem Ergin ve Leyla Karahan’ın alana sunmuş olduğu sözdizim sistemi üzerine temellendirilmiştir. Bu da çoğunlukla tekdüze bir sözdizim anlayışının süregelmesine neden olmuştur. Bu noktada,

tezimizin bir diğer amacı da geleneksel sözdizim anlayışının dışına çıkarak konuya yeni görüşler sunmak, evrensel dilbilim esasları çerçevesinde konunun izahına çalışmaktır. Çalışmamızın ikinci bölümünde genellikle Chomsky'nin öbek yapı kuramı çerçevesinde geleneksel sözdizim ve evrensel sözdizim anlayışları sentezlenmeye çalışılmış, bu temelde Harezmi Türkçesinde sözcük öbeklerinin özellikleri irdelenmiştir.

Bu zorlu çalışmada tecrübelerini ve desteğini benden esirgemeyen, beni çalışmaya ve başarmaya teşvik eden saygıdeğer hocam Doç. Dr. Alsou Kamaliev'a; tez izleme komitesinde olan ve tezin her aşamasında yardımlarını gördüğüm Doç. Dr. Sedat Balyemez ve Dr. Öğr. Üyesi Kadri Kuram ve üzerimde emeği olan bütün hocalarıma; varlıklarını her zaman yanımda hissetmeye muhtaç olduğum sevgili aileme teşekkürü bir borç bilirim.

Muharrem YILDIZ

Bartın, 2021

İÇİNDEKİLER

BEYANNAME.....	
ÖZET.....	iv
ABSTRACT	vi
ÖN SÖZ.....	viii
KISALTMALAR.....	xx
GİRİŞ	1
1. HAREZM TÜRKÇESİ.....	2
1.1. Tarihî Gelişimi.....	2
1.2. Harezmi Türkçesi Eserleri	6
1.2.1 Mukaddimetü'l-Edeb.....	6
1.2.2. Kısasu'l Enbiya.....	7
1.2.3. Nehcü'l Ferâdis.....	8
1.2.4. Mu'inü'l-Mürîd	10
1.2.5. Satır Arası Kuran Tercümelere.....	10
1.2.6. Husrev ü Şirin.....	11
1.2.7. Muhabbet-nâme	12
1.2.8. Sirâcü'l-Kulûb	13
1.2.9. Altın Ordu Yarlık ve Bitikleri.....	13
1.2.10. Mi'raçnâme.....	14
1.2.11. Uygur Harfli Oğuz Kağan Menakıbı.....	15
1.2.12. Kitâbu Hilyetü'l-İnsân ve Halbetü'l-Lisân	15
1.2.13. Harezmi Türkçesi ile Hazreti Muhammed Menkıbeleri.....	15
1.2.14. Kul Süleyman (Bakırganî) ve Yunus Emre Hikmetleri.....	16
1.2.15. Sâl-nâme.....	16
1.2.16. Miftahü'l-Adl.....	16
1.2.17. Dâsitân-ı Cumcuma.....	17
1.2.18. Cevâhirü'l-Esrar	17
1.2.19. Fal Kitabı	17
2. SÖZDİZİM	18
2.1. Dil ve İşlevleri.....	18
2.2. Dil ve Sözdizim	19
2.3. Sözdizim Yaklaşımları	20
2.4. Sözcük Öbeklerinin Özellikleri.....	34
3. HAREZM TÜRKÇESİNDE SÖZCÜK ÖBEKLERİ VE SÖZCÜK ÖBEKLERİNİN SÖZDİZİMSEL İŞLEVLERİ.....	39

3.1 Sayı Öbeği:.....	39
3.1.1 Genel Özellikler	39
3.1.2. Harezmi Türkçesinde Sayı Öbeklerinin Özellikleri	39
3.1.3. Harezmi Türkçesinde Sayı Öbeklerinin Sözdizimindeki Görevleri	41
3.2. Unvan Öbeği	42
3.2.1. Genel Özellikler	42
3.2.2. Harezmi Türkçesinde Unvan Öbeklerinin Özellikleri	44
3.2.3. Harezmi Türkçesinde Unvan Öbeğinin Sözdizimindeki Görevi	44
3.3. Ad Tamlaması.....	45
3.3.1 Genel Özellikler	45
3.3.2. Ad Tamlaması Üzerine Tartışmalar	46
3.3.2.1. Takısız Ad Tamlaması Tartışması.....	46
3.3.2.2. Zincirleme Ad Tamlaması Tartışması.....	48
3.3.2.3. Ad Tamlaması-İyelik Öbeği Tartışması	48
3.3.2.4. İlgi Öbeği-Ad Tamlaması Tartışması	49
3.3.2.5. +DAn Ekli Ad Tamlaması Tartışması.....	49
3.3.3. Yapı Bakımından Ad Tamlamaları	51
3.3.3.1. Eksiz Ad Tamlaması	51
3.3.3.1.1. Harezmi Türkçesinde Eksiz Ad Tamlamasının Sözdizimindeki Görevleri	51
3.3.3.2. Belirtili Ad Tamlaması.....	52
3.3.3.2.1. Genel Özellikler	52
3.3.3.2.2. Harezmi Türkçesinde Belirtili Ad Tamlaması.....	53
3.3.3.2.2.1. İlgi Ekli Belirtili Ad Tamlaması.....	53
3.3.3.2.2.2. İlgi Eksiz Belirtili Ad Tamlaması.....	54
3.3.3.2.3. Harezmi Türkçesinde Belirtili Ad Tamlamasının Sözdizimindeki Görevleri	55
3.3.3.3. Belirtisiz Ad Tamlaması	56
3.3.3.3.1. Genel Özellikler	56
3.3.3.3.2. Harezmi Türkçesinde Belirtisiz Ad Tamlaması	57
3.3.3.3.3. Harezmi Türkçesinde Belirtisiz Ad Tamlamasının Sözdizimindeki	
Görevleri	58
3.4. Sıfat Tamlaması.....	59
3.4.1. Genel Özellikler	59
3.4.2. Sıfat Tamlaması Üzerine Tartışmalar	60
3.4.2.1. Takısız Ad Tamlaması-Sıfat Tamlaması Tartışması.....	60
3.4.2.2. İlgi Öbeği-Ad Tamlaması-Sıfat Tamlaması Tartışması.....	60
3.4.2.3. Sıfat Tamlaması-Zarf Öbeği Tartışması	61
3.4.3. Harem Türkçesinde Sıfat Tamlaması.....	62

3.4.3.1. Niteleme Sıfatları ile Kurulan Sıfat Tamlaması	63
3.4.3.1. Belirtme Sıfatları ile Kurulan Sıfat Tamlaması	64
3.4.3.1.1. Sayı Sıfatları ile Kurulan Sıfat Tamlaması	65
3.4.3.1.1.1. Asıl Sayı Sıfatları ile Kurulan Sıfat Tamlaması	65
3.4.3.1.1.2. Sıra Sayı Sıfatları ile Kurulan Sıfat Tamlaması	65
3.4.3.1.1.3. Üleştirme Sayı Sıfatları ile Kurulan Sıfat Tamlaması	66
3.4.3.1.1.4. Kesir Sayı Sıfatları ile Kurulan Sıfat Tamlaması.....	66
3.4.3.1.2. İşaret Sıfatları ile Kurulan Sıfat Tamlaması	67
3.4.3.1.3. Soru Sıfatları ile Kurulan Sıfat Tamlaması	68
3.4.3.1.4. Belgisiz Sıfatlar ile Kurulan Sıfat Tamlaması	68
3.4.4. Harezmi Türkçesinde Sıfat Tamlamasının Sözdizimindeki Görevleri.....	69
3.5. Eylemsi Öbekleri	72
3.5.1. İsim-Fiil Öbeği.....	73
3.5.1.1. Genel Özellikler	73
3.5.1.2. Harezmi Türkçesinde İsim-Fiil Öbeği.....	74
3.5.1.3. Harezmi Türkçesinde İsim-Fiil Öbeğinin Sözdizimindeki Görevi.....	76
3.5.2. Sıfat-Fiil Öbeği.....	76
3.5.2.1. Genel Özellikler	76
3.5.2.2. Harezmi Türkçesinde Sıfat-Fiil Öbeği.....	77
3.5.2.3. Harezmi Türkçesinde Sıfat-Fiil Öbeğinin Sözdizimindeki Görevleri.....	81
3.5.3. Zarf-Fiil Öbeği.....	83
3.5.3.1. Genel Özellikler	83
3.5.3.2. Harezmi Türkçesinde Zarf-Fiil Öbeği.....	83
3.5.3.3. Harezmi Türkçesinde Zarf-Fiil Öbeğinin Sözdizimindeki Görevleri.....	88
3.6. Edat Öbeği	89
3.6.1 Genel Özellikler	89
3.6.2. Harezmi Türkçesinde Edat Öbekleri ve Edat Öbeklerinin Sözdizimindeki Görevleri	91
3.6.2.1. adın / edin.....	91
3.6.2.2. ara	92
3.6.2.3. artuğ	92
3.6.2.4. asra	93
3.6.2.5. aşağı	93
3.6.2.6. aşağı	93
3.6.2.7. aşnu.....	94
3.6.2.8. avval / evvel.....	94
3.6.2.9. başka.....	95
3.6.2.10. berü / beri / birü	95

3.6.2.11. b�sre.....	96
3.6.2.12. bile.....	96
3.6.2.13. birle / birlen.....	97
3.6.2.14. burun	98
3.6.2.15. �aqlıg.....	98
3.6.2.16. değ / teğ / tig	99
3.6.2.17. içre	100
3.6.2.18. �adar.....	100
3.6.2.19. �arşu	101
3.6.2.20. k�din	101
3.6.2.21. kibi	102
3.6.2.22. k�re	102
3.6.2.23. meņiz / meņizlig	102
3.6.2.24. naru / narı	103
3.6.2.25. oza	104
3.6.2.26. �ņ.....	104
3.6.2.27. �ņin	105
3.6.2.28. �te.....	105
3.6.2.29. �tr�	105
3.6.2.30. Özge	106
3.6.2.31. sıņar	106
3.6.2.32. soņ	107
3.6.2.33. soņra	107
3.6.2.34. tapa / taparu.....	108
3.6.2.35. teği.....	108
3.6.2.36. teğr� / tigr�	109
3.6.2.37. utru	109
3.6.2.38. ��n / uçun	110
3.6.2.39. �ze	110
3.6.2.40. �zre / �zre	111
3.6.2.41. yaņlıg	112
3.7. Kısaltma �bekleri	113
3.7.1. İsnat �beği.....	114
3.7.1.1. Genel �zellikler	114
3.7.1.2. Harezmi Türkçesinde İsnat �beği	114
3.7.1.3. Harezmi Türkçesinde İsnat �beğinin Sözdizimindeki Görevleri.....	115
3.7.2. Belirtme �beği.....	116

3.7.2.1 Genel Özellikler	116
3.7.2.2. Harezmi Türkçesinde Belirtme Öbeği.....	116
3.7.3. Yönelme Öbeği.....	116
3.7.3.1.Genel Özellikler	116
3.7.3.2. Harezmi Türkçesinde Yönelme Öbeği.....	117
3.7.3.3. Harezmi Türkçesinde Yönelme Öbeğinin Sözdizimindeki Görevleri.....	117
3.7.4. Bulunma Öbeği.....	118
3.7.4.1. Genel Özellikler	118
3.7.4.2. Harezmi Türkçesinde Bulunma Öbeği.....	118
3.7.4.3. Harezmi Türkçesinde Bulunma Öbeğinin Sözdizimindeki Görevleri.....	118
3.7.5. Ayrılma Öbeği	119
3.7.5.1. Genel Özellikler	119
3.7.5.2. Harezmi Türkçesinde Ayrılma Öbeği	119
3.7.5.3. Harezmi Türkçesinde Ayrılma Öbeğinin Sözdizimindeki Görevleri	120
3.7.6. Vasıta Öbeği.....	121
3.7.6.1. Genel Özellikler	121
3.7.6.2. Harezmi Türkçesinde Vasıta Öbeği.....	121
3.7.6.3. Harezmi Türkçesinde Vasıta Öbeğinin Sözdizimindeki Görevleri.....	121
3.7.7.Eşitlik Öbeği.....	122
3.7.7.1. Genel Özellikler	122
3.7.7.2.Harezmi Türkçesinde Eşitlik Öbeği ve Eşitlik Öbeğinin Sözdizimindeki Görevleri	122
3.7.8 İlgü Öbeği.....	122
3.7.8.1. Genel Özellikler	122
3.7.8.2 İlgü Öbeği Üzerine Tartışmalar	123
3.7.8.3. Harezmi Türkçesinde İlgü Öbeğinin Özellikleri	124
3.7.8.4. Harezmi Türkçesinde İlgü Öbeğinin Sözdizimindeki Görevleri.....	124
3.8. Birleşik Fiil Öbeği	125
3.8.1 Ad Unsuru / Yardımcı Fiil Yapısındaki Birleşik Fiiller.....	125
3.8.1.1. Genel Özellikler	125
3.8.1.2. Harezmi Türkçesinde Ad Unsuru / Yardımcı Fiil Yapısındaki Birleşik Fiiller	127
3.8.1.2.1. bol-	129
3.8.1.2.2. kıl-	130
3.8.1.2.3. yap-	131
3.8.1.2.4. et-/et- / it- / ét-	132
3.8.1.2.5. eyle-.....	133

3.8.1.3. Harezmi Türkçesinde Ad Unsuru / Yardımcı Fiil Yapısındaki Birleşik Fiillerin Sözdizimindeki Görevleri	134
3.8.2. Ad Unsuru / Asıl Fiil ile Yapısındaki Birleşik Fiiller	135
3.8.2.1. Genel Özellikler	135
3.8.2.2. Harezmi Türkçesinde Ad Unsuru / Asıl Fiil Yapısındaki Birleşik Fiiller	136
3.8.2.3. Harezmi Türkçesinde Ad Unsuru / Asıl Fiil Yapısındaki Birleşik Fiillerin Sözdizimindeki Görevleri	138
3.8.3. Eylemsi / Yardımcı Fiil Yapısındaki Birleşik Fiiller	139
3.8.3.1. Fiil + Sıfat-Fiil Eki / Yardımcı Fiil Yapısındaki Birleşik Fiiller	140
3.8.3.1.1. Genel Özellikler	140
3.8.3.1.2. Harezmi Türkçesinde Fiil + Sıfat-Fiil Eki / Yardımcı Fiil Yapısındaki Birleşik Fiiller	140
3.8.3.1.2.1. -mİş bol-	140
3.8.3.1.2.2. -Ar / -Ur bol	141
3.8.3.1.2.3. -mAs / -mAz bol-	142
3.8.3.1.2.4. -AsI bol-	142
3.8.3.1.2.5. -gU bol-	142
3.8.3.1.2.6. -gAn bol-	143
3.8.3.1.2.7. -(X)gII / -(X)glU bol-	144
3.8.3.1.2.8. -GUçI bol-	144
3.8.3.1.2.9. -dUk / -dIk bol-	145
3.8.3.1.2.10. -Ar kıl-	145
3.8.3.1.2.11. -mAz / -mAs kıl-	145
3.8.3.1.2.12. -gAn kıl-	146
3.8.3.1.3. Harezmi Türkçesinde Fiil + Sıfat-Fiil Eki / Yardımcı Fiil Yapısındaki Birleşik Fiillerin Sözdizimindeki Görevleri	146
3.8.3.2. Fiil + İsim Fiil Eki / Yardımcı Fiil Yapısındaki Birleşik Fiiller	147
3.8.3.3. Fiil + Zarf-Fiil Eki / Yardımcı Fiil Yapısındaki Birleşik Fiiller	148
3.8.3.3.1. Genel Özellikler	148
3.8.3.3.2. Harezmi Türkçesinde Fiil + Zarf-Fiil Eki / Yardımcı Fiil Yapısındaki Birleşik Fiiller	149
3.8.3.3.1.1. Yeterlilik Birleşik Fiili	149
3.8.3.3.1.1.1. Asıl Fiil + -A/-I/-U / bil-	150
3.8.3.3.1.1.2. Asıl Fiil+Ø/u-	150
3.8.3.3.1.1.3. Asıl Fiil + -A / al-	151
3.8.3.3.1.2. Süreklilik Birleşik Fiili	151
3.8.3.3.1.2.1. Asıl Fiil + -Ip/-A/-U / kal-	151
3.8.3.3.1.2.2. Asıl Fiil + -A/-U/-(I)p / tur-	152
3.8.3.3.1.2.3. Asıl Fiil + -A/-U başla-	152

3.8.3.3.1.2.4. Asıl Fiil + -(I)p / yörü-	153
3.8.3.3.1.3. Tezlik Birleşik Fiili	153
3.8.3.3.1.3.1. Asıl Fiil + -A / kel-/kil-.....	153
3.8.3.3.1.3.2. Asıl Fiil + -A/-I/-U / bir-/ber-	154
3.8.3.3.1.3.3. Asıl Fiil + -A/-U / kop-.....	154
3.8.3.3.1.4. Yaklaşma Birleşik Fiili.....	155
3.8.3.3.1.4.1. Asıl Fiil + -A/-U / yaz-.....	155
3.8.3.3.3. Harezmi Türkçesinde Fiil + Zarf-Fiil Eki / Yardımcı Fiil Yapısındaki Birleşik Fiillerin Sözdizimindeki Görevleri	156
3.9. Tekrar Öbeği	157
3.9.1. Genel Özellikler	157
3.9.2. Harezmi Türkçesinde Tekrar Öbekleri.....	159
3.9.2.1. Aynı Sözcüklerin Tekrarıyla Kurulan Tekrar Öbeği	159
3.9.2.2. Eş Yakın veya Anlamca İlişkili Sözcükler ile Kurulan Tekrar Öbekleri.....	160
3.9.2.3. Zıt Anlamlı Sözcükler ile Kurulan Tekrar Öbekleri	161
3.9.3. Harezmi Türkçesinde Tekrar Öbeklerinin Sözdizimindeki Görevleri.....	162
3.10. Özel Ad Öbeği.....	164
3.10.1. Genel Özellikler	164
3.10.2. Harezmi Türkçesinde Özel Ad Öbeği.....	164
3.10.3. Harezmi Türkçesinde Özel Ad Öbeklerinin Sözdizimi İçindeki Görevleri	165
3.11. Bağlama Öbeği	166
3.11.1. Genel Özellikler	166
3.11.2. Harezmi Türkçesinde Bağlama Öbekleri.....	167
3.11.2.1. ammā	167
3.11.2.2. birle.....	167
3.11.2.3. hem	168
3.11.2.4. hem...hem taqı.....	168
3.11.2.5. kerek...kerek	169
3.11.2.6. kerek...ya	169
3.11.2.7. ma/me	169
3.11.2.8. ne...ne/né...né/ni...ni	170
3.11.2.9. taqı	170
3.11.2.10. u/ü/vu/vü.....	171
3.11.2.11. ve	171
3.11.2.12. ve taqı	172
3.11.2.13. veyā	172
3.11.2.14. ya.....	172
3.11.2.15. ya...ya.....	173

3.11.2.16. ya takı	174
3.11.2.17. ya...ya takı	174
3.11.3. Harezmi Türkçesinde Bağlama Öbeklerinin Sözdizimindeki Görevleri.....	174
3.12. Ünlem Öbeği	175
3.12.1. Genel Özellikler	175
3.12.2. Harezmi Türkçesinde Ünlem Öbekleri	176
3.12.3 Harezmi Türkçesinde Ünlem Öbeklerinin Sözdizimindeki Görevleri	176
4. DİLBİLİMSEL AÇIDAN SÖZDİZİM YAKLAŞIMLARI.....	178
4.1.Yapısal Dilbilim	178
4.2. İşlevsel Dilbilim	181
4.3. Öbek ve Öbeğin Ögeleri.....	189
4.4. Sözcük Türü ve Öbek İlişkisi	190
4.4.1. Türkiye Türkçesinde Sözcük Türleri ve Tasnifi.....	190
4.4.2. Sözdizim ve Sözcük Türleri.....	192
4.4.3. Öbeklerin Oluşum İlişkisine Sözcük Türlerinin Etkisi.....	193
4.4.4. Cümlede Kullanılışlarına göre Sözcük Türleri.....	193
4.5. Harezmi Türkçesinde Öbekler.....	197
4.5.1. Ad Öbeği	197
4.5.1.1. Harezmi Türkçesinde Ad Öbekleri.....	198
4.5.1.1.1 [Ad]	198
4.5.1.1.2. [Ad] / [Ad]	199
4.5.1.1.3. [Ad + İlgî eki] / [Ad + İyelik eki]	201
4.5.1.1.4. [Ad + Ø] / [Ad + İyelik eki].....	202
4.5.1.1.5. [Ad + Ayrılma hâli eki] / [Ad + İyelik eki]	203
4.5.1.1.6. [Adıl + İlgî eki] / [Ad+Ø]	205
4.5.1.1.7. [Sıfat] / [Ad]	205
4.5.1.1.8. [Ad] / [Eylem + İsim-fiil eki].....	207
4.5.1.1.9. [Zarf] / [Eylem + İsim-fiil eki].....	210
4.5.1.1.10. [Ad] / [Eylem + Sıfat-fiil eki]	210
4.5.1.1.11. [Zarf] / [Eylem + Sıfat-fiil eki].....	211
4.5.1.1.12. [Ad] / [Edat]	212
4.5.1.1.13. [Ad + İyelik] / [Ad]	213
4.5.1.1.14. [Ad + Belirtme hâli eki] / [Ad].....	214
4.5.1.1.15. [Ad + Yönelme hâli eki] / [Ad]	214
4.5.1.1.16. [Ad + Bulunma hâli eki] / [Ad].....	215
4.5.1.1.17. [Ad + Ayrılma hâli eki] / [Ad]	215
4.5.1.1.18. [Ad + Vasıta hâli eki] / [Ad].....	216

4.5.1.1.19. [Ad + Eşitlik hâli eki] / [Ad]	216
4.5.2. Sıfat Öbeği.....	217
4.5.2.1. Harezmi Türkçesinde Sıfat Öbekleri.....	218
4.5.2.1.1. [Ad] / [Ad]	218
4.5.2.1.2. [Ad + İlgi eki] / [Ad + İyelik eki]	219
4.5.2.1.3. [Ad + Ø] / [Ad + İyelik eki].....	220
4.5.2.1.4. [Zarf] / [Sıfat].....	221
4.5.2.1.5. [Ad] / [Edat]	227
4.5.2.1.6. [Sıfat] / [Ad]	228
4.5.2.1.7. [Ad + İyelik eki] / [Sıfat]	230
4.5.2.1.8. [Ad] / [Ad + Sıfat yapım eki (+II/IU)].....	232
4.5.2.1.9. [Ad + Belirtme hâli eki] / [Sıfat].....	232
4.5.2.1.10. [Ad + Yönelme hâli eki] / [Sıfat]	232
4.5.2.1.11. [Ad + Bulunma hâli eki] + [Sıfat].....	233
4.5.2.1.12. [Ad + Ayrılma hâli eki] + [Sıfat]	235
4.5.2.1.13. [Ad-Zarf] / [Eylem + Sıfat-Fiil Eki]	236
4.5.3. Zarf Öbeği.....	239
4.5.3.1. Harezmi Türkçesinde Zarf Öbekleri	240
4.5.3.1.1. [Zarf]	240
4.5.3.1.2. [Zarf] / [Zarf].....	245
4.5.3.1.3. [Ad] / [Ad]	246
4.5.3.1.4. [Ad+ilgi eki] / [Ad+iyelik eki].....	247
4.5.3.1.5. [Ad+Ø] / [Ad+iyelik eki]	248
4.5.3.1.6. [Sıfat] / [Ad]	248
4.5.3.1.7. [Ad-Zarf] / [E + Sıfat-fiil eki]	249
4.5.3.1.8. [Ad-Zarf] / [E + Zarf-fiil eki]	249
4.5.3.1.9. [Ad] / [Edat]	251
4.5.3.1.10. [Ad + iyelik eki] / [Sıfat].....	252
4.5.3.1.11. [Ad+Yönelme hâli eki] / [Sıfat]	253
4.5.3.1.13. [Ad+Ayrılma hâli eki] / [Sıfat]	253
4.5.3.1.12. [Ad+Bulunma hâli eki] / [Sıfat].....	254
4.5.3.1.14. [Ad+İlgi Eki] / [Ad+Ø].....	254
4.5.4. Eylem Öbeği.....	255
4.5.4.1. Harezmi Türkçesinde Eylem Öbekleri.....	257
4.5.4.1.1. [Eylem]	257
4.5.4.1.2. [Ad+Ø] / [Eylem]	257
4.5.4.1.3. [Ad + Belirtme hâli eki] / [Eylem].....	258

4.5.4.1.4. [Ad + Yönelme hâli eki] / [Eylem].....	259
4.5.4.1.5. [Ad + Bulunma hâli eki] / [Eylem]	260
4.5.4.1.6. [Ad + Ayrırma hâli eki] / [Eylem].....	260
4.5.4.1.7. [Ad + Eşitlik hâli eki] / [Eylem].....	261
4.5.4.1.8. [Zarf] / [Eylem].....	262
4.5.4.1.9. [Eylem + Zarf-fiil eki] / [Eylem].....	264
4.5.4.1.10. [Ad + Ek fiil]	266
4.5.4.1.12. [Ad + Yönelme hâli eki] / [Ad + Ek fiil].....	268
4.5.4.1.13. [Ad + Ayrılma hâli eki] / [Ad + Ek fiil]	269
4.5.4.1.14. [Zarf] / [Ad + Ek Fiil].....	269
4.5.4.1.15. [Ünlem] + [Ø].....	270
4.5.5. Ünlem Edatı Öbeği.....	272
4.5.5.1. Harezmi Türkçesinde Ünlem Edatı Öbekleri	273
4.5.5.1.1. [Ünlem].....	273
4.5.5.1.2. [Ünlem] / [Ad]	274
4.5.6. Bağlama Edatı Öbeği	275
4.5.6.1. Harezmi Türkçesinde Bağlama Edatı Öbeği	276
4.5.7. Pekiştirme Edatı Öbeği.....	278
4.5.7.1. Harezmi Türkçesinde Pekiştirme Edatı Öbeği.....	280
SONUÇ.....	283
KAYNAKLAR.....	290

KISALTMALAR

A	: Ad
AKKYB	: Altın Ordu Yarlık ve Bitikleri
AÖ	: Ad Öbeği
B	: Bağlaç
BEÖ	: Bağlama Edatı Öbeği
DTSK	: Doğu Türkçesi İle Yazılan Sirâcü'l-Kulûb
E	: Eylem
Ed	: Edat
EE	: Ek Eylem
EÖ	: Eylem Öbeği
HMM	: Harezmi Türkçesi ile Hazreti Muhammed Menkıbeler
HŞ	: Husrev ü Şirin
KE	: Kısasu'l Enbiya
MA	: Miftahü'l-Adl
ME	: Mukaddimetü'l-Edeb
MM	: Mu'inü'l-Mürîd
MN	: Mi'raçnâme
NF	: Nehcü'l Ferâdîs
P	: Pekiştireç
PEÖ	: Pekiştirme Edatı Öbeği
S	: Sıfat
SAKT	: Satır Arası Kuran Tercümelere
SÖ	: Sıfat Öbeği
Ü	: Ünlem
ÜEÖ	: Ünlem Edatı Öbeği
YE	: Yardımcı Eylem
Z	: Zarf
ZÖ	: Zarf Öbeği

GİRİŞ

Harezmi Türkçesi; XIII.-XIV. yüzyıllar arasında Harezmi bölgesinde Oğuz, Kanglı, Kıpçak boylarının kaynaşması neticesinde oluşmuştur. Harezmi Türkçesinin karma dil yapısı, dilbilgisi çalışmaları için dönemin önemini artırmaktadır.

Harezmi Türkçesi alanında yapılan sözdizim çalışmalarında konu tek bir esere bağlı kalınarak işlenmiştir. Çalışmamızda Harezmi Türkçesine ait bütün eserler taranmış ve tüm dönemi kapsayan ortak sözdizim özellikleri belirlenmeye çalışılmıştır.

Harezmi Türkçesi eserleri karışık dilli bir yapıya sahip olduğundan ve dönemin klasik özelliklerini aynı yoğunlukta yansıtmadıklarından uzmanların bu döneme ait eser listeleri de farklılıklar göstermektedir. Bu nedenle konuyu ele almadan önce uzmanların görüşlerinden hareketle Harezmi Türkçesi eserleri netleştirilmeye çalışılmıştır.

Sözdizim, dilin en kararlı ve diğer dilbilgisi alanlarına göre daha yavaş değişen alanı olduğu için Harezmi Türkçesi eseri olarak kabul edilen ancak diğerlerine nazaran dönemin özelliklerini kısmen düşük yoğunlukta taşıyan eserlerden de yeri geldiğinde istifade edilmiştir.

Çalışmanın sözdizim kısmının birinci bölümünde geleneksel sözdizim anlayışı dahilinde sözcük öbekleri ele alınmıştır. Bu bölümde uzmanların ihtilafa düştükleri konular üzerinde durulmuş, bunlara dair görüş önerileri sunulmuştur. İlgili bölümde Türkiye Türkçesi ile Harezmi Türkçesindeki sözcük öbeklerinin farklı sözdizim özellikleri yapı ve işlev bakımından karşılaştırılmıştır. Geleneksel sözdizim anlayışıyla ele alınan bu bölümde ana başlıkların tasnifinde genellikle Leyla Karahan'ın sözdizim eserine bağlı kalınmıştır.

Dilbilimsel Açından Sözdizim Yaklaşımları başlıklı bölümde evrensel dilbilim kaidelerinden yararlanılarak, sözcük öbekleri sözdiziminde kullanıldıkları sözcük türlerine göre tasnif edilmiştir. Tasnif, sözcüğün sözdiziminde kazandığı tür özelliği dikkate alınarak yapılmıştır.

1. HAREZM TÜRKCESİ

1.1. Tarihî Gelişimi

Harezmi, Aral ile Hazar Gölleri arasında kalan; güneyini Sir Derya (Seyhun) ve Amu Derya (Ceyhun) nehrinin çevrelediği; sol merkezde Ürgenç, ve sağ tarafta Kâs kültür merkezlerini içine alan; Hîve, Hemcerd, Hezaresb, Kerder gibi önemli tarihî yerleşim yerlerini barındıran; günümüz Özbekistan, Türkmenistan ve Karakalpakistan'ın sınırları içinde kalan tarihsel bölgeye verilen addır.

Kurak, geniş bozkırların arasında tarıma elverişli geniş arazileriyle Harezmi bölgesi, Avrupa ve Batı Asya'yı İran, Hindistan ve Çin gibi gelişmiş merkezlere bağlayan stratejik bir noktada bulunması sebebiyle ticaretin geliştiği bir cazibe merkezi olmuştur.

Harezmi (Hârizmi, Horezmi, Harzemi) kelimesi, tarihî süreç içerisinde Arapların VIII. yüzyılda bölgeyi ele geçirmelerine kadar bir kavim ismi olarak kullanılmış, Arapların bölgeyi ele geçirmeleri ile de coğrafi bir mahiyet kazanmıştır (Erdoğan, 2013). Özaydın, Harezmi kelimesinin Arapça hâr (huvâr) ve rizmi/rezmi sözcüklerinden meydana geldiğini belirtir. Özaydın (1997), bir başka görüşe göre de Harezmi dilinde ete "har", oduna da "rizmi/rezmi" denildiğinden buraya Har-rizmi adı verildiğini, zamanla kelimenin Hârizmi şeklini aldığını ifade eder. Arapça Hârizmi kelimesi Türkler tarafından Harzemi şeklinde telaffuz edilmiş, X. yüzyıldan sonra bölgede Kıpçak, Peçenek, Karglı ve Oğuz gibi çeşitli boylarının hâkimiyetinin artmasıyla bölge Türkleşmeye başlamış ve Türkler bu bölgenin adını ağız özelliklerinin etkisiyle Hôrezmi şeklinde telaffuz etmeye başlamıştır. (Sertkaya, 2011). Burada yaşayan halka da Harezmi (Horezmi) denilmiştir (Ata, 2016, s. 1).

Bölgenin Türklerden önceki sakinleri Orta-İranca devresinin doğu kanadına ait bir dil olan Horezmce'yi konuşan Hint-Avrupa kökenli bir Doğu-İran kavmi olan Arifoğulları (Afrigoğulları) idi (Sertkaya, 2011). Harezmi bilgini Bîrûnî, Harezmi sülalesinin atasının Afrig adlı biri olduğunu belirtir (Ata, 2016, s. 3). Arifoğulları (Afrigoğulları) bölgeyi 305-995 yılları arasında yönetmiştir. Bu kavmin İranlılarla yakın akrabalıkları bulunuyordu. O zamanlardan itibaren bölgeyi idare eden hükümdarlara Harzemşah denilmekteydi (Köprülü, 1984, s. 198).

Bölgenin İslamiyet'ten önceki durumu hakkında bilgi veren en önemli eser ünlü Harezmi bilgini Bîrûnî'ye ait Âsârü'l-Bâkiye'dir. Bu eserde, Harezmi halkının ayrı bir dili,

dini bulunduğu, ayrı takvim, ölçü ve para sistemi kullandıkları, Arapların bölgeye hakimiyetiyle bu kültürün yok edildiği anlatılmaktadır (Yüce, 2014, s. 4).

Harezm bölgesine Müslüman akınları Emevilerle birlikte başlamıştır. Bölge 717 yılında Emevîler tarafından fethedilmiş; Arifoğullarından İskecmük, yetkileri kısıtlanarak Harezm'e Harzemşah olarak bırakılmıştır. Müslümanlarla siyasi, ticari ve sosyal ilişkilerin gelişmesi neticesinde Abbasi halifesi Me'mûn devrinde (813-833) muhtemelen Torkasbata'nın oğlu Harzemşah Müslüman olup Abdullah adını almıştır (Özaydın, 1997). Harzemşah Abdullah b. Eşkâm (943-944) tabi olduğu Samanî (Samanoğulları) Hükümdarı I. Nuh'a isyan etmiş, bunun neticesinde Samanîler bölgeyi fethetmiş ve yönetimi Me'mûnî Hanedanına bırakmışlardır (995). Me'mûnîler ilim ve edebiyat erbabına değer veren bir sülale olduklarından İbn Sînâ, Bîrûnî, İbnü'l-Hammar, Ebu Sehl el-Mesîhî, Ebu Mansur es-Seâlibî, İbn Irâk gibi meşhur alimler, Ebü'l-Abbas II. Me'mûn'un sarayında büyük ilgi ve itibar görmüşlerdir (Özaydın, 1997).

1017'de Gaznelilerin yönetimine giren bölgeye Altuntaş el-Hâcib, Harzemşah unvanıyla vali olarak tayin edilmiştir (Argunşah, Yüksekaya, & Tabaklar, 2011, s. 107). Altuntaş el-Hâcib'in oğlu Harun, bölgede yönetime geldiğinde Gaznelilerle olan ilişkiler bozulmuştur. Gaznelilerin görevlendirdiği Şah Melik 1041'de Harezm kuvvetlerini yenmiş, bunun üzerine Harzemşah Harun, Dandanakan savaşında Gaznelileri mağlup eden Selçuklulara sığınmıştır. 1043'te de Tuğrul ve Çağrı Beyler bölgeyi tamamıyla fethederek Selçuklu idaresine bağlamışlardır. Sultan Melikşah döneminde bölgeye idareci olarak Anuşigin atanmıştır. Resmîyette ülke yönetiminde Anuşigin'in olmasına rağmen ülkeyi fiilen Kıpçak Türklerinden olan İkinci bin Koçkar idare etmiştir. Sultan Sencer döneminde 1097'de Anuş Tigin'in oğlu Kutbü'ddin Muhammed'in Harezm valisi olarak tayin edilmesiyle 1231 yılına kadar sürecek olan Harzemşahlar hanedanı olarak bilinen dönem başlamıştır. Kutbü'ddin Muhammed, 30 yıllık yönetimi sürecinde Selçuklulara tam bağıllık göstermiş, idaresi altındaki bölgeyi mamur hâle getirmiştir (Ata, 2016, s. 4). Atsız idaresi zamanında başlayan Selçuklu egemenliğine karşı başkaldırıları bu dönemde Harzemşahlara yarı bağımsızlık kazandırmıştır. Selçuklu Sultanı Sencer'in vefatı üzerine bölge İl-Arslan zamanında tam bağımsız hâle gelmiştir. Harzemşahlar, Alâ'e'd-dîn Tekiş (1172-1200) döneminde güç kazanmış, Alâ'e'd-dîn Muhammed (1200-1220) ise devleti imparatorluk hâline getirmiştir (Ata, 2016, s. 5). Alâ'e'd-dîn Muhammed 1207'de Gurluları, 1012 yılında Kara Hitayları egemenlik altına aldıktan sonra aynı yıl Karahanlıları yenilgiye uğratmıştır. İlerlemesini sürdüren Alâ'e'd-dîn Muhammed Kirman, Sicistân ve Ummân denizine kadar

olan bölgeleri imparatorluğuna bağlamış ve dönemin en kudretli İslam-Türk hükümdarı olmuştur.

Doğuda büyük bir güç hâline gelen Cengiz Han komutasındaki Moğollar, Çin'i dört koldan kuşatmışlar ve bu kuşatmadan çok sayıda ganimet ve siyasal üstünlük elde etmişlerdi. Büyük bir güce ulaşan Moğollar, başlangıçta Harzemşahlarla dostane ilişkiler geliştirmişlerdir; ancak Karakum'dan gelen Moğollara ait elçiler hariç tamamı Müslüman olan 450-500 kişilik bir ticaret kafilisinin Harzemşah emriyle Otrar valisi İnalçık tarafından öldürülmesi ve değerli eşyalara el konulması sebebiyle Moğollar ile Harzemşahlar arasında mücadele başlamıştır (Kafesoğlu, 1984, s. 240). Bu mücadelede Harzemşahlar Moğollar karşısında tutunamamış ve Harezm bölgesi 1231 yılında tamamıyla Moğol hakimiyetine girmiştir. Harzemşahlar Moğollardan yedikleri bu öldürücü darbe esnasında kültürel seviyelerinin en üst dönemini yaşıyorlardı. Harzemşahlarla beraber bu coğrafyada İslamiyet, Almalığ, Kayalığ gibi İç Asya şehirlerine kadar yayılmıştı. Moğolların bölgeyi hakimiyeti İslam-Türk kültürünü ve ilerleyişini söndürmüş ve imparatorluğu süsleyen eserleri tahrip etmiştir (Kafesoğlu, 1998, s. 391).

Moğol hakimiyetine giren bölgenin idaresi, Cengiz'in en büyük oğlu Cuci'ye düşmüştü. Cuci'nin Cengiz'den önce ölmesi nedeniyle Harezm, Kafkasya ve İrtiş'in batısı Cuci'nin oğlu Batu Han'a kaldı ve Batu Han Altınordu devletinin kurucusu oldu.

Halkının çoğunluğunu Müslümanların teşkil ettiği Altınordu devleti, Batu Han'dan sonra 1255'te tahta çıkan Berke Han'ın Müslüman olmasıyla da İslam-Türk devleti hâline gelmiştir (Sarı, 2016, s. 819). Devlet içinde az sayıda bulunan Moğollar hızla Türkleşmişlerdir. Özellikle Özbek Han zamanında Kölemenler Devleti ile yapılan kız alıp vermeler neticesinde hükümdar ailesi de Türkleşmiştir.

1956'ya kadar Horason ve İran-Harezm valileri tarafından yönetilmeye devam etti. Daha sonra ise Kuzey ve Batı Harezm Cuci ulusuna, Kâs ve Hîve ise Çağatay ulusuna bırakıldı. XIV. yüzyılda ise Cuci ulusu Harezm'in yönetimini Sibiryaya Tatarlarından olan Kongrat Türklerine devrettiler (Özaydın, 1997). 1395'te Toktamış Han zamanında Timur Devleti ile yapılan Terek Savaşının kaybedilmesi ile Altın Ordu Devleti yıkılış sürecine girmiştir.

Altın Ordu Devletinin yıkılması en fazla Rus knezliklerinin işine yaramış, bu dönemden sonra bölgedeki Türk-Rus mücadelelerinde üstünlük Rus tarafına doğru kaymıştır.

Harezmi'nin Türkleşmesi hadisesinin başlangıcına dair Argunşah-Yüksekova-Tabaklar (2011, s.110), Eckmann (2011, s.1), Akar (2005 s.165), Yüce (2014, s.5), Türk-Erol (2011, s.3), XI. yüzyılı işaretlemektedirler. Harezmi sahasında Türk varlığı şüphesiz XI. yüzyıldan önce de mevcuttu; ancak Türklerin bölgede siyasi, toplumsal ve edebi olarak ne derece etkin oldukları araştırmaya açıktır.

Bu konuda Ata, Harezmi'nin VI. yüzyılda Türkleşmeye başladığına dikkat çeker (Ata, 2016). Göktürk hükümdarı İstemi Kağan batıya doğru ilerleyerek ipek yolu denetimini ele geçirmek amacıyla Akhunlara karşı Sasânilerle işbirliği yapar. Bu ittifak neticesinde 567 yılında Akhunlar yıkılır. Akhunların toprakları Sasâniler ile Göktürkler arasında paylaşılır. Şaş, Fergana, Keş, Nesef ve Buhara Göktürklerin eline geçer. Ceyhun nehri İranlılar ile Göktürkler arasında sınır olur. Bu zaferler Türklerin bölgedeki siyasi nüfusunu da artırmış, Sasâni hükümdarı I. Hüsrev, İstemi Kağan'ın kızıyla evlenmiştir. Göktürkler, zamanla hakimeyet alanlarını genişleterek Horasan, Fergana, Semerkant, Buhara, Maveraünnehir'i egemenlikleri altına almışlar, bu nedenle de Sasâniler ile anlaşmazlıklar yaşamışlardır (Altungök, 2012, s. 78-80). Bu hadiseler bize Türklerin Harezmi'de VI. yüzyıldan bu yana mevcudiyetlerini sürdürdüklerini ispat etmektedir.

Coğrafi olarak bir geçiş bölgesinde yer alan Harezmi'de, Oğuz ve Kıpçak Türklerinin baskın etkisi altında Kalaç, Uygur, Peçenek, Bayavut, Kanglı ve bazı göçebe Türk topluluklarının etkileşimiyle ilk eserlerini XIII. yüzyıldan itibaren tanımlayabildiğimiz bir edebi dil oluşmuştur. Oğuz, Kıpçak Türkçesi ve diğer Türk boylarının ağız özelliklerini içeren, Orta Türkçenin ikinci dönemini oluşturan bu Türkçeye Harezmi veya Harezmi-Altın Ordu Türkçesi adı verilir (Türk vd., 2011, s. 3).

Alî Şîr Nevâyî'nin Mecâlisü'n-Nefâyis adlı eserinde, Harezmi bilgin Hüseyin Harezmi'nin, Kasîde'i Bürde'ye Harezmi Türkçesi ile şerh yazdığını bildirmesi döneme ait ayrı bir dil adlandırmasının ilk örneğidir (Ata, 2016, s. 17).

Harezmi Türkçesi kelime hazinesi, ses ve biçim özellikleri bakımından Karahanlı Türkçesi ile Çağatay Türkçesi arasında bir geçiş evresini temsil eder (Ölmez, Kaçalın, 2011, s. 84). Dilbilimciler arasında, dönemin geçiş özelliğini dikkate alarak Harezmi Türkçesini

ayrı bir dil evresi olarak ortaya koyan ilk kişi A. N. Samoyloviç olmuştur. Samovloviç, Kutb'un Husrev ü Şirin'in ve Harezmi'nin Muhabbetname'sinin dil özelliklerine dayanarak bu evreyi Oğuz-Kıpçak dönemi olarak adlandırmıştır (Kalsın, 2013, s. 3).

Bu dönem eserlerinde genellikle Arap alfabesi kullanılmış, az sayıda eser Uygur harfleriyle istinsah edilmiştir. Harezmi Türkçesi yazı ve imla geleneği açısından da Karahanlı Türkçesinin devamı niteliğindedir. Ünlü seslerin harekeli metinlerde bile harfle gösterilmesi bunun bir işaretidir (Paçacıoğlu, 1995, s. 116).

1.2. Harezmi Türkçesi Eserleri

Türk dili, Türklerin yaşadıkları geniş coğrafya nedeniyle tarihî süreç içerisinde pek çok farklı merkezde ve farklı Türk boylarının etkileşimiyle karma bir gelişim süreci geçirmiştir. Bu nedenle tarihî Türk lehçelerini birbirinden bütünüyle bağımsız olarak ayırtmak ve adlandırmak her zaman mümkün olamamaktadır. XIII-XIV. yüzyıllarda Harezmi bölgesinde Moğol istilası ile sarsılan siyasi birlik ve yaşanan göçler ile farklı Türk topluluklarının bir araya gelmesi, böylece ağız etkileşimlerinin artması, devlet yönetiminde baskın etnik ve kültürel unsurların değişimi ve bunların dile etkisi karma dil yapısının oluşmasına neden olmuştur. Bunun neticesinde Harezmi Türkçesi; Harezmi-Kıpçak, Harezmi-Oğuz, Harezmi-Karahanlı doğrultusunda bir gelişim süreci geçirmiştir; bu katışık özelliği ile Karahanlı Türkçesi ile Çağatay Türkçesi arasında bir geçiş evresini temsil etmiştir. Bu geçiş evresinin bir neticesi olarak Harezmi Türkçesi eserlerinde Harezmi Türkçesinin karakteristik özelliklerinin yanında Oğuz, Kıpçak, Karahanlı, son dönem Harezmi eserlerinde de bunlara ilaveten Çağatay Türkçesi özelliklerini görmek mümkündür. Bu da dönemin eserlerini değerlendirirken diğer ağız ve tarihî Türk lehçelerinin özelliklerini de dikkate almayı zaruri kılmaktadır.

1.2.1 Mukaddimetü'l-Edeb

Ebu'l-Kasım Carullah Mahmud bin Omar bin Muhammed bin Ahmed ez-Zemahşerî el-Hârezmî (1075-1144) tarafından Arapçayı öğretmek amacıyla yazılmış sözlüktür. Eser 1128 ile 1144 yılları arasında yazılmış, Harezmi şahı Atsız b. Muhammed bin Anuş Tigin'e sunulmuştur. Mukaddimetü'l-Edeb, Divânü Lügâti't Türk'ten sonra Türk dilinin sözcük varlığını gösteren en önemli eserdir (Akar, 2005, s. 173). Eserde Arapça kelime ve cümlelerin altına Türkçe, Farsça, Harezmi (bir İran dili) Moğolca, Çağatayca, Osmanlıca anlamları yazılmıştır. Her nüshada bu dillerin bütünü mevcut değildir. Eserde, İslamiyet'in Türkler arasında yeni yayılmaya başladığı bir dönemde Müslümanlığa ait, sonradan Arapça

karşılıkları kullanılmaya başlayan pek çok terim için gerek yeni türetilmiş gerekse Gök Tanrı inancından uyarlanmış kelimelerin mevcudiyeti eseri sözvarlığı açısından daha kıymetli hâle getirmektedir.

Eserin Zemahşeri'nin bizzat yazdığı nüshası kayıp olduğundan Atsız'a sunulan bu nüshanın herhangi bir dilde tercümesinin olup olmadığı varsa hangi dilde olduğu bilinmemektedir; ancak Atsız Türk olduğundan nüshanın satır altı tercümelerinin de Türkçe olması kuvvetle muhtemeldir (Ata, 2016, s. 40). Eserde kelime ve cümlelerin sıralanışı Arapça baplara göre yapılmıştır. Eser; isimler, fiiller, harfler, isim çekimi, fiil çekimi olarak başlıca beş bölüme ayrılmıştır. Eserin istinsah edilmiş bilinen yirmi nüshası mevcuttur. Bunların en eskisi 1257 tarihli Yozgat nüshasıdır. Bu nüshalar içerisinde Harezmi Türkçesinin karakteristik özelliklerini en belirgin olarak taşıyan nüshalar İstanbul Üniversitesi, Paris, Berlin, Şuşter ve Yozgat nüshalarıdır (Ata, 2016, s. 41).

Nuri Yüce eserin Şuster nüshasını incelemiş; metnin transkripsiyonlu okunuşunu, dil özelliklerini ve dizinini hazırlamıştır¹. Ahmet Ateş eserin Yozgat nüshasını ilim dünyasına tanıtmıştır². Zeki Velidi Togan eserin en eski nüshalarını tanıtan bir makale kaleme almıştır³. A. Zajaczkowski Yozgat nüshasındaki hayvanlarla ilgili bölümü yayımlamıştır⁴ (Ercilasun, 2010, s. 370).

1.2.2. Kısasu'l Enbiya

Nasireddin b. Burhaneddin er-Rabguzi tarafından, Çağatay hanlarından Nasireddin Tok Bugra adına 1310'da Arapçadan Farsçaya yapılmış bir tercümenin Türkçeye uyarlanmış şeklidir. Kısasu'l Enbiya, İslam-Türk edebiyatında hacimli bir yere sahip olan siyer-i nebi türünde bir eserdir. Eserde mukaddimenin akabinde Hz. Adem'den itibaren peygamberlere ait menkıbelere yer verilir. Hz. Musa ve Hz. Yusuf'a ait menkıbeler Kur'an-ı Kerim'de olduğu gibi en fazla yeri tutar. Peygamberlerin yanında dört halifenin, sahabelerin, Hz. Hasan ve Hz. Hüseyin'in menkıbelerine eserde yer verilmiştir (Ercilasun, 2010, s. 371).

¹ N. Yüce, *Mukaddimetü'l Edeb (Giriş-Dil Özellikleri- Metin-İndeks)*, Ankara, 1988.

² A. Ateş, "Anadolulu Kütüphanelerinden Bazı Mühim El Yazmaları", *Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi*, VIII, 1958, s. 90-93.

³ Z. V. Togan, "Zimahşeri'nin Doğu Türkçesi ile "Mukaddimet-ül-edeb'i", *Türkiyat Mecmuası*, C.XIV, İstanbul 1965.

⁴ A. Zajaczkowski, "Glava o zivotnyh v arabskom trude Zamahsare (s persidskimi i tyurskimi glossami) po Stanbul'skomu spisku 655 g.h (1257)" *RO* 30, 2, 1967, s. 27-82

Eser sade bir nesirle kaleme alınmıştır. Eserde, 484 mısra tutan toplam kırk üç şiir de mevcuttur (Ercilasun, 2010, s. 371). Kısasu'l Enbiya, usta bir dille yazıldığı için Türkler arasında hızla yayılmış, zevkle okunmuştur (Akar, 2005, s. 167).

Eserin pek çok nüshası mevcuttur. Bu nüshalara dair Ata; Londra'da bir, Leningrad'ta altı, İsveç'te iki, Paris, Bakü ve Tahran'da birer nüshanın bulunduğunu bildirir (Ata, 2016, s. 28). Londra nüshası, dil özelliklerini en iyi şekilde yansıttığı için en fazla incelemeye konu olan nüshadır. Bu nüsha XV. yüzyılda istinsah edilmiştir ve eserin en eski nüshasıdır.

K. Grönbech, Londra nüshasının tıpkı basımını yapmıştır⁵. Jakob Schinkewitsch, Londra nüshasının sözdizimi üzerine Rabguzi's Syntax, adıyla bir çalışma yapmıştır. Bu çalışmanın Sabit Paylı tarafından Türkçeye çevrilmiş hâli 1947'de Türk Dili Belleten'de iki bölüm hâlinde yayımlanmıştır⁶. Eser üzerinde en kapsamlı çalışma Ata'ya aittir. Ata, iki cilt hâlinde yayımladığı eserinde, birinci ciltte Kısasu'l Enbiya'nın metin ve tıpkıbasımına, ikinci ciltte ise eserin dizinine yer vermiştir⁷.

1.2.3. Nehcü'l Ferâdîs

Dinî, didaktik bir eser olan Nehcü'l Ferâdîs, İslam-Türk edebiyatında önemli bir muhtevaya sahip kırk hadis çevirilerinin ilkidir. Eser dört bâb ve her biri bir hadisle başlayan kırk fasıldan oluşur. Eserin Türkçe adı "Cennetlerin Açık Yolu" manasına gelen *Uşmağların Açık Yolu*'dür; Bu aynı zamanda eserin yazılış amacını da göstermektedir (Ercilasun, 2010, s. 377). Temelde dünya ve ahirette mutlu olmanın yollarını konu alan eserde, birinci bölümde Hz. Muhammed'in hayatı ve faziletleri, ikinci bölümde dört halife ve ehl-i beytin faziletleri, üçüncü bölümde dinen emredilen iyi hasletler, dördüncü bölümde dinen yasaklanmış haller konu edinilmiştir.

Kesin olarak bilinmemekle birlikte dilbilimciler şimdilik Mahmûd b. Alî es-Sarâyî el-Kerderî'nin eserin müellifi olarak kabul edilebileceğini bildirirler⁸.

⁵ K. Grönbech, Rabguzi, Narrationes de Prophetis, Cod. Mus. Brit. Add. 7851 (Monumenta Linguarum Asiae Maioris 4) Kopenhagen, 1948.

⁶ J. Schinkewitz, "Rabgûzî Sentaksı", Çev. S. S. Paylı, Türk Dili-Belleten, Seri III, Sayı: 8-9 Nisan-Aralık 1946, İstanbul: 1-48.

⁷ A. Ata, Nâşirü'd-dîn bin Burhânü'd-dîn Rabgûzî: Kışaşü'l-Enbiyâ (Peygamber Kıssaları), I: Giriş-Metin-Tıpkıbasım; II: Dizin, TDK Yayınları, Ankara, 1997.

⁸ Argunşah vd., (2011). Karahanlıca Harezmece Kıpçakça Dersleri. İstanbul: Kesit Yayınları. s.117. Togan, Z. (1926). Harezme'de Yazılmış Eski Türkçe Eserler. *Türkiyat Mecmuası II*, 331-345.

Eserin yazılış tarihi hakkında kesin bilgi mevcut değildir. Mercanî nüshası 1358’de Yeni Cami nüshası ise 1360’ta istinsah edildiğine göre eserin bu tarihlerden önce yazıldığı muhakkaktır.

Eser sanat amacı gütmeksizin sade bir dille yazılmış, eserdeki akıcı hikâyeler, anlatıma canlılık katmıştır (Ata, 2016, s. 30).

Nehcü’l Ferâdîs’in en temiz ve üzerinde en fazla çalışma yapılan nüshası Zeki Velidi Togan tarafından bulunan Yeni Cami nüshasıdır. Bu nüshada müstensih’in nüshayı müellifin ölümünden üç gün sonra 6 Cemaziye’l-evvel 761 (25 Mart 1360) bilgisi mevcuttur. Müstensih’in müellifle aynı dönemde yaşamış olması eserin orijinal metnine yakın olduğuna işaret eder. Bununla beraber eserin harekeli oluşu dil çalışmaları için bir avantaj niteliğindedir. Bu nüshanın Janos Eckmann tarafından tıpkıbasımı yayımlanmıştır. Janos Eckmann’ın eser hakkında aldığı notları Semih Tezcan ve Hamza Zülfikar düzenleyerek yayımlamıştır. Aysu Ata eserin dizin ve sözlüğünü hazırlamıştır.

Mercanî nüshası Kazanlı bilgin Şahabeddin Mercanî tarafından ilim dünyasına tanıtılmıştır. Mercanî 1885’ yayımladığı “Müstefâdü’l-Ahbâr fi Ahvâli Kazan ve Bulgar” adlı eserinde söz konusu eserin kendi kütüphanesinde bulunduğunu bildirir. Bu nüsha günümüzde kayıptır.

Nehcü’l Ferâdîs’in bir diğer nüshası J. Eckmann tarafından ilim âlemine duyurulan Paris nüshasıdır. Başı ve sonu eksik olan bu nüsha harekesizdir.

Nehcü’l Ferâdîs’in bir diğer önemli nüshası Yalta nüshasıdır. Yakup Kemal tarafından bulunmuş ve ilim âlemine duyurulmuştur. Eserin sadece iki babını ihtiva eden bu nüsha harekeli bir neshe sahiptir.

Bunlara ilaveten Nehcü’l Ferâdîs’in Kazan’da üç ve Leningrad’da iki nüshası daha mevcuttur.

KÖPRÜLÜ, F. (1984). Türk Edebiyatı Tarihi. İstanbul: Ötüken Yayınları. s.293.

1.2.4. Mu'inü'l-Mürîd

Dinî-didaktik konuları muhteva eden manzum bir eserdir. Sade ve anlaşılır bir dille yazılmış olan eser bu yönüyle geniş halk kitlelerine ulaşabilmiştir. İslam'a yeni girenlere Allah ve peygamber inancı, temizlik, namaz, oruç, zekat, kurban gibi temel dinî bilgileri öğretmeyi amaçlar. Eckmann (2011, s. 4), eserin müellifi olarak "İslam" ismini göstermiş, Ölmez (1996), Ebulgazi Bahadır Han Şecere-i Terâkime adlı eserinde Mu'inü'l-Mürîd'in yazarını Şeyh Şerif Hoca olarak aktarmıştır.

Bilinen tek nüshası Bursa Orhan Kütüphanesindedir. Zeki Velidi Togan tarafından keşfedilmiş ve ilim âlemine duyurulmuştur.

Ali Fehmi Karamollaoğlu eserin tıpkıbasım, transkripsiyonlu metnini ve dizinini yayımlamıştır⁹. Toparlı ve Argunşah, eserin dil özellikleri, transkripsiyonlu metin, çeviri, dizin ve tıpkıbasımını yayımlamışlardır¹⁰.

1.2.5. Satır Arası Kuran Tercümelere

Süleymaniye Kütüphanesinde Hekimoğlu Ali Paşa Camii bölümünde kayıtlıdır. 1363 yılında Harezmi'de Harezmi Türkçesi ile istinsah edilmiştir. Eserin kutsallığı nedeniyle tercümeğe gösterilen özen, eseri diğer Kuran tercümelerinde olduğu gibi Türk dili incelemelerinde müstesna bir yere kavuşturur. Eserde Arapça dinî terimlerin yerine Türkçe karşılıklarının kullanılmaya çalışılması eserin değerini artırır.

Eser Gülten Sağol tarafından incelenmiş, bu inceleme Harvard Üniversitesi tarafından basılmıştır¹¹.

İran / Meşhed'de Âstan-i Quds-i Razavi Kütüphanesi'nde 293, 1007 ve 2229 numaralarda kayıtlı ilk Kur'an tercümelere olarak nitelendirilen eserler Harezmi Türkçesi özellikleri gösterir.

293 numarada kayıtlı Kur'an tercümesi 645 varaktan oluşan eksik bir nüshadır. Hem satır altı hem tefsir usulüyle yazılmıştır. 14 Mart 1337 tarihinde tamamlanmıştır. Şimşek ve

⁹ Karamollaoğlu, A. F. (2006); Şeyh Şerif Hâce Mu'inül-Mürîd, Beşir Kitapevi, İstanbul

¹⁰ Toparlı, R.-Argunşah, M. (2008); Mu'inül-Mürîd, Türk Dil Kurumu Yay., Ankara, 2008.

¹¹ An Interliner Translation of the Qur'an Into Khwarazm Turkish, I. Introduction-Text, Turkish Sources XIX, Harvard University 1993, XL+369 [2]; II. Glossary, Harvard University 1993; III. Facsimile, Harvard University 1996.

Sertkaya (2015), nüshanın dilini geç Karahanlı, erken Harezmi Türkçesi olarak tespit etmişlerdir.

2229 numaralı Kur'an tercümesi satır arası Türkçe-Farsça tercümedir. 152 varaktan oluşan eksik bir tercümedir. Eserin müstensahi ve istinsah yeri bilinmemektedir. Üşenmez, eserin dil özellikleri bakımından incelendiğinde Karahanlı-Hâzemi Türkçesinin karakteristik dil özelliklerini gösterdiğini ifade eder (Üşenmez, 2017).

İran Asitan-ı Kudsi-Razavi Kütüphanesinde 1007 numarada kayıtlı satır altı Kur'an çevirisi, her sayfasında 11 satır bulunan 686 sayfadan oluşur. İstinsah tarihi hakkında net bir bilgi yoktur. Fatıha suresinin tercümesi Farsça, diğer sureler Türkçe tercüme edilmiştir. Gülten Sağol tarafından çalışılan Hekimoğlu Ali Paşa Camii nüshasının kopyasıdır (Şimşek, 2018). Rezaei'nin¹² ses ve biçim özelliklerini inceleyerek tanıttığı eser hakkında Güler Ersoy *İran Asitan-ı Kudsi-Razavi Kütüphanesi 1007 numaralı satır altı Kur'an Çevirisi: I-X. Cüzler* başlığıyla bir yüksek lisans tezi hazırlamıştır¹³. Ersoy, eserin ilk on cüzünün metin ve dizinini vererek ilgili bölümü imla, ses ve biçim özellikleri bakımından incelemiş ve eserdeki Harezmi Türkçesi hususiyetlerini belirlemiştir.

1.2.6. Husrev ü Şirin

Fars edebiyatının en ünlü şairlerinden Nizâmî-i Gencevî'nin aynı adı taşıyan mesnevisinin Altın Ordu şairi Kutb tarafından Türkçeye aktarılmış şeklidir. Kutb, eseri Türkçeye çevirirken orijinal metne birebir bağlı kalmamış, esere kendinden pek çok ilave yaparak onu özgün bir hâle getirmiştir.

Kutb, eseri Altın Ordu hanlarından Tını Beg ve eşi Cemile Han Melek Hatun adına Türkçeye çevirmiştir. Bu da eserin 1327-ile 1342 tarihleri arasında yazıldığına işaret etmektedir. Eserin 1341-1342 Tını Beg Han'ın hükümdarlığı zamanında yazılmış olma ihtimali de kuvvetlidir.

Eser, Türk edebiyatı içerisinde hacimli bir yere sahip olan Husrev ü Şirin tercümelerinin ilki olma özelliği nedeniyle ayrı bir öneme sahiptir. Kutb tarafından, sıklıkla

¹² Rezaei, Mehdi (2016). "Harezmi Türkçesiyle Yazılan Bir Kur'an Tercümesi (Meşhed- Âstân-i Quds-i Razavî Nüshası)", Uluslararası Türkiye Edebiyat Kültür Eğitim Dergisi, S. 5/3, ss. 1094-1113.

¹³ Ersoy, Güler (2017). "*İran Asitan-ı Kudsi-Razavi Kütüphanesi 1007 numaralı satır altı Kur'an Çevirisi: I-X. Cüzler*" Eskişehir Osmangazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi.

dinî tasavvufî eserlerin yazıldığı bir dönemde romantik bir aşk hikâyesinin konu edinilmesi dikkat çekicidir.

Hacıeminoğlu Türk şivelerini kesin ve tamamıyla farklı hususiyetlerle birbirinden ayırmanın her zaman mümkün olmadığını belirterek, Altın Ordu sahasında yazılmış olan Husrev ü Şirin'in hem Harezmi yazı dilinin hem de Çağatayca'nın hususiyetlerini taşıdığını ifade etmiştir (Hacıeminoğlu, 2000, s. X-XI).

Eserin bilinen tek nüshası Paris Bibliothèque Nationale'de 312 numarada kayıtlıdır.

Eser üzerinde en kapsamlı çalışmaları Zajaczkowski ve Necmettin Hacıeminoğlu yapmıştır. Zajaczkowski eserin transkripsiyonlu metnini, tıpkıbasımını ve sözlüğünü üç bölüm hâlinde yayımlamıştır¹⁴. Hacıeminoğlu eserinde Husrev ü Şirin'in dil özelliklerine ve transkripsiyonlu metnine yer vermiştir¹⁵. Ümit Özgür Demirci ve Sibel Karşlı da eserin dizinini hazırlamışlardır¹⁶.

1.2.7. Muhabbet-nâme

Manzum bir eser olan Muhabbet-nâme Harezmi tarafından 1353'te Sir Derya'da Muhammed Hâce Beg'in Sıgnak'taki sarayında yazılmıştır (Ata, 2016, s. 52). Mesnevi tarzında yazılan eser, gazeller ve Farsça beyitler de ihtiva eder. Harezmi eserinde temiz Türkçesi ve duygulu anlatımı ile dikkat çeker.

Eserin biri Uygur, üçü Arap harfli dört nüshası mevcuttur. British Museum'daki Uygur harfli nüsha V. Barthold tarafından tanıtılmış; Şçerbak, tarafından eserin transkripsiyonlu metni, tercümesi ve dil özellikleri yayımlanmıştır¹⁷. British Museum'daki Arap harfli nüsha, E. N. Nadjib tarafından çalışılmış; eserin transkripsiyonlu metni, dil özellikleri, tıpkıbasımı ve sözlüğü verilmiştir¹⁸. İstanbul Millet Kütüphanesinde kayıtlı nüsha üzerinde Osman Fikri Sertkaya çalışmış, eserin diğer nüshalarla karşılaştırmalı

¹⁴ ZAJACZKOWSKI, A. (1958). Nasjstarsza wersja Turecka Husrav u Şirin Qutba I, Warszawa 1958, II Warszawa 1958, III, Warszawa 1961. Warszawa.

¹⁵ Hacıeminoğlu, N. (2000); Kutb'un Husrev ü Şirin'i ve Dil Hususiyetleri, T.D.K. Yay., Ankara.

¹⁶ Demirci, Ümit Özgür- Karşlı, Sibel (2014); Kutb'un Husrev u Şirin'i Dizin, Kesit Yay., İstanbul.

¹⁷ Şçerbak, A. M. (1959); "Oguz-nâme, Muhabbet-nâme", Pamyatniki drevne uuygurskoy i staro uzbekskoy pis'mennosti, Moskava, s.111-170.

¹⁸ Nadjib, E. N. (1961); Horezmi. Muhabbet-nâme, İzdanie, teksta, transkripsiya, perevod issledovanie, Moskova.

metnini ve tıpkı basımını vermiştir¹⁹. İstanbul Millet Kütüphanesinde Ali Emiri bölümünde bulunan nüsha İstanbul Millet Kütüphanesinde bulunan diğer nüshadan istinsah edilmiştir.

1.2.8. Sirâcü'l-Kulûb

Dinî didaktik bir eser olan Sirâcü'l-Kulûb, konuların soru cevap şeklinde ele alındığı bir eserdir. Hristiyanların, Hz. Muhammed'in peygamberliğini sorgulamak amaçlı kendisine gönderdikleri elçiler vasıtasıyla ona dünyanın yaratılışı, ahiret hayatı, melekler, cennet ceennem gibi konular hakkında sordukları soruları ve Hz. Muhammed'in bunlara cevaplarını ihtiva eder. Harezmi Türkçesi ile tercüme edilmiş nüshalarından biri Moskova Devlet Arşivi Eski Eserler Fonds N 181, 1468'de kayıtlıdır (Argunşah, Sağol Yüksekaya, Tabaklar, 2011, s. 122). Eseri E. Neciboviç Necib tanıtmıştır²⁰. Eserin Türkiye Türkçesine aktarımını Ayşe Gül Sertkaya yapmıştır²¹ (Ata, 2016, s. 56). Harezmi Türkçesi ile özelliklerini yansıtan bir diğer nüsha Ufa nüshasıdır. Bu nüsha üzerinde Ergaş İsmailoviç Fazılov çalışmıştır²².

Topkapı Sarayı Müzesi Koğuşlar Bölümü'nde 1057 numarada kayıtlı olan Sirâcü'l-Kulûb yazması, Ümran Yaman tarafından doktora tezi olarak çalışılmıştır²³. Ümran Yaman çalışmasında, nüshanın dil tarihindeki yerini Harezmi Türkçesi dönemi olarak belirlemiştir.

1.2.9. Altın Ordu Yarlık ve Bitikleri

Altın Ordu Hanları adına yazılmış iki yarlık ve bir bitik Harezmi-Kıpçak Türkçesi özellikleri göstermesi bakımından dönem eserleri arasında kabul edilir.

Toktamış Han Yarlığı; Uygur harfleri ile yazılmış, 1393'te Toktamış Han'ın Lehistan kralı Yagayla'ya gönderdiği yarlıktır. Varşova Merkez Arşivinde muhafaza edilmektedir.

Temir Kutlug Yarlığı 1397'de Altın Ordu Hanı Temir Kutluk tarafından Muhammed adlı kişiyi tarhan (askeri unvan) yapmak amacıyla yazılmıştır. Uygur harfleriyle yazılmış,

¹⁹ Sertkaya, O. F. (1972); "Harezmi'nin Muhabbat-nâme'sinin İki Yeni Yazma Nüshası Üzerine", *Türkiyat Mecmuası*, C. XVII.

²⁰ Necib. E. N. (1960); "Datirovannaya Tyurkoyazyçnaya Rukopis" XVI. veka Sirâcü'l-Kulûb İz Tsentral'nogo Gosudarstvennogo Arhiva SSr Moskve", *İzdatel'stvo Vostoçnyy Literaturı*, Moskva.

²¹ Sertkaya, A. G. (2010) Harezmi Türkçesi ile Yazılan Sirâcü'l-Kulûb, Giriş-Transkripsiyonlu Metin, Çeviri, Tıpkıbasım, İstanbul.

²² Fazılov. E. İ. (1989); "Eine neue Quelle zur choresmtürkischen Sprache", *Journal of Turkish Studies*, 13, Harvard, 1989. s. 47-80

²³ Yaman, Ümran (2016); *Doğu Türkçesi İle Yazılan Sirâcü'l-Kulûb* (Gramer-Metin-Çeviri-Dizin), İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı Doktora Tezi.

satır altında Arap harfli karşılığına yer verilmiştir. Hammer Almanca çevirisini ve Arap harfli metnini yayımlamıştır.²⁴

Mahmud Han Bitiği 1466 yılında Mahmud Han tarafından Fatih Sultan Mehmed'e gönderilen bitiktir. Topkapı Sarayı Müzesinde E. 10202 numarada kayıtlı olarak muhafaza edilmektedir.

Uluğ Muhammed Han Bitiği Muhammed Han tarafından 14 Mart 1428'de Osmanlı Padişahı II. Murad'a gönderilen bitiktir. Arap harfleriyle yazılmıştır. On dokuz satırdır.

Ahmed Han bitiği Ahmed Han tarafından Fatih Sultan Mehmed'e gönderilmiştir. Topkapı Sarayı Müzesi E. 6464 numarada kayıtlıdır. 24 satırdan oluşmaktadır.

Bunlara ilaveten Harezm bölgesi dışında Kırım bölgesinde yazılan şu yarlık ve bitiklerde de Harezm Türkçesinin özelliklerini görmek mümkündür: Hacı Girey Han Yarlığı (1453), Mengli Girey Han Yarlığı (1467), Mengli Girey Han Bitiği (1469), Mengli Girey Han Bitiği (1475), Mengli Girey Han Bitiği (1475-1476), Eminek Mirza Bitiği (1476), Eminek Mirza Bitiği (1478), Nur Devlet Bitiği (1477), Mengli Girey Han Bitiği (3 Mayıs 1478), Mengli Girey Han Bitiği (1478), Mengli Girey Han Bitiği (1479) ve Kazan'da yazılan İbrahim Han Yarlığı (1467-1479), Sahip Girey Han Yarlığı (1523). Bunlar içinde geç dönem eserlerinden olan Kırım sahasına ait Mengli Girey Han Bitiği (1475-1476), Eminek Mirza Bitiği (1478) Osmanlı Türkçesi özellikleri de göstermektedir (Özyetgin, 1996, s. 19-23). Yarlık ve Bitikler üzerine Akdes Nimet Kurat ve Fevzi Kurtoğlu pek çok çalışma yapmıştır. Son zamanlarda eserler üzerine yapılan en hacimli çalışma Özyetgin'e aittir²⁵.

1.2.10. Mi'raçnâme

Mâlik Bahşı tarafından 1436'da istinsah edilmiş miraç olayını anlatan bir eserdir. Konu, dil, üslup, metin yapısı bakımından Nehcü'l Ferâdîs'le benzerlik gösterir. Nehcü'l Ferâdîs'in Farsça veya Türkçe metni esas alınarak yedinci ve sekizinci bölümlerin aktarımını ihtiva eder. Eserin bilinen iki nüshası mevcuttur. Paris Bibliothèque Nationale'de bulunan nüsha, Uygur harflidir ve Harezm Türkçesinin özelliklerini barındırır. Bu nüsha, Osman Fikri Sertkaya tarafından metin ve dizin olarak çalışılmıştır²⁶. Arap harfli diğer nüsha

²⁴ J. Hammer-Purgstall (1818): Fungruben des Orients, VI.

²⁵ ÖZYETGİN, A. Melek, (1996). Altınordu, Kırım ve Kazan Sahasına Ait Yarlık ve Bitiklerin Dil ve Üslup İncelemesi, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, Türk Dil Kurumu Yayınlar: 658, Ankara.

²⁶ SERTKAYA, Osman Fikri (1968). Mi'raç-nâme (Metin-İndeks). İstanbul: İÜ TDE Böl. Mezuniyet Tezi.

İstanbul Süleymaniye Kütüphanesindedir. Bu nüsha Çağatay Türkçesi dil özelliklerini göstermektedir (Doğan, 2018).

1.2.11. Uygur Harfli Oğuz Kağan Menakıbı

Eserin bilinen tek nüshası Paris Bibliothèque Nationale’de kayıtlıdır. Bu nüsha baştan, sondan ve ortadan eksiktir. Destanda Oğuz Kağan’ın doğumu, fiziksel özellikleri, güçlenip üne kavuşması, kıyatın (gergadan) ortaya çıkması ve Oğuz Kağan’ın kıyatla mücadelesi, kıyatı öldürmesi, evliliği ve kağan oluşu, diğer kağanlarla mücadelesi ve yaptığı seferler eserde konu edinilir.

Eserin Türk dili, tarihi ve kültüründe önemli bir yere sahip olması sebebiyle eser üzerinde bu alanlarda pek çok çalışma yapılmıştır. Yazmanın ilk neşri W. Radloff’a aittir. W. Bang ve Arat eseri Almanca olarak neşretmiştir. 1933’te bu neşri Arat Türkçeye aktarmıştır. Ağca eserin metin, aktarma, tıpkıbasım ve dizinini yayımlamıştır. Ağca, yaptığı çalışmada eserin dil hususiyetlerini değerlendirmiş; eserde Harezmi, Çağatay ve Oğuz grubu dil özelliklerini belirlemiştir. Eserin en erken Harezmi en geç Çağatay Türkçesi döneminde yazıldığını bildirmiştir (Ağca, 2016, s. 60-61).

1.2.12. Kitâbu Hilvetü’l-İnsân ve Halbetü’l-Lisân

İbni Mühennâ Lugati olarak da bilinen eser Cemâleddin İbnü’l Mühennâ tarafından yazılmış, Farsça-Türkçe-Moğolca kelime karşılıklarının Arapça olarak verildiği bir sözlüktür. P. M. Melioranskiy’in eserin Avrupa’da bulunan beş nüshasına dair çalışması mevcuttur²⁷. İstanbul’da Müze-i Humayun kütüphanesinde Kilisli Rıfat tarafından eserin farklı bir nüshası bulunmuştur. Bu nüshanın Türkçe bölümünün alfabetik dizini Abdullah Battal tarafından yayımlanmıştır²⁸. Ercilasun, İstanbul nüshasının Harezmi Türkçesi eserleri arasında değerlendirilmesi gerektiğini belirtmiştir (Ercilasun, 2010, s. 381).

1.2.13. Harezmi Türkçesi ile Hazreti Muhammed Menkıbeleri

Moskova Devlet Arşivi, Eski Eserler 1468 Fonds N 181’de kayıtlı, içinde Sirâcü’l-Kulûb, Şerâyi’ül-Ahkam, Kul Süleyman, Aşık Osman ve Yunus Emre hikmetleri ve bir Sâl-nâme’yi de ihtiva eden mecmuadaki Hazret-i Muhammed Menkıbeleri Ayşe Gül Sertkaya tarafından işlenmiştir. Sertkaya, çalışmasında metin, çeviri, tıpkıbasım ve eserin dil

²⁷ Melioranskiy, P. M. (1900): Arap-Filolog o Turetskom Yazıke, St. Petersburg.

²⁸ Battal, Abdullah (1988). İbni-Mühennâ Lûgati, T. T. K. Basımevi, Ankara.

özelliklerini vermiş, dil özelliklerinden hareketle metinlerin Orta Türkçe veya Harezmi-Altınordu dönemine ait olduğunu bildirmiştir²⁹.

1.2.14. Kul Süleyman (Bakırganî) ve Yunus Emre Hikmetleri

Moskova Devlet Arşivi, Eski Eserler 1468 Fonds N 181’de kayıtlı, Hazret-i Muhammed Menkıbeleri ile aynı mecmuda yer alan Kul Süleyman Hakim Ata (Bakırganî)’ye ait on, Yunus Emre’ye ait dört, Âşık Osman’ a ait bir ve bir de şairi belirsiz bir hikmeti ihtiva eder. Yazmaların dil özellikleri Orta Türkçe devresinin dil özelliklerini yansıtmaktadır. Buna dayanarak metinlerin Harezmi-Altınordu dil özelliklerini taşıdığını söyleyebiliriz (Sertkaya, 2010).

1.2.15. Sâl-nâme

Moskova Devlet Arşivi, Eski Eserler 1468 Fonds N 181’de kayıtlı, Hazret-i Muhammed Menkıbeleri ile aynı mecmuada yer alan Sâl-nâme, Harezmi Türkçesi özellikleri taşır (Sertkaya, 2014). Eser, Sertkaya tarafından dil özellikleri, metin, çeviri, tıpkıbasım olarak çalışılmıştır³⁰.

1.2.16. Miftahü’l-Adl

Adaletin anahtarı, adaletin şifresi anlamlarına gelen Miftahü’l-Adl Arapçadan Türkçeye tercüme bir eserdir. Eserin bilinen tek nüshası Atatürk Üniversitesi, Agah Sırrı Levend Bölümü 5 numarada kayıtlıdır. Bu nüshanın istinsah tarihi 1028’dir.

Eserin dili hakkında muhtelif görüşler hakimdir. Eckmann, Paçacıoğlu, Kalsın eseri ses, şekilbilgisi, söz varlığı bakımından Harezmi Türkçesi eserleri arasında zikrederler (Akalin, 1979, s. 188-189), (Paçacıoğlu, 1995, s.128), (Kalsın, 2016, s. 18). Levend, eseri Çağatayca bir eser olarak değerlendirir (Levend, 1962).

Eseri Eckmann (1979), Paçacıoğlu (1995) fıkıh kitabı; Kalsın (2016) ve Levend (1962) ise siyasetname olarak nitelendirir.

²⁹ Sertkaya, A. G. (2011). “Horezm Türkçesi ile Hazret-i Muhammed Menkıbeleri”, İstanbul Üniversitesi Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi, Cilt 5, Sayı 45, s. 211-250.

³⁰ “12 hayvanlı takvimin 12 yılının özelliklerini anlatan Horezm Türkçesi ile yazılmış bir Sâl-nâme (A Yearbook written in Khorezmian Turkic Language which describes the characteristics of 12 years of the calender with 12 Zodiac Animals)”, *Milletler Arası Türkoloji Kongresi*, 30 Eylül-4 Ekim 2013, İstanbul, Bildiri Kitabı, II, İstanbul, 2014, s. 391-405

Çetin, eser üzerine hazırladığı basılmamış yüksek lisans tezinde eseri dil özellikleri bakımından incelemiş ve eserin transkripsiyonlu metnine yer vermiştir.³¹Kalsın, eserin dil özelliklerini, metin, dizin ve tıpkı basımını içeren bir çalışma yapmıştır (Kalsın, 2016).

1.2.17. Dâsitân-ı Cumcuma

Feridüddin Attar'ın aynı adı taşıyan eserinin Türkçeye tercümesidir. İlyas peygamber zamanında yaşamış bir kişinin İsa peygamber tarafından diriltilmesini konu edinir. Altın-Ordu sahasında Hüsam Katip tarafından 1368-1369'da mesnevi tarzında yazılmıştır. Eserin Çağatay Türkçesine tercüme edilmiş nüshası Paris Bibliothèque Nationale'de kayıtlıdır. Eserin tam olmayan bir neşri 1872'de Kazan'da yapılmıştır³².

1.2.18. Cevâhirü'l-Esrar

Eserin aslı günümüze kadar ulaşamamıştır. Harezmi Türkçesiyle yazılmış bu eserin varlığı hakkında bilgiye Mu'inü'l-Mürîd'in sayfa kenarlarına Cevâhirü'l-Esrar'dan alıntılanarak yazılmış altı dörtlük vasıtasıyla erişilir. Bu dörtlüklerden hareketle eserin dinî-tasavvufî manzum bir eser olduğu anlaşılmaktadır.

1.2.19. Fal Kitabı

Topkapı Sarayı Müzesi Koğuşlar Bölümünde 1057 numarada kayıtlı Sirâcü'l-Kulûb nüshasını da içinde barındıran yazma eserde yer almaktadır. Yazma içinde Fal Kitabı 58 varaktan oluşmaktadır. Eser muhteva bakımında yıldıznâmeye benzemektedir. Buna ilaveten ebced hesabına ve Kuran-ı Kerim üzerinden fal bakılmasına dair bilgiler ihtiva eder. Onur, eserin dil ve muhtevasını incelediği çalışmasında eserin Harezmi Türkçesinin karakteristik ses ve biçim özelliklerini ihtiva ettiğini göstermiştir (Onur, 2020).

³¹ Çetin, A., Hacı Oğlu Hüseyin Miftâhül-Adl, Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Erzurum, 1998.

³² Hikayat Cumcuma Sultan fi Nubuvvat İlyas alahi's-salam, Kazan Üniversitesi Matbaası, 1872

2. SÖZDİZİM

2.1. Dil ve İşlevleri

Toplumsal bir varlık olarak yaratılan insan, yaşamın sürdürülebilmesi ve hayatın kolaylaştırılması için iletişim kurmak, diğer bireylerle iş birliği içerisinde olmak zorundadır. Diğer canlıların iletişim kurmasına olanak sağlayan basit sesler, hareketler veya semboller insanoğlunun sahip olduğu üstün bilgi ve becerileri aktarmada yetersiz kalır. Bunun için insanoğlu dili geliştirmiştir. İnsanın en etkili şekilde anlatma, öğrenme, öğretme vb. yoğun istekleri dilin sadece konuşma dilinden ibaret kalmasına engel olmuş, yazılı, görsel, dokunsal pek çok iletişim olanağının belirmesine olanak sağlamıştır. İletişimi sağlamak amacıyla kullanılan her bir aracın varlığı aynı zamanda kullanılan bir dilin de varlığına işaret etmektedir.

İnsanlık tarihinde bilgi ile dil aynı anda doğmuş ve süreklilik kazanmıştır. Dil sayesinde insanoğlu varlık âlemini anlamlandırmış ve bu âlem içinde varoluşunun bilincine erip kendini yaratılmışların en üstünü olarak konumlandırmıştır.

Felsefe terimleri sözlüğünde bilinç “İnsanın kendisi, yaşantıları ve dünya üzerindeki bilgisi; aynı zamanda da düşünme ve kendini tanıma yeteneği³³” olarak tanımlanmıştır. Bilincin oluşumu, bilgi ve düşüncenin varlığına bağlıdır. Bilgi ve düşünce ise dil ile şekillenir, mevcudiyet kazanır. Dolayısıyla dil, insanın bilince erişmesinde düşünce ve bilgi kadar öneme sahiptir.

Düşünce, kavramlar vasıtasıyla gerçekleşir ve dil bu noktada da temel görevde yer alır. Her bir kavram, insanın somut veya soyut bir varlığı algılayışı neticesinde onu anlamlandırıp tasnif etmesiyle oluşur. Bu tasnif ve anlamlandırma süreci dil yetisi ile gerçekleşir. İnsan algılar; ancak algının anlamlandırma ve tasnif aşaması geçmiş bilgilerin kıyası ile mümkündür. Bu, düşünme sürecidir ve dil vasıtasıyla kavramlar üzerinde gerçekleşir. Bu nedenle dil, düşünmenin temelinde yer alır. Kavram dünyası genişledikçe düşünme becerisi de artar. Bu yönüyle dil, düşünmenin gerçekleşmesinin ve gelişmesinin ön şartıdır.

³³http://www.tdk.gov.tr/index.php?option=com_bts&arama=kelime&guid=TDK.GTS.5ba3405323c3b8.53472378 (20.09.18)

Bilginin dil vasıtasıyla kaydedilmesi ve aktarılması beraberinde gelişmeyi getirir. Gelişme ve değişim dilin dönüşümünü de tetikler ve ihtiyaç hâlinde dilin değişimi pek tabiidir. Bu değişimde dil içi ve dil dışı unsurlar birlikte rol oynar. Çok geniş bir coğrafyada konuşulan Türk dili, coğrafi alanın genişliği, siyasi etkiler, dinî değişim ve dinî çeşitlenme, farklı bölgelerde farklı baskın kültürlerin etkisi, ticaret, teknolojik gelişmeler gibi dil dışı etmenlerin yanı sıra dilin canlı bir varlık olmasının doğal bir sonucu olarak çoğunlukla en az çaba yasası gereği gerçekleşen dil içi değişiklikler vasıtasıyla ses bilgisel, şekil bilgisel, sözlüksel ve sözdizimsel boyutta artsüremli ve eşsüremli olarak değişimlere uğramıştır. Dilbilgisi eserlerinde dilin en kararlı bölümünün sözdizimsel boyut olduğu sıkça vurgulansa da bu bir ön kabulden ibarettir. “*Yaşayan her dil tartışmaya ve değişime doğal olarak açıktır ve sadece ölü diller değişmez* (Akay, 2007).”

2.2. Dil ve Sözdizim

İnsanoğlu soyut-somut bütün varlıkları adlandırırken çoğunlukla nedensizlik ilkesi ile saymaca bir işlem geliştirmiştir. Varlık ve eylemlerin adlandırılmasında birtakım sesdizim kuralları işletilse de varlık ile ad arasındaki ilişki nedensizdir. Oysaki dil, çok girift bir yapıdadır ve matematik benzeri bir işletim süreci ile dilde veri elde edilir. Dilin bu matematiksel boyutu sözdizim alanını oluşturur ve sözlüksel boyutun aksine bu boyut bütünüyle nedensellik ilkelerinden oluşur.

Sözcüğün karşıladığı sınırlı kavram alanının genişletilip duygu, düşünce, istek ve benzerlerinin ayrıntılı olarak ifade edilebilmesi, sözdizim kuralları dahilinde mümkün olabilmektedir. Mantıksal gerçeklik -düşünce- ile dil gerçekliği sözdizimsel boyutta birleşir. Bunun neticesinde ifade ve anlatım şekillenir, somutlaşır. Sözdiziminden önce her bir sözcük soyuttur. Gerçek dünyada “masa, ağaç, kırmızı” yoktur. Her bir masa farklı tür, boyut ve işlevdedir; doğada ağaç yoktur, bu bir genellemenin adıdır; gerçeklikte kırmızı kavramı da yoktur, renk skalasında kırmızının belki sonsuz tonları bulunur. Sözlüksel boyutlarıyla sözcükler soyut birer ifadedir. Sözcüklerin somutlaşması sözdizim vasıtasıyla bir bağlam içinde kullanılmaları ile mümkündür. “*Elma ağacının altındaki masanın üzerine kırmızı bir örtü serilmişti.*” gibi bir cümle içerisinde her bir sözcük somutlaşmaya başlar. Cümlenin bir bağlama bağlanması ile de somutlaştırma tamamlanır. Bu yönüyle sözdizim bir somutlaştırma aracıdır.

Sözdizim aynı zamanda bir analiz -çözümleme- ve sentez -birleştirme- hadisesidir. Bu süreç, düşüncenin belirmesinde ve şekillendirilmesinde rol oynar. Zihinde dil vasıtasıyla

şekle, kalıba sokulan düşünce yine dil vasıtasıyla ifadeye dönüşür. Bu süreçte dilsel bir çözümlenme ve birleştirme işlevine başvurulur. Bu dilsel çözümlenme ve birleştirme işlemi, düşünce ile dil arasındaki ilişkiyi oluşturur ve felsefenin yüzyıllardır süren “Dil mi önceliklidir, düşünce mi?” sorusunun doğmasına neden olur. Bu sorunun yanıtı, aynı zamanda ifade sürecinin parçadan bütüne veyahut bütünden parçaya doğru mu olduğunu ortaya çıkarmaya yöneliktir.

2.3. Sözdizim Yaklaşımları

Türk dilinin modern dilbilgisi araştırmalarında sözdizim, yer yer farklı terimler ve farklı karşılıklarla ele alınmıştır. Türkçe sözdizimine temel teşkil eden kaidelere karşı dilbilgisi uzmanlarının farklı yaklaşımları, sözdizim tanımının ve sözcük öbeklerinin tasnifinde farklı görüşlerin belirmesine neden olmuştur.

Modern Türk dilbilgisi çalışmalarının kapsamlı ilk örneği olan Türk Dil Bilgisi adlı eserinde **Jean Deny** konuyu “Cümle Bilgisi” ana başlığı altında Kelime Öbekleri alt başlığı ile ele alır; ancak cümle bilgisine dair hususi bir başlık açmaz, onu da kelime öbekleri başlığı altında bir alt başlık olarak değerlendirir. Deny, kelime öbeklerini “Kelimelerin biçim bakımından olduğu gibi mantık bakımından da bir bütün meydana getiren her bir topluluğuna biz kelime öbeği adını veriyoruz.” diye tanımlayarak “Belirtici Öbekler”, “Açıklama (Beyanlı) Öbekleri”, “Cümle Öbekleri” olarak üçe ayırır.

Deny, *Belirtici Öbekler*’i “ki bunlar iki sözcükten ibaret olup birincisi ikincisini belirtir” şeklinde açıklar ve *kırmızı ev, çobanın ev vb.* örneklerini verir (2012, s. 657).

Deny, açıklama (beyanlı atıf) öbekleri için “Yanaşık ve daha fazla addan yapılmış öbeklere beyanlı atıf (açıklama) cümlesi adını veriyoruz.” açıklamasını yapar. *Sultan Memet, Halife Harun-er Reşid, Kastamonu Vilayet-i Valisi Enis Paşa vb.* (2012, s. 700).

Deny, cümle öbekleri için ise “Bunlar bir hükmü içinde barındırırlar. *Ahmet geldi.*” açıklamasını yapar (s.658). Deny, eylemsi öbeklerini de “Cümlecikler” başlığı ile cümle öbekleri bahsi içinde ayrı bir kısım olarak ele alır.

Ergin sözdizim bahsini “Kelime Grupları ve Cümleler” başlığı altında ele alır. Kelime gruplarını “Kelime grubu birden fazla kelimeyi içine alan, yapısında ve manasında bütünlük bulunan, dilde bir bütün olarak muamele gören bir dil birliğidir.” şeklinde tanımlar ve kelime gruplarının nesnelere ve hareketleri daha geniş olarak veya geniş nesnelere ve

hareketleri belirtmek için kullanıldıkları için birer belirtme grubu olduklarını ifade eder. Belirtme grupları arasında umumiyetle belirten-belirtilen, tamamlayan-tamamlanan, tâbi olan-tâbi olunan, asıl yardımcı olmak üzere iki unsur bulunduğunu belirtir (2000, s. 274-275). Ergin eylemsi öbeklerini de kelime grupları arasında değerlendirir.

Ergin cümle için “Cümle bir fikri, bir düşünceyi, bir hareketi, bir duyguyu, bir hadiseyi tam olarak bir hüküm hâlinde ifade eden kelime grubudur.” tanımını yapar. Kelime grupları ile cümlenin farkını “... kelime grupları belirtme grupları idi. Cümle ise bir hüküm grubudur.” ifadeleri ile ortaya koyar.

Banguoğlu sözdizim konusunu “Belirtme Öbekleri” ve “Yargı Öbekleri” olarak iki ana başlık altında değerlendirir. Sözcük öbeklenmelerinin yargısız, yarım yargılı ve yargılı olarak üç farklı şekilde meydana geldiğine dikkat çeker. Belirtme öbeklerini yargısız, şart kipini de dahil ederek eylemsi öbeklerini yarım yargılı, cümleleri ise yargılı ifadeler olarak belirler.

Banguoğlu belirtme öbekleri için “Belirtme öbeklerinde bir kelime başka bir kelimenin taşıdığı kavramı daha yakından belli etmek için kullanılmıştır. Buna göre her belirtme öbeğinde en az biri belirten biri belirtilen olmak üzere iki kelime bulunur. ... Belirtme öbekleri bir yargı taşımadıklarından tam bir anlatma sayılmazlar.” açıklamasını yapar. (1990, s. 497)

Yargı öbeklerini ise “Bir başka türlü öbeklenmede ise bir araya gelen kelimeler bir yargı taşırlar ve tam bir düşünce, dilek veya duygu anlatırlar. Bunlara da yargı öbekleri adını veririz.” şeklinde tanımlar (1990, s. 496). Banguoğlu, filimsi öbeklerini ise yarım yargılı kabul eder ve Yargı Öbekleri başlığı altında inceler.

Gencan eserinde sözdizimi bahsinde cümle bilgisi üzerinde durmuştur. Sözdiziminin tanımını “Düşünce, duygu, istek ve yargıları eksiksiz anlatabilmek için sözcükleri, dilbilgisi kurallarına göre dizmek gerekir. İşte bu dizilişin incelenmesini ve kurallarını kapsayan bölüme sözdizimi denir.” şeklinde yapar ve sözdiziminin konusunun cümle olduğunu belirtir. Cümlenin tanımını ise “Bir duyguyu, bir düşünceyi, bir isteği, bir yargıyı bir olayı anlatmak için kurulan sözcük dizisine tümce denir.” biçiminde yapar (1979, s. 76).

Dizdaroğlu, cümle konusunu ele aldığı eserinde cümleyi yapı ve kuruluş bakımından dilin en büyük birimi olarak nitelendirir ve tümcenin kurucularının olduğunu ama kendisinin

daha büyük bir basamaktan bir birimin parçası olmadığını belirtir. Bu özelliğin aynı zamanda cümlelerin yargı bildiren anlamlı en küçük birim olmasından geldiğini ifade eder. Dizadaroğlu, “Anlam, yapı ve görev ilgisiyle bütünleşen söz dizisine tümce denir.” tanımlamasını yaparak cümle çözümlemesinde yapı, anlam ve görev arasında önceliğin görevde olduğunu; çünkü, sadece anlam ve yapısına göre sözcüğün cümlede değerlendirilemeyeceğini, sözcüğün cümledeki görevinin dil birliğinin en sağlam ölçütü olduğunu ifade eder (1976, s. 5-10).

Ediskun, sözdizim bahsinde sadece cümle bilgisine yer verir. “Bir dilin cümlelerini inceleyen dilbilgisi bölümüne sözdizimi (cümle-syntaxe) adı verilir. Sözdizimi, dilbilgisinin ana bölümlerinden biridir, konusu cümledir.” açıklamasını yapar. Cümleyi içinde ya tek bir bağımsız yargı, ya da yeteri kadar yan yargıyla bir tek temel yargı bulunan kelime dizisi olarak tanımlar (1984, s. 323).

Hatiboğlu, sözdizim bahsini yargı temelinde *Yargısız Anlatımlar* ve *Yargılı Anlatımlar* olarak iki ana başlık altında tasnif eder. Yargısız anlatımları, yargılı anlatımlara çeşitli yönden yardımcı olan, en az iki sözcüğün türlü ilgi ve nedenlerle yan yana sıralanmasından doğan birlikler olarak tanımlar ve tamlamalar, birleşik sözcükler, ikilemeler olarak üç grupta inceler (1982, s. 2).

Hatiboğlu, yargılı anlatımların en önemli bölümünün cümleler olduğunu söyler. “Yargılı Anlatımlar” ana başlığı altında cümleleri, atasözlerini ve deyimleri ele alır. Bünyesinde yüklem barındırmayan deyimleri yargısız, yüklem barındıran deyimleri yargılı olarak tasnif eder.

Bilgegil, sözdiziminin bir kelimenin veya kelime grubunun diğer bir kelime veya kelime grubu ile birleşmesi sonucu ortaya çıkan birleşik sözleri incelediğini ifade eder ve birleşik sözleri “Tam Fikir Veren Birleşik Sözler-Cümle” ve “Belirtme Grupları” olarak iki ana başlık altında inceler.

Bilgegil, cümlelerin tanımını “İki unsur arasındaki olumlu (sübutî) veya olumsuz (selbî) ilgiyi-sözü dinleyende soruya yer bırakmayacak şekilde tam olarak haber veya dilek yoluyla ifade eden kelimeler dizisine cümle denir.” şeklinde yapar (2009, s. 15).

Bilgegil, farklı bir yaklaşımla belirtme gruplarını şekil bakımından tanımlar: “Birden ziyade kelimedenden meydana geldiği hâlde, cümledeki görevi bakımından bir tek kelimedenden

farksız olan, gerektiği takdirde, yine bir kelime imiş gibi çekim eki alabilen isim soyundan kelimelerin teşkil ettiği birleşik sözlere belirtme (tâyin) grupları diyoruz (2009, s.115).” Bilgegil, belirtme gruplarının her zaman belirten-belirtilen sıralamasına uygun düşmediğini söyleyerek “sabaha karşı, ayva mayva, kap kacak” örneklerini verir (2009, s.115).

Şimşek, sözdiziminin sınırını “Dilbilgisinin, tümce ve tümceciklerle belirtme öbeklerini inceleyen bölümüdür.” şeklinde belirler. (1987, s. 5). Sözdiziminin sözcükler arası ilişkilere dayanan ve sözcüğün üzerinde oluşan dil birliklerini konu edindiğini ifade eder. Sözcüklerin ancak cümle içine girdiklerinde değer ve etkinlik kazandıklarını, cümle dışında duruk ve soyut olduklarını belirtir ve bu nedenle dilbilgisinin ana bölümü olarak sözdizimini işaret eder (1987, s. 7).

Şimşek, iki bölüme ayırdığı sözdizim bahsini parçadan bütüne doğru önce cümle bahsini sonrasında belirtme öbeklerini ele alarak işler. “Bir düşüncenin, bir duygunun yargısal bütünlük içinde anlatımını sağlayan dizimsel yapıya tümce denir (1987, s. 16).” diyerek cümlenin tanımını yargı ve yüklem temelinde değerlendirerek yapar.

Sözdizimin ikinci ana bölümü olarak ele aldığı belirtme öbeklerini kavramlar arası ilişkilere dayandırır ve bu yapıların ad soylu sözcüklerle bir yüklem olmaksızın, doğrudan doğruya kendi aralarında ilişki içine girerek oluştuğunu ifade eder ve bu yapıları yargısız anlatımlar olarak belirler (1987, s. 321).

Kükey, sözdizim bahsini “Sözcük Öbekleri” ve “Tümce Ögeleri” olarak iki ana başlık altında inceler. Sözcük öbeklerinin tanımını “Birden çok sözcüğü içine alan, anlamında ve yapısında bir bütünlük bulunan, tümcede bir tek sözcük gibi iş gören; tümceden küçük, sözcükten büyük, anlamlı en geniş dil birliğine sözcük öbeği adı verilir.” şeklinde yapar (1975, s. 3). Kükey, cümleyi ise “Bir yargı taşıyan; bir düşünceyi, bir duyguyu, bir isteği dile getiren çekimli bir eyleme ya da çekimli bir eylemle veya ek eylem almış ad soylu bir sözcükle düzenlenen anlamlı en geniş dil birliğine tümce denir.” şeklinde tanımlar (1975, s.261). Kükey, eylemsi öbeklerini müstakil bir başlık altında sözcük öbeklerinden ve tümce ögelerinden ayrı olarak değerlendirir.

Atabay-Özel-Çam’ın eserinde sözdizim bahsi cümle bilgisi yönüyle incelenmiş, bunun dışında sadece tamlamaların cümle içindeki ve sözdizimindeki yeri hakkında kısaca bilgi verilmiştir. Cümlenin tanımını “Bir ya da birçok sözcükten oluşan yargılı anlatım birimi

cümledir.” biçiminde yapılmıştır. Eserde cümlenin belirleyici unsurunun yargı olduğu belirtilmiş, yüklem yargının taşıyıcısı olduğu ifade edilmiştir (2003, s. 17-18).

Karahan eserinde sözdiziminin sınırlarını “Söz diziminin konusu, yargısız bir anlatım birimi olan kelime grupları ile yargılı bir anlatım birimi olan cümlenin yapısı, işleyişi, görevleri ve anlatım özellikleridir. Cümlenin bağlanma şekilleri ile bağlanan cümleler arasındaki şekil ve anlam ilişkileri de söz diziminin konusudur.” şeklinde belirler (2014, s. 9).

Karahan, eserinde sözdizimini cümle ve kelime grubu başlıkları altında cümle bahsini öne alarak inceler. Cümlenin tanımını “Bir düşüncüyü, bir duyguyu, bir durumu, bir olayı yargı bildirerek anlatan kelime veya kelime dizisine cümle denir.” şeklinde yapar (2014, s. 9). Kelime grubunu ise “Kelime grubu, bir varlığı, bir kavramı, bir niteliği, bir durumu, bir hareketi karşılamak veya belirtmek, pekiştirmek ve nitелеmek üzere, belirli kurallar içinde yan yana dizilmiş kelimelerden oluşan yargısız dil birimidir.” biçiminde tanımlar (2014, s.39). Karahan’a göre cümle ile kelime grubunu ayıran temel etmen cümlenin yargı bildirip kelime grubunun bildirmemesidir.

Karaörs, kelime grupları ve cümle olarak ikiye ayırdığı sözdizim bahsinde kelime gruplarını “Nesneleri ve hareketleri daha geniş olarak ifade etmek ve belirtmek için, birden fazla kelimeyi kullanarak meydana getirilen dil birliğine kelime grubu denir.” şeklinde tanımlar (1993 s.1). Kelime gruplarının birer belirtme grubu olduğunu ve belirten-belirtilen, tamlayan-tamlanan, tâbi olan-tâbi olunan, asıl-yardımcı olmak üzere iki kısımdan meydana geldiğini ifade eder.

Karaörs, cümlenin tanımını ise “Bir fikri, bir hareketi, bir düşüncüyü, bir duyguyu ve bir hâdiseyi tam olarak hüküm hâlinde ifade etmeye yarayan kelime grubu cümledir.” şeklinde yapar. Cümlenin bir yargı ve hüküm grubu olduğunu, cümleden küçük kelime gruplarının birer belirtme grubu olduğunu ifade ederek iki yapıyı hüküm-yargı temelinde birbirinden ayırır (1993, s. 36).

Beserek, kelime gruplarını “Birden fazla kelimenin çeşitli faktörler vasıtasıyla bir araya gelmesi, bir bütün oluşturması kelime gruplarını meydana getirir.” şeklinde tanımlar (1991, s. 28). Kelime gruplarını bilmeden cümlenin tahlil edilmesinin zor olduğunu belirtir ve cümle bahsinden önce kelime gruplarını açıklar. Cümlenin tanımını şekil yönünü öne çıkararak yapar. “Üzerinde gizli veya açık şahıs eki taşıyan en az bir çekimli fiilden veya

üzerinde çekimli yardımcı fiil taşıyan bir isimden meydana gelen bir haber/dilek ifadesine cümle denir (1991, s. 45).”

Bilgin, eserinde sadece cümle bilgisine yer vermiştir. Cümlenin tanımını “Bir duyguyu, bir düşünceyi, bir isteği, bir olayı vb. tam bir yargıya bağlayarak anlatan sözcüğe ya da sözcük dizisine tümce denir.” şeklinde yapar ve cümlelerin tam bir yargı bildirdiğini, tam yargı bildirmeyen sözcük veya sözcük dizisine cümle denemeyeceğini ifade eder (2002, s. 446).

Güneş, eserinde sözdizim bahsini kelime grupları ve cümle olarak iki başlık altında inceler. Kelime gruplarının tanımını “Birden fazla kelimedenden oluşan, kendi içinde -yapı ve anlamca- bir bütünlük taşıyan yapılara kelime grubu denir.” şeklinde yapar. Kelime gruplarının kendisini oluşturan kelimelerin anlamından daha geniş bir anlatımı içerdiğini, genelde bir yüklem (isnat) olayı içermediğini, yalnızca nesnelere değişik yönlü ilişkileri sonucunda ortaya çıktığını ve yeni durumları ifadeye yaradığını, bu yüzden belirtme grubu olarak değerlendirildiğini ifade eder (2003, s. 333).

Güneş, cümlenin tanımını “Belirli bir kavram yüklemesini (isnat) gerçekleştirmek üzere bir araya getirilen kelime veya kelime gruplarının oluşturduğu söz yapılarına cümle denir.” şeklinde yapar. Güneş, kelime grubu ile cümlenin ayırımında yargıyı esas almamış, işlevsel bir bakışla konuya yaklaşmıştır.

Delice, sözdizimini “Eskilerin nahiv ve İngilizcede syntax diye adlandırılan sözdizimi, bir kelimenin veya bir kelime öbeğinin bir diğer kelime veya kelime öbeğiyle birleşme durumlarını inceleyen dilbilim alanıdır.” şeklinde tanımlar (2012, s.15).

Kelimeler arası ilişkilerin, yüklem esas alınarak, eskilerin tabiriyle terkîb-i nâskıs-yüklemsiz, terkîb-i tam-yüklemliler olarak iki başlık altında gruplandırılabilirliğini ifade eder (2012, s.15).

Delice, kelime öbeğini “Birden çok kelimedenden oluşan, yapısında ve anlamında bir bütünlük bulunan, cümle veya cümlemsi içinde tek cümle ögesi; kelime öbeği içinde bütün hâlinde yardımcı veya temel öge olarak işlem gören ve bir kelime türü (isim, sıfat, zamir, edat vs.) kullanılan söz dizileridir.” biçiminde tanımlar (2012, s.17). Kelime öbeklerini “Kelime ile Kurulan Öbekler” ve “Ekle Kurulann Öbekler” olarak iki ana başlık altında tasnif eder.

Delice cümlenin tanımını “Bir yargıyı dinleyende soruya yer bırakmayacak şekilde oluş veya kılış bildiren çekimli bir fiille, sonuna cevher fiili getirilen ve durum bildiren bir isimle kullanılan kelimeler dizisine cümle denir.” şeklinde yapar (2012, s.150).

Karaağaç, eserinde sözcük öbeklerini “Söz öbeği en az iki asıl biçim birimin, anlamlı sözün, asıl-bağlı, niteleyen-nitelenen, tamlayan-tamlanan ilişkisiyle oluşturduğu birliktir.” şeklinde tanımlar (2012, s. 160). Sözcük öbeklerini yapımlık ve çekimlik sözcük öbekleri olarak ikiye ayırarak inceler. Yapımlık öbeklerin anlamlı ve denk ögelerle, çekimli söz öbeklerinin asıl söz-yardımcı söz şeklinde niteleyen-nitelenen, tamlayan-tamlanan ilişkisi içinde kurulduğunu; yapımlık söz öbeklerinin hazır yapılar olduğunu, çekimlik söz öbeklerinin dil kullanımı sırasında oluştuğunu; yapımlık öbeklerde yapıyı kuran ögenin yönünün geriye doğru, çekimlik öbeklerde çekimi sağlayan ögenin yönünün ileriye doğru olduğunu ifade eder (2012, s. 163). Yapımlık öbekler altında fiilimsi öbekleri, kısaltma öbekleri, sayı öbeği, birleşik fiiller, yineleme öbekleri, aitlik öbeği, bağlama öbek ve cümleleri, özel ad öbeği üst başlıklarına yer verir. Çekimlik öbekleri ilişkilendirme öbekleri (isim tamlaması, iyelik öbeği, ilgi hâli öbeği), nitelendirme öbekleri (sıfat tamlaması) şeklinde ele alarak ayrıntılandırır.

Karaağaç, cümlenin tanımını “ ‘Bir yapma veya olmanın nitelendirildiği dil yapılarına cümle denir’ biçiminde tanımlanabilecek cümle, varlığın adı olan söz ve söz öbekleri yanında, varlıkta gerçekleşen değişimin adıdır.” şeklinde yapar (2012, s. 220).

Özmen, sözdizimi “Cümleyi ve kelime gruplarını oluşturan kuralları, kelimelerin bir araya gelme koşullarını, kelimeler ve cümle ögeleri arasındaki ilişkiyi inceleyen dilbilgisi dalına sözdizimi (nahiv, sentaks) denir.” şeklinde tanımlar (2012, s. 3). Konuyu cümle bahsini öne alarak ele alır, cümlenin türlerini ise kelime gruplarından sonra işler. Cümlelerin yargılı, kelime gruplarının yargısız anlatım olduğunu belirtir (2012, s. 3). Cümlenin tanımını “Bir yükleme bağlı olarak oluşan, bir duyguyu, bir düşünceyi, bir eylemi veya bir isnadı, tam olarak anlatan ve birbirlerine belirli kurullarla bağlanan kelimeler dizisine cümle denir.” şeklinde yapar (2012, s. 5). Kelime grubunu ise “Kelime grubu, birbirine yapı ve anlam olarak bağlanan ve kendi aralarında bir bütün oluşturan iki veya daha fazla unsurdan oluşan kelime topluluğudur.” biçiminde tanımlar (2012, s. 51).

Özkan-Sevinçli, eserlerinde sözdizim bahsini sırasıyla Belirtme Gurpları, Yargı Grupları/Cümle, Cümle Çeşitleri ana başlıkları altında inceler. Sözdizimin sınırlarını “Bir

dildeki kelimelerin bir grup veya cümle oluşturacak biçimde bir araya gelmelerinin kuralları, bu grupların cümle içindeki görevleri, kelimelerin birbiriyle olan ilişkileri, sıralanışları ve cümle yapıları söz dizimi (syntax) konusu içinde ele alınıp incelenir. Söz dizimi, dili cümle bilgisi açısından ele alıp inceler.” şeklinde belirler (2017, s. 13). Özkan-Seviçli, cümleyi de bir kelime grubu olarak nitelendirip belirtme grubu ve cümleyi de içine alacak şekilde kelime gruplarının tanımını şu şekilde yapar: “Tek kelime ile karşılanan varlıkları, hareketleri ve kavramları daha geniş olarak belirtmek veya tek kelimeyle ifade edilemeyen benzer durumları karşılamak üzere birden fazla kelimeyle kurulan dil birliklerine kelime grubu denir (2017, s. 14).” Kelime gruplarını, yargı bildirip bildirmeme esasına göre “Belirtme Grupları ve Yargı Grupları/Cümle” ana başlıkları altında gruplandırır. Kelime gruplarını yargı bildirmeyen, cümleleri ise hüküm, yargı ifade eden yapılar olarak nitelendirir:

“Bazı kelime grupları, yalnızca kavramları, nesnelere veya hareketleri daha yakından belirtmeye yarar. Belirtme grupları adı verilen (*hasta olmak, ala balık, demir yolu, az demli, odanın duvarı vb.*) bu gruplar tam bir yargı taşımadıklarından dolayı tek başlarına bir anlatım sayılmazlar. Bunun dışında bazı kelime grupları ise tam bir düşünce ve hüküm ifade edebilirler: “*Betül evden çıktı. Bugün ders yapmayacağız. Yemyeşil ormanlardan geçtik. Ne varsa eğitimde var.*” Bunlara yargı grupları denir. Yargı grubu aynı zamanda bir cümledir (2017, s. 19).”

Özkan-Toker-Aşçı, eserlerinde sözdizimini cümle öncelikli olarak cümle ve cümle ögeleri, kelime grupları, cümle çeşitleri sırasıyla üç başlık altında ele alır. Sözdiziminin tanımını “Cümlede yer alan kelime gruplarının yapılarını, görevlerini, kelimelerin ve ögelerin birbiriyle olan ilişkilerini, sıralanışlarını; cümle ve cümle ögelerinin oluşumlarını ve özelliklerini; cümle çeşitlerini inceleyen dil bilgisi alanına söz dizimi denir.” biçimde yapıp sözdiziminin hem yargılı anlatım birimlerini hem de yargısız anlatım birimlerini incelediğini ifade eder (2016, s. 11). Kelime grubunun tanımını “Birden çok kelimedenden oluşan, yapısında ve anlamında bir bütünlük bulunan, cümle içinde tek öge olarak işlem gören söz dizisine kelime grubu denir (2016, s. 45).”, biçiminde yapar ve kelime gruplarını yargısız ifadeler olarak nitelendirir: “Kelime grupları belirtme gruplarıdır, yargı bildirmezler (2016, s. 47).”

Özkan-Toker-Aşçı, cümleyi yargı ifade eden dilbirlikleri olarak ifade edip “Bir düşüncüyü, bir duyguyu, bir oluşu, bir kılışı tam olarak bir yargı hâlinde anlatan kelime veya kelime dizisine cümle denir. Cümle yargı bildiren kelime veya kelime grubundan oluşur.” tanımına yer verir.

Aktan, sözdizim bahsini kelime grupları, yargı grupları (cümle), cümle çeşitleri sırası ile üç başlık altında inceler. Sözdizimini “Bir dilde kelimelerin bir grup veya cümle oluşturacak biçimde bir araya gelmelerinin kurallarını, bu grupların cümle ve söz görevlerini, birbiriyle olan ilişkilerini, sıralanışlarını ve cümle yapılarını inceleyen dilbilgisi bölümüne söz dizimi (cümle bilgisi, sentaks) denir.” şeklinde tanımlar (2016, s. 1). Kelime gruplarını yargı bildirmeyen söz grupları olarak nitelendirip “Cümle içinde kavramlar arasında ilişki kurmak üzere birden çok kelimenin belirli kurallar ile yan yana getirilmesinden oluşan, yapı ve anlamındaki bütünlük dolayısıyla cümle içinde de bir nesne veya hareketi karşılayan ve herhangi bir yargı bildirmeyen kelimeler topluluğuna kelime grubu denir.” tanımını yapar (2016, s. 2). Yargı Grupları başlığı altında ele aldığı cümleyi ise “Bir düşüncüyü, duyguyu, durumu ve olayı yargı bildirerek anlatan kelime veya kelime dizisine cümle denir.” biçimde tanımlar (2016, s.81).

Altun, eserinde kelime gruplarını incelemiş ve “Kelime grupları birden fazla kelimenin anlam ve yapı bakımından bir birliktelik oluşturduğu dil bilgisel yapılardır.” tanımına yer vermiştir (2011, s. 11). Kelime gruplarını, temelde diğer yaklaşımlarla benzer kalmak kaydıyla, “Bağımlı Biçim Birimlerle Kurulan Kelime Grupları” ve “Bağımsız Biçim Birimlerle Kurulan Kelime Grupları” olarak iki başlık altında tasnif etmiştir.

Demir, “Türkçe Cümle Bilgisi” adlı eserinde sözdizim bahsini *Sözcük Öbekleri/Kelime Grupları, Cümleyi Oluşturan Öğeler, Cümlede Yapı ve Anlam* olarak üç ana başlık altında ele almıştır. Sözcük öbeklerini “... Kurallar çerçevesinde bir araya gelerek anlam ifade eden sözcük topluluğuna sözcük öbekleri/kelime öbekleri denir.” şeklinde tanımlar (Demir, 2019, s. 23). Demir, cümlenin tanımını ise “Herhangi bir olay, amaç, istek, yargı, duygu ve düşüncüyü anlatmak için bir fiil veya ek fiilin bir kiple çekimlenmesi ile anlam kazanan ve gerektiğinde onları açık veya gizli olarak açıklayan, bütünleyen, desteleyen unsur(lar)dan oluşan dil birimine cümle denilmektedir.” şeklinde yapar (Demir, 2019, s. 11).

Buraya kadar ele alınan eserleri incelediğimizde, Türk dili modern gramerciliğinin öncüleri arasında olan Ergin ve Banguoğlu'nun eserlerinde sözdizim bahsinin ele alınış biçiminin sonraki eserlerde büyük ölçüde devam ettiği görülmektedir. Geleneksel dilbilgisi anlayışıyla, Ergin ve Banguoğlu'dan sonra yazılan sözdizim eserlerinde, her ne kadar sözcük gruplarının sayıları artmış veya farklı bakış açılarıyla cümle öğeleri, cümle türleri

yorumlanmış olsa da konunun ele alınış yöntem ve biçimi bakımından bu eserlerin Ergin ve Banguoğlu'nu aşamadığını söylemek yanlış olmaz.

Sözdizim bahsinde geleneksel dilbilgisinin dışına çıkıp dilbilim esaslarından destek alan dilbilgisi uzmanları, konuya farklı bakış açılarıyla yaklaşılmaya çalışmışlardır.

Daşdemir'in Gemalmaz'ın oklama metoduyla cümle çözümleme yöntemini içine alan, dilbilim esasları temelinde, geleneksel dilbilgisinin birikiminden de yararlanarak hazırladığı “Türkçenin Yapısal ve İşlevsel Söz Dizimi” eseri, alanda özgün bir eser niteliğindedir. Eserde sözdiziminin kapsam alanı, şekil bilgisini de içine alacak şekilde geniş tutulmuştur. Biçim bilgisel birimlerin ancak sözdizimi sayesinde tespit edilebileceği, çoğu kez biçim bilgisel bir yapı ile sözdizimsel bir yapının eş değerde olabileceği (posta+la- / posta ile gönder-; ders+lik / ders salon+u) ve bu yüzden bu iki dilbilgisi dalını birbirinden ayırmanın doğru olmayacağı eserde savunulmuştur (2015, s. 15).

Gemalmaz'ın temellerini bağımsal dilbilim ve üretici-dönüşümsel dilbilim esaslarına dayanarak geliştirdiği oklama yöntemiyle, sesten büyük dil birimleri arasında var olan yapısal ilişkilerin görselleştirilerek verilmesi, biçim birimlerin sözdizimsel ilişkilerinin ortaya çıkarılması, hatta derin yapı çözümlemeleri ve anlambilimsel ilişkilerin tümünün bir arada gösterilmesi amaçlanmıştır.

Eser, büyük ölçüde, dilsel birimler arasındaki alt-üst ilişkisini inceleyen temellerini Tesnière'in attığı bağımsal dilbilim ile Chomsky'nin üretici-dönüşümsel dilbilgisi esaslarına ve Gemalmaz'ın bu konudaki özgün fikirlerine dayanır. Eserde üretici-dönüşümsel dilbilim ile bağımsal dilbilim alanları hakkında bilgi verilmiş, konuyla alakalı olarak bağımlılık, yönetici-bağımlı ilişkisi, düğüm, eylem, eyleyen, tümleyen, birleşim değeri, ulam-işlev, dural sözdizimi-devinimsel sözdizimi, dilbilgisel ulamlar, bağlama, aktarma kavramları açıklanmıştır.

Eserde bağımsız dil öğeleri kök, gövde, birleşik kelimeler, sürekli kavram ilişkisi taşıyan kelime blokları ve özel adlar olarak beş başlık altında incelenmiştir. Çatı eklerini alan sözcükler gövde hâlindeki öğeler başlığı altında yapım eklerinden ayrı olarak tasnif edilmiştir. Birleşik kelimeler birleşik isimler ve birleşik fiiller olarak ayrıldıktan sonra, birleşik fiiller kendi içinde isim+yardımcı fiil, sıfat+yardımcı fiil (*bil miş+ol-*, *git miş+bulun-*, *al maz+ol-*, *düşün ecek+ol-*), asıl fiil+tasvir fiili, deyimleşme ile oluşmuş fiiller olarak tasnif edilerek incelenmiştir. Sürekli kavram ilişkisi taşıyan kelime blokları isim ve

fiil olarak ayrılmış, isim blokları altında belirsiz isim tamlaması, belirsiz sıfat tamlaması, belirsiz zarf tamlaması(*aşırı yavaş, pek güzel, çok yeni daha iyi, sadece sen vb.*), sayı dizileri, ikilemeli isimler; fiil blokları altında belirsiz nesne tamlaması şeklinde oluşan fiil blokları (*su iç-, kitap oku-ekmek al- ders çalış-, oyun oyna-*), zarf tamlaması şeklinde oluşan fiil blokları (*yukarı çık-, erken yat-, yaprak gibi savrul-, kıs kıs gül-, çok fazla konuş-, epeyce konuş-*) ve ikilemeli fiilleri (*gidip gel-, atıp tut-, silip süpür-vb.*) incelemiştir.

Eserde ekler ve edatlar vasıtasıyla kurulan blokların cümle ve diğer dilsel yapılar içerisinde aldıkları görevler, işlevsel bakış açısıyla tasnif edilmiştir. Hal ekleri veya edatlarla kurulan yapıların cümle içinde yüklendikleri işlevler, otuz üç alt başlık altında tasnif edilmiştir. İsim-fiil, sıfat-fiil ve zarf-fiillerin cümle içinde yüklendikleri işlevlere göre ayrı ayrı tasnifleri yapılmıştır.

Eserde cümle, yargı bildirme yeterliliğine sahip en küçük dilbilgisel birim olarak tanımlanır. Yan cümleler ise bağımlı yargı bildiren cümleler olarak nitelendirilir. Cümlenin biri haber/yargı, diğeri hakkında haber verilen/yargıya konu olan öge olmak üzere iki temel ögeden (özne/yüklem) oluştuğunu ifade eder (2015, s. 119). Bu yönüyle eserde öge tasnifleri üretici-dönüşümsel dilbilim esasları gözetilerek değerlendirilmiştir. Cümlenin kuruluşunda özne dışında yer alan ögeler, dilbilim incelemelerinde olduğu gibi yüklem bloğu içinde değerlendirilir. Yüklemle birlikte kümelenen tümleş blokları işlevsel bakış açısıyla ayrı ayrı tasnif edilmiştir. Bağlaçlar, ünlemler ve cümle sonu ek ve edatları cümle dışı unsurlar olarak ayrıca ele alınmıştır. Eserde cümle yapıları basit ve birleşik cümleler olarak alt başlıkları ile incelenmiştir.

Baskakov, sözcük öbeklerini Türkiye Türkçesi sözdizim çalışmalarından farklı olarak işlevsel bir yaklaşımla ele alır. Baskakov, sözcük gruplarını da kurucu ögenin türüne göre isimli ve fiilli kelime grupları olarak ikiye ayırarak inceler. Sözcük grupları arasında belirten-belirtilen ilişkisinin hangi sözcük türüyle kurulduğu, kuruluşunda belirten ile belirtilen arasına başka türden bir sözcüğün girip girmediği, belirten ve belirtilenin hangi ekleri aldığı sözdizim içerisinde değerlendirilir ve öbeğin farklı varyantları kategorize edilir. Kategorize edilirken öbeğin sırlama veya yönetme esasına göre kurulduğu göz önüne alınır. Sıralama yoluyla kurulan öbeklerde ilgi eki haricinde öbek kurucu ek kullanılmaz. Yönetme esasına dayalı öbeklerde ise öbek kurucu bir ek almıştır ve yönetilen öge yönetenin nesnesi durumundadır (Baskakov, 2016, s. 21): *başkalarına saygı* (yönetme yoluyla kurulan belirteni zamir belirtileni isim olan basit sözcük öbeği), *tahta kapı* (sıralama yoluyla kurulan, belirteni

isim belirtileni isim olan basit sözcük öbeği), *caka satmak* (sıralama yoluyla kurulan, belirteni isim belirtilen isim-fiil olan, basit, fiili kelime grubu).

Baskakov içerisinde basit kelime grubu ile ayrı bir kelime bulunan sözdizimlik yapıları zincirleme kelime grubu olarak ele alır ve bu yapıları isimli üç ögeli kelime grupları, fiilli üç ögeli kelime grupları olarak kategorize eder (Baskakov, 2016, s. 81): *kağıda sarıp vermek* (sıralama yoluyla kurulan, belirteni isim-fiil belirtileni zarf-fiil olan üç ögeli zincirleme kelime grubu).

Çok ögeli kelime grupları ise en az dört ögeli içerisinde basit veya zincirleme başka bir öbek barındıran yapılardır (Baskakov, 2016, s. 139): *Gazi Mustafa Kemal Paşa* (sıralama yoluyla kurulmuş, belirteni bir unvan, belirtileni özel isim olan çok ögeli kelime grubu).

Uzun, öbek yapı kuramından hareketle, cümlenin doğrudan bir ad öbeği ve eylem öbeği dallandıran ve iç merkezli olmayan bir öbek yapı olduğunu belirtir (Uzun, 2000, s. 29). Öbekleri ise “Birbirine yakın olan ögeler arasındaki bütünlük öbeğidir. Bir başka deyişle, birden fazla sözlüksel öge ile kurulan bütünlük öbeğidir (Uzun, 2000, s. 29).” şeklinde tanımlamaktadır. Her öbekte baş konumunda bir ögenin bulunduğunu ifade eden Uzun, temel sözcük dizilişi içinde baş ögenin Türkçede en sağda olduğunu ifade eder. Baş ögenin türü aynı zamanda öbeğin kategorisini belirler. Baş ad olan öbek bir ad öbeği, sıfat olan öbek sıfat öbeği olur. Uzun, buna bağlı kalarak beş öbek türü üzerinde durur: ad öbeği, sıfat öbeği, zarf öbeği, ilgeç öbeği, eylem öbeği (Uzun, 2000, s. 33-37).

Kornfilt, evrensel dilbilgisi anlayışı ile hazırladığı Türkçe gramer kitabında ilk bölüm olarak sözdizim bahsine yer vermiştir. İlgili bölümde cümle tipleri, yan cümle ulamları, olumsuzluk, cümlenin iç yapısı, öge düşmeleri ve yer değiştirme, çatı bağlantıları konu edinilmiştir. Cümlelerin iç yapısını oluşturan öbekleri, isim öbeği, zarf öbeği, edat öbeği ve sıfat öbeği olarak dört başlık altında inceleyen Kornfilt, bu öbeklerin cümle içindeki işlevsel özellikleri üzerinde durmuştur (1997, s.100-123).

Erdem ve Sarı, Türk dilinde sözdizim bahsinin evrensel dilbilgisi anlayışına göre incelenmesi gerektiği üzerinde dururlar. Erdem ve Sarı sözcük türlerinin, sözcük öbeklerinin oluşmasında ve biçimlenmesinde birinci dereceden etkili olduğunu ifade eder. Buna bağlı olarak da Türkçede öbeklerin ad öbeği, sıfat öbeği, edat öbeği, zarf öbeği, fiil öbeği olarak beş başlık altında incelenmesi gerektiğini ifade ederler (Erdem, Sarı, 2010).

Koç, sözdizim bahsini sözcük öbekleri ve tümce olarak iki başlık altında inceler. Öbeğin tanımını “Birden çok sözcükten oluşan ve tümcenin yüklem, özne ya da tümleci olan dizime öbek denir.” şeklinde yapar (Koç, 1996, s. 419). Türkçede eylem öbeği, ad öbeği, ilgeç öbeği, belirteç öbeği olarak dört tür öbeğin varlığına değinir. Koç, evrensel dilbilimde sözlüksel birim olarak kabul gören ve sözdizim bahsi içerisinde yer verilmeyen birleşik fiil yapılarını eylem öbekleri içerisinde ele alır. Aynı şekilde birleşik sözcük, ikileme, deyim ve yansıma sözcükleri sözcük öbekleri ana başlığı altında, kalıplaşmış sözcük öbekleri adıyla ayrı bir başlık altında toplar. Sözcük öbeklerinin cümle içindeki görevlerine ise yüklem, özne ve tümleç olarak yer verir.

Tümce ana başlığı altında ise anlamına, yapısına, yüklemine göre cümle türlerini açıklar. Atasözü ve deyimleri ise kalıplaşmış tümce kalıpları olarak ayrı bir başlık altında inceler.

Kahraman, Çağdaş Türkiye Türkçesi Dilbilgisi adlı eserinde sözdizim bahsini belirtme öbekleri, cümle, cümle türleri olarak geleneksel şekilde üç başlık altında inceler.

Kahraman, sözdizimini

“Sözdizimi, dilin anlamlı en küçük birimleri olan kelimelerin, bir kavram ya da yargı bildirmek üzere birbirlerine bağlanışlarını ve böylece daha büyük dil birlikleri oluşturmalarını inceleyen bir dilbilgisi koludur. Bu kol, kelime birliklerini oluşturan öğelerin birbiriyle ilişkilerinin niteliklerini, birleşme kuralları ve ilkelerini belirler.”

şeklinde açıklar (Kahraman, 2001, s. 151).

Belirtme öbekleri başlığı altında ad öbekleri, sıfat öbekleri, zarf öbekleri, fiil öbekleri, ünlem öbekleri, kısaltma öbekleri, ikilemeler ve bağlaç öbeklerine yer verir. Kısaltma öbeklerinde cümle değeri taşımayan kısaltılmış ifadeleri ele alır: *baş üstüne, eller yukarı, gözünüz aydın* vb.

Cümle öğeleri bahsinde özne, yüklem ve yardımcı öğeleri konu edinir. Yardımcı öğeleri çekimli tümleçler (nesne, yönelmeli tümleç, bulunmalı tümleç, çıkmalı tümleç, katılmalı tümleç, görelî tümleç, ilgeçli tümleç, şartlı tümleç) ve çekimsiz tümleçler (zarflar, zarf görelî yalın adlar, zarf görevli sıfatlar, zarf görevli bağımsız ilgeçler, zarf görevli ikilemeler, ulaç ve ulaç öbekleri, kalıplaşmış sözler ve öbekler) olarak ikiye ayırır.

Cümle türlerini yüklemnin yerine, yüklemnin türüne, bildirdiği yargının nitelik ve niceliğine (tek yargılı, çok yargılı), anlamına göre ve söyleniş amacına göre cümle türleri olarak ele alır.

Gökdayı, geleneksel Türk dili sözdizim incelemelerinde bulunan farklılık ve tutarsızlıkların giderilmesi amacıyla, evrensel dilbilim anlayışından yararlanılması gerektiğini belirtir (Gökdayı, 2018, s.183-184). Gökdayı, Chomsky'nin evrensel dilbilim anlayışı çerçevesinde öbekleri ad öbeği, sıfat öbeği, zarf öbeği, eylem öbeği, ilgeç öbeği olarak beş başlık altında ele alır ve geleneksel dilbilgisi içinde yer verilen öbeklerin bu beş başlık altında aşağıdaki şekilde incelenebileceğini ifade eder:

Ad öbekleri: ad tamlaması (yağmur damlası), sıfat tamlaması (yeni görevleler), iyelik grubu (*sizin adresiniz*), unvan grubu (*Ayşe Teyze*), sayı grubu (*yirmi beş*), ünlem grubu (*ey hanımlar*), isim-fiil grubu (*top oyamak*), eşitlik grubu (*insanca davranış*), ilgi grubu, iktibas öbeği (*to be or not to be değil*), saplama öbeği (*Cem Sultan -Fatih'in oğlu*), sıfat yapım ekli öbek (*yağmurlu hava*), ayrılma durum ekli belirtili isim tamlaması (*külyutmaz hafiyelerden biri*).

Sıfat Öbeği: sıfat-fiil grubu (*akacak kan*), isnat öbeği (gönlü zengin (insan)), örtük iyelik grubu (*(benim) ilk defa karşılaştığım*), zarf+sıfat grubu (*en çetin (kiş)*)

Zarf Öbeği: zarf-fiil grubu (*dışarı çıkınca*), zarf grubu (*çok daha kötü (günlere)*), şart öbeği (*sınava çalışırsa (başaracak)*),

İlgeç Öbeği: edat grubu (*tabak gibi*)

Eylem öbeği: şart öbeği (*keşke içsem*)

Gökdayı, geleneksel dilbilgisi alanındaki bazı sözcük öbeklerinin evrensel dilbilim anlayışı içinde baş olan sözcüğün türüne göre birden farklı şekilde adlandırılabilirliğini ifade eder: belirtme grubu (*insanı takdir* “ad öbeği”, *yüzü aşkın* “sıfat öbeği”), yönelme grubu (*dile kolay* “ad öbeği”, *cana yakın* “sıfat öbeği”), bulunma grubu (*solda sıfır* “ad öbeği”, *yükte hafif* “sıfat öbeği”), ayrılma öbeği (*güzellerden biri* “ad öbeği”, *içten pazarlıklı* “sıfat öbeği”), vasıta öbeği (*trenle yolculuk* “isim öbeği”, *elle boyanmış* “sıfat öbeği”), aitlik grubu (*bizden önceki kiracılar* “sıfat öbeği”, *sizin evdekini* “ad öbeği”).

Gökdayı, geleneksel dilbilgisinde öbek yapı olarak kabul edilen özel isim öbeğini ve bağlama öbeğini, öbeği oluşturan sözcükler arasında belirten-belirtilen, tamlayan-tamlanan, niteleyen-nitelenen, sınırlandırma gibi bir anlam ilişkisi bulunmadığından sözcük öbeği olarak kabul etmez (Gökdayı, 2018, s. 77-80). Birleşik fiil öbeklerinin ise sözdizim değil birer sözlük birim olduğunu ifade eder (Gökdayı, 2018, s. 77). Sözcüklerin tekrarına dayanarak adlandırılan ve öbeklere ait geçicilik özelliği kaybolup sözlüksel birim hâline gelen *aşağı yukarı, eğri büğrü, ıvır zıvır* gibi dizimlerin öbek kabul edilmesinin sorgulanmasını teklif eder (Gökdayı, 2018, s. 78).

Göksel ve Kerlake'in hazırladığı *Turkish: A Comprehensive Grammar* adlı eserde sözdizim bahsi dilbilimsel bakış açısıyla ele alınmıştır. Sözcük türlerine göre sözcük öbeklerinin ele alındığı eserde isimle kurulan öbekler, pekiştirmeli yapılar, edatlı yapılar incelenir. "Syntax: the structure of sentences" bölüm başlığı altında basit ve karmaşık cümle yapıları, isim ve fiil cümleleri ele alınır. Cümle içinde eylem öbekleri, isim öbekleri, sıfat öbekleri, zarf öbekleri, edat öbekleri ile isim-fiil, sıfat-fiil ve zarf-fiil yapıları, -sA ekli yapıların kullanımları dilbilim bakış açısıyla irdelenir. Olumsuz cümle yapımı, soru cümleleri, zaman, görünüş ve kip kavramları ele alınır.

Üstünova, "Türkiye Türkçesinde Yapı Kavramı ve Sözdizim İncelemeleri" adlı eserinde, sözdizim bahsini geleneksel yöntemlerin dışında dilbilimsel bir yaklaşımla ele almıştır. Çalışmada cümlenin en büyük dil birimi olmadığı ve iletişimde yetersiz olduğu vurgulanmış, bu nedenle sözdizim çözümlerinde cümleden büyük birimlerin incelemeye dahil edilmesi gerektiği belirtilmiş ve yeni bir sözdizim yöntemi önerisinde bulunulmuştur (Üstünova, 2014, s. 7). Sınırsız sayıdaki birden fazla cümle aynı bütünün bir parçası olarak görülmüş, cümleler arasındaki anlam ilişkileri doğrultusunda derin yapı-yüzey yapı ilişkileri dikkate alınarak sözdizim çözümleri yapma yoluna gidilmiştir. Üstünova, bu çalışması ile cümleden büyük birimlerin sözdizimsel çözümlerinin nasıl yapılması gerektiğine açıklık getirmiştir. Söz konusu çalışması ile Üstünova, sözdizim ile anlambilim alanını birleştirmiş ve sözdizim bahsinin sınırlarını genişletmiştir.

2.4. Sözcük Öbeklerinin Özellikleri

Sözcük öbekleri cümlenin bir alt düzlemini ve sözdizimin temel öğelerini oluşturur. Sözcük öbeklerinin kuruluş ve cümleye bağlanış kuralları dilin temel kaidelerini ihtiva eder.

Dildeki *ses, hece, sözcük, sözcük öbeği, cümle, sözce, metin* sıralamasındaki her bir düzlem, gerçek değerini bir üst düzleme geçtiğinde kazanır. Alt düzlemin çözümlenmesi öncelikle bir üst düzlemin çözümlenmesini gerektirir. Bu nedenle alt düzlemde yer alan bir unsur üst düzleme göre daha soyuttur.

Sözdiziminde sözcük öbekleri, cümlelerin soyutlanmış yapılarıdır. Çözümlemede somuttan soyuta doğru bir ilerleme daha doğru sonuçların elde edilmesini kuvvetlendirir ancak klasik Türkiye Türkçesi sözdizim çalışmalarında sözcük öbeği, cümle, cümle türleri olarak gelenekselleşmiş bir sıralama mevcuttur. Türkçe dilbilgisi kitaplarında, Bilgegil, Karahan, Şimşek, Özmen, Özkan-Toker-Aşçı'nın çalışmaları hariç, sözdizim bahsinde önce kelime grupları sonrasında cümle konusu ele alınarak parçadan bütüne bir çözümleme göze çarpar.

Sözdizim Yaklaşımları başlığı altında uzmanların sözcük öbekleri tanımlarına yer verdik. Bu tanımlardan hareketle geleneksel dilbilgisi anlayışı altında sözcük öbeklerinin özellikleri şu şekilde belirlenebilir:

- En az iki sözcükten oluşur.³⁴
- **Yapı, anlam ve dizim** bakımından bir bütünlük taşır.
 - i. Sözcük öbeğinin **yapı** bakımından bütünlük taşıması, öbek kurucu bir ekle veya eksiz olarak dilbilgisi kaideleri içinde kurulması sebebiyledir. (*babam-ın ev-i, göz-den irak, dil-den dil-e; abur cubur, on iki, kara toprak vb.*) Delice, öbek kurucu eklerin işlevlerini “...iki ek birlikte veya bir ek tek başına iki kelimeyi birbirine bağlama ve sözdizimsel birim olarak kelime öbeğini oluşturma işlevi üstlenmektedir (Delice, 2000).” şeklinde ifade eder ve +I, +A, +DA, +DAn durum ekleri ile -nIn ilgi ve bağımsız cümle yüklemelerinin kip ve şahıs ekleri yerine gelerek onları cümlemsi hâlinde isim, sıfat veya zarfa dönüştüren eylemsi ekleri ile -II isimden isim (sıfat) yapım eklerini öbek kurucu ekler olarak açıklar (Delice, 2012, s. 36). Yaman, Türkiye Türkçesinde sözcük öbeklerinin üç yolla oluştuğunu ifade eder: Eksiz kelime grupları: tahta kaşık, güzel kız, kitap mitap, yavaş yavaş. Ekli kelime

³⁴ Chomsky, cümle içinde yer alan tek sözcüklü bir ögeyi de öbek olarak nitelendirir (Chomsky, 1993, s.153). Bu adlandırmanın sebebi sözcüğün başka bir ögeye baş olabilme niteliğine sahip olmasıdır.

grupları: *eve doğru, Ali'nin kitabı, top oynamak*. Edatlı kelime grupları: *dünden beri, hayat ve insan, çocuk gibi* (Yaman E. , 2000, s. 47-48).

- ii. Sözcük öbeğinin **anlam** bakımından bütünlük göstermesi, sözcük öbeklerinin "...tek bir söz ile karşılanamayan veya daha belirgin hâle gelmesi istenen varlık, kavram, nitelik, durum ve hareketleri karşılar (Karaağaç, 2012, s. 160)". mahiyette olmasındandır. Gökdayı, sözcük öbeklerinde sözcükler arasında iyelik (*çocuğun şekeri, misafirin hediyesi*), niteleme (*sarışın kız*), belirtme (*bu araba*), derecelendirme (*Ahmet kadar zengin insan, çok hızlı yürüyorsun*) rol yükleme³⁵ (hedef, kaynak, etkilenen, araç vs.) ve tamamlama (*sabah gelen adam, Başını sıkıca sarmıştı*)³⁶ gibi anlamsal ilişkilerin var olduğunu ifade eder (Gökdayı, 2017).
- iii. Öbeği oluşturan sözcükler arasında bir **dizimsel bağıntı** olarak yardımcı ve temel öge ilişkisi mevcuttur. Türkçe sözdiziminde sözcük öbeklerinde yardımcı unsur mahiyetinde bulunan belirten, tamlayan, niteleyen, pekiştiren vs. unsurlar başta, belirtilen, tamlanan, nitelenen, pekiştirilen vs. temel unsurlar sonda yer alır (Ergin, 2000, s. 375; Karaörs, 1993, s. 1; Şimşek, 1987, s. 7). Sözcük öbeklerinin kuruluş sıralamasının tüm sözcük öbeklerinde yardımcı unsur-temel unsur şeklinde olmadığını ifade eden uzmanlar da vardır. Özmen, bağlama grupları, birleşik isimler, ve ikilemelerde öbeği oluşturan iki unsurun denk olduğunu; ünlem grubunda ise asıl unsurun başta bulunduğunu ifade eder (Özmen, 2012, s. 51) ve "*çocuk çocuk, ev mev*" biçiminde kurulmuş ikilemelerde asıl unsurun başta bulunduğunu bildirir (Özmen, 2012, s. 75). Delice, sıfat tamlaması, isim tamlaması, isim-fiil öbeği, sıfat-fiil öbeği, zarf-fiil öbeği, şart-fiil öbeği, ayrılma öbeği, belirtme öbeği, ilgi öbeği, iyelik öbeği, kalma öbeği, yönelme öbeği, eksiz isim tamlaması ve fiil öbeğinin yardımcı-temel sıralamasında;

³⁵ Örn. "Ali Ayşe'ye paketi verdi" cümlesinde "verdi" eylem, "Ali" eyleyen, "Ayşe'ye" hedef, "paket" etkilenen rolündedir.

³⁶ "*sabah*" sözcüğü "*gelen*" sıfatını zaman bakımından tamamlayan unsurdur. "*sıkıca*" zarfı sar- eylemini yapıma biçimi bakımından tamamlamaktadır.

çekim edatı öbeği, pekiştirme edatı öbeği, ünlem edatı öbeği, yardımcı fiil ile kurulan fiil öbekleri ve unvan öbeğinin temel-yardımcı sıralamasında; tekrar öbeği, özel isim öbeği, yineleme öbeği, sayı öbeği, iki durumlu öbek, -II ekli öbek, denkleştirme öbeği ve bağ-fiil öbeğinin temel-temel sıralamasında; bağlama edatı öbeğinin ise temel-yardımcı-temel sıralamasında kurulduğunu belirtir (Delice, 2012, s.17). Özkan-Sevinçli birleşik fiil, ünlem ve edat gruplarında asıl ögenin başta, yardımcı ögenin sonda bulunduğunu bildirir (Özkan-Sevinçli, 2017, s. 14). Aktan, esas ve yardımcı unsurların sırlanışı bakımından kelime öbeklerinin dört farklı yapıda oluştuğunu ifade eder: 1. Yardımcı unsur+esas unsur (isim tamlaması, sıfat tamlaması, sıfat-fiil grubu, isim-fiil grubu, zarf-fiili, ünlem grubu). 2. Esas unsur-yardımcı unsur (edat grubu, unvan grubu, birleşik fiil grubu). 3. Anlam yükünün eşit olarak paylaşıldığı birinci unsur-ikinci unsur biçiminde sıralanan kelime grupları (tekrar grubu, bağlama grubu, sayı grubu). 4. Anlam yükünün eşit olarak paylaşıldığı birinci unsur+ek+ikinci unsur biçiminde sıralanan kelime grupları (isnat grubu, belirtme grubu, yönelme grubu, bulunma grubu, uzaklaşma grubu, vasıta grubu, eşitlik grubu, ilgi grubu) (Aktan, 2016, s. 4-7). Usta, unsurların sırlanışı bakımından dört farklı öbek yapısından bahseder: 1. Yardımcı öge + esas öge sıralanışındaki kelime grupları (isim tamlaması, sıfat tamlaması, ünlem grubu, sıfat-fiil grubu, zarf-fiil grubu, isim fiil grubu) 2. Esas öge + yardımcı öge sıralanışındaki kelime grupları (edat grubu, unvan grubu, birleşik fiil) 3. Birinci öge + ikinci öge (asıl öge + asıl öge) sıralanışındaki kelime grupları (tekrar grubu, bağlama grubu, sayı grubu) 4. Birinci öge + ek + ikinci öge sırlanışındaki kısaltma öbekleri (isnat grubu, belirtme grubu, yaklaşma grubu, bulunma grubu, uzaklaşma grubu, vasıta grubu) (Usta, 2000). Ünlem öbeğini Delice ve Özmen temel-yardımcı; Özkan-Sevinçli, Aktan, Usta yardımcı-temel sıralaması içinde göstermiştir. Ünlem öbeklerinde ünlem belirten isim ise belirtilen görevinde olduğundan öbeğin sıralanışı yardımcı/temel öge şeklindedir. Kısaltma öbeklerini ise Delice yardımcı/temel,

Aktan ve Usta denk öbekler arasında gösterirler. Kısaltma öbeklerinde ek almış unsur kendisinde sonra gelen ismi anlam bakımından sınırlar. Bu yönüyle iki unsur arasında belirten belirtilen ilişkisi mevcuttur. Bu nedenle kısaltma öbeklerinin sıralanışı yardımcı/temel öge şeklindedir.

- Sözcük öbekleri, kalıplaşarak tek bir varlığın, kavramın ya da hareketin adı olabilir, böylece sözlüksel niteliğe kavuşabilir. (*Akçakoca, Karagöz, babayiğit, sarikulak, değer vermek vb.*)
- Cümle veya yan cümle içinde tek bir öge olarak işlem görür.
- Bütün hâlinde bir sözcük türü yerine kullanılır.
- Sözcük öbekleri içinde iç içe geçmiş başka sözcük öbekleri bulunabilir. “*ağaran güne karşı uçuşan kuşlar, yılda bir kez yapılan tören vb.*”
- Sözcük öbeğinden sonra gelen ek öbeğin bütününe kapsar. *Kara, uzun dolaşık saç-lar-ı* poyrazla dağılmıştı.)
- Şiir ve konuşma dilinde sözcük öbeklerinde ögelerin yeri değişebilir veya araya başka unsurlar girebilir. (Hatırlatır bana seni *rüzgarı sonbaharın. Göklerinden keder yağar dört mevsim yurdumun*)

3. HAREZM TÜRKÇESİNDE SÖZCÜK ÖBEKLERİ VE SÖZCÜK ÖBEKLERİNİN SÖZDİZİMSEL İŞLEVLERİ

Sözcük öbeği; yapı, anlam ve dizim bakımından bir bütünlük taşıyan; bütün hâlinde bir sözcük türü yerine kullanılan; cümle içinde bir ögeyi, sözcük öbeği içinde yardımcı veya temel unsuru oluşturan ögedir.

3.1 Sayı Öbeği:

Basamak sistemine göre sıralanmış sayı isimleri topluluğudur (Karahan, 2014, s. 72). Eksiz biçimde kurulur.

3.1.1 Genel Özellikler

Sayı öbeği; [Ad] / [Ad] biçiminde öbelenmiş, aralarında toplama ilgisi bulunan sayı bildiren ifadelerle kurulur: *on iki* ($10+2=12$), *yüz doksan bir* ($90+1=91$), *bin yüz yetmiş yedi* ($1000+100+70+7=1177$) vb.

Ergin, Türkçede sayıların tek kelime, sıfat tamlaması ve sayı grubu olarak üç farklı biçimde karşılandığını ifade eder (Ergin, 2000, s. 390): Sayı öbeği dışında sayısal ifadeler tek kelime ile veya [Sıfat] / [Ad] yapısıyla, sıfat tamlaması biçiminde ifade edilebilir:

Tek kelime ile (*bir, üç, on, yirmi, yüz, bin, milyon, milyar...*)

Sıfat tamlaması ile (*üç yüz, iki milyon, altı bin...*)

[Sıfat] / [Ad] biçiminde kurulan sayısal ifadelerde büyük olan sayı küçük sayıdan sonra gelir. Bu yapıdaki sayısal ifadeler sayı öbeği değil sıfat tamlaması olarak adlandırılır.

iki yüz *yedi bin*
Sıfat Ad Sıfat Ad

Sayı öbeği biçiminde kurulmuş sayı ifadesi sıfat tamlamasının tamlayanı olabilir.

on iki bin *yüz yirmi yedi bin*
Sıfat Ad Sıfat Ad

3.1.2. Harezmi Türkçesinde Sayı Öbeklerinin Özellikleri

Eski Türkçede asıl sayılarla kurulan sayı ifadeleri aşağıdaki biçimlerde şekillenmiştir:

1. Ara sayılar, küçük sayı büyük sayıdan önce getirilip büyük sayı bir sonraki ondalığa atılarak ifade edilir. *bir yegirmi* (on bir), *üç otuz* (yirmi üç), *yiti otuz* (yirmi yedi), *säkiz yegirmi* (on sekiz), *eki otuz* (yirmi iki) vb (Tekin, 2000, s. 129).
2. Otuzdan sonraki sayılar genellikle katmanlı yapılar olarak “artukı” (fazlası, artı) sözcüğü ile kurulur: *otuz artukı bir* (otuz bir), *otuz artukı sekiz* (otuz sekiz), *kırk artukı yeti* (kırk yedi) (Tekin, 2000, s. 130).
3. yüz, biñ, tümen sözcükleri ile ifade edilen tam sayılar [S] / [A] yapısı ile kurulur. *yeti biñ* (*yedi bin*), *biş yüz* (*beş yüz*), *bir tümän* (*on bin*), *yüz biñ* (*yüz bin*).

Harezmi Türkçesinde, Eski Türkçede kullanılan birinci ve ikinci yapılara rastlanmaz. Sadece Kısasu'l Enbiya'da bir örnekte ikinci kullanıma benzer olarak “eksük” sözcüğüyle kurulan bir sayı ifadesi mevcuttur:

KE 23v4-5 “...*ëllig eksük miñ* yıl dávet kıldı” (...*dokuz yüz elli yıl (dine) davet etti*)

Eski Türkçedeki [S] / [A] yapısındaki sayı ifadeleri günümüz Türkçesine kadar varlığını korumuştur.

Harezmi Türkçesinde sayı bildiren ifadelerden sonra gelen ad çoğul eki alabilir.

KE 55r/7 *tört kuşlarda* biri tāvus, biri qarğa, biri ördek, biri tawuğ (Dört kuştan biri tavus, biri karga, biri ördek, biri tavuk.)

KE 66v/12 Bu *on eki burçlarda yeti yulduzlar* tuğar (Bu on iki burçta yedi yıldız doğar.)

NF 278/11 ...*yeti yüz miñ ferişterke* buyurdu. (... yedi yüz bin meleğe buyurdu.)

Harezmi Türkçesinde *tağı* bağlama edatıyla kurulan sayı ifadeleri dikkat çekmektedir. İki sayı arasında giren *tağı* bağlacı “ve” manasıyla bir sonraki sayıyı önceki sayıya ekler.

MM 5 yana *yüz yegirmi tağı dört miñi* rusul enbiyalar êkinç söz oñı (İkinci olarak, sözün doğrusu, kendisine kitap gönderilmiş, yüz yirmi dört bin peygamber vardır (Toparlı-Argunşah, 2008, 155).)

MM 207 tēve *kırk tağı altı* bolsa sanı zekāt dört yaşında erek (Develerin sayısı kırk altı olunca zekat olarak dört yaşında bir deve gerek.)

MM 212 t we **yüz tağı kırđ b ş**inde zek t mah z  kki hıđđa k l r (Develerin sayısı yüz kırk beş olunca, bir tane iki yaşında, iki tane dört yaşında deve zekat vermek gerekir (Toparlı-Argunşah, 2008, 175).)

[Ad] / [Ad] biçiminde kurulan sayı  beklerinde büyük sayı önce küçük sayı sonra gelir. Bu yapıdaki sayı adları ara sayıların ifadesinde kullanılır. İki sayı arasında toplama ilişkişi vardır. (*on  ki (on iki), y girmi biş (yirmi beş), yüz seksen  ki (yüz seksen iki), miň yüz on  ki (bin yüz on iki)* vb.)

Harezmi Türkçesinde [Ad] / [Ad] biçiminde bir  okluk beyanı olarak kalıplaşmış şekilde “*tümen miň*” ifadesi kullanılır. Bu, belirli bir sayıyı değil çokluğu ifade eder.

MM 11 Őükür hamd il h  **tümen miň** sađa (*Allah ’um sana binlerce Őükürler olsun.*)

HŞ 4680 Muđammed res lđa **tümen miň** sel m (*Muhammet Peygamber ’e binlerce selam*)

Harezmi Türkçesinde sayı adları ile kurulan  beklerde [A], [S] / [A] ve [A] / [A] yapıları i  içe geçmiş şekilde bulunabilir.

KE 221v9 İsl m  erigi ol k n ** ç yüz on üç** erdi (*İslam askeri o gün üç yüz on  çti.*)

3.1.3. Harezmi Türkçesinde Sayı  beklerinin Sözdizimindeki Görevleri

Harezmi Türkçesinde sayı adları ile kurulan öbekler sözdiziminde ad, sıfat ve zarf olarak görev yapar.

Ad Görevi

KE 203v11 Aymışlar **on altı**  rdiler. (*Soranlar, on altıydılar (on altı kişiydiler).*)

KE 117v16-17 ...bu **on  kisin** yemişler birle melik ileyinde koydı (*...bu on ikisini meyvelerle birlikte hükümdarın önüne koydu.*)

KE 213v9 Seniň üçün **kırđ b sini** bağışladım (*Senin için kırk beşini bağışladım.*)

KT 168/22 Tağı ol vağtin kim tegdi on sekiz yaşđa, y  yigirmisine, y  **otuz  çinge**, y  kırđnđđa; bird k anđa (5) hikmet tağı bilig. (*On sekiz yaşına, yirmisine, otuz  çine ve kırk yaşına girdiğinde ona hikmet ve bilgi verdik.*)

Sıfat Görevi

NF 184/5 Hüseyin qatında *otuz êkki* atlıg kişi qaldı (*Hz. Hüseyin'in yanında otuz iki atlı kişi kaldı.*)

KE 6r/6 *otuz toköz* yıl kağgu yağmuru yağdı (*Otuz dokuz yıl üziüntü yağmuru yağdı.*)

KE 193v13 *yêgirmi bir* yaşğa tegi boyı öser (*Yirmi bir yaşa kadar boyu uzar*)

Zarf Görevi

Harezmi Türkçesinde sayı ifadeleri, eyleme eksiz biçimde bağlanarak da zarf öbeği olarak işlev görebilir.

KE 71r/12 vefat bolmışda *yüz yêgirmi* yaşayur erdi (*Vefat ettiğinde yüz yirmi yıl yaşamıştı.*)

NF 359/11 Mısır yaşı birle ol vaqıtta *on üç* yaşar erdi (*Mısır takvimi ile o zamanda on üç yaşındaydı.*)

3.2. Unvan Öbeği

Bir şahıs ismiyle, bir unvan veya akrabalık isminden kurulan kelime grubudur (Karaağaç, 2012, s.68).

3.2.1. Genel Özellikler

Türkiye Türkçesi gramerciliğinde unvan adları ile kurulan öbekler *san öbeği* (Banguoğlu, 1990 s.513; Şimşek, 1987, s.364), *unvan öbeği* (Kükey, 1975 s.31; Delice, 2012 s.29; Karaağaç, 2012 s.204; Demir, 2019 s.35), *unvan grubu* (Bilgegil, 2009 s.258; Beserek, 1991 s.29; Karaörs, 1993 s.20; Ergin, 2000 s.389; Karahan, 2014 s. 68; Altun, 2011 s.21; Özkan-Sevinçli, 2017 s. 65; Özkan-Toker-Aşçı, 2016 s. 104; Özmen, 2013 s.110; Aktan, 2016 s.41), *sıfat tamlaması* (Gencan, 1979, s. 179-180; Ediskun, 1984, s. 145) olarak adlandırılır.

Türkiye Türkçesinde unvan bildiren ifadeler iki farklı yapıda öbeklenir. [Ad] / [Ad] biçimindeki öbeklenmeler unvan öbeği, [Sıfat] / [Ad] biçimindeki öbeklenmeler sıfat tamlaması olarak adlandırılır.

a. [Ad] / [Ad]

Türkiye Türkçesinde birinci unsur olarak bir özel ad, ikinci unsur olarak da akrabalık veya rütbe, meslek, saygı ifadesi içeren unvan bildiren bir sözcük ile kurulan yapılar, [Ad] /

[Ad] biçiminde şekillenir. *Dursun / dayı, İbrahim / Efendi, Ayşe / teyze, Mehlika / Sultan, Bilge / Kagan, Mustafa Kemal / Paşa, Nasreddin Hoca vb.*

b. [Sıfat] / [Ad]

Unvan veya akrabalık adının özel addan önce geldiği yapılar [Sıfat] / [Ad] yapısıyla kurulan ayrı bir öbeklenmedir. (*İmam Hüseyin, Hanım Ayşe, Hacı Murat, Doktor Cemil, Kaymakam Rıza, Evliya Çelebi, İmam Mâlik vb.*) Bu yapılar kalıplaşarak birleşik ad oluşturabilir: *Nasreddin Hoca, Neyzen Tevfik, Kanuni Sultan Süleyman, Dördüncü Murad vb.*

Unvan bildiren sözcüğün özel addan önce gelebilmesi ve özel adla kalıplaşabilmesi Türkiye Türkçesi gramerciliğinde birtakım tartışmaları da beraberinde getirmiştir.

Gencan (1979, s. 179-180) ve Ediskun (1984, s. 145) unvan bildiren sözcükleri isimden hem önce hem de sonra kullanılabilen birer unvan sıfatı olarak nitelendirmiştir.

[Unvan] / [Özel ad] biçimindeki (*Hafız Ali, Sultan Murat vb.*) öbekleri Kükey, (1975 s.32), Aktan (2016, s.42), Altun (2011, s.19), Delice (2012, s.30) **sıfat tamlaması**; Bilgegil (2009 s.258), Şimşek (1987, s.364), Banguoğlu (1990 s.513), Beserek (1991, s.29), Bilgegil (2009, s.158-159), Güneş (2003, s.353), Özkan-Toker-Aşçı (2016, s.104), **unvan grubu**; Karahan (2014 s. 68), Özkan-Sevinçli (2017 s. 65), Özmen (2013, s.107), Demir (2019, s.36), Karaörs (1993, s20) **birleşik isim**, Ergin (2000, s.390) Karaağaç (2012, s.205) öbeğin vurgusu birinci unsur üzerindeyse sıfat tamlaması, ikinci unsur üzerindeyse birleşik ad olarak adlandırır³⁷.

Araştırmamızda [Özel Ad] / [Unvan Adı] yapısında unvan bildiren öbekler Unvan Öbekleri başlığı altında, [Sıfat] / [Özel Ad] yapısında unvan bildiren öbekler ise Sıfat Tamlaması başlığı altında değerlendirilmiştir.

Her iki yapıda da birleşim eksizdir. Bu yapılar, cümle veya öbek içinde ad öbeği olur.

[Özel Ad] / [Unvan Adı] yapısıyla kurulan öbekte vurgu özel ad üzerindedir (*Bahadır Han, Cevdet Bey vb.*).

³⁷ Ergin birleşik ad terimini birleşik sözcükten ayrı olarak özel isimler için kullanır.

[Sıfat] / [Özel Ad] yapısıyla kurulan öbeklerde vurgu, öbek kalıplaşmış ise (*Büyük İskender, Kanuni Sultan Süleyman, Dördüncü Murat, Neyzen Tevfik, Molla Kasım, Dede Korkut*) özel ad üzerinde, kalıplaşmamış ise (*Yüzbaşı Hasan, Doktor Cevdet, Avukat Seher*) sıfat üzerindedir. Vurgunun özel ad üzerinde olduğu yapılar özel ad öbeği, unvan üzerinde olduğu yapılar ise sıfat tamlaması olarak adlandırılır.

3.2.2. Harezmi Türkçesinde Unvan Öbeklerinin Özellikleri

Harezmi Türkçesinde unvan öbekleri Türkiye Türkçesinde olduğu gibi addan sonra unvan bildiren bir ifadenin getirilmesi ile kurulur. Harezmi Türkçesinde başlıca unvan ifadeleri şunlardır: *hoca, imâm, peygâmbir, yalawaç, resûl ata, bæg, hân, şâh, paşa, kâdî, hükümdar, sultan, hâfız, hatun, gâzî, şeyh, seyyid, ana, vezîr, âzîz, âlîm vb.*

NF 3/11-12 *İsâ peygamber* ‘as-dın altı yüz yigirmi yıl geçmiş erdi (İsa Peygamber as.’dan altı yüz yirmi yıl geçmişti.)

KE 31r/16 ‘Akl ünüp kelgil işit *Şâlih yalawaç* kışşasın (Akıl edip gel, Salih Peygamber kıssasını dinle.)

AKKYB K7/28 Eger eyle olursa *Timür Beg* bize yakın olur. (Eğer öyle olursa Timur Bey bize yakın olur.)

NF 5/1 *Hadîca hatun* razhâ Peygâmbardın sekkiz oğlan tuğurdı (Hatice Hatun ra. Peygamberden sekiz çocuk doğurdu.)

3.2.3. Harezmi Türkçesinde Unvan Öbeğinin Sözdizimindeki Görevi

Unvan öbeği, Harezmi Türkçesi sözdizimi içinde ek almamış biçimleriyle ad olarak kullanılır.

Ad Görevi

AKKYB AIII/6-7... *Toktamış Han* sizniñ uluğ babanıñ Gâzî *Bâ-yezîd Beg* birle...Tengri rahmetiñe bardılar. (*Toktamış Han ile sizin büyük babanız Gazi Beyazid Bey ... Hakkın rahmetine kavuştular.*)

AKKYB AAI/16 ...Emti bu yağunı aňlađu *Hasan Tulu huca* başlı ilçiler-ni iydük. (*Şimdi bu düşmanı anlatmak üzere Hasan ve Tulu Hoca başkanlığında elçileri gönderdik.*)

AKKYB KIII/16 Mevlānā Bayram Şāhdın bir mektûb yibergeysiz yiyü keremiñizge i'timād kıla taħiyyet-nāme irsāl kılındı. (*Mevlana Bayram Şah'tan bir mektup gönderirsiniz diye cömertliğinize güvenerek selam mektubu gönderildi* (Özyetgin, 1996, s. 148).)

AKKYB KIV/11...Aħmed Paşa birle ahd ü şart kılduķ... (*Ahmet Paşa ile ahd ve şart ettik...* (Özyetgin, 1996, s. 148).)

AKKYB KV/15 ...Hüsām Kāzi du'acıñızdan hoşnuddurlar... (*Hüsam Kadı duacınızdan hoşnutturlar* (Özyetgin, 1996, s. 150).)

AKKYB KAI/4 ...Gülboştān Hatun oğlı Muħammed (alı) 'aziz Han neseb-i şāh neseb-i Caneke Sultān bu atlı kim-irselerni āzād yiberildi (*Gülbostan Hatun başta olmak üzere, oğlu Muhammed Ali, Aziz Han şah soyundan, Caneke Sultan soyundan (olan) bu addaki kimseleri hür (olarak) gönderildi* (Özyetgin, 1996, s. 160).)

KE 18r12 Meryem ana raziya'llāhu 'anhā cuhûdlardın kaçmışda bözçilerdin kēçerde yol sordu (*Meryem Ana Radyallahu Anh Yahudilerden kaçtığında dokumacıardan geçerken yol sordu.*)

KE 100r/5 Ādem Atamız üç yüz yıl yığladı (*Adem Babamız üç yüz yıl ağladı.*)

NF 395/17 Lukman Hekim oğlınga aydı (*Lokman Hekim, oğluna söyledi.*)

NF 414/3 Zekerıyyā Peyğāmbar *as aydı (*Zekerıyya Peygamber as. söyledi.*)

3.3. Ad Tamlaması

İyelik ekli bir isim unsurunun, iyeliğin işaret ettiği bir başka isim unsuruyla kurduğu kelime grubudur. Ad tamlamalarında birinci unsurun ikinci unsurla bağlantısı, zamirlerde ekli, isimlerde ise ekli veya eksizdir. Tamlayanın ikinci unsuru daima iyelik eki taşır (Karahan, 2014, s. 42).

3.3.1 Genel Özellikler

Türkiye Türkçesi gramer kitaplarının bütünüñün sözdizim bahsinde istisnasız olarak bulunur. Bir nesnenin başka bir nesnenin parçası olduğunu, bir nesnenin başka bir nesneye ait bulunduğunu veya bir nesnenin başka bir nesne ile tamamlandığını ifade etmek için bu kelime grubuna başvurulur (Ergin, 2000, s. 381). Ad tamlaması Eski Türkçeden günümüze Türkçenin temel yapısını oluşturan öbeklerinden biri olarak kullanılagelmiştir.

Türkiye Türkçesi gramerinde Ergin, ad tamlamalarını iyelik grubunun bir alt türü olarak kabul eder ve ilgi ekinin varlığından hareketle öbeği belirtili ve belirtisiz olarak ikiye ayırarak inceler. Tamlayanı zamir olan tamlamalarını iyelik grubu içinde ad tamlamaları ile beraber inceler ve ad tamlamalarının iyelik grubunun üçüncü şahsından başka bir şey olmadığını ifade eder. (Ergin, 2000, s. 381-384).

Banguoğlu, ad takımı adını verdiği ad tamlamasını, ilgi ekinin varlığına göre belirtili ad takımı, belirtisiz ad takımı ve her iki ad takımının birleşmesinden oluşan zincirleme ad takımı olarak üçe ayırarak inceler (Banguoğlu, 1990, s. 498).

Gencan, ad takımı adını verdiği ad tamlamalarını yapısına göre üçe ayırır: Birinci tür öbeklenmeye “*Sevim’in kalemi, Orhan’ın paltosu, Ali’nin bileği*”; ikinci tür öbeklenmeye “*yazı kalemi, çocuk paltosu, erkek bileği*”; üçüncü tür öbeklenmeye ise “*altın kalem, yün palto, demir bilek*” örneklerini vererek üçüncü tür öbeklenmeyi “takısız tümlleme” olarak adlandırır. Ad takımlarının birbir içine geçmesiyle kurulan tamlamayı da zincirleme tümlleme olarak adlandırır (Gencan, 1979, s. 158-167).

3.3.2. Ad Tamlaması Üzerine Tartışmalar

3.3.2.1. Takısız Ad Tamlaması Tartışması

Ana hatlarını Ergin, Banguoğlu ve Gencan’ın çizmiş olduğu ad tamlamaları konusuna, kendilerinden sonra gelen dilbilimciler büyük ölçüde riayet etseler de konu ile alakalı belli başlı hususlarda tartışmalar yaşanmıştır. Bunlardan ilki takısız ad tamlaması sorunudur. “*demir kapı, altın kalem, yün palto*” benzeri öbekleri Gencan (1979, s.158), Hatipoğlu (1982, s.18), Güneş (2003, s.343), Özkan-Sevinçli (2017, s.31), birer ad tamlaması olarak değerlendirirler. Karahan (2014, s.52), Korkmaz (2009, s.275), Delice (2012, s.24), Karaağaç (2012, s.212-213), Özkan-Toker-Aşçı (2016, s.64) bu yapıları birer sıfat tamlaması olarak kabul eder. Güveli, bu yapıların sıfat tamlaması olduğunu, birinci sözcüğün ikinci sözcüğün niteliğini bildirdiğini ifade eder (Güveli, 1969). Harut, Türkçede adın önündeki sözcüklerin sıfat olarak algılanmasından hareketle söz konusu yapıları sıfat tamlaması olarak kabul eder (Harut, 1992). Ünal, bu yapıları tamlayanı sıfat işlevli ad tamlaması şeklinde adlandırır (Ünal, 1994). Korkmaz, bu yapılarda şekilden çok işlevin ön planda tutulması gerektiğini, birinci adın ikinci adın önünde işlev bakımından bir sıfat görevi yüklediğini, bu nedenle de bu yapıları sıfat tamlaması olarak kabul etmek gerektiğini ifade eder (Korkmaz, 2009, s. 275). Konu hakkında kapsamlı bir değerlendirme yapan Kerimoğlu,

sorunun sözdizimi tasnifinde yapı ve anlam ölçütlerinin birbirine karıştırılmasından kaynakladığını ifade eder. Sözdizimi tasnifinde temel ölçüt olarak dış yapı alınmışsa *tahta kaşık*, *altın tas* vb. öbeklerin sıfat tamlaması yapısında kuruldukları için sıfat tamlaması olarak kabul edilebileceğini, temel ölçüt olarak iç yapı alınmışsa *tahta*, *altın* vb. sözcüklerin sıfat özelliği taşımadıkları için ad olduklarını ve bu yapıların ad tamlaması olarak adlandırılması gerektiğini ifade eder (Kerimoğlu, 2011).

Takısız ad tamlaması sorunun çözümü için, Türkiye Türkçesinde sıfat kategorisinin sınırlarının yapı ve anlam bakımından evresel dil ölçütlerine göre yeniden belirlenmesi gerekmektedir. “*tahta*, *cam*, *demir*, *altın*” sözlüksel karşılıkları ile birer sıfat değildir. Buna rağmen sözcüğün türü sözlüksel karşılığında değil, sözdizimsel kullanımında aranmalıdır. Sözcükler ortaya çıkışları itibarıyla birer isimdir. Sözcük türleri, birer görev adıdır ve Türkçede sözcüğün türü büyük oranda sözdizim içinde belirir. Sözcük türünün belirlenmesinde, sözcüğün bünyesindeki değişikliklerden ziyade sözdizimsel boyutta yer aldığı konum etkilidir. Sözcüğün sözdizimindeki konumu değiştikçe türü de değişir. Bu değişim sözcüğün dilbilgisel boyutuyla sınırlıdır, anlam bu değişimden genellikle etkilenmez. “*demir kapı*, *altın kalem*, *yün palto*” öbeklerinde *demir*, *altın*, *yün* sözcükleri, hem yapı bakımından bir ada eksiz bağlandığı için hem de anlam yönüyle kendisinden sonra gelen varlığın niteliğini bildirdiğinden bu sözcüklerin türünü, sıfat olarak belirlemek daha uygundur. Bu nedenle araştırmamızda bu tür öbeklenmeler [Sıfat] / [Ad] yapısındaki ad öbekleri içinde değerlendirilmiştir. Buna rağmen *domates çorbası* örneğinde olduğu gibi anlam yönüyle adın yapıldığı nesneyi göstermesi bakımından *tahta kaşık*, *altın tas* benzeri olan; ancak, yapı bakımından ad tamlaması biçiminde kurulan yapılar, yapıya göre yapılan tasnifin sınırları, anlama göre yapılacak tasniften daha belirgin olacağından [Ad] / [Ad + iyelik eki] yapısındaki öbekler içinde ele alınmıştır.

Türkiye Türkçesinde takısız tamlama başlığı altında ele alınan bir başka tamlama türü ise [Ad] / [Ad] biçiminde eksiz olarak öbeklenen ve örneklerini Eski Türkçeden günümüze değin gördüğümüz, Türkçe sözdiziminin temel öbeklenmelerinden birini teşkil eden öbek türüdür. Eski Türkçede bu yapının *Ötüken Yış*, *Türk Bodun*, *Ay Tenri*, *baçağ kün* (*oruç günü*), *bars yıl* (*pars yılı*), *ög karın* (*anne karını*), *kün tugsık* (*gün doğusu*), *yandak tiken* (*geven dikenini*), *büküm etük* (*kadın terliği*) vb.; günümüz Türkçesinde ise *halk ekmek*, *dil bilim*, *kalite kontrol Ataç Sokak*, vb örnekleri sıklıkla kullanılır. Bu ve benzeri örneklerde sıfat tamlamalarında olduğu gibi bir niteleme veya belirtme değil, ilgi ve sahiplik bilgisi mevcuttur. Bu yapılarda eksiltelen ilgi ve iyelik eklerini yerine koymak mümkündür: *halk+ın*

ekmeğ+i, dil+in bilim+i, kalite+nin kontrol+ü vb. Bu nedenle bu yapılar geleneksel dilbilgisi anlayışı içerisinde ad tamlaması olarak adlandırılmalıdır (Tokyürek, Pekaçar, 2014).

3.3.2.2. Zincirleme Ad Tamlaması Tartışması

Ad tamlamaları ile ilgili bir diğer tartışma konusu, tamlayanı veya tamlananı veya her ikisi kendi içinde bir başka ad tamlaması olan *bahçenin sokak kapısı, sınıfın kapısının kolu, bahçe duvarının yüksekliği vb.* öbeklerin zincirleme ad tamlaması olarak ayrı bir tamlama kabul edillip edilmemesi üzerinedir. Gencan (1979, s.167), Ediskun (1985, s.123), Hatipoğlu (1982, s.33), Kükey (1975, s.18), Bilgegil (2009, s.117), Güneş (2003, s.345), Karaağaç (2012, s.210) bu yapıları ad tamlamaları altında ayrı bir tamlama biçimi olarak inceler.

Şimşek zincirleme ad tamlamasını kabul etmez. Bu yapıların ad tamlamalarında olduğu gibi tamlayan ve tamlanan olarak iki unsurdan oluştuğunu ifade eder (1987, s.331). Özmen (2013), Özkan-Sevinçli (2017), Aktan (2016), Özkan-Toker-Aşçı (2016), Demir (2019) de eserlerinde zincirleme ad tamlamasına yer vermez. *Delice, evin kapısı, penceresi; göğün, ovanın rengi* gibi tamlayanı veya tamlananı birden fazla unsurdan oluşmuş tamlamaları zincirleme isim tamlaması olarak adlandırır.

Balyemez, söz konusu öbeğin belirtili veya belirtisiz ad tamlamasından farklı olarak üçüncü tür bir ad tamlaması olmadığını, zincirleme ad tamlaması olarak kabul edilen birliklerin yapısı incelendiğinde bunların ya belirtili ya da belirtisiz ad tamlaması olduğunu ifade etmiştir (Balyemez, 2018, s. 217). Araştırmamızda söz konusu yapılar, [Ad + Ø] / [Ad + İyelik eki] ve [Ad + İlgi eki] / [Ad + İyelik eki] yapısındaki öbekler başlıkları altında değerlendirilmiştir.

3.3.2.3. Ad Tamlaması-İyelik Öbeği Tartışması

Ad tamlamalarının birinci unsuru bir zamir olabilir. Birinci unsuru bir zamirden oluşan ad tamlamalarında ikinci unsurun iyelik eki birinci unsurun zamirine uygun olarak getirilir. *benim + kitap+ım, senin araba+n, onun ad+ı, sizin köy+ünüz, onların şarkı+sı.* Bu yapıları Hatipoğlu (1982, s.21) adıl grubu; Güneş (2003, s.333-336) ad tamlamalarından ayrı olarak iyelik öbeği, Ergin (2000, s.381-384), Kükey (1975, s.11), Açıkgöz-Yelten (2005, s.46), Karaağaç (2012, s.213) ad tamlamaları ile beraber ele alıp iyelik öbeği olarak adlandırır.

Birinci unsurunun bir zamir olduğu yapılarda ikinci unsurun iyelik eki düşürülebilir. *benim ev, senin oğlan, bizim köy, sizin okul, onun kız vb.* Bu yapıdaki öbekleri Bilgegil (Hatipoğlu adıl öbeği (1982, s.23), Ediskun (1985, s.120), Karahan (2014, s.49) sıfat tamlaması, Ergin (2000, s.393), Karaörs (1993, s. 27), Güneş (2003, s.360), Delice (2012, s.41), Özkan-Sevinçli (2017, s.112), Aktan (2016, s.79), Özkan-Toker-Aşçı (2016, s.121) ilgi grubu olarak ele alır. Bu yapıyı Özmen (2013, s. 112) tamlayan grubu olarak adlandırır. **Bkz.** İlgi Öbeği / Ad Tamlaması / Sıfat Tamlaması Tartışması. Çalışmamızda bu yapılar, kısaltma öbekleri altında ilgi öbeği olarak değerlendirilmiştir.

3.3.2.4. İlgi Öbeği-Ad Tamlaması Tartışması

Birinci unsurun ilgi eki almış bir ad, ikinci unsurun ise iyelik eksiz bir addan oluştuğu *Hasan'ın köy, Veli Dayının oğlan, Çolaklar'ın Ali vb.* öbekleri Ergin (2000, s.393), Karaörs (1993, s. 27), Güneş (2003, s.360), Delice (2012, s.41), Özkan-Sevinçli (2017, s.112), Aktan (2016, s.79), Özkan-Toker-Aşçı (2016, s.121) ilgi öbeği kabul eder. Hatipoğlu (1982, s.14), ise bu öbekleri iyelik eki düşmüş ad tamlaması olarak adlandırır. **Bkz.** İlgi Öbeği / Ad Tamlaması / Sıfat Tamlaması Tartışması. Çalışmamızda bu yapılar, kısaltma öbekleri altında ilgi öbeği olarak değerlendirilmiştir.

3.3.2.5. +DAn Ekli Ad Tamlaması Tartışması

[Ad + DAn] / [İyelik Ekli Adıl] biçimindeki yapılar, ad tamlaması içerisinde bir başka tartışmanın konusunu teşkil etmektedir. Ergin, bu yapı ile kurulmuş öbekleri ablatif gurubu başlığı altında ele alır ve “bunlardan biri, eğlencesine düşkün olanlardan hiç biri, içlerinden çoğu, gençlerden üçü” örneklerini verir (Ergin, 2000, s. 394). Gencan, “*Dostlarımdan birkaçı..., Arkadaşlarımdan ikisi burada kalacak.*” örneklerini vererek ad tamlamalarında kimi durumlarda tamlayan eki yerine -DAn ekinin kullanıldığını belirtir ve bu yapıları ad tamlaması olarak değerlendirir (Gencan, 1979, s. 160). Ediskun “*Partililerden ikisi, öğrencilerden birkaçı*” örneklerini vererek yapıyı belirtili isim tamlaması olarak adlandırır (Ediskun, 1984, s. 114). Şimşek, “*iki devden biri, bunlardan ikisi, onlardan biri, yolculardan üçü, o ağaçlardan birkaçı*” örneklerini vererek bu yapılara çıkmalı ad takımı adını verir (Şimşek R. , 1987, s. 326). Altun “*Akşehir'in gözde semtlerinden biri*” örneğini verdiği yapıyı ayrılma durum ekli belirtili isim tamlaması olarak adlandırır (Altun , 2011, s. 61). Göksel-Kerslake, “*Bugün konduğumuz ülkemizin genç şairlerinden küçük İskender., Batı ülkelerinden Sierre Loene'de on yıldır iç savaş var., Rehberimiz, Abdulhamid dönemi eserlerinden bir mescide dikkat çekti.*” örneklerini vererek bu yapılarda +DAn ekinin

işlevinin ad öbeğinin ikinci unsurundaki adı belirli kılmak olduğunu ifade eder (Göksel & Kerslake, 2005, s. 165). Konuya farklı bir bakış açısı ile yaklaşan Karahan ise +DAn biri ve +In biri yapıları kelime gruplarının parça bütün ilişkisini ifade etmek ve ikinci unsuru belirtmek üzere kurulmalarına rağmen yapı bakımından farklı sözdizimi kategorilerinin özelliklerini taşıdıklarını, “+In biri” yapılarının ad tamlaması, “+DAn biri” şeklindeki yapıların ise sıfat tamlaması olduğunu ifade eder (Karahan, 2012).

“*İşçilerden Uzun Ali yükün altına girdi.*”, “*Şehir eşrafından Mehmet Bey vakfımıza yardımda bulundu*” örneklerinde [Ad + DAn] / [Ad] biçiminde kurulmuş bu yapıyı [Ad+DAn] / [İyelik Ekli Adıl] yapısıyla “*İşçilerden biri yükün altına girdi.*”, “*Şehir eşrafından biri vakfımıza yardımda bulundu.*” biçiminde ifade etmek mümkündür. İkinci yapıda zamir üzerinde bulunan iyelik eki, sıfatı zamire dönüştürme işleviyle kullanılmıştır. Bu öbeklerde iyelik ekinin görevi öbek kurmak değil, sıfatı zamire dönüştürmektir.³⁸ Anlam bakımından öbekte birinci unsur, ikinci unsuru belirli kılmış, ikinci unsurun ait olduğu varlığı belirtmiştir. İfade ettiği anlama göre öbekte birinci unsurun sıfat mı ad mı sayılması gerektiği tartışmaya açıktır. Sıfat sayılacaksa ikinci yapının ad tamlaması biçiminde ifade edilmiş şekli olan “*İşçilerin biri yükün altına girdi.*” “*Şehir eşrafının biri vakfımıza yardımda bulundu.*” örnekleri ile +DAn ekli yapıları olan “*İşçilerden biri ...*”, “*Şehir eşrafından biri...*” arasında anlam bakımından nasıl bir farkın olduğu ortaya konulmalıdır.

+DAn ekli yapılarda +DAn eki almış sözüğün işlevini üç başlık altında toplayabiliriz:

- a. “*Candan tavırları hoşumuza gitti. Yalandan dostluk kimeye fayda vermez. Gelin hanıma ceviz ağacından sandık alınmış.*” örneklerinde +DAn eki, eklendiği adı veya öbeği niteleme işleviyle kendisinden sonra gelen ada bağlamıştır.
- b. “*Kendinden emin bir insandı., Kulübeden büyükçe bir evdi.*” örneklerinde +DAn ekli sözcükler birer addır ve sıfatı genişletmiştir.
- c. “*Misafirlerden biri seni arıyordu., İçlerinden çoğu bu işi başarabilecek nitelikteydi., Arkadaşlarımdan ikisi turnavaya katılacak.*” örneklerinde “*Misafirlerden / biri, içlerinden / çoğu, arkadaşlarımdan / ikisi*” öbekleri [Ad+DAn] / [İyelik ekli adıl] yapısında kurulmuş birer addır. Bu öbeklerde +DAn

³⁸ Dönüştürücü ekler hakkında daha geniş bilgi için Delice'nin “Türk Dilinde İşlevsel Ek Tasnifi Denemesi” başlıklı makalesine başvurulabilir. Delice, H. İbrahim, 2000, Türk Dilinde İşlevsel Ek Tasnifi Denemesi, Cumhuriyet Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi.

ekli sözcük kendinden sonra gelen adı belirli kılar. Öbek içinde +DAn ekli adın sıfat işleviyle kullanılıp kullanılmadığı, kullanıldıysa zamirin yerini tuttuğu adı, hangi yönüyle nitelediği veya belirttiği tartışmaya açıktır. Araştırmamızda bu yapıdaki +DAn ekli sözcükler ad olarak ele alınmıştır.

“*işçilerden biri, öğrencilerden bazısı*” vb. örneklerde, iyelik ekinin görevi ad tamlaması kurmak değil, sıfatı zamire dönüştürmektir. Bu nedenle bu yapılar, kısaltma öbekleri bahsinde “ayrılma öbeği” olarak değerlendirilmelidir.

3.3.3. Yapı Bakımından Ad Tamlamaları

Yukarıdaki tartışmalardan hareketle geleneksel Türk dili gramer anlayışı içinde ad tamlamaları bahsinde ele alınan yapıları şu şekilde belirleyebiliriz. [Ad] / [Ad], [Ad + İlgi eki] / [Ad + İyelik eki], [Ad + Ø] / [Ad + iyelik eki], [Ad + İlgi eki] / [Ad + Ø], [Ad + DAn] / [Ad + iyelik eki]. Buna ilaveten bu yapıların sıfat-fiil veya isim-fiil ekli sözcüklerle kurulan biçimleri de vardır. İsim-fiil veya sıfat-fiil ekli bu sözcükler yapı içerisinde ad göreviyle kullanıldığından yapılardaki [Ad] göstergesi isim ve sıfat-fiil ekli unsurları da kapsamaktadır.

3.3.1. Eksiz Ad Tamlaması

Eski Türkçeden günümüze değin kullanılan bu öbek yapı, iki farklı anlam boyunda şekillenir. *tawuğ yıl, düşenbe kün* gibi yapılarda iki unsur arasında ilgi anlamı varken, *altun tas, kümüş bilezük* benzeri yapılarda birinci unsur ikinci unsurun niteleyeni dururumundadır. Araştırmamızda birinci öbek [Ad] / [Ad], ikinci öbek [Sıfat] / [Ad] yapısı içinde ele alınmıştır. **Bkz.** Takısız Ad Tamlaması Tartışması.

3.3.3.1.1. Harezmi Türkçesinde Eksiz Ad Tamlamasının Sözdizimindeki Görevleri

Sözdiziminde ad ve zarf göreviyle kullanılır.

Ad Görevi

DTYSK 13b/1 *Şırat köpri+Ø* turur anı hem tamuğ öze kııl mênizlik turur. (*Sırat Köprüsü cehennem üzerinde kıla benzer bir köprüdür.*)

HŞ 615 örümcek ağı tég miñ al birle / *humây kuş+Ø* awladı ol fâl birle (Hüma kuşu örümcek ağı gibi bin türlü hile ile kuşu avladı.)

KE 149v/3 Hühüd kuş+Ø ilgeri kēlip haber tēgürdi (Hühüd kuşu ileri gelip haber getirdi.)

KE 38v/5 Kaçan ol **Zühre yılduz+Ø** batdı ırse tuğgan, batgan, adnağan teñriliğğa yaramaz mundağlarını sevmez-men tedi (Zühre Yıldız’ı batınca “Doğan, batan, bozulan Tanrı yaramaz, böylesi Tanrı’yı sevemem.” dedi.)

DTYSK 503a1/1 1 Ant içer men **ülker yılduz+Ø** birle, ol vaqtın kim battı (O vakitte batan Ülker Yıldız’ı üzerine ant içirim.)

HTSAKT 495a/1 16 Taķı biz yawuķraķ anıñ tapa, **ömgün tamar+Ø**+dın (Biz ona şah damarından daha yakınız.)

HŞ 2515 Ni ol yüncü kümüş altunğa baktı / ni içgü yigü **hil’at ton+Ø**+ga baķtı (Ne o inci, gümüş altına baktı / ne de içkiye, yemeğē, hilafet giysisine baktı.)

Zarf Görevi

Zaman bildiren ifadelerle sözdiziminde zarf göreviyle kullanılır.

AKKYB A IV 20 tawuķ+Ø yıl+Ø tārīh sekiz yüz yetmişde mübārek berāt ayının beş ikiside ... (tavuk yılı, tarih sekiz yüz yetmişte mübarek Berat ayının beş gün öncesinde (Özyetgin, 1996, s. 140)

AKKYB K I 53 Mübārek şafer ayının yigirmi altıncı kün, **düşenbe kün** Orda-yı Mu’azzam Kırķ Yir’de sarāyda bitinildi. (Mübarek safer ayının yirmi altıncı günü, pazartesi günü, Ordu-yı Muazzam’da (Altın Ordu’da), Kırk Yer’de sarayda yazıldı (Özyetgin, 1996, s. 145).)

3.3.3.2. Belirtili Ad Tamlaması

3.3.3.2.1. Genel Özellikler

[Ad + İlgi eki] / [Ad + İyelik eki] yapısında kurulur. Türkiye Türkçesi gramerinde çoğunlukla belirtili isim tamlaması olarak adlandırılır. Yapıyı, farklı olarak Banguoğlu, “belirtili adtakımı” (1990, s.498), Gencan, “birinci türlü ad takımı” (1979, s.158); Kükey (1975, s.14), Hatipoğlu (1982, s.12) “belirtili tamlama” olarak adlandırmıştır. *bahçe+nin kapı+sı*, *Ayşe+nin kitab+ı vb.*

- Bu yapının birinci unsuru ilgi eki vasıtasıyla belirli, bilinen bir varlığı ifade eder. *ağacın yaprağı* örneğinde ağaç, herhangi ağaç değil bilinen belirli bir varlıktır.
- Öbeğin iki unsuru yer değiştirebilir: *sevgisi aşığın, doğası Bartın'ın* vb.
- İki unsur arasındaki bağ geçici olduğundan unsurlar arasına başka sözcükler girebilir.
- Bir araya gelen unsurlar arasında genellikle sahiplik (*Ayşe'nin evi*), aitlik (*bahçenin kapısı*), sebep (*savaşın endişesi*), tahsis (*Trabzon'un yağmuru*), parça bütün (*hikâyenin sonu, bahçenin köşesi*) ilişkisi vardır (Bilgegil, 2009, s. 118).
- Türkiye Türkçesinde -mA ve -Iş/-Uş isim-fiil ekli sözcükler ve sıfat-fiiller öbeğin birinci ve ikinci unsurunda yer alabilir. Ses bilgisel yönü gereği -mAk isim-fiil eki bu yapı içinde kullanılmaz. Zarf-fiil eki ile biten eylemsiler de anlamları gereği adlaştıramadıkları için bu yapı içinde kullanılamazlar. Bu *gid-iş+in dön-üş+ü* yok. *Sevil-me+nin koşul+u* sevmektir. *Ayşe'nin kork-tuk+u* başına geldi. *Ağla-(y)an+ın mal+ı* gülene hayretmez.

3.3.3.2.2. Harezmi Türkçesinde Belirtili Ad Tamlaması

Harezmi Türkçesinde belirtili ad tamlamaları [Ad + İlgi eki] / [Ad + İyelik eki] ve [Ad+Ø] / [Ad+iyelik eki] biçiminde iki farklı yapıda kurulur.

3.3.3.2.2.1. İlgi Ekli Belirtili Ad Tamlaması

Bu yapı Harezmi Türkçesinde de [Ad + İlgi eki] / [Ad + İyelik eki] biçiminde kurulur. Harezmi Türkçesinde ilgi hâli çekimi +nİŋ/ +nUŋ / +İŋ ekleri ile yapılır. Birinci tekil ve çoğul şahıs zamirlerinde +Im eki +İŋ ekli çekim, karışık olarak kullanılır: *menim / meniŋ, bizim / bizniŋ / biziŋ*.

MM 203 *Cihan+nıŋ amân+ı* fakîr himmeti (Dünyanın esenliği yoksulların himmetiyle olur.)

NF 39/1 ...*Hâq teâlâ+nıŋ ferman+ı* birle bina qılınmış Kabeke ziyârat qılınlar ... (...Hak Tealanın fermanı ile inşa edilmiş Kabe'yi ziyaret edin...)

KE 160v/14 Hızır ve İlyās+nuñ helāket *du'ā+sı* birle ol hem helak boldı. (Hızır ve İlyas'ın helak duası ile o da helak oldu.)

KE 109v/5 Mevlî ta'ālā **Zelîhānuñ köñl+ü+n+de+ki** sewüglükni Yūsuf köñlüne saldı. (Mevla Teala Zeliha'nın günlündeki sevdayı Yusuf'un gönlüne verdi.)

KE 76r/3 Yūsuf+nuñ yüz+i+n+de+ki meñin körüp... (Yusuf'un yüzündeki beni görüp...)

Harezmi Türkçesinde +mAk isim-fiil ekli sözcükler bu yapı içerisinde kullanılabilir.

NF 65/6 Ömer+nuñ gayrat+ı, küñile-mek+i köñlümke tüşti erse... (Ömere karşı kıskançlık, çekememezlik hissi gönlüme düştüğünde...)

NF 89/2 ...seniñ **rūh+uñ kel-mek+i+n+ge** baqıp tururlar tedi erse... (...senin ruhunun gelişine bakıp dururlar deyince...)

3.3.3.2.2. İlgi Eksiz Belirtili Ad Tamlaması

[Ad+Ø] / [Ad+iyelik eki] yapısında kurulur. Harezmi Türkçesinde, kurduğu ilişki bakımından, anlam yönüyle belirtili ad tamlaması olan; ancak ilgi eksiz kurulan öbek yapısı mevcuttur. Bu öbek, yapı olarak belirtisiz ad tamlaması biçimindedir. Türkiye Türkçesinde söz konusu öbeklenmelerde ilgi ekinin kullanımı Harezmi Türkçesine göre daha kesin ve kurallıdır.

KE 79r/16 Yūsuf aydı: **Ya'kūb+Ø ew+i+n+de** ne haber bar? (Yusuf sordu: Yakup'un evinden ne haber var?)

KE 49v/3 İbrāhim+Ø du'ā+sı+Ø berekāt+ı+n+da bu kün Mekke de aşığ ucuz bolğay erdi (İbrahim'in duasının bereketinden bu gün Mekke de buğdağ boldur.)

KE 79v/11 Ya'kūb yalawaç a'rābîni ündedi, a'rābî **Yusuf+Ø selām+ı+n** tégürdi. (Yakup Peygamber, bedeviye seslendi, bedevi Yusuf'un selamını söyledi.)

NF 16/8 Uyam+Ø oğl+ı Muḥammed+Ø din+i+nge kirsem bolur mu... (Kardeşimin oğlu Muhammed'in dinine girsem olur mu...)

MM 5 Yana yüz yegirmi tağı dört miñi / rusül enbiyālar ékinç **söz+Ø oñ+ı** (İkinci olarak, sözün doğrusu, kendisine kitap gönderilmiş ve gönderilmemiş yüz yirmi dört bin peygamber vardır (Toparlı, Argunşah, 2008, s. 155).)

Birinci unsuru iyelik eki almış unsurlarla kurulan tamlamalarda da ilgi hâli eki kullanılmayabilir.

NF 182/16 ...tazarru ve zârîlik birle, *köz+i+Ø yaş+ı, bağır+ı+Ø baş+ı* birle aytur. (...feryat figan yalvararak, gözyaşı, bağırının yarası ile söyler.”

HŞ 377 oğup oğşar *köz+i+Ø / yaş+mı* sildi (Çağırıp okşadı, gözyaşını sildi.)

HŞ 2456 kılıp ol çeşme tig iki közini / *köz+i+Ø kan+ı* birle yudı yüzini (Gözü iki çeşme gibi olup gözünün kanı yüzünü yıkadı.)

KE 24v/12 anı *ayağ+ı+Ø ast+ına* alıp tepesiğe aşdı (Onu ayağının altına alıp üstüne çıktı.)

3.3.3.2.3. Harezmi Türkçesinde Belirtili Ad Tamlamasının Sözdizimindeki Görevleri

Belirtili ad tamlamaları sözdiziminde ad, sıfat ve zarf olarak görev alır.

Ad Görevi

HŞ 10 *könüller+niş* müferrih *name+si* kıl (Gönüllerin ferahlık veren namesi eyle.)

HŞ 72 *biliglig+niş el+i* çevrür anı bil (Bilginin eli çevirir, onu bil.)

ME 70/1 *Bitig+niş zamân+ı+n* belgürtdi. (Kitabın zamanını belirtti.)

KE 113v/ 9-10 Mevlî ta'âlâ nürdın bir kûbbe ıddı, *kimerse+niş köz+i Âyise+niş ten+i+ge* (10) tüşmesün tēp. (Mevla Tealla kimsenin gözü Hz. Ayşe'nin tenini görmesin diye nurdan bir kubbe yaptı.)

KE 117v/1 *atalarınız+niş* ‘Amālika atlığ *düşmen+lari* bar. (Atallarınızın ‘Amālika adlı düşmanları var.)

NF 90/16 Cümle şahābalar *anıñ iñremek+i+ni* eşittiler. (Bütün sahabeler onun inlemesini işittiler.)

KE 9r/7-8 *Feriştelər+Ø kamuğ+ları* bir yolu oğ secde kıldılar yalguz ‘Azāzil secde kılmadı (Meleklerin hepsi dosdoğru secde ettiler, sadece Azāzil (Şeytan) secde etmedi.)

KE 109v/5 Mevlî ta'âlâ Zelihânîñ köñl+ü+ndeki sewüglükni *Yūsuf+Ø köñl+ü+ñe* saldı. (Mevla Teala Zeliha'nın günlündeki sevdayı Yusun'un gönlüne verdi.)

KE 164v/3 Melikniñ közi *Loğman Hâkim+Ø oğl+ı+ğa* tüşti, aydı: (Hükümdarın gözü Lokman Hekim'in oğluna ilişti, sordu:)

Sıfat Görevi

NF 14/8 *Seniñ atañ / 'Abdu'l-Muṭṭalibniñ yeri* bir mu'ayyen yer turur (Senin baban Abdul Muttalib'in yeri bir belirli yerdir.)

DTSC 35b/5 Yüzün ol *Fir'avn+Ø olturduğ+ı / taht* tapa kıldı. (Yüzünü Firavun'un oturduğu taht tarafına çevirdi.)

MN 2/3-4 mâlik atlık şahâbe *'alî-niñ kız qarındaşı / ümmühânî* atlık-dın rivayet kıılır (Hz. Malik Ali'nin kız kardeşi Ümmihani'den rivayet eder.)

NF 170/13 Yâ Muḥammed saña bişârat bolsun kim *seniñ 'ayâlıñ / Fâṭıma ḥatun* uçtmaḥ ḥatunlarınñ uluğı taķı seyyidesi turur (Ya Muhammed, sana müjde olsun ki senin kızın Fatıma Hatun, cennet hatunlarının büyüğü ve muhteremidir.)

Zarf Görevi

KE 120v/3 *Zu'l-ḥicce ayı+nıñ* tokuzunçı *kün+i* tağ tüpiñe yığıldılar (Zilhicce ayının dokuzuncu günü dağ dibine yığıldılar.)

KE 198r/17 *Rebī'ul evvel ayı+nıñ* on üçünçü *kün+i* duşenbe küni dünyadın bardı. (Rebiyülevvel ayının on üçüncü günü dünyadan ayrıldı.)

3.3.3.3. Belirtisiz Ad Tamlaması

3.3.3.3.1. Genel Özellikler

“Birinci unsurunda ilgi hâli eki bulunmayan isim tamlaması, belirtisiz isim tamlamasıdır (Karahan, 2014, s. 44)”. [Ad + Ø] / [Ad + iyelik eki] yapısında kurulur.

• Öbeğin birinci unsuru belirli olmayan, genel bir varlığı karşılar. *Ağaç yaprağı* örneğinde *ağaç* ifadesi bilinen, belirli tek bir ağacı değil belirsiz, çoğul nitelikteki ağaç kavramını ifade eder.

- Öbeğin iki unsuru arasındaki bağ belirtili ad tamlamısına nazaran daha sıkı, kalıcıdır. Bu nedenle sıklıkla kalıcı isimler meydana getirir: *aslanagzi, katırtırnağı, çobaniğnesi, saksıgüzeli, yalıçapkını vb.*

- Öbeğin birinci unsurunun tamlayan görevi, öbekte ekle değil konumla işaretlendiği için iki unsur arasına başka sözcük giremez.

- Zamirler varlıkları itibariyle ikincil olduklarından ada nazaran daha belirsizdirler. Bu nedenle zaten belirsizlik ifade eden bir yapı içinde ikinci bir belirsizlik ifadesi anlamı bulanıklaştıracağı için zamirler bu yapıda kullanılamaz.

- -mAk isim-fiil eki ses bilgisel yönü gereği iyelik eki almaz. Bu yapıda bu nedenle -mAk yerine -mA isim-fiil eki kullanılır. -mAk isim-fiil eki öbeğin sadece birinci unsurunda yer alabilir.

- Öbeğin önüne ilgi ekli bir şahıs zamiri bağlandığında öbeğin iyelik eki düşer, şahıs zamiri ile kurulmuş dış öbeğin iyelik eki iç öbeğin üzerine gelir (Özkan-Toker-Aşçı, 2016, s.57). *okul+Ø çanta+sı / ben+im okul+Ø çanta+Ø+m, çalışma+Ø masa+sı / sen+in çalışma+Ø masa+Ø+n*

3.3.3.3.2. Harezmi Türkçesinde Belirtisiz Ad Tamlaması

Harezmi Türkçesinde belirtisiz ad tamlamaları Türkiye Türkçesinde olduğu gibi [Ad + Ø] / [Ad + iyelik eki] yapısıyla kurulur.

Türkiye Türkçesinde ad tamlamasında tamlanan unsur -mak isim-fiil ekini alamaz. Harezmi Türkçesinde tamlanan unsur -mak eki alabilir; ancak bu yapılar anlam olarak belirtili ad tamlamasıdır. Çalışmamızda bu yapılar *İlgi Eksiz Belirtili Ad Tamlaması* olarak adlandırılmıştır.

KE 82r/1 Zeliha oğramakı tutmak erdi ve ve **Yūsuf oğramakı** kitmek erdi. (Zeliha'nın niyeti tutmaktı, Yusuf'un niyeti gitmekti.)

Harezmi Türkçesinde belirtisiz ad tamlamalarına şu örnekler verilebilir:

KE 49v/11 Ulemālar+Ø ara+sı+n da ihtilāf bar, zebîh İsmā'îl mü ya İshak mu? (Ulemalar arasında kurban edilen İsmail mi İshak mı diye ihtilaf vardır.)

MM 65 *şırāt+Ø saķış+ı+nı* bërür munda ol (Sırat hesabını burada verir (Toparlı & Argunşah, 2008, s. 161).)

MM 74 *Yunuğ+Ø sünnet+i* on eşit bil sanı (Abdesttin sünneti ondur, bunları dinle (Toparlı & Argunşah2008, s. 162).)

AKKYB A V 20 ...*düşmān+Ø ara+sı+n+da* bir atı kalgay... (...düşman arasında sadece adı kalacak....)

AKKYB A III 3 ...burunğı *han+Ø ağa+lari+mız* birle sizniñ *rum+Ø vilāyet+i+n* bilgen atalarınız... (evvelki han ağalarımız ile sizin Rum vilayetini yöneten atalarınız (Özyetgin, 1996, s. 138).

3.3.3.3. Harezmi Türkçesinde Belirtisiz Ad Tamlamasının Sözdizimindeki Görevleri

Bu öbek üzerine başka bir ek getirilmediğinde cümle veya öbek içinde ad, sıfat ve zarf görevinde kullanılır.

Ad Görevi

HŞ 270 *husrav ü şîrînØ hikāyet+i+niñ* evveli (hüsrev ü şirin hikâyesinin öncesi)

HŞ 297 *ügüş duşmān+Ø baş+ı+nı* bërdi yelge (pek çok düşman başını yele verdi)

HŞ 312 *‘ilim+Ø deryā+sı+dın* izlep cevāhir (ilim deryasından cevherler edinip)

HŞ 330 habar aņladı *hindū+Ø cāsū+si* (Hindu casusu haber aldı.)

MM 60 Belā miñnet ağı hayātğa sebep / munun tutsa bolur *hidāyet+Ø kuş+ı* (Bela, miñnet ve zehir hayat bulmaya (canlılığa) sebeptir; hidayet kuşu bununla tutulur (Toparlı & Argunşah, 2008, s. 160).)

AKKYB A IV 9 ...*ilçi+Ø kileçi+si* kilişip *bāzergān+Ø arğış+lari* yürüşüp... (elçi sözcüleri karşılıklı gidip gelip ticaret kervanları yürüyüp (Özyetgin, 1996, s. 140).)

Zarf Görevi

tün (gece), *kün* (gün), *ay*, *yıl*, *vakt* (vakit) gibi zaman bildiren ifadelerle kurulduğunda zarf öbeği olur.

KE 106r/21 Ya'kūb yalavaç kaçan *seher+Ø vakt+i* kelse... (Yakup peygamber ne zaman seher vakti gelse...)

KE 162r/20 ...*kıyāmet+Ø kün+i* kamuḡnı tırgüzür (Kıyamet günü tamamını diriltir.)

NF 101/9 *düşenbeh+Ø tün+i* vefı boldı (Pazartesi gecesi vefat etti.)

HŞ 160 Necāt bir tamuḡdın *kıyāmet+Ø kün+i* (Kıyamet günü cehennemden azat eyle.)

Sıfat Görevi

[Ad + Ø] / [Ad + iyelik eki] yapısıyla kurulmuş öbekler bir ismin önüne gelerek sıfat göreviyle kullanılabilir. Bunun örneklerini günümüz Türkiye Türkçesinde “*su yeşili elbise, el yazması eser, süt beyazı el, kapı görevlisi bayan, bina sorumlusu kişi* vb.” kullanımlarda görülür.

NF 235/4 Ertesi ol *ew+Ø edi+si* hōca kimerse Hātam-i Aşamga aydı kim. (Sonra ev sahibi hoca, Hatam-i Asam'a sordu ki...)

3.4. Sıfat Tamlaması

3.4.1. Genel Özellikler

Bir isim unsurunun bir sıfat unsuru ile nitelendiği veya belirtildiği kelime grubudur (Karahan, 2014, s. 48).

Türkiye Türkçesi sözdizim bahsinde sıfat tamlaması terimi yerine sıfat takımı (Banguoğlu, 1990); önad takımı (Gencan, 1979); (Şimşek, 1987); önad tamlaması (Akbayır, 2007) adlandırmaları da kullanılmıştır. Türkiye Türkçesi sözdizim eserlerinin tamamında bu yapı, sözcük öbeği olarak kabul görmüştür.

Eserlerde sıfat tamlamasının kuruluş özellikleri hakkında şu hususlar üzerinde durulur:

- En az bir sıfat ve bir isimden meydana gelir.
- Sıfat tamlamasında ana unsur isimdir ve sonda bulunur. Sıfat yardımcı unsurdur ve ismin önünde yer alarak ismi tamamlar (Karahan, 2014, s. 49).
- Öbek kurucu bir ek kullanılmaz. Sıfat olan sözcük belirtilen veya nitelenen isimden önce çokluk ve hal ekleri almadan gelir (Delice, 2012, s. 30). Hal eki

olarak kalıplaşmış bazı sözcükler sıfat olarak kullanılabilir: *camdan köşk, gözde insan, sıradan iş, sözde meclis, candan adam* gibi. (Özkan, Toker, Aşçı, 2016, s. 62).

- Sıfat tamlaması, sıfat-fiil ekli sözcüklerle de kurulabilir. *dinmeyen / sancı, görünmez / kaza, başa gelecek / iş* gibi.
- Bir isim birden fazla sıfatla nitelenebilir veya bir sıfat birden fazla ismi niteleyebilir. İsim pek çok sıfatla belirtiliyor ve niteleniyorsa, belirtme sıfatları niteleme sıfatlarından önce gelir. *bu ince, zarif, siyah elbiseli / kadın; şu dörtgen duvarlı, tek kat, basık, toprak / ev, bu / güzel kadın* gibi (Delice , 2012, s. 30).
- Bir sıfat tamlaması, başka bir sıfat tamlaması içerisinde sıfat ve ya isim olabilir (Karahan, 2014, s. 51). *denizdeki / gümüş renkli balıklar, ağaçlardan savrulan / kurumuş yapraklar, şu tezgahdaki / taze meyveler* gibi.
- Sayı sıfatları ile kurulan sıfat tamlamaların isim unsuru çoğul eki almaz. *üç ay, iki şeker, yirmi beş öğrenci* gibi.
- Sıfat ve ismin arasına da/de ve mI/mU edatları girebilir (Karahan, 2014, s. 52).
- Grubun vurgusu, sıfat unsurunun üzerindedir.
- Sıfat tamlamaları cümle veya sözcük öbeği içinde isim, sıfat, zarf göreviyle kullanılır.

3.4.2. Sıfat Tamlaması Üzerine Tartışmalar

3.4.2.1. Takısız Ad Tamlaması-Sıfat Tamlaması Tartışması

Sıfat tamlamaları ile ilgili ilk tartışma takısız ad tamlaması sorunudur. “*demir kapı, altın kalem, yün palto*” öbeklerinde *demir, altın, yün* sözcükleri, hem yapı bakımından bir ada eksiz bağlandığı için hem de anlam yönüyle kendisinden sonra gelen varlığın niteliğini bildirdiğinden bu sözcüklerinin türünü, sıfat olarak belirlemek daha uygundur. Bu nedenle çalışmamızda bu yapılar [Sıfat] / [Ad] yapısında kurulan öbekler olarak ele alınmıştır. **Bkz.** Ad Tamlamaları / Takısız Ad Tamlaması Tartışması.

3.4.2.2. İlgili Öbeği-Ad Tamlaması-Sıfat Tamlaması Tartışması

Sıfat tamlamaları ile ilgili bir diğer tartışma, *bizim oğlan, Veli'nin köy* gibi kullanımların ilgili öbeği mi isim tamlaması mı sıfat tamlaması mı olduğu ile alakalı tartışmadır.

Bu yapıları, Ergin (2000, s.393), Karaörs (1993, s. 27), Güneş (2003, s.360), Delice (2012, s.41), Özkan-Sevinçli (2017, s.112), Aktan (2016, s.79), Özkan-Toker-Aşçı (2016, s.121) ilgi öbeği kabul eder.

Hatipoğlu (1982, s.14) bu öbekleri iyelik eki düşmüş ad tamlaması olarak adlandırır. Bilgegil (1982, s. 123) de bu yapıları isim tamlaması olarak ele alır. Hatipoğlu (1982, s. 14-21) *Çolaklar'ın Ali, Kılıcoğlu'nun Fatma* örneklerini isim tamlaması; *benim ev, senin iş* gibi yapıları adıl tamlaması olarak adlandırır.

Ediskun (1984, s. 120) “*Belirtisiz isim tamlamalarının belirtileni kimi kez ek almayabilir: Bizim ev, çobanın kulübe, senin Nuri, muhtarın Süleyman... gibi. Bu gibi isim takımlarını, birer sıfat takımı kabul edebiliriz.*” açıklamasını yapar. Karahan (2014, s.49) da sıfat tamlaması başlığı altında “*bizim çocuklar*” örneğini vererek bu gibi yapıları sıfat tamlaması kabul eder.

Bu yapıyı sıfat tamlaması olarak adlandıranlar, birinci unsuru ikinci unsurun niteleyicisi olarak kabul eder. Birinci unsurun zamir olduğu yapıda iki unsur arasında sahiplik ilgisi mevcuttur: *bizim ev, sizin oğlan, onların köy* vb. Birinci unsurun bir ad olduğu öbeklenmelerde ise sahiplik veya belirli kılma ilgisi vardır: *muhtarın Süleyman, Zeybeklerin Ayşe* vb. Türkçe sahiplik ve şahıs bilgisini yoğun olarak akratan bir dildir. Zamirlerle kurulan ad öbeklerinde şahıs bilgisi hem zamir hem de iyelik ekiyle aktarılır. *ev+imiz (bizim ev+imiz), köyünüz (sizin köy+ünüz)* gibi. Tamlayan konumundaki adlar da ad tamlaması içinde üçüncü şahıs zaminin asıl karşılığıdır. *Kitab+ı (Ahmet'in/onun kitab+ı), duvar+ı (okulun/onun duvar+ı)* gibi. Öbek içinde aynı bilgiyi veren iki unusurdan biri (zamir ve aynı zamiri işaret eden iyelik eki) en az çaba yasası gereği eksiltilebilir. *Bizim evimiz / bizim ev / evimiz, Ahmet'in çocuğu / Ahmet'in çocuk / çocuğu* gibi. Bağlam içerisinde bu üç ayrı yapı birbirinin kısaltılmış veya belirli kılınmış, vurgulanmış şeklidir. Bu nedenle *Ahmet'in çocuğu*, örneğinde birinci unsuru ad sayarken *Ahmet'in çocuk* örneğinde birinci unsuru sıfat saymak yanlış olacaktır.

3.4.2.3. Sıfat Tamlaması-Zarf Öbeği Tartışması

Sıfat tamlaması bahsinde konu edinilen bir diğer tartışma konusu ise “*çok güzel elbise, en tatlı gülüş, çok hızlı araba, pek çok kişi*” gibi örneklerde yer alan [zarf] + [sıfat] biçiminde kurulan yapının adlandırılması üzerinedir.

Bu yapıyı Karahan, *en tatlı, çok güzel, pek doğru, daha gösterişli* örneklerini vererek birer sıfat tamlaması olarak adlandırır: “*Sıfat ve zarfların anlamlarını, miktar ve derece bakımından tamamlayan zarfların meydana getirdiği kelime grupları da bir sıfat tamlamasıdır* (2014, s. 52).” Karaağaç da *pek çok, en güzel, çok iyi, beni bile anlayabilecek kadar sabırlı* örneklerini vererek bu yapıları sıfat tamaması kabul eder (2012, s. 220). Özkan-Sevinçli de bu yapıları birer sıfat tamlaması olarak adlandırır (2017, s. 39).

[zarf] + [sıfat] biçiminde kurulmuş bu yapıları Bilgegil (2009, s.160), Beserek (1991, s.30) zarf grubu, Kükey (1975, s. 38), Şimşek (1987, s.367) belirteç öbeği, Banguoğlu (1990, s. 502), Delice (2012, s.35) zarf öbeği olarak adlandırır.

çok büyük, daha hızlı, pek doğru gibi yapılar sözcük öbeği ve cümle içinde sıfat, ad ve zarf göreviyle kullanılabilir. Geleneksel Türk dilbilgisi sözdizim anlayışında zarf öbeği veya sıfat tamlaması olarak kabul gören bu yapı evrensel dilbilgisi sözdizim anlayışı içinde, bağlamdan hareketle *ad öbeği, sıfat öbeği veya zarf öbeği* olarak adlandırılır.

1. *Çok büyük* kaza atlattık. (Sıfat öbeği)
2. Ahmet *çok büyük* konuştu. (Zarf öbeği)
3. Giydiği ceket *çok büyük*+tü. (Ad öbeği)

Yukarıda 1 numaralı örnekteki yapı [Zarf] + [Sıfat] biçiminde kurulmuş bir sıfat öbeğidir; çünkü, öbek *kaza* adını nitelemiştir. Öbeğin ikinci unsuru (*büyük*) sıfat olduğuna göre sıfatı anlam bakımından sınırlandıran *çok* sözcüğü de zarf olmak zorunadır.

2 numaralı örnek, [Zarf] + [Zarf] biçiminde kurulmuş bir zarf öbeğidir; çünkü öbek *konuşma* eyleminin durumunu bildirmiştir. Öbekteki ikinci unsur (*büyük*) zarf olduğuna göre zarfı anlam bakımından sınırlandıran *çok* sözcüğü de bir zarftır.

3. örnek ise [Sıfat] + [Ad] biçiminde kurulmuş bir ad öbeğidir; çünkü Türkçede adlar, ek fiil olarak yüklem olabilir. Bu nedenle 3. örnekte *çok* sözcüğü *büyük* adını miktar bakımından derecelendirdiği için sıfattır.

3.4.3. Harem Türkçesinde Sıfat Tamlaması

Adları nitelik, renk, biçim, derece vb. bakımından vasıflandıran veya onları işaret, soru, sayı, belirsizlik bakımından belirten sözcüklere sıfat denir. Sıfat, adın sözdizim içinde aldığı görevlerden birinin adıdır. Sıfat olarak kullanılan sözcükler tek başlarına hususi bir

varlığı karşıladıklarında addır. Sıfatların temsil ettiği kavram, varlık, bir başka adın bir özelliğini bildirdiğinde veya o adı sayı, belgisizlik, işaret, soru yoluyla belirttiğinde sıfat olur. *Ad: Ayşe yeşili sever. Sıfat: Ayşe yeşil kazağını çok sever.*

Sıfatlar önüne geldikleri adı niteleme veya belirtme işlevlerine göre niteleme ve belirtme sıfatları olarak ikiye ayrılır.

3.4.3.1. Niteleme Sıfatları ile Kurulan Sıfat Tamlaması

“Nitelik sıfatları, canlı cansız varlıkların renk, şekil, biçim, tat, koku, mesafe, huy, alışkanlık, yetenek, beceri gibi türlü dış ve iç özelliklerini bildiren sıfatlardır (Korkmaz, 2009, s. 361).”

Harezmi Türkçesinde sıfat göreviyle sıklıkla kullanılan **nitelik bildiren sözcüklere** şunları örnek verebiliriz: *uluğ (yüce, ulu, büyük), kiçig (küçük), hoş (hoş, güzel), yaman (kötü), edgü (iyi), uzāk (uzak), yırak (uzak), katıg (katı, sert), yumşak (yumuşak), kurug (kuru), togru (doğru), kara (siyah), yaşıl (yeşil), al (kırmızı), kızıl (kırmızı), sarıg (sarı), ak (ak) vb.*

HŞ 15 Uluğ / teğri kim ajunnı yarattı (Yüce Tanrı dünyayı yarattı)

KE 9r/15 Meni otdın yaratdın anı **kara / toprağdın**. (Beni ateşten yarattın, onu kara topraktan.)

KE 135/11 Osmān ražhu'nıñ ewiniñ artında **kiçig / qapuğ** bar erdi. (Osman (Radiyallahu Anhâ)'nın evinin arkasında küçük bir kapı vardı.)

HŞ 545 bu tağ bağrında **bir hoş / menzili** var (Bu dağ üzerinde bir güzel yeri var.)

ME 8/2 ‘açemî **edgü / bahtlıg** boldu (Yabancı iyi bahtlı oldu.)

HŞ 855 atası havfıdan tuttı **uzāk / yol** (Atasının korkusundan uzak yola çıktı.)

HŞ 557 yaşıl / çimgen öze hoş oltururlar (Yeşil çimen üzerinde hoşça otururlar.)

KE 67v/16 Yūsufnı öltürelin ya kendü **yırak / yerge** salalın (Yusuf'u öldürelim ya da uzak bir yere bırakalım.)

KE 79v/7 Yūsufnıñ **kanlıg / köñlekin** eline aldı. (Yusuf'un kanlı gömleğini eline aldı.)

SAKT 27/33 Biz küç eyeleri biz taķı *ķatıg* / *toķuř* eyeleri biz. (Biz güç sahipleriyiz ve sert savaş ehliyiz.)

KE 186r/8 anış için *yumuşak* / *könüllüg*+sen. (Onun için yumuşak gönüllüsün)

KE 231r/21 Kaçan *tersā* / *ķayřer* cerigige yetti erse... (Hristiyan Kayser ordusuna yetişince...)

Bir nesnenin neyden yapıldığını bildiren adlar da sıfat göreviyle kullanılmış birimlerdir.

KE 33v/15 bařındaķı *altun tacını* řālihğa bērdi (Başındaki altın tacını Salih'e verdi.)

KE 115r/15 Kamuğ *altun, kümüş / yüzük, bilezük* ısırgaların Benî İsrail tişilerine bērdiler (Bütün altın, gümüş yüzük, bilerzik küpelerini Benî İsrail kadınlarına verdiler.)

DTYSK 25b/10 Míkāil ol *yākūt minber* öze ađar, huķbe okur. (Mikail o yakut minber üzerinde hutbe okur.)

Unvan bildiren ifadeler adın önüne geldiklerinde sıfat göreviyle kullanılır.

KE 82v/8 *İmām Muķammed* eķge kirdi (İmam Muhammed eve girdi.)

MA 88/8 Bu *ķoca Ħasan* aydı. Āh dirigā tēdi. (Bu Hoca Hasan söyledi. Ah, yazık dedi.)

MA 89/4 *Sulķan Maķmūd* aydı: Men mundađ mu zālīm turur men. (Sultan Murat söyledi: Ben bu kadar zalim miyim?)

3.4.3.1. Belirtme Sıfatları ile Kurulan Sıfat Tamlaması

“Belirtme sıfatları, niteleme sıfatlarından farklı olarak varlıkları niteleme değil, belirtme işlevi yüklenmiş olan sıfatlardır. Bu işlev ya adları işaret etme, gösterme; ya sayısını, miktarını bildirme, ya sorma yahut da belirsizlik gösterme biçiminde karşılanır (Korkmaz, 2009, s. 385).”

3.4.3.1.1. Sayı Sıfatları ile Kurulan Sıfat Tamlaması

3.4.3.1.1.1. Asıl Sayı Sıfatları ile Kurulan Sıfat Tamlaması

Harezmi Türkçesinde belirtme sıfatı olarak kullanılan başlıca **sayı adları** şu şekildedir: *bir (bir), eki, êkki, iki, ikki (iki), üç (üç), dört (dört), beş (beş), yêti, yitti, yetti (yedi), sekiz, sekkiz (sekiz), tokuz (dokuz), on (on), yêgirmi, yigirmi (yirmi), otuz, ottuz (otuz), kırk (kırk), ellig (elli), altmış (atmış), yetmiş (yetmiş), seksen (seksen), toksan (doksan), yüz (yüz), miş (bin), tümen (on bin) vb.*

NF 37/15 Bu *êkki / qapug* yaşıl zümürüddin erdi. (Bu iki yapı yeşil zümrüttendi.)

KE 56r/10 İshāk tuğmişda kedin *yêgirmi üç / yıl* tirildi, *yêgirmi beş / kün* ağrıdı, muharrem ayında penç+şenbe kün êkindük namazı vaktında vefât kıldı. (İshak doğduktan sonra yirmi üç yıl yaşadı, yirmi beş gün hastalık çekti, muharrem ayının perşembe günü ikini namazı vaktinde vefat etti.)

Harezmi Türkçesinde sayı sıfatlarından sonra gelen ad çokluğu pekiştirmek amacıyla çoğul eki alabilir.

MRN 3/3 Her bir alemniş katında *yiti tümen / ferışteler* turmuş irdiler. (Her bir alemin katında yetmiş bin melek durmuştu.)

KE 62v/3 Ol *miş / begler* andağ yer hasıl kıldılar. (O bin bey, öylece yer edindiler.)

KE 54r/9+10 Eger ol yalavaç bolmasa *yüz miş yegirmi dört miş / yalavaçlar* sen me bolmağay erdin. (Eğer o peygamber olmasa, yüz yirmi dört bin peygamber ve sen de olmayacaktınız.)

3.4.3.1.1.2. Sıra Sayı Sıfatları ile Kurulan Sıfat Tamlaması

Harezmi Türkçesinde sıra sayıları asıl sayıların sonuna +(X)nç, (X)nçI, +lAnç, +lAnçI ekleri getirilerek yapılır (Kalsın, 2013, s. 224) *birinç, birinçi (birinci); êkinç, êkinçi, êkillenç, êkkilençi (ikinci); üçünç, üçünçi (üçüncü); törinç, törinçi, törtilenç (dördüncü); beşinç, beşinçi, (beşinci); altınç, altınçi (altıncı); yetinç, yetinçi (yedinci); sekizinç, sekizinçi (sekizinci); tokuzunç, tokuzunçi (dokuzuncu); onunç, onunçi (onuncu) vb.*

MRN 5/14 ...andın ötüp *üçünçi kökke* yittük (Oradan uzaklaşıp üçüncü gök semaya yükseldik.)

HŞ 812 Ol *on törtinçi tün*ün tolun ayı... (O on dördüncü gecenin dolunayı...)

DTYSK 17a/8 Ramazān ayının *yègirmi birinç tün*i érdi kim İncil İsâ+ğa èndi. (Ramazan ayının yirmi beşinci gecesini İncil Hz. İsyâ'ya indii.)

3.4.3.1.1.3. Üleşirme Sayı Sıfatları ile Kurulan Sıfat Tamlaması

Harezmi Türkçesinde **üleşirme sayıları** asıl sayıların üzerine +Ar/şAr ve +In/Un vasıta hâli ekleri vasıtasıyla yapılır. Harezmi Türkçesinde vasıta ekli üleşirme sayıları tekrar öbeği olarak zarf görevinde kullanılmıştır. *birer, êkişer, üçer, onar, yüzer; birin birin “birer birer, êkin êkin “ikişer ikişer” vb.*

NF 13/13 Bir yılka tegi *êkkişer rek'at* namāz kıldı. (Bu yıla kadar ikişer rekât namaz kıldı.)

KE 221r/11 Resül 'aleyhi'sselām haber bérdi, çıktılar eliglerinde *birer yığaç* silahları (Resul aleyhi selam haber verdi, ellerinde birer sopa ile çıktılar.)

Vasıta ekli üleşirme sayıları eserlerde tekrar öbeği olarak zarf görevinde sıkça kullanılır.

SAKT 75a/7-8 nikāh kıılıñ anı kim helāl boldı sizge, tişilerdin; *ikin ikin* tağı *üçün* tağı *törtin törtin*. (Kadınlardan ikişer ikişer, üçer üçer, dörder dörder nikahlanmak size helal kılındı.)

NF 81/11 qamuğ şahāba *birin birin* kelip bey'et bértiler (Bütün sahabeler birer birer gelip biat ettiler.)

3.4.3.1.1.4. Kesir Sayı Sıfatları ile Kurulan Sıfat Tamlaması

Harezmi Türkçesinde **kesir ifadeleri** *yarı (yarım), yarım (yarım, tek, buçuk), buçuk (buçuk)* sözcükleri veya +DA bir yapısı ile kurulur: *üçte bir, törtte bir, onda bir, yüzde bir vb.*

HŞ 3429 Eger satsañ *yarım saçıñ* cihanga... (Eğer yarı saçını dünyaya satsan...)

HŞ 3876 *Yarım köñlüm* yok yoğ ol şāhlıkda bilgil (Yarı gönlüm yok o şahlıkta bil.)

DTYSK 13b/13 Kıyāmet+niñ *buçuk küni* dünyāniñ yègirmi beş yılınça bolğay. (Kıyametin çeyrek günü, dünyanın yirmi beş yılına eşittir.)

3.4.3.1.2. İşaret Sıfatları ile Kurulan Sıfat Tamlaması

Bir ismi işaret yoluyla belirten sıfatlara işaret sıfat denir. Harezmi Türkçesinde işaret bildiren sıfatlar şunlardır.

bu

KE 152r/12 [*bu / oğlan*]ğa koy sütün bəriñ (Bu oğlana koyun sütü verin.)

NF 156v/18 [*bu / söz*]ge delil ol turur. (Bu söze delil odur.)

ol

KE 6r/6 Kırk yıl [*ol / toprak*] üze yağmur yağdı. (O toprak üzerine kırk yıl yağmur yağdı.)

NF 18/17 [*ol / ew*]ke dāru'n-nadva terler erdi. (O eve daru'n-nadva derlerdi.)

uşbu

“işte bu” manasındadır.

KE 79v/15 Yūsufumnu [*uşbu / köz*]ün birle mü kördün? (Yusuf'umu işte bu gözle mi gördün?)

KE 361/2-3 [*Uşbu / beşik*]deki süt emer oğlan bar erdi. (İşte bu beşikte süt emen bir oğlan vardı.)

uşol

“işte o” manasındadır.

KE 89v/11 [*Uşol / keçe*] Yūsuf tüş kördi. (İşte o gece Yusuf düş gördü.)

NF 43/7 [*Uşol / quş*] bu turur tedi erdi. (İşte o kuş budur dedi.)

oluk / oloğ

“ol” işaret sözü ile “ok” kuvvetlendirme edatının birleşmesidir. (Hacıeminoğlu, 1997, s. 68)

DTYSC 29a/4 Tægme endām toprağı [*olok* / endām]-ğa barmağay. (Başka bedenlerin toprağı o bedene gitmez (Yaman, 2016, s. 195).

DTYSC 32b/3 [*Olok* / *sā'at içi*]nde taş inleyü başladı. (O saat içerişinde taş inlemeye başladı.)

mundağ

“böyle, bunun gibi” manasındadır. “bu” işaret sıfatı üzerine +nı belirtme hâli eki ve “teg” edatının gelmesi ile oluşmuştur (Kalsın, 2013, s. 90).

KE 163r/20 [*mundağ* / *kudret*] bir Teğridin özgede yoğ. (Bunun gibi kudret Tanrı'dan başkasında yok.)

NF 103/4 Hêç men [*mundağ* / *kişiler*] körmişim yoğ tédim erse, Peyğāambar 'as aydı. (Benim hiç böyle kişiler görmüşlüğüm yok deyince Peygamber as. söyledi.)

3.4.3.1.3. Soru Sıfatları ile Kurulan Sıfat Tamlaması

Harezmi Türkçesinde sıfat göreviyle kullanılan soru bildiren ifadeler *kayu* (hangi), *ne/nè* (ne, nasıl), *ğaysı* (hangi), *nêçe* (nice, ne kadar, nasıl), *neme* (ne kadar), *ğaç* (kaç, ne kadar), *neteg* (nasıl, ne kadar) sözcükleridir.

KE 32r/20 *ğayu yağı* bu işni kılğay... (Hangi düşman bu işi yapacak...)

MM 50 bu ins ü perî t'atı kılisa-sên / velî mên têmeklik āhir *ne yüzün* (İnsan ve peri gibi ibadet etsen bile “ben” dersin sonunda hangi yüzle varacaksın?)

KE 64v/14 Yā'ğub aydı: *nece zamān* gerek. (Yakup sordu: Ne kadar zaman gerekli?)

KE 84r/15 dört aylığ oğlan *neteg sözler* tedi (Dört aylık oğlan nasıl sözler söyledi?)

HŞ 982 köyer ħusravğa *ğaç kün* boldı kildi (Yanık Hüsrev'e kaç gün oldu, geldi?)

3.4.3.1.4. Belgisiz Sıfatlar ile Kurulan Sıfat Tamlaması

Harezmi Türkçesinde belgisizlik ifadesi için *açın* (başka, diğeri), *bir* (bir), *asru* (çok), *barça* (bütün, hepsi), *barı* (bütün), *ba'zı* (bazı), *ğaç* (birkaç), *birğaç* (birkaç), *cümle* (bütün), *bir niçe* (birkaç), *her* (her), *her bir* (her bir), *hiç* (hiç), *kamuğ* (bütün), *ğöp* (çok), *niçe/neçe*

(nice, çok, pek çok), **asru** (çok), **tégme** (her, her bir), **telim** (çok) **üküş** (çok) sözcükleri kullanılır.

KE 101v/2 ilk kat sarâyda Mısr uluğların olturtdı, **barça / yipek tonluğ altun kırluğlar**. (Birinci kat sarayda bütün ipek altun kuşaklar ile Mısır büyüklerini oturttu.)

MM 148 meger **tégme rek'at**da bir secdesi / qalür bolsa niyyet bile rāst kelür (Eğer herhangi bir rekatta bir secdesi eksik olsa niyete göre o tamam sayılır.)

MM 3 kıılığlı ğani sen **kamuğ halk** çığay (Bütün halk fakirdir, onları zengin eden sensin.)

3.4.4. Harezmi Türkçesinde Sıfat Tamlamasının Sözdizimindeki Görevleri

Sıfat tamlamaları, sözdizimindeki işlevlerine göre sıfat, ad, ve zarf olarak görev yapar.

Ad Görevi

KE 9r/15 Meni otdın yaratdın anı **qara / toprağdın**. (Beni ateşten yarattın, onu kara topraktan.)

KE 135/11 Osmān razhu'nıñ éwiniñ artında **kiçig / qapuğ** bar erdi. (Osman (Radiyallahu Anhâ)'nın evinin arkasında küçük bir kapı vardı.)

KE 67v/16 Yūsufnı öltürelin ya kendü **yırağ / yerge** salalın (Yusuf'u öldürelim ya da uzak bir yere bırakalım.)

KE 79v/7 Yūsufnıñ **qanlığ / köñlekin** eline aldı. (Yusuf'un kanlı gömleğini eline aldı.)

KE 186r/8 anıñ üçün **yumşaq / köñüllüğ-sen**. (Onun için yumuşak gönüllüsün.)

DTYSK 25b/10 Mīkāil ol **yākūt minber** öze ağar, **huṭbe** okur. (Mikail o yakut minber üzerinde hutbe okur.)

MA 89/4 Sulṭan / **Maḥmūd** aydı: Men mundağ mu zālīm turur men. (Sultan Murat söyledi: Ben bu kadar mı zalimim?)

MRN 3/3 Her bir alemniñ qatında **yiti tümen / ferışteler** turmuş irdiler. (Her bir âlemin katında yetmiş bin melek durmuştu.)

KE 50v/6 *Hācer İsmā‘ilni yudı, saçın taradı, arıĝ / tonlar keğdüirdi... (Hacer, İsmail’in yıkadı, saçını taradı, temiz elbiseler giydirdi...)*

KE 240v/7 *...körmes / yêrdin sarāynı teliþ kireliþ tédiler. (Görünmez yerden sarayı delip girelim dediler.)*

İSAKT B241 *...talāk birilmiþ / tiþilerge mut‘a birmek... (...talak verilmiþ kadınlara yardım vermek...)*

HŞ 3678 *yarınkı / hoþluk imdi kıńĝa tigmez (Yarınki hoþluk Őimdiki eziyete deĝmez.)*

MM 14b *yeter êki / yüzge tégi tórt hıkāk (İki yüze kadar dórt deve (zekat) yeter.)*

KT 8/66 *eger bolsa sizdin ming, ĝālib bolĝaylar (6) iki mingge, Tangrıning āsān kılmāķı birle (Eĝer sizden bin (kişi) olsa, Tanrının yardımı ile iki bin (kişiye) galip gelecek.)*

Sıfat Görevi

Aralarında çarpma ilgisi bulunan sayı ifade eden öbekler; önlerine sayı veya sıra bildiren bir ad alan *defa, kat, kere, sefer vb.* sözcüklerle kurulan öbekler; önlerine aldıkları bir sıfatla ölçü bildiren *arşın, kulaç, direm “dirhem” yarmaķ “dirhem, para” vb.* ifadelerle kurulan öbekler, önüne sıfat aldığı hâlde niteleme sıfatı olarak da kullanılabilen bir ad ile kurulan öbekler “*eski tarz elbise, yeni moda pantolon*” bir ada sıfat göreviyle bağlanabilir.

NE 40/12 *...anlar takı bir / rek‘at [namāz] kıra‘atsız kılsunlar (...onlar da kıraatsız bir rekat namaz kılsınlar.)*

DTYSC 22a/13 *Têgme kabîlede yétmiþ miþ / baþ [halk] erdi (Her bir kabilede yetmiş bin kişi vardı.)*

DTYSC 28b/14-15 *Çürümiþ kırk / arşun [toprak] üstine yıĝılmıþ. (Çürümüş kırk arşın toprak üstüne yıĝılmıþ.)*

UHOKD 41/1 *Kırık / kulaç [ıĝaç]nı tikdüirdi. (Kırk kulaç aĝacı diktirdi.)*

➤ Harezmi Türkçesinde katlama bildiren ifadeler için *kezig “defa, kere”, kez “defa, kere”, kata “defa, kere, kez”* sözcükleri kullanılır. Bu sözcükler önlerine bir sıfat alıp ada bağlandıklarında sıfat öbeĝi kurar.

DTYSC 12a/11 *Andın soñra tégmesine yétmiş / kat [hulle] kéydürüp ol burāklarğa müdürgeyler. (Ondan sonra her birine yetmiş kat elbise giydirip o burklara bindirirler.)*

➤ [Sıfat] / [Ad] biçiminde kurulmuş öbek, dönüştürme ekleri vasıtasıyla sıfata dönüşüp bir ada sıfat göreviyle bağlanabilir. Sıfata dönüştürme ekli biçimiyle bu öbek, sıfat öbeğidir.

KE 95r 13 Yaman / köz+lüg [kimerse] aşılkğa baksa ol aşılk helāk bolur (Kötü gözlü kişi zahireye baksa o zahire yok olur.)

KE 227v/14 ...bir / edgü uruğ+lug [kimerse] meni öldürgeli ündese icābet kıygay men. (... bir iyi nesilli kişi beni öldürmek için seslense icabet edeceğim.)

AKKYB K2/14 ...altün / nişānlüg, al / tamğa+lüg [yarlüg] birildi. (...altın nişanlı, al damgalı yarlık verildi.)

NF 213/14 munuñ tég nāzenin cuvān **körklüg / yüz+lüg, edgü / qılıq+lüg** [yigit oğl]uñni boğuzlamaq darıg ermez mü? (Bunun gibi ince yapılı genç, güzel yüzlü, iyi kılıklı, yiğit evladını boğazlamak yazık değil mi?)

➤ [Sıfat] / [Ad] biçiminde kurulmuş sayı bildiren öbekler bir adın önüne geldiklerinde sıfat olarak işlev görür.

KE 23r/4 bir kèsek yèrdin [[**üç yüz**] yük] buğday çıkar èrdi (*Bir kesek yerden üç yüz yük buğday çıkardı.*)

DTSK 25r/10 Ol taht öze [[**on iki miñ**] altun] kürsî èrdi. (*O taht üzerine on iki bin altın kürsü vardı* (Yaman, 2016, s.190).)

Zarf Görevi

[Sıfat] + [Ad] biçiminde kurulan zaman bildiren ifadeler, öbek içinde zarf olarak işlev görebilir.

KE 56r/10 İshāk tuğmışda kèdin **yègirmi üç / yıl** tirildi, **yègirmi bès / kün** ağrıdı, muharrem ayında penç+şenbe kün èkindük namazı vaqtında vefāt kıldı. (İshak doğduktan sonra yirmi üç yıl yaşadı, yirmi beş gün hastalık çekti, muharrem ayının perşembe günü ikindi namazı vaktinde vefat etti.)

HŞ 2934 *her irte kiçe, künde eki / nevbet* yayıp han halkқа yidürür irdi ni‘met (Han, her sabah ve gece günde iki sefer halka nimet yedirirdi.)

NF 157/13 Cebre‘il ‘as Qur‘ānı *yilda bir / qata* ‘arza qılur erdi. (Cebrail as. Kuran‘ı yılda bir kez sunardı (baştan sona tekrar ederdi).)

HŞ 2624 ...*bu / kiçe* hālımın körsen (...bu gece hālimi görsen.)

KE 9r/13 Uçmağ içinde *yarım / kün* kaldı (Cennette yarım gün kaldı.)

NF 144/13 *Her / yıl* saña êkki miñ tonluq bêreliñ (Her yıl sana iki bin elbiselik (kumaş) verelim.)

DTYSK 15b/6-7 Têñri ‘azze ve celle bu feriştelêrdin *törter / yüz* yarattı. (Tanrı Azze ve Celle bu meleklerden dört yüzer adet yarattı.)

3.5. Eylemsi Öbekleri

Türkçenin pratik özelliklerinden biri de eylemleri belirli ekler vasıtasıyla ad, sıfat ve zarfa dönüştürerek iç içe geçmiş cümle yapıları oluşturup, ifadeyi olabildiğince kısa yoldan iletebilmektir.

Eylemsi ekleri eylemlerin üzerine gelerek onları ad, sıfat ve zarfa dönüştürür. Bu dönüşümde eylem, eylem özelliğini bütünüyle yitirmeyip kurduğu öbek içinde öge yönetiminde bulunabilir; olumsuzluk, çatı eki alabilir, eylemler gibi bir zaman belirteci ile belirtilebilir. Bu yönüyle eylemsinin kurduğu öbek, ana cümle içinde yan cümle olarak işlev görür ve ana cümle gibi çözümlenebilir. Eylemsiler, sözdiziminde ad, sıfat ve zarf olarak işlev görür.

Türkiye Türkçesi grammeri çalışmalarında eylemsiler ile kurulan öbeklerin ele alınışında farklılıklar görülür. Eylemsi öbeklerinin yargı bildirmesinden hareketle Banguoğlu (1990, s. 562-586), Ediskun (1984, s. 381), Hatipoğlu (1982, s. 153), Gencan (1979, s. 128-135), Kükey (1975, s. 271-279), Beserek (1991, s. 51-), Bilgegil (2009, s. 76), Şimşek (1987, s. 253-277) bu yapıları yan cümle olarak değerlendirip konuyu yapısına göre cümle bahsinde ele almışlardır.

Yapısına göre cümle bahsinde Ergin (2000, s. 395-396), Karahan (2014, s. 53-57), Karaağaç (2012, s. 167-172), Özka-Toker-Aşçı (2016, s. 86), Özkan-Sevinçli (2017, s. 83-

89) Özmen (2012, s. 144), Demir (2019, s. 29) içinde eylemsi barındıran cümleleri birleşik cümle olarak görmemiş, eylemsi öbeklerini bir yan cümle değil, ana cümlenin doğrudan bir unsuru olarak değerlendirmiş ve eylemsilerin kurduğu yapıya sözcük öbekleri kısmında yer vermişlerdir.

Konu ile alakalı üçüncü bakış açısında eylemsiler, sözcük öbekleri bahsinde birer eylemsi öbeği olarak ele alınmış; ayrıca, bu yapıların birer yan cümle olduğu belirtilerek birleşik cümle kurdukları ifade edilmiştir (Delice, 2012, s. 44,163-165), (Güneş, 2003, s. 362, 377).

Eylemsinin doğrudan ana cümlenin yüklemine bağlanmadığı, farklı bir öbeğin içinde ad göreviyle kullanıldığı yapılarda da eylemsi, kendine bağlı öğeleri yöneten konumunda bulunduğu için, aynı zamanda bir yan cümle niteliğindedir. “*Seni, sürgün diyarlarda sonsuz bir bekleyiş ile bekle-me+nin güzelliğ+i+ni aşık olan anlar.*” cümlesinde eylemsi ile kurulan “*Seni, sürgün diyarlarda sonsuz bir bekleyiş ile, / bekle-me*” öbeği “*Seni, sürgün diyarlarda sonsuz bir bekleyiş ile bekle-me+nin / güzelliğ+i*” öbeğinin tamlayan unsurunu oluşturur. Eylemsi ile kurulan öbek, doğrudan ana cümlenin “anlar” yüklemine bağlanmamıştır. Buna rağmen, eylemsi kurucu olduğu öbek içinde fiil olmasının bir neticesi olarak “[*Seni*], [*sonsuz bir bekleyiş ile*] [*sürgün diyarlarda*] öğelerinin yöneticisi ve yan cümlenin yüklemi konumundadır.

Harezmi Türkçesinde eylemsi ekleri, genellikle üzerine aldıkları hal ekleri vasıtasıyla veya üzerine bir ek almadan farklı bir fiilimsi kategorisinde işlev görebilir. Örneğin sıfat-fiil eki -Ar, üzerine aldığı +dA eki ile genişlemiş ve zarf fiil eki hâline gelmiştir: HŞ 327 *iç-er-de ol şarab-ı ergüvanı* “o ergüvan şarabını içerken”. Başka bir örnekte ise -Ar sıfat fiil eki -DUk sıfat-fiil eki yerine kullanılmıştır: HŞ 3896 *siniñ yüzüñdin özge yok kör-ür-im* “Senin yüzünden başka gördüğüm yok” (Hacıeminoğlu, 2000, s. 164).

3.5.1. İsim-Fiil Öbeği

3.5.1.1. Genel Özellikler

“Bir hareket ismi ile ona bağlı tamlayıcı veya tamlayıcılardan kurulan kelime grubudur (Karahana, 2014, s. 55).” İsim-fiiller, isim-fiil ekleri vasıtasıyla iş, oluş, hareketin adını bildirir. İsim-fiil öbeğinde eylemsiden önceki kısım eylemsinin tamlayıcısıdır.

İsim-fiil eki alan eylemsiler; sözdiziminde, yönettikleri diğer unsurlarla birlikte genellikle ad göreviyle kullanılır. *Seni her geçen gün daha da fazla / özle-mek* bana acı veriyor.”, “*Bilinçli okuma*, zihni geliştirir.” vb.

İsim-fiil ekli eylemsiler, başka bir öbek içinde ad göreviyle kullanılabilir: “*Ankaradan dön-üş-ünün* / ertesi günü ziyaretlerine gittik.”, “*Ekiplerin / kayıp kişileri üç gündür arayışı* herhangi bir sonuç vermedi.” vb.

İsim-fiil ekli eylemsiler, hal ekleri vasıtasıyla zarf göreviyle kullanılabilir: “*Ayşe’yi gör-me-y+e* geldim.” vb.

3.5.1.2. Harezmi Türkçesinde İsim-Fiil Öbeği

Harezmi Türkçesinde isim-fiil öbekleri -mAk, -GU, -GAn, -r/-Ar/-Ur ekleri ile kurulur. -(X)ş eki, **söküş** “sövme, küfretme” (KE 205v/19), **yörüş** “yürüyüş” (NF 373/14), **toğış** “doğuş” (NF 37/15), **batış** “batış” (NF 37/15) vb. örneklerde hareket adları yapmış olmasına rağmen bu ve benzeri sözcüklerin isim-fiil öbeğine örnek teşkil edecek biçimde kullanımı Harezmi Türkçesi eserlerinde tanıklanamamıştır.

-mAk

Eylemlerden hareket isimleri yapar. Eklendiği eyleme bir zaman ifadesi katmaz.

KE 42v/20 *anıñ teñrиси birle / yaraş-mak* kerek tedi (Onun tanrısına uymak gerek dedi.)

KE 62r/14 *ey Ya’küp ol kâfirlerni / helāk kıl-mak* tileseñ helāk kılayın (Ey Yakup! O kafirleri helak etmek istersen helak edeyim.)

KE 145 v/10 *Mevlî ta’âlâ Süleymānğa kâfir birle / sançış-mak* fermanladı (Mevla Teala Süleyman’a kafirle savaşmayı emretti.)

HŞ 116 *sen ok bil ħod saña / ay-mak* ni ħâcet (Sen kendin bilirsin, sana anlatmaya gerek yok.)

NF 129/2-3 *Yâ Ebû Z̄ar anlarqa yıldın yılqa / zekât bër-mek* farîza turur, *zekâtdın öñin neerse / bër+mek* farîza ermez. (Ya Ebu Zer, onlara yıldan yıla zekat vermek farzdır, zekattan başka bir şey vermek farz değildir.)

-(X)ş

-(X)ş eki, **söküş** “sövme, küfretme” (KE 205v/19), **yörüş** “yürüyüş” (NF 373/14), **toğuş** “doğuş” (NF 37/15), **batış** “batış” (NF 37/15), **barış** “gidiş” (AAKYB AIII/4/5), **keliş** “geliş” (AAKYB AIII/4/5) vb. örneklerde hareket adları yapmış olmasına rağmen bu ve benzeri sözcüklerin isim-fiil öbeğine örnek teşkil edecek biçimde kullanımı Harezmi Türkçesi eserlerinde tanıklanamamıştır.

-GU

Yönelme hâli eki almış biçimiyle -mA ekinin işlevi ile kullanılır (Hacıeminoğlu, 2000, s. 166).

HŞ 216 kamug âlem *yüzin* / **kör-gü**+ke muhtaç (Bütün âlem yüzünü görmeye muhtaçtır.)

HŞ 222 añar yol yok *tapuğda* / **öp-gü**+ke (Ona huzurda öpmeye yol yok.)

HŞ 222 felek börk almış andın **tut-gü**+ka *fal* < felek *fal* / **tut-gü**+ka andın börk almış (Felek fal tutmak için ondan börk almış.)

MM 374 belâ kadğu yutğu *sezâ* / **bol-gü**+ğa / telim tatğu açığ *meze* / **bul-gü**+ga / hâlî bolmasa mâ-sivâ zulmeti / yarar mu *könül hağ nuri* / **tol-gü**+ğa (Uygun olması için bela ve kaygı çekmelidir. Lezzet bulmak için birçok acının tadına bakmalıdır. Allah’tan başka her şeyin karanlığı boşalmazsa gönle Hak nurunun dolması bir işe yarar mı (Toparlı & Argunşah, 2008, s. 191)?)

-GAn

Sıfat-fiil eki olan -GAn, Harezmi Türkçesinde nadir de olsa -mAK eki işlevinde kullanılmıştır.

MA 8/8 Teñri Te‘âlâ ol kimersege *künde on miñ hac* / **kıl-gan**+ınñ sevâbını bergey (Tanrı Taale o kişiye günde on bin hac kılmanın sevabını verecek.)

-r / -Ar / -Ur

Sınırlı sayıda örnekte üzerine aldığı yönelme hâli eki vasıtasıyla -mAk eki manasında kullanılmıştır.

KE 95v/5-6 Butlarınñ *âdemîni* / **azdur-ur**+ğa kudreti yok (Putların ademi azdırmaya kudreti yok.)

3.5.1.3. Harezmi Türkçesinde İsim Fiil Öbeğinin Sözdizimindeki Görevi

İsim-fiil ekli sözcüklerle kurulan öbekler, hal eksiz biçimleriyle cümle veya başka bir sözcük öbeği içinde ad göreviyle; hal ekleri vasıtasıyla da zarf veya sıfat görevi ile kullanılabilir.

Ad Görevi

NF 129/2-3 *Yā Ebū Z̄ar anlarqa yıldın yılqa / zekāt b̄er-mek* farīza turur, *zekātdın öj̄in neerse / b̄er-mek* farīza ermez. (Ya Ebu Zer, onlara yıldan yıla zekat vermek farzdır, zekattan başka bir şey vermek farz değildir.)

HŞ 216 *ķamug ālem yüz̄in / k̄ör-gü+ke* muhtaķ (Bütün ālem yüzünü görmeye muhtaķtır.)

KE 42v/20 *anıj̄ teñrisi birle / yaraş-mak* kerek t̄edi (Onun tanrısına uymak gerek dedi.)

Sıfat Görevi

KE 95v 5-6 Butlarınj̄ [[ādem̄ini / *azdur-ur+ġa*] kudret]]+i yok (Putların insanı azdırmaya (azdırmak için) kudreti yok.)

Zarf Görevi

İsim-fiil öbeği, hal ekleri vasıtasıyla cümle içinde zarf göreviyle kullanılabilir.

KE 11r/13 *...vesvese birle uçmaħdın / çıkar-mak+ga* oğradı (...vesvese ile cennetten çıkarmaya (çıkarmak için) niyetlendi.)

MA 136/1 *Bir şedde yünçüni delālġa / sat-mak+ġa* bardım. (Bir bağ yünü, tüccara satmaya gittim.)

3.5.2.Sıfat-Fiil Öbeği

Sıfat-fiil ekli bir eylemsi ile kurulur. Bu öbek, sözdizimi içinde sıfat veya isim göreviyle kullanılır (Delice, 2012, s. 46).

3.5.2.1. Genel Özellikler

Sıfat-fiil ekli unsur, öbeğin ana unsurunu teşkil eder. Sıfat-fiil; özne, nesne veya tümleç görevindeki ad veya zarf unsurları ile genişleyerek sıfat-fiil öbeğini teşkil eder.

Södizimi içinde sıfat ve ad görevinde kullanılır.

Sıfat-fiil eki almış eylemsiden sonra gelen ad bulunmadığında öbek, ad olarak işlev görür. “*Doğru söyle-y-en+i* dokuz köyden kovarlar.”

3.5.2.2. Harezmi Türkçesinde Sıfat-Fiil Öbeği

Harezmi Türkçesinde sıfat-fiil öbeği -r / -Ar / -Ur, -mAs/-mAz, -GAn, -(X)gII / -(X)glU, -gUçI, -mIş, -GU, -dAçI, -dUk, -AsI ekleri ile kurulur.

-r / -Ar / -Ur

Harezmi Türkçesinde yaygın kullanılan bir ektir. Eklendiği sözcüklere genellikle geniş zaman ifadesi katar; ancak gelecek ve geçmiş zaman sıfat-fiillerinin yerine kullanıldığı örnekler de mevcuttur. Günümüz Türkiye Türkçesinde kullanılan -An, -AcAk, -DXk ekinin işlevi ile de kullanılır.

NF 17/11 Peygâmbar ‘as’nuñ [[*mescidke / bar-ur*] yol]larında kemişür erdi (Peygamber as’ın mescide giden yollarına bırakırdı.)

NF 19 14 ...[[*keçe / yat-ur*] yer]inde barsalar... (...gece yattıkları yere gitseler...)

HŞ 3896 siniñ yüzüñdin özge yok kör-ür-im < [*siniñ yüzüñdin özge / kör-ür*]-im yok (Senin yüzünden başka gördüğüm yüz yok.)

-mAs/-mAz

-r / -Ar / -Ur ekinin olumsuz işlevindedir. Eklendiği eyleme geniş zaman ifadesi katar.

ME 5/4 [[*köhülge / düş-mes*] söz] sözledi (Gönle düşmeyen söz söyledi.)

KE 28r/13/14 [[*kuş kırt / teğ-mes*] yer]de kıddı (Kuş, kurt geçmez bir yerde bıraktı.)

Günümüz Türkiye Türkçesinde [Ad+ilgi eki] / [Eylemsi+İyelik eki] biçiminde kurulan bazı yapılar, Harezmi Türkçesinde fiilimsi öbeği hâlinde kurulmaktadır.

NF 428/11 [[*kimerse / kör-mez*] yer]de boğuzlap kıeltürgil (Kimsenin görmediği yerde boğazlayıp getir.)

-GAn

Eklendiği eylemlere geniş veya geçmiş zaman anlamı katar. Günümüz Türkiye Türkçesinde kullanılan -mAk, -mA isim-fiil ve -DXk, -mİş sıfat-fiil eki işlevi ile de kullanılır.

KE 2v/16-17 [[...*ķalemünđin ak-ġan*] *ķitāb*] ma seniġ (Kaleminden akan kitap da senin.)

KE 30v/4-5 Cebrā'îl [[*İçi yarlıġı birle yelġe / erķlig bol-ġan*] ferişteġe] aydı. (Cebrail as., Allah'ın emri ile rüzgara hükmeden meleġe söyledi.)

MA 229/10 ...[[*ķōkdin / in-gen*] *ķitāblar*]ġa inansa... (gökten inen kitaplara inansa)

İSAKT 110a/4 Taķı Taņrı köndürmes [[*buyrukđın / çıķ-ķan*] erenler]ni. (Tanrı, emrinden çıkan erenlere hidayet etmez.)

Üzerine aldığı +DA bulunma hâli eki ile günümüz Türkiye Türkçesindeki -kAn ve -IncA zarf-fiil eki işlevi de görür (Hacıeminoġlu, 2000, s. 163).

HŞ 1393 *taņ / at-ġan+da* yıġılġaymız tidiler (Tan atınca toplanalım dediler.)

Üzerine iyelik eki aldığında Türkiye Türkçesindeki -mA isim-fiil ekinin işlevini görür.

havdaķa / **kir-gen+im+ni** kördiler erdi. (Devenin üstündeki tahterevana girmemi (girdiġimi) görmüşlerdi.)

-(X)ġII / -(X)ġIU

Günümüz Türkiye Türkçesindeki -An sıfat-fiil ekinin karşılığıdır. Eklendiği eylemlere geniş zaman ifadesi katar.

KE 12v/10 [[*sendin ķeđin / kel-igli*] oġlanlar]ıı ma mundaġ iķrār ķılsalar... (Senden sonra gelen çocukların da böylece ikrar etseler...)

SAKT 365b/6 Kim ığar yıllerni müjde birigli rahmetining ileyinde? < [[*müjde / bir-igli*] yıller]ni ileyinde kim ığar? (Rahmetini müjdeleyen yıllerini önden kim gönderir?)

HŞ 2791 [[*ġarîbluķda / öl-üġli*] 'aşık i zâr] (*ġariplikle ölecek olan ağlayan aşık*)

-gUçI

-GU sıfat-fiil ekinin +çI isimden isim yapma ekiyle genişlemiş biçimidir (Toparlı & Argunşah, 2008, s. 82).

KE 50r/11 Şām vilāyetinde [[*bir fāl / aç-ğuçı*] ḥatun] bar erdi. (Şam vilayetinde fal bakan bir kadın vardı.)

KE 128r/3 Teḡri saḡlasun men [[*sizlerge / kil-ğuçı*] cāhiller]din ermes men. (Tanrı korusun, ben size gelen cahillerden değilim.)

KE 151v/4 [*Teyridin özge / bil-ğuçı*] yok. (Tanrıdan başka bilen yoktur.)

NF 421/12-13 ...[*ol / ḥased qıl-ğuçı*] qarşu keldi. (...o hased eden karşı geldi.)

MN Mb5/9-10 bu [[*barça yaratılmışların rüzîlerin / bilgülg kıl-ğuçı*] *firişte*] durur didi
(*Bu bütün yaratılmışların rızıklarını bilen melektir dedi.*)

-mİş

Eklendiği eylemsilere geçmiş zaman manası katar.

HŞ 1164 [[*başından kiç-miş*] söz]lerge kirdi (*Başından geçmiş sözlere girdi*) <kiç “geçmek”
+miş “geçmiş”

KE 147v/1 [[*aḡa / béril-miş*] yawlaḡ uluḡ taḡt]ı bar. (Ona verilmiş güzel, büyük tahtı var.)

mİş + iyelik + -bar ve yok şeklinde kullanımı çok yaygındır (Eckmann, 2011, s. 24).

NF 102/7 [*Hêç erenlerde anlar teg kişiler / kör-miş*]+im yok erdi. (Erenler arasında onlar gibi kişileri görmüşlüğüm hiç yoktu.)

Bulunma hâli eki almış olan -mİş “*dıktan sonra*”, “*dıḡı zaman*” manalarını ifade eder (Hacıeminoğlu, 2000, s. 165). Eylemsi, bu işlevi ile sözdiziminde zarf olarak görev yapar.

KE 38r/8 [*Nemrüddin / kork-miş+da*] éltip taḡ ünjürinde kizledi. (Nemrut’tan korktuğundan götürüp daḡdaki maḡaraya gizledi.)

KE 49r/20 [*awḡa / çıḡ-miş+da*] İbrāhîm keldi. (Ava çıktığında İbrahim geldi.)

-GU

Eklendiği eyleme gelecek zaman-zorunluluk anlamı katar (Eckmann, 2011, s. 21).

KE 159r/8 [yüzünü / kör-gü]+m kelmes (Yüzünü göreceğim yok (Eckmann, 2011, s. 21).)

KE 9v/7 [[kıyāmet / kel-gü [kün]ge teği 'ömr tiledi (Kıymetin geleceği güne kadar ömür diledi)

NF 224/17 ['aql / zā' il bol-ğu] tég] boldı erse yana du'ā qıldı (Aklını kaybeccek gibi olunca da dua etti.)

KE 15v/18 [neteg öltür-gü]+ni bilmes erdi (Nasıl öldüreceğini bilmezdi.)

NF 2/9 [[tamuğdın oltur-ğu] yer]ini āmāde qılson tēp aydı (Cehennemde oturacağı yeri hazır etsin diye söyledi.)

-GU ekinden +çA eki ile genişleyerek oluşan -GUçA eki, Harezmi Türkçesinde genellikle zarf-fiil yapma işlevi yüklense de sınırlı sayıda örnekte sıfat-fiil eki işlevi ile de kullanılır.

KE 184r/10 [iğne / kir-güçe] açık] yok (İğne girecek açıklık yok.)

-dAçI

Eklendiği eyleme gelecek zaman ifadesi katar. Sadece NF'de iki örnekte kullanılmıştır (Eckmann, 2011, s. 22). Tanıklanan örneklerde sıfat fiil öbeği kurduğu yapılara rastlanılamamıştır, sıfat olarak kullanıldığı örnekler mevcuttur.

NF 3/2-3 kılınmış [[qıl-daçı] zelletler]ini yarlıqar (Kılınmış ve kılınacak suçlarını bağışlar.)

NF 83/17 Peygāmbar 'as'nuñ kelmiş taqı [[kel-deçi] yazuq]ını yarlıqamışdın soñ (Peygamber as'ın gelmiş ve gelecek günahlarını bağışladıktan sonra...)

-dUk

Eklendiği eyleme geçmiş zaman anlamı katar. Genellikle üzerine aldığı iyelik eki vasıtasıyla ad göreviyle kullanılmıştır.

KE 113r/15 Teñri-men *tè-dük*+in yalğan bolmas mu? (Ben tanrıyı demen yalan olmaz mı?)

-AsI

Eklendiği eylemle gelecek zaman anlamı katar. Sınırlı sayıda örnekte kullanılmıştır.

SAKT 329a/4 [[*banıp / yigesi*] *nirse*] birle, yigenlere (Banıp yiyecek bir şey ile yiyenlere...)

3.5.2.3. Harezmi Türkçesinde Sıfat-Fiil Öbeğinin Sözdizimindeki Görevleri

Ad Görevi

Sıfat-fiil ekli eylemsi ile kurulan öbek, yalın olarak veya iyelik ekli biçimiyle sözdiziminde ad göreviyle kullanılabilir.

KE 151v/4 [*Teñridin özge / bil-güci*] yok. (Tanrıdan başka bilen yoktur.)

NF 102/7 [*Hêç erenlerde anlar teg kişiler / kör-miş*]+im yok erdi. (Erenler arasında onlar gibi kişileri görmüşlüğüm hiç yoktu.)

KE 159r/8 [*yüzüñni / kör-gü*]+m kelmes (Yüzünü göreceğim yok (Eckmann, 2011, s. 21).)

KE 15v/18 [*neteg / öltür-gü*]+ni bilmes erdi (Nasıl öldüreceğini bilmezdi.)

HŞ 3896 siniñ yüzüñdin özge yoq kör-ür+im < [*siniñ yüzüñdin özge / kör-ür*]+im yoq (Senin yüzünden başka gördüğüm yok)

- Çekim edatıyla kurulan öbeğin birinci unsurunu oluşturan sıfat-fiil ekli öbek, ad görevindedir.

KE 190v/4 ...Süleymānga uluğ mülk berdın, [[*olarğa / ber-ğen*] teg] maña ne berdın. (..Süleyman'a çok mülk verdin, onlara verdiğin gibi bana ne verdin.)

KE 231r/3 [[*munça / sanç-kan*] birle] ölgeli (Bu kadar savasanlar ile birlikte ölmeli.)

NF 224/17 ['*aqlı / zā'il bol-ğu*] tég] boldı erse yana du 'ā qıldı (Aklını kaybecik gibi olunca da dua etti.)

KE 160v/9 [[*Teñriğa imān / keltürme-gen*] üçün] yağın yağmadı "Tanrıya iman etmeyenler için yağmur yağmadı."

Sıfat Görevi

Sıfat-fiil ekli eylemsilerin kurucu olduğu öbekler, sözdizimi içinde sıfat görevi ile kullanıldıklarında sıfat öbeği olur.

NF 17/11 Peygāambar ‘as’nuñ [[*mescidke / bar-ur*] yol]larında kemişür erdi (Peygamber as’ın mescide giden yollarına bırakırdı.)

NF 19 14 ...[[*keçe / yat-ur*] yer]inde barsalar... (...gece yattıkları yere gitseler...)

KE 30v/4-5 Cebrā’ıl [[*İdi yarlığı birle yelge / erklig bol-ğan*] feriştege] aydı. (Cebrail, Allah’ın emri ile rüzgara hükmeden meleğe söyledi.)

MA 229/10 ...[[*kökdin / in-gen*] kitāblar]ğa inansa... (Gökten inen kitaplara inansa)

KE 50r/11 Şām vilāyetinde [[*bir fāl / aç-ğuçı*] hatun] bar erdi. (Şam vilayetinde fal bakan bir kadın vardı.)

NF 2/9 [[*tamuğdın / otur-ğu*] yer]ini āmāde qılsun tēp aydı (Cehennemde oturacağı yeri hazır etsin diye söyledi.)

Zarf Görevi

Harezmi Türkçesinde sıfat-fiil ekli eylemsi ile kurlan öbekler, hal ekleri vasıtasıyla, sözdiziminde zarf göreviyle kullanılmıştır.

KE 38r/8 [*Nemrūddın / kork-mış+da*] èltip tağ ünürinde kizledi. (Nemrut’tan korktuğundan götürüp dağdaki mağaraya gizledi.)

KE 49r/20 [*awğa / çık-mış+da*] İbrāhīm keldi. (Ava çıktığında İbrahim geldi.)

MM 93 yunuğ içre bilgü neçe müsteḥap / biri başlamaklık [*buyur-mış+ça*] rab (Abdestin içindeki müstehepları bilmek gerekir. Bunlardan biri Allah’ın buyurduğu gibi abdeste başlamaktır (Toparlı & Argunşah, 2008, s. 164).)

➤ Harezmi Türkçesinde -miş ekli eylemsi ile kurulan öbek, bağlandığı çekimli fiilin veya başka bir eylemsinin zarfı olarak kullanılabilir.

HŞ 637 [*özün muğlarğa / oḥşat-mış*] yöriyur (Kendini zerdüştlere benzetmiş yaşıyor.)

3.5.3. Zarf-Fiil Öbeği

3.5.3.1. Genel Özellikler

Bir zarf-fiil ile bu zarf-fiile bağlı tamlayıcı veya tamlayıcılardan kurulan kelime grubudur (Karahan, 2014, s. 57).

Türkiye Türkçesinde -IncA, -ArAk, -dlkçA, -Ip, -mAdAn -All, -kEn -A, -I gibi ekler, eylem üzerine gelerek zarf-fiil kurar (Delice, 2012, s. 46). -sA ekinin eklendiği eyleme şart ifadesi kattığı örneklerde, -sA ekli yan cümle, ana cümlenin zarf tümleci olur. Bu işleviyle -sA eki de bir zarf-fiil ekidir.

Zarf-fiil ekli öbek, sözdizimi içerisinde genellikle zarf işlevi ile kullanılır. Zarf-fiil eki almış olan eylemsi nadir de olsa ad gibi kullanılarak üzerine ek fiil alıp yüklem olabilir:

Âlemde gündüz gönlümüze işkencedir; / Bence bayram ufukta gün bitince dir. CST (Karahan, 2014, s. 59).

3.5.3.2. Harezmi Türkçesinde Zarf-Fiil Öbeği

Harezmi Türkçesinde kullanılan zarf-fiil ekleri ve bu eklerle kurulan öbekler şu şekildedir:

-A

Tek başına fiillere gelerek kullanıldığı gibi birleşik fiil yapımında asıl fiille yardımcı fiili birbirine bağlar (Toparlı & Argunşah, 2008, s. 83). Ekin birleşik fiil kurma işlevine *ayt-a bir-* (söyleyivermek), *bak-a bil-* (bakabilmek), *tut-a ber-* (tutu vermek), *çık-a bil-* (çıkabilmek), *id-a ber-* (gönderivermek), *ör-e tur-* (ayağa kalkmak), *tap-a kör-* (buluvermek) vb. örnekler verilebilir.

Günümüz Türkiye Türkçesinde ekin -A zarf-fiil eki genelde ikileme kurma işlevi ile kullanılırken Harezmi Türkçesinde ekin tek başına kullanıldığı yapılar oldukça fazladır.

HŞ 1694 bak-a yüzünge könlümni açayın< [*yüzünge / bak-a*] könlümni açayın (Yüzüne bakarak gönlümü açayım.)

DTSK 22b/10 [*Biri birini / kör-e*] hoş hikâyet kılu selâmet keçtiler. (Birbirlerini görünce, hoş hikâyeler anlatarak selamete geçtiler (Yaman. , 2016, s. 189).)

HŞ 1348 [*içi atın / tut-a*] ant içti şirin (Allah adını söyleyerek ant içti Şirin.)

-U

Fiillere tek başına gelerek kullanıldığı gibi birleşik fiil yapımında asıl fiille yardımcı fiili birbirine bağlar (Toparlı & Argunşah2008, s. 83) Harezmi Türkçesinde ekin birleşik fiil kurma işlevi ile kullanıldığı yapılara *idu ber-* (gönderivermek), *bilü bil-* (bilebilmek), *yığlayu başla-* (ağlamaya başlamak), *üneyü ber-* (çağırivermek) vb. *sağını tur-* (düşünmek), *kılı kör-* (kılı vermek) örnekleri verilebilir.

MM 355 mürîd [*yolnu muntég / bil-ü*] yörise / teger maşşudınğa bu nefis qorisa (Mürîd, yolu böyle bilip yürürse ve bu nefis de fırsat verirse dileğine ulaşır (Toparlı & Argunşah, 2008, s. 189).

KE 12v/20-21 Âdem ve Havvâ [*zârîlık birle / yalwar-u yığla-(y)u*] çıkdılar (Adem ve Havva feryat ile yalvarıp ağlayarak çıktılar.)

KE 19r/18 Mevli ta'âlâ ol bitigni [*ferişteler tanuqluğu birle / ıđ-u*] yarlıkadı (Mevla Teala, o emrini meleklerin şahitliği ile göndererek emretti.)

-A ve -U zarf-fiil ekini alan iki ayrı eylemsi, manayı kuvvetlendirmek amacıyla art arda kullanılabilir.

HŞ 774 yörirler hoş [*kül-e oyna-(y)u*] hurrem (Güle oynaya, neşeyle yürürler.)

HŞ 4055 [öpuş-ü oynaş-u] olturdılar hoş (Öpüşüp oynayıp neşeyle oturdular.)

-p / -Ip / -Up

Eklendiği eylemsileri, durum zarfı olarak yükleme veya başka bir eylemsiye bağlar. Sözdiziminde bu işleviyle, zarf göreviyle kullanılır.

KE 231v/14 ...[[*atasını öltürgenni / bul-up*] öltürme] harâm-zâde bolur, tedi. (...atasını öldüreni bulup öldürme haramzade olur, dedi.)

KE 95r/7 [[*Ol kimerse / kel-ip*] Resûlğa köz sal-ğuça] Resûl bu âyetni oqup anıñ köziğe dem kıldı. (O kişi gelip Resul'e göz salınca (büyü yapınca) Resul bu ayeti okuyup onun gözüne üfledi.)

KE 39r/5 İbrāhîm [[*anı / kör-üp*] sewünmişde] atıg n birle aydı. (İbrahim onu görüp sevindiğinde yüksek sesle söyledi.)

KE 402/4-5 ...[*dinlerini / br-ip*] dünya algaylar (... dinlerini verip dünyayı alacaklar.)

Srekliplik ifade eden birleşik fillerin teşkilinde ana eylem ile yardımcı eylemi birleştirici olarak işlev görür. Teşkil eden birleşik fiil söz diziminin değil sözlük bilimin, ek ise biçimbilimin araştırmaya alanına girer.

KE 181v/11 *Tanglaş-ip çaldı* alāyık ādir’l-llāh udretin (Yaratılmışlar, kadir olan Allah’ın kudretine şaşırıp kaldı.)

HŞ 1203 lm klgsinge ndin *l-p oy* (lm gelmeden evvel l.)

Ardı ardına sıralanan eylemsi veya yüklemeleri birbirine bağlamak için kullanılır. Bu sıralanışta özne ortaklığı ve zaman paralelliği mevcuttur. “-*Ip eki, diğer zarf-fiil eklerinden farklı olarak yüklem veya yklemsi olan filleri birbirine ikinci fiilin üzerindeki ekler ile ‘ve’ bağlacı anlamıyla bağlamak için kullanılır* (Delice, 2012).” Ek, bu işleviyle sonda bulunan eylemsi veya yüklem üzerindeki ekin görevine eşdeğer işlev görür. “*Ayşe çantasını alıp okuluna gitti./ Ayşe çantasını aldı, okuluna gitti*”, “*Ahmet Efendi evi barkı satıp başka şehre yerleşti. / Ahmet Efendi evi barkı sattı, başka şehre yerleşti.*”

Kuram (2017), yukarıdakiler haricinde -Ip ekli eylemin iki farklı işlevinin daha olduğuna işaret eder: Bunlardan ilki ortak özneye bağlanan iki eylem arasındaki zamansal farkı belirtmektir. “*Sen dn söz verip bugün yapmıyorsun.*” Kuram, -Ip ekinin bir diğer işlevini ise ana eylemden zaman ve üyeler açısından tamamen bağımsız bir yapıya sahip öbek oluşturmak olarak ifade eder ve “*Semra işi bırakıp Ahmet işbaşı yapıyor.*” örneğini verir.

-Ip ekinin bağ fiil olarak kullanıldığı yapılarda sözdizimsel olarak art arda sıralanan en az iki cümlenin varlığı belirgindir. Bu nedenle -Ip ekli eylemsi bu yapıdaki cümlelerde sıralı cümle oluşturur.

KE 15v/14 İbls [*kel-ip*] abilęa aydı. (Şeytan gelip Kabil’e söyledi.)

KE 80r/2-3 [*Bir kn Ysufn bstānęa kör-p*] aydı (Bir gün Yusuf’u bahçede görüp sordu.)

HŞ 1037 köçüp tañ birle şāh ol yolga kirdi < *şāh* [**köç-üp**] tañ birle ol yolga kirdi (Şah göç edip şafak vaktinde o yola girdi.)

KE 31r/5-7 Hūd ‘aleyhi’sselām [**üñürdin çık-ıp**] olarğa keldi. (Hud as. mağaradan çıkıp onlara geldi.)

-GAç

Bir eylemi bir diğèrinin takip ettiğini gösterir (Eckmann, 2011, s. 26).

HŞ 1032 [**keçe / bol-ğaç**] konağğa tarğadılar (Gece olunca eve konağa gittiler.)

KE 200r/5-6 ‘Ömer [**olarnı / kör-geç**] āzād kıptı (Ömer onları görünce ayağa kalktı.)

HŞ 3458 [**yir / öp-geç**] aytu başladı cevabın (Yer öperek cevabı söylemeye başladı.)

-GAI / -GAIU / -AII

Harezmi Türkçesinde diğèr zarf-fiil eklerine göre daha az kullanılan bir ektir. Eklendiği fiile genellikle zaman, sebep ve amaç ifadesi katar.

KE 111v/21 ol [**bizdin / bar-ğalı**] cādūluk örgenmiş (O bizden ayrıralı büyüçülük öğrenmiş.)

KE 171r/17 [**Sām / öl-geli**] dört miñ yıl bolmuş artuğ eksük (Sam (Nuh Peygamberin oğlu) öleli aşağı yukarı dört bin yıl olmuş.)

KE 180r/4-5 [**Ka ‘beni / buz-ğalı**] [**oğul kız / esîr kııl-ğalı**] keldük... (Kabe’yi yıkmaya, oğul ve kızları esir almaya geldik...)

KE 29r/14 Sen [**bizni teyrilerimizdin / ağır-ğalı**] mu keldiñ tediler (Sen bizi tanrılarımızdan ayırmak için mi geldin dediler.)

-GIñA / -GUñA / -KUñA / -IñA

Eklendiği fiile eylemlere zaman ifadesi katar.

KE 71v/15 [**biz / kel-ginçe**] Yūsufnı bõri yemiş... (Biz gelince Yusuf’u kurt yemiş...)

HŞ 4252 yarukı artar ay bolğınça tolun < ay [**tolun / bol-gınça**] yarukı artar (Ay, dolunay olunca ışığı artar.)

MM 268 [*munı / tökme-ginçe*] anın tolmaz ol (Bunu dökmeyince onunla o dolmaz.)

KE 9r/15-16 [*uşmağğa / bar-gınça*] ‘Azāzıl kaçan secde kılmadı erse hitāp keldi (Cennete vardığında Şeytan secde etmeyince hitap geldi.)

-GUÇA

Günümüz Türkiye Türkçesindeki -InçA zarf-fiil ekinin karşılığıdır. Eklendiği eylemsilere zaman ifadesi katar.

KE 95r/7 [*Ol kimerse kelip Resülğa / köz sal-ğuça*] Resül bu āyetni oqup anıñ közige dem kıldı. (O kişi gelip Resul’e göz salınca (büyü yapınca) Resul bu ayeti okuyup onun gözüne üfledi.)

KE 75r/8 [*Kün / kel-güçe*] bahasın arturdılar (Gün gelince değerini artırdılar.)

KE 239v/15 lahdimi [*men / yat-ğuça*] qazıñ (Mezarımı ben yatınca kazın.)

➤ -GUÇA eki bazı örneklerde -GU sıfat-fiil eki gibi işlev görür.

KE 79v/17 ...[[*yé-güçe*] *key-güçe*] malım] bar (... yiyecek giyecek malım var.)

KE 184r/10 [[*iğne / kir-güçe*] açık] yok (İğne girecek açıklık yok.)

-bAN / -IbAn / -UbAn

Eklendiği eyleme tarz veya zaman anlamı katar.

MM 141 [*imānga / uyu-ban*] uyusa kişi... (Kişi imama uyarak uyursa...)

MM 305 [*velî sâde salik ya meczūb imām / bol-uban*] tégürmes murādğa tamam (Saf bir salik, meczup veya imam olarak insan muradına tamamen eremez (Toparlı & Argunşah, 2008, s. 185).)

MM 364 [*anın mahremiyyet / bul-uban*] zākır / zikir hufye bolur zühürdın kéter (Zakir, onunla mahremiyet bulunca zikir meydanından gider, gizlenir.)

MM 340 [*bu ajunni tün kün / kez-iben*] yörür (Bu dünyayı gece gündüz gezerek yürür.)

-ArAK

Eklendiği eyleme tarz anlamı katar. Kıyasü'l Enbiyâ'da bir örnekte kullanılmıştır.

KE 69v/13 Bular [*burn-arak*] barıp bir tepege ağdılar. (Bunlar dolanarak gidip bir tepeye çıktılar.)

-ken

Çekimli fiil ve isimlerden sonra, genellikle er- yardımcı fiili üzerine eklenerek kullanılır. İsimlere ve çekimli fiillere nadiren de olsa -er yardımcı fiili düşmüş biçimiyle de bağlanır. Zarf-fiil ile yüklem arasında zaman bakımından paralellik olduğunu bildirir.

NF 82/9 [*atası Kesrî / uyur er-ken*] bıçak birle urdı (Atası Kesrî uyurken bıçakla vurdu.)

NF 276/10 [*cümle halāyiq hisāp ve su'al / içinde er-ken*] men seni uctmaḥqa életgeymen (Cümle yaratılmışlar hesap ve sorgu içindeyken ben seni cennete göndereceğim.)

MM 373 [*belā kaḍḡu birle / yélür-ken*] sınar / açılson sezālıḡ tēp öz mihrine (Sevgisine layık olsun diye bela ve kaygıyla hareket ederken kendisi kırılır.)

-mAdIn

“-p, -pan ve -a, -u, -yu zarf-fiillerinin olumsuzlarını yapmaya da yarayan -madın (nadiren -mayın) zarf-fiili -madan/-meden, -madığından / -mediğinden anlamlarına gelir (Eckmann, 2011, s. 26).”

DTYSC 52b/4 Andın burun kim [*anası-dın / toḡ-madın*] anası ḡarnı içinde sözledi. (Annesinin karnından doğmadan konuştu.)

NF 340 9/10 Eger Benū İsrā'ıl [*Mūsā peygāmbardın inek yaşını / sor-madın*] bir inekni boḡuzlasalar erdi maḡşūdları ḡāşil bolḡay erdi. (Eğer Ben-i İsrail Musa Peygamberden ineğin yaşını sormadan bir inek kurban etselerdi maksatları hasıl olacaktı.)

3.5.3.3. Harezmi Türkçesinde Zarf-Fiil Öbeğinin Sözdizimindeki Görevleri

Zarf Görevi

Zarf-fiil eklerini almış olan fiilimsilerle kurulmuş öbekler, ana cümle veya yan cümle içinde zarf olarak işlev görür.

HŞ 1694 bak-a yüzünge könlümni açayın< [*yüzünge / bak-a*] könlümni açayın (Yüzüne bakarak gönlümü açayım.)

KE 12v/20-21 Âdem ve Havvâ [*zârîlık birle / yalwar-u yığla(y)u*] çıktılar (Adem ve Havva feryat ile yalvarıp ağlayarak çıktılar.)

KE 231v/14 ...[[*atasını öltürgenni / bul-up*] öltürme] harâm-zâde bolur, tedi. (...atasını öldüreni bulup öldürme haramzade olur dedi.)

KE 80r/2-3 [*Bir kün Yūsufnı büstānğa / kör-üp*] aydı (Bir gün Yusuf'u bahçede görüp sordu.)

KE 200r/5-6 ‘Ömer [*olarını / kör-geç*] âzād koıtı (Ömer onları görünce ayağa kalktı.)

KE 111v/21 ol [*bizdin / bar-ğalı*] cādülük örgenmiş (O bizden ayrıralı büyücülük öğrenmiş.)

KE 9r/15-16 [*uşmağğa / bar-ğınça*] ‘Azâzîl kaçan secde kılmadı erse hitâp keldi (Cennete vardığında Şeytan secde etmeyince hitap geldi.)

KE 239v/15 lahdimi [*men / yat-ğuça*] kazıı (Mezarımı ben yatınca kazın.)

MM 305 [*velî sâde salik ya meczüb imâm / bolu-ban*] tégürmes murâdğa tamam (Saf bir salik, meczup veya imam olarak insan muradına tamamen eremez (Toparlı & Argunşah, 2008, s. 185).)

NF 276/10 [*cümle halāyıq hisâp ve su’al / içinde er-ken*] men seni uctmağğa eletgeymen (Cümle yaratılmışlar hesap ve sorgu içindeyken ben seni cennete göndereceğim.)

DTYSC 52b/4 Andın burun kim [*anası-dın / toğ-madın*] anası karnı içinde sözledi. (Annesinin karnından doğmadan konuştu.)

3.6. Edat Öbeği

3.6.1 Genel Özellikler

Türkiye Türkçesi sözdizim çalışmalarında edat öbeğini Ergin (2000, s. 392), Banguoğlu (1990, s.504), Karahan 2014, s. 62), Kükey (1075, s.27), Karaörs (1993, s.24), Özmen (2013, s.100), Özkan – Sevinçli (2017, s.60), Aktan (2016, s.33), Özkan-Toker-Aşçı (2016, s.95), Demir (2019, s.32) *isim unsuru + çekim edatı = edat grubu* olarak ele almıştır. Bu çalışmalarda ünlem ve bağlama öbekleri edat grubu dışında müstakil bir ana başlık

altında incelenmiştir. Delice (2012, s.20-23) edat öbeklerini bağlama edatı öbeği, çekim edatı öbeği, ünlem edatı öbeği, pekiştirme edatı öbeği olarak dört başlık altında ele almıştır. Karaağaç (2012, s.175-186) ise edat öbeklerini edatlar ile hâl eklerinin işlevleri arasındaki paralellik nedeniyle kısaltma öbekleri başlığı altında incelemiştir.

Çalışmamızda edatlar, sözcük ve sözcük öbekleri arasında çeşitli münasebetler kurmaya yarayan ve kurduğu bu münasebetler neticesinde cümlede anlam ve işlevi belirginleşen, ilişki kurduğu sözcük veya sözcük öbeğinden bağımsız olarak cümlede yer alamayan sözcükler olarak ele alındı. Edatlar, bu yönüyle bağlaç ve ünlemden farklı bir işlevsel kategori oluşturduğu için çalışmamızda edat öbeği başlığı altında çekim edatları ile kurulan öbeklere yer verilmiştir.

“İsimlerden sonra gelerek, bağlı olduğu isimle cümlenin diğer unsurları arasında zaman, mekan, cihet, tarz, benzerlik, başkalık vb. gibi bakımlardan çeşitli ilgiler kuran kelimelere çekim edatı diyoruz (Hacıeminoğlu, 1992, s. 1).” Bu çekim edatlarının bir isim unsuru ile kullanıldığı öbeğe de edat öbeği adı verilir. *“Bir isim unsuru ile bir çekim edatından meydana gelen kelime grubudur (Karahana, 2014, s. 62).”*

“Edat terimi, bugünkü Türk dilciliğinde, çekimlik bağlı birimlerin ekleşmemiş olanları için kullanılmaktadır (Karaağaç, 2009).” Edatların bu özelliği, onların Türkçenin sözdizim sırasına göre değil *temel öge + yardımcı öge* olarak ek diziliş sırasına göre dizilim göstermesine neden olmuştur.

Türkiye Türkçesinde edat öbeklerinin genel özellikleri şunlardır:

- İsim unsuru ile edat, ekli veya eksiz birleşebilir. Ek daima isim unsuru üzerine gelir. Ekle kurulan edat öbeklerinde yönelme hâli (*sonsuz+a / değin, Ahmet+e / göre, akşam+a / kadar*), ayrılma hâli (*sabah+tan / beri, şehir+den / başka, konu+dan / dolayı*), zamilerde ilgi hâli eki (*sen+in / gibi, o+nun / kadar*), sıfat-fiil ekli sözcüklerde iyelik eki (*geldiğ+i / gibi, söylediğ+i / gibi*), kullanılır. Bu yapılar da ilgi hâli ve iyelik ekinin kullanımı sözdizimsel değil daha çok sesbilgisel bir özellik taşıyor (Delice, 2012, s. 22).
- İsim unsuru bir sözcük öbeği veya cümle olabilir: *kimin geldiğini öğrenmek / için, yolun sonuna / kadar, ıslak bir kedi / gibi; kimse tanımasın / diye; ona selam vermedi / diye vb.*

- Edat grubu, sözdizimi içinde adların önüne gelerek sıfat, eylem ve sıfatların önüne gelerek zarf, ad çekim ekleri ve ek fiil vasıtasıyla da ad görevinde kullanılır.

3.6.2. Harezmi Türkçesinde Edat Öbekleri ve Edat Öbeklerinin Sözdizimindeki Görevleri

Harezmi Türkçesinde edat öbeklerinin kuruluşunda kullanılan edatlar şunlardır:

3.6.2.1. *açın* / *eğin*

açın / *eğin* sözcüğü “*başka, diğer*” manasındadır. Müstakil olarak daha çok sıfat göreviyle kullanılır.

Kendisinden önce gelen ada ayrılma hâli eki ile bağlanarak edat görevi görür. Edat göreviyle oluşturduğu öbek, sözdiziminde sıfat, zarf ve ad göreviyle kullanılır. *açın* / *eğin* edatı, üzerine hal eki alarak ad görevi de görür.

Sıfat Görevi

KE 25v/1 seksen kişidin *açın* ‘âlem içinde hiç kimerse kalmadı, kamuğ öldiler. < ‘âlem içinde [[*seksen kişidin* / *açın*] *hiç kimerse*] kalmadı, kamuğ öldiler. (Seksen kişiden başka âlemde hiç kimse kalmadı, hepsi öldü.)

KE 43v/20 [[*mendin* / *açın*] teğri] mü bar (benden başka Tanrı mı var?)

Zarf Görevi

“*açın*” edatının kurduğu öbek sıfat-fiil ekli yan cümlelerin zarfı olarak kullanılmıştır.

KE 36v/13 [[*mendin* / *açın*] teğrini birlegen] kimerse yok erdi (Benden başka tanrının birliğine inanan kimse yoktu.)

Ad Görevi

açın / *eğin* edatı ile kurulan öbek hal ekleri vasıtasıyla sözdizimi içinde ad göreviyle kullanılabilir.

KE 76r/13 [*mendin* / *açın+ge*] secde kılmasonlar... (Benden başkasına secde etmesinler.)

HŞ 2548 bu iş [[*sindin* / *açın+ıy*] işi] irmez (Bu iş senden başkasının işi değildir.)

3.6.2.2. ara

“*ara, arasında*” anlamıyla kullanılmıştır. Harezmi Türkçesinde adların yalın, zamirlerin ilgi durumu ile kullanılmıştır (Kalsın,2013, s. 244). Kurduğu öbek, sözdizimi içinde ad göreviyle kullanılır.

Ad Görevi

KE 47r/15 men [*siziñ / ara*] bir hüküm kılsam bolğay mu? (Ben sizin aranızda bir hüküm versem olmaz mı?)

KE 126v/10 Şen [*bularniñ / ara+sı+da*] yok mu ərđin (Sen bunların arasında yok muydun.)

NF 205/3 İmām Şāfi’niñ hürmetini [*ħalāyıq / ara*] izħār qıldı (İmam Şafi’nin hürmetini insanlar arasında ortaya çıkardı.)

3.6.2.3. artuq

“-den fazla, -den başka” manalarıyla kullanılır. Kendinden önceki ada ayrılma hâli eki ile bağlanır. Sözdizimi içinde sıfat ve zarf göreviyle kullanılır. Pek çok örnekte -rAK üstünlük eki ile kullanılmıştır.

Zarf Görevi

KE 63r/6-7 kız qarındaşıñızni maña bərin atañızni taqı sizlerni ma māl birle ‘aziz kılayın, [*ħamuğdın / artuq*] bolğay siz (Kız kardeşinizi bana verin, atanızı, sizleri de mal ile aziz kılayım, herkesten fazla olun.)

KE 104v/2 ...bizni [*mundın / artuq*] ərmetmegil (Bizi bundan fazla üzme.)

Sıfat Görevi

MA 60/9-0 zālimlerğa kıyāmetde [[*mundın / artuq+rak*] ‘azāblar] bolğay (Zalimlere kıyamette bundan fazla azap olacak.)

NF 99/7 ...[[*mundın / artuq+raq*] söz] aysa... (...bundan fazla söz söylese...)

3.6.2.4. asra

Yer-yön zarfları arasında da değerlendirilir³⁹. “*alt, aşağı, -den aşağı, -den öte*” manalarıyla kullanılır. Kendinden önceki ada ayrılma hâli eki ile bağlandığında şekil olarak edat görünümündedir. Harezmi Türkçesinde NF’de bir ve DTYSK’de iki yerde edat gibi kullanılmıştır. Bu örneklerde kurduğu edat öbeği zarf göreviyle kullanılmıştır.

Zarf Görevi

NF 204/10 men [*tahtdın / asra*] turup sizke cevap aymaqım münasib ermez (Benim tahttan aşağı durup size cevap vermem münasip olmaz.)

DTYSK 3a/7 [Biri birindin / asra] koydı (Birini diğerinden aşağı koydu.)

3.6.2.5. aşağı

Yer-yön ilişkisi kurar. Müstakil olarak zarf görevi gördüğü gibi kendinden önceki ada ayrılma hâli ile bağlanarak edat olarak da kullanılır. Harezmi Türkçesinde, *aşağı* edatı ile kurulan edat öbeğinin cümle içinde zarf ve sıfat olarak kullanımı tanımlanabilmektedir.

Sıfat Görevi

NF 403/13 [[*Yer astıdın / aşağı*] qarañğu]ga Siccîn ayturlar (Yer altından aşağı karanlığa Siccîn derler.)

Zarf Görevi

DTYSK 45a/2 Anıñ yemini [*bacadın / aşağı*] kemişür êrdi. (Onun yemini bacadan aşağı atarlardı.)

DTYSK 50/b Anası [*egnindin / aşağı*] indi (Annesinin sırtından aşağı indi.)

3.6.2.6. aşağı

“*aşağı*” manasını ifade eder. Adlara ayrılma hâli eki ile bağlanır. Harezmi Türkçesinde sözdizimi içinde ad olarak kullanımı tanımlanmaktadır.

³⁹ Tekin “asra” sözcüğünün “*as (alt, dip)” sözcüğünden +rA eki ile türetilmiş bir yer-yön zarfı olduğunu ifade eder (TEKİN, 2000, s. 140).

Ad Görevi

ME 160/4 [*böyükdin / aşak+a*] endi (Yüksekten aşağıya indi.)

KE 26v/11 Cedi tağı [*kamuğ tağlardın / aşak*] turur. (Cüdi Dağı bütün dağlardan aşağıdır.)

3.6.2.7. aşnu

“-den önce” manasıyla kullanılır. Sözdizimi içinde zarf, yardımcı fiil vasıtasıyla da ad, olarak kullanılır.

Ad Görevi

SAKT 17a/4-5 Mundağok aydı anlar kim [*munlardın / aşnu*] tururlar (Böylece söyledi ki onlar bunlardan öncedir.)

Zarf Görevi

KE 21r/12 ...biz [*Âdemni yaratmazdan / aşnu*] aymadımız mu... (Biz Adem’i yaratmadan önce söylemedik mi?)

KE 59v/12 [*yemezde / aşnu*] bi’smi’llâhi’r-raḥmâni’r-râhim tējiz (Yemeden önce “Bismillahir rahmanir rahim” deyiniz.)

3.6.2.8. avval / evvel

“evvel, önce” manasıyla kullanılır. Adlara genellikle ayrılma hâli eki ve yalın hâl ile bağlanır. Harezmi Türkçesinde kurduğu öbek, sözdizimi içinde zarf ve sıfat; hal ve iyelik eklerini alarak da ad olarak kullanılır.

Ad Görevi

HŞ 270-15 [*ḥusrav şîrîn hikâyetiniñ / evvel+i*] (Hüsrev ü Şirin hikâyesinin evveli...)

HŞ 4279 ḥabar bir kim [*ajunnıñ / evvel+i*] ni (Dünyanın evveli nedir haber ver.)

KE 31v/5 Hūd kavmi [*Âd / evvel+i*] turur. (Hud kavmi, Ad kavmi öncesidir.)

Sıfat Görevi

NF 87/5 Bu kün dünyādın soñ künüm turur, [[*āhiratdın / avval*] künüm turur] (Bu gün dünyada son günündür, ahiretten önceki günüdür.)

Zarf Görevi

NF 5/14-15 [[*oğlanlardın / avval*] musulmān bolğan] ‘Ali erdi (Oğlanlardan önce Müslüman olan Ali’ydi.)

3.6.2.9. başqa

“*başqa, -den başqa*” manasıyla, ayrılma hâli eki ile kullanılır. Kurduğu öbek sözdizimi içinde zarf, sıfat ve ad olarak işlev görür.

Ad Görevi

NF 203/6 [*mendin / başqa*] neteg tapşurduñuz? (Benden başkasına neden teslim ettiniz?)

NF 203/12-13 ol emānetni men saña teslim qılayın. [*Andın / başqa*] teslim qılmaq bolmas (O emaneti ben sana teslim edeyim. Ondan başkasına teslim etmek olmaz.)

Sıfat Görevi

KE 198r/11-12 atası qarındaşları [[‘*Abdu’llāhdın / başqa*] toñuz érdiler] (Babası, kardeşleri Abdullah’tan başka dokuz kişiydiler.)

Zarf Görevi

HŞ 1170 bu yanlıg kördüm irse men anın uş / [[*alardın / başqa*] bolmağ]nı körüp hoş (Ben onu işte bu türlü gördüm / Onlardan başka olmayı hoş gördüm.)

HŞ 4665 körer sen dür teñiz astında qaldı / soñ asra [*qalmışındın / başqa*] qaldı (Görürsün, inci deniz altında kaldı. / Son alt kalmışından başka kaldı.)

3.6.2.10. berü / beri / birü

“*-den beri, -e doğru*” manasıyla kullanılır. Kendinden önceki ada ayrılma veya yön gösterme hâli eki ile bağlanır. Sözdizimi içinde zaman ve yer-yön ifadesiyle zarf olarak kullanılır.

Zarf Görevi

NF 13/11 [*Ol vefatı bolğandın / berü*] körermen (O vefat ettiğinden beri görürüm.)

MA 104/3-4 [*munça yıldın / berü*] êkin êkti fâide kördi (Bunca yıldan beri ekin ekti, fayda gördü.)

ME 123/2 [*Añarı / berü*] yarıştılar (Oraya doğru yarıştılar.)

ME 228/4 [*Añarı / berü*] ılttı suvını (Oraya doğru suyu ilette.)

3.6.2.11. bêsre

“*başka, dışında*” manasıyla kullanılır. Adlara ayrılma hâli eki ile bağlanır. Sözdiziminde zarf ve sıfat olarak görev alır.

Sıfat Görevi

SAKT 95b/1 bulmağay anga [[*tangrıdın / bisre*] dost tağı yâriçi] (Ona tanrıdan başka dost ve yardımcı olmayacak.)

SAKT 291a/9 kılmaduğ anlarğa, [[*andın / bisre*] tutuğ] (Onlara ondan başka tutsak kılmadık.)

Zarf Görevi

ME 134/7 [*Andın / bêsre*] yumuldu iki közi (Ondan başka yumuldu iki gözü.)

SAKT 505a/8 yok anga [*Tangrıdın / bisre*] açğan (Ona tanrıdan başka açan yok.)

3.6.2.12. bile

Harezmi Türkçesinde vasıta hâli vazifesinde ve “*ile*” manasında kullanılır (Hacıeminoğlu, 1992, s. 19). Kurduğı öbek sözdizimi içinde zarf görevi görür.

Zarf Görevi

NF 354/1 Sen tağı [*bizim / bile*] barsağ bolmaz mu? (Sen de bizim ile gelsen olmaz mı?)

AKKYB KA2/15 Öylerine [*küç / bile*] ilçi kınak kondurmasunlar. (Evlerine zorla elçi konuk konaklatmasınlar (Özyetgin, 1996, s. 161).)

Ad Görevi

Taranan eserlerde *bile* edatı ile kurulan öbek, ad vazifesiyle, vasıta öbeğinin birinci unsuru olarak kullanılmıştır.

MN 20/8-9 kişileri kördüm kim boyunlarında ağır tıgırmen taşları asıklık irdi dağı iligleri zencîrler bile bağlık < [[*iligleri zencîrler / bile*] bağlık] kişileri (Boyunlarında değirmen taşları asılı, elleri zincirlerle bağlı kişileri gördüm.)

3.6.2.13. birle / birlen

Vasıta hâli vazifesinde ve “*ile, beraber, birlikte*” manalarında kullanılır. Kurduğu öbek sözdizimi içinde zarf işleviyle kullanılır. Adlara yalın hal ile; zamirlere ilgi hâli, nadiren de eşitlik hâli ile bağlanır.

Zarf Görevi

KE 6r/21 Bir kün İblîs [*yetmiş miñ ferişte / birle*] kökdin Âdem toprağına keldi. (Bir gün Şeytan yetmiş bin melek ile Adem toprağına geldi.)

KE 230v/2 Kisrâ [*anca / birle*] tap kılmadı. (Kisra onun ile ibadet etmedi.)

NF 12/13 [*Közüm / birle*] kördüm ol kâfirlerni Bedr toquşında. (O kafirleri Bedir savaşında gözüm ile gördüm.)

NF 25/12 ... [*Eyyüb / birle*] tenävül qılıñ... (Eyüp ile yemek yiyin.)

KE 3r/16-17 [*kudreti / birlen*] yèrni kökni birbirindin ayırdı (Kudreti ile yer ve göğü birbirinden ayırdı.)

Ad Görevi

DTYSC 69a/3-4 Açtı içinde körer abanūs birle haqqı, [[*têmür / birle*] kaplığ] kümüş kufl uruğluğ (Açtı, içinde abanoz üzerine yazılmış, demirle kaplı, gümüş kilit vurulu olarak gördü.)

NF 56/6 cümle kök üzesi [[*ferişte / birle*] toluğ] turur. (Bütün gök üzeri melekler ile doludur.)

3.6.2.14. **burun**

“*önce, -den önce, ilk*” manasındadır. Müstakil olarak zarf, kendisinden önceki ada ayrılma hâli eki ile bağlanarak da edat işlevi ile kullanılmıştır. Kurduğu öbek sözdizimi içinde zarf işlevi görür.

Zarf Görevi

KE 63r/20-21 [*mendin / burun*] hîç yalavaç kızını kâfirğa bërmedi (Benden önce hiçbir peygamber kızını kafire vermedi.)

KE 14r/15 [*andın / burun*] başı kökke teğer erdi (Ondan önce başı göğe değirdi.)

KE 95r/5 ...[*Resülğa këlmesdin / burun*] Cebre’îl këlđi (Resul’a gelmeden önce Cebrail geldi.)

NF 433/17 ...[*bu luqmanı çeynemezdin / burunraq*] Haq te’âlâ cânımnı qabz qılğay... (Bu lokmayı çiğnemedenden önce Hak Teâlâ canımı alacak.)

3.6.2.15. **çaqlıg**

Yalın hal ile kullanılan bir benzetme edatıdır. (Hacıeminoğlu, 1992, s. 30) “*gibi, benzer, kadar*” manalarını ifade eder. Benzetme haricinde “*kadar*” anlamı ile miktar, ölçü bildirir. Harezmi Türkçesinde kurduğu öbek sözdizimi içinde sıfat, zarf, ek fiil vasıtasıyla da ad olarak kullanılmıştır.

Ad Görevi

KE 130r/15 bu kuş aytur Mūsîniñ ‘ilmi Hızır ‘ilmi tuşunda tumşuqumdağı [*suw / çaqlıg*] turur. (Bu kuş konuşur. Musi’nin ilmi Hızır’ın ilmi karşısında gagamdaki su kadardır.)

Zarf Görevi

KE 90r/16 ...[*yëğü / çaqlıg*], [*eker / çaqlıg*] alıp kalsunlar, qalğanın anbãrlasunlar (...yiyecekleri kadar, ekecekleri kadar alsınlar, kalanını anbarlasınlar.)

KE 168r/8 [*ol / çaqlıg*] yığlamış... (O kadar ağlamış...)

Sıfat Görevi

KE 98v/5 tēgme birimizniñ [[*bu / çaklıg*] küç kuvvet]imiz bar (Her birimizin bu kadar güç kuvveti var.)

KE 106r/18 bu yigit birle qarı arasında [[*bu / çaklıg*] fark] bar (Bu yiğit ile ihtiyar arasında bu kadar fark var.)

3.6.2.16. dēg / tēg / tig

“*gibi*” manasında benzerlik ilgisi kuran yaygın bir edattır. Kurduğu öbek sözdiziminde sıfat, zarf, hal, iyelik veya ek fiil vasıtasıyla da ad olarak görev alır.

Ad Görevi

NF 262/17 sen benim hazratımda [*bu yazuqsuz ferıştelerim meñizlig / tēg*] turur sen (Sen benim katımda bu günahsız meleklerim gibisin.)

KE 202v/12 Ya'nî meniñ yārānlarım [*yulduzlar / teg*] turur (Yani benim dostlarım yıldızlar gibidir.)

Sıfat Görevi

KE 50v/7-8 [[*ay / teg*] yüz]in, [[*kün / tēg*] körk]in, [[*kalem / tēg*] köz]in, [[*ok / tēg*] kirpük]in, [[*akik / tēg*] irinler]in, [[*vinçü / teg*] tişler]in, [[*piste / teg*] ağz]in... (ay gibi yüzünü, güneş gibi güzelliğini, ok gibi kirpiğini, akik gibi dudaklarını, inci gibi dişlerini, fıstık gibi ağzını ...)

Zarf Görevi

KE 27v/19 [*eşgek / tēg*] yatur tēdi (Eşşek gibi yatıyor dedi.)

KE 77r/21 yaşğınam [*yul / tēg*] akar (Gözyaşım pınar gibi akar.)

NF 13/12-13 Peygāambar 'as taqı [*Cebre`il yunmışı / tēg*] yundı (Pegramber as. da Cebrail'in abdest aldığı gibi abdest aldı.)

3.6.2.17. içre

“içinde, dahilinde, içine” manasındadır. Müstakil olarak yer-yön zarfı işlevi ile kullanılır. Harezmi Türkçesinde kendinden önceki ada, adların yalın durum ve iyelik ekli biçimleri ile bağlanır. Sözdizimi içinde ad, sıfat ve zarf olarak kullanılır.

Ad Görevi

NF 360/8-9 ...ewi bar erdi, [üçünç kat / içre] erdi (...evi vardı, üçüncü kat içindeydi.)

Sıfat Görevi

MM 250 oşol [[meclis / içre] köñül]ge kemiş (Bu davranışı meclis içindeki gönüllere yay.)

MM 297 [ta'am yemek / içre] edeb* ol turur (Yemek yemedeki adap şudur.)

Zarf Görevi

Fiil veya fiilimsiyi durum ve yer-yön bakımından sınırlandırdığı yapılarda zarf göreviyle kullanılır.

HŞ 12 [bu söz / içre] medet kı1 kulğa Allah (Allah'ım bu söz dahilinde kula yardım et.)

HŞ 430 [şadef / içre] tizilmiş tişleri dür (Dişleri sedef içinde dizilmiş incidir.)

MM 109 ...[viter / içre] vâcip turur... (Viter namazında vaciptir.)

MM 120 [rükün / içre] êkki 'ameldin aşip / namâzıñnı buzma teniñni kaçıp (Namazın bir farzı içinde ikiden fazla vücudunu kaşıyarak namazını bozma (Toparlı & Argunşah, 2008, s. 166).)

3.6.2.18. kadar

Benzerlik, eşitlik, karşılaştırma ilgisi kurar. Daha çok soru edatı ve yalın sözlerle kullanılır (Hacıeminoğlu, 1992, s. 49). Kurduğu öbek, Harezmi Türkçesinde sıfat veya zarf olarak kullanılmıştır.

Zarf Görevi

HŞ 2224 ayıttı [ni / kadar] sevdün sen anı (Sordu, ne kadar sevdin sen onu?)

KE 135v/15 ...[*ol / kadar*] yığladı kim... (O kadar ağladı ki...)

Sıfat Görevi

KE 186v/9 ... [[*ol kadar*] nerse] bergey kim... (O kadar şey verecek ki...)

MA 73/1 Ey ‘Ömer, ne için [[*ol / kadar*] mülk] tutmadıy kim... (Ey Ömer, neden o kadar mülk edinmedin ki...)

3.6.2.19. karşı

“nazaran, nispeten, kıyasen” manasında “-e doğru, -e karşı” ifadelerine denk kullanılır. Yönelme durumundaki adlar ve zamirlerle kullanılmıştır (Kalsın, 2013, s. 253). Harezmi Türkçesinde zarf olarak kullanımı tanıklanmaktadır.

Zarf Görevi

SAKT 22a/2 ewrüng yüzleringizni [*anga / karşı*] (Yüzlerinizi ona karşı çevirin.)

SAKT 151b/9 [*Tamuğ eyelerige / karşı*] aydılar: (Cehennem ehline karşı söylediler:)

KE 127v/5 ...[*kıbleğa / karşı*] tizin çöküp... (...kıbleye karşı diz çöküp...)

KE 143r/14 ...tizin çöküp [*butğa / karşı*] oturmuş (Diz çöküp puta karşı oturmuş.)

NF 40/12 Yana bular [*düşmanğa / karşı*] barsunlar. (Yine bunlar düşmana karşı gitsinler.)

3.6.2.20. kedin

“sonra, -den sonra” manasındadır. Harezmi Türkçesinde kurduğu öbek sözdizimi içinde zarf olarak görev alır. Ayrılma hâli eki ile kullanılır.

Zarf Görevi

KE 29v/3 [*Nūhda / kedin*] Hūd yalawaç boldı (Nuh’dan sonra Hud peygamber oldu.)

KE 33r/18 [*tokuz ayda / kedin*] muharrem ayında dū-şenbe kün keçesi Sâlih peygamber tuğdı. (Tokuz ay sonra muharrem ayında perşembe günü gecesi Salih Peygamber doğdu.)

NF 32/17 [*Ahşam bolmuşta / kedin*] taqı küweçte bir anca ta‘âm qaldı. (Akşam olduktan sonra da güveçte bir o kadar yemek kaldı.)

DTYSC 3a/14 [*Anda / kedin*] Allāhu Ta‘ālā bir ferişte yarattı. (Ondan sonra da Allah-u Teala bir melek yarattı.)

3.6.2.21. kibi

Benzetme ilgisi kurar. Harezmi Türkçesinde kurduğu öbek ad, sıfat veya zarf olarak işlev görür.

Ad Görevi

AKKYB K-3/18 Kefe’ge bolğan ziyan hemān [*bizge bolğan / kibi* turur]. (Kefe’ye olan ziyan hemen bize olmuş gibidir.)

Sıfat Görevi

AKKYB K-9/8 Biz dağı [[*anlar / kibi*] bir kul]ıyız. (Biz bile onlar gibi bir kuluyuz.)

Zarf Görevi

DTYSC 40a/9 ol sâ’at [*bayakı / kibi*] boldı. (O saat önceki gibi oldu.)

3.6.2.22. köre

Yönelme hâli ekli ad ve zamirlerle kullanılır. “*nazaran, nispetle, bakarak*” manalarını ifade etmektedir (Hacıeminoğlu, 1992, s. 60). Harezmi Türkçesinde sözdizimi içinde zarf olarak kullanımı tanıklanmaktadır.

Zarf Görevi

HŞ 2044 [*kilümünge / köre*] kösül ayağını (Ayağını kilimine göre uzat.)

NF 103/8 Siz uyquñuz içinde üküş yığladınız erse, bizler tağı [*sizke / köre*] yığladımız tediler. (Siz, uykunuzda çok ağladınız, bizler de size nispetle ağladık dediler.)

NF 109/7 [*Aña / köre*] cümle şahābalar ewlerine bardılar. (Ona göre bütün sahabeler evlerine gittiler.)

3.6.2.23. meñiz / meñizlig

Benzerlik ilgisi kurar. Kurduğu öbek, Harezmi Türkçesi sözdizimi içinde ad, sıfat ve zarf olarak görev almıştır.

Ad Görevi

NF 438/11 Bu ölüm [*bir butaq / meñizlig* turur] kim tikenleri üküş turur. (Bu ölüm bir dal gibidir ki dikenleri çoktur.)

NF 438/13 ...[*içlerini buzup çıkarmış / meñizlig* turur], tep aydı. (...içlerini bozup çıkarmış gibidir, diye söyledi.)

Sıfat Görevi

SAKT 289a/1 tutandı yolını tengiz içinde [*tāk / mengizlig*] nirse] (Deniz içinde kubbe gibi şeyin yolunu tuttu.)

NF 30/5 Ol taştın [[*yıldırım / meñizlig*] ot] çıktı. (O taştan yıldırım gibi ateş çıktı.)

Zarf Görevi

NF 392/13 ...'ibādatlarının savābları [*Tihāmanıñ tağları / meñizlig*] bolğay. (...ibadetinin sevapları Tihama'nın dağları gibi olacak.)

HŞ 285 il ilge [*kül / meñiz*] kötrürler irdi (Elden ele gül gibi götürürlerdi.)

SAKT 542b/5 Boldı [*kesilmiş / mengiz*]. (Kesilmiş gibi oldu.)

3.6.2.24. naru / narı

Adların ve zamirlerin ayrılma durumları ile kullanılmaktadır (Kalsın, 2013, s. 257). Müstakil olarak “öte” manasında yer-yön zarfıdır. Harezmi Türkçesinde adlara bağlanarak “-den öteye, -a doğru” manalarıyla edat görevi de görmüştür. Harezmi Türkçesinde kurduğu öbek sözdiziminde sıfat ve zarf olarak kullanılmıştır.

Sıfat Görevi

KE 176v/7 bir yol bar *Ḳāfdın naru* < [*Ḳāfdın / naru*] bir yol] bar. (Kaf Dağından öte bir yol var.)

KE 173v/10 yana ol yerde bir şehir kördi taş temür bakırdın kapuğı yok, [[*andın / narı*] yol] yok (Ve o yerde bir şehir gördü; taş, demir, bakırdan bir kapısı yok, ondan öte yol yok.)

Zarf Görevi

Yer-yön ifade ettiği yapılarda zarf göreviyle kullanılmıştır.

KE 209v/1-2 ...burāknın bir kolu bir butı [*Ḳāfdın / naru*], bir kolu bir butı Ḳāfdın... (... burağın bir ayağı Kaf Dağından ötede, bir ayağı Kaf Dağında...)

KE 173/11 [*andın / naru*] ne körer-şen haber bērgil tēp ol tam başığa çıktı... (ondan öte ne görürsen haber ver diye dam üstüne çıktı.)

3.6.2.25. oza

“önce, -den önce” manasındadır. Daha çok mekan ve zaman zarfı olarak kullanılır (Hacıeminoğlu, 1992, s. 67). Harezmi Türkçesinde adlara ayrılma hâli eki ile bağlanarak edat vazifesi de görmüştür. Kurduğu öbeğin sözdizimi içinde zarf işleviyle kullanımı tanıklanabilmektedir.

Zarf Görevi

KE 245v/1 Müslim bin ‘Akıl [*bu çerig kelmezdin / oza*] Hüseyinğa bitig idmiş erdi. (Müslim bin Akil bu ordu gelmeden önce Hüseyin’e mektup göndermişti.)

MM 178b/16 arıtğu bu tilni [*kamuğdın / oza*] (Her şeyden önce bu dilini arıtmalı.)

NF 5/4 Ol Zeyneb [*Peyğāmbar ‘as’dın / oza*] vefat boldı. (Zeynep As. Peygamber as.’dan önce vefat etti)

3.6.2.26. öñ

“-den önce, -den başka, gayri” manalarıyla, adlara ayrılma hâli eki ile bağlanarak kullanılmıştır. Kurduğu öbek, Harezmi Türkçesinde sıfat ve zarf göreviyle kullanılmıştır.

Sıfat Görevi

HŞ 2335 [[*Şirindin / ön*] tilek]i yok. (Şirinden başka dileği yok.)

HŞ 4285 anı [[*bir teñridin / öñ*] kimse] bilmez (Onu Tanrıdan başka kimse bilmez.)

Zarf Görevi

NF 89/16 atağa [*bu kündin / öñ*] emgek tegmegey (Babana bugünden gayri dert ulaşmayacak.)

HŞ 1085 yitip [*kızlardan / öñ*] kim nakş kıldı (Gidip kızlardan önce nakış yaptı.)

3.6.2.27. öñin

“*başka, diğer*” manasındadır. Müstakil olarak belgisiz sıfat göreviyle kullanılır. Ayrılma hâli eki ile adlara bağlandığı yapılarda edat özelliğindedir. Harezmi Türkçesinde edat göreviyle kurduğu öbeğin sözdizimi içinde sıfat işleviyle kullanımı tanıklanmaktadır.

Sıfat Görevi

NF 437/10 [*Ölümdin / öñin*] neerse] birle meşgul bolmağalıng... (Ölümden başka bir şey ile meşgul olmayın.)

NF 145/10 [*Sizdin / öñin*] kimerse] lāyıq ermez. (Sizden başka kimse layık değildir.)

NF 108/8 ...[[*mendin / öñin*] toquz qarındaş]ım bar. (Benden başka dokuz kardeşim var.)

3.6.2.28. öte

“den ileri, -den öte” manalarındadır. Müstakil olarak kullanıldığında yer-yön zarfıdır. Adlara ayrılma hâli eki ile bağlandığı öbeklerde edat olarak işlev görür. Harezmi Türkçesinde kurduğu öbek zarf olarak işlev görür.

KE 30v/9-10 ya‘nî [*ferişteler sözindin / öte*] keçti. (Yani meleklerin söylediğinden öte geçti.)

KE 211r/14 ...[[*mundin / öte*] keçsek ot kelip bizni köydürür. (...buradan öte geçsek ateş gelip bizi yakar.)

KE 211r/21 ‘Arşdın kürsîdin keçti, [*hiāplardın / öte*] çıktı. (Arştan, kürsi katından geçti, perdelerden öte geçti.)

3.6.2.29. ötrü

“-den sonra, -den dolayı, -den sebebiyle” manasında kullanılır. Adlara ayrılma hâli eki ile bağlanır. Harezmi Türkçesinde kurduğu öbek, zarf görevi görür.

Zarf Görevi

KE 16v/3 [*andın / ötrü*] uwtanıp kelmes (Ondan dolayı utanıp gelmez.)

HŞ 283 [*bu yoldın / ötrü*] pervéz boldı atı (Adı bu yüzden Perviz oldu.)

HŞ 673 bolur kün téseler [*körkindin / ötrü*]... (Güzelliğinden dolayı gün doğar deseler...)

MM 290 [*bu ma 'nidin / ötrü*] elin ırgama (Bu manadan dolayı elini sallama.)

3.6.2.30. özge

“-den başka” manasındadır. Ada ayrılma hâli eki ile bağlanır. Harezmi Türkçesinde, kurduğu öbek sıfat, zarf ve ad göreviyle kullanılır.

Ad Görevi

HŞ 344 [*oguldin / özgeler*] kılsa bu işni (Bu işi oğlundan başkaları yapsa.)

KE 89r/4-5 munça edgülık kılmış erken meni koyup [*mendin / özge+din*] halâşlık tilersen. (Bunca iyilik yapmışken, beni bırakıp benden başkasından kurtuluş mu dilersin?)

Sıfat Görevi

HŞ 563 [[*sevinçdin / özge*] hiç saşınç]ları yok (Sevinçten başka hiç düşünceleri yok.)

HŞ 800 şabırdın özge yok bu igge dermân < bu igge [[*şabırdın / özge*] dermân] yok (Bu hastalığa sabırdan başka derman yok.)

Zarf Görevi

Aşağıdaki örneklerde “özge” edatının kurduğu öbek yan cümlelerin zarf konumundadır.

DTYSC 5b/7 Uluğlarının şaşılarını [[*Teñridin / özge*] bilgen] yok. (Büyüklerinin düşüncelerinin Tanrı’dan başka bilen yok.)

KE 133r/21 [[*Andın / özge*] sınımış]ın bar mu? (Ondan başka kırıdığın (bozguna uğrattığın) var mı?)

3.6.2.31. sıñar

“-den yana, -e doğru, tarafına” manasındadır. Adların yalın durumu, zamirlerin ilgi durumu ile kullanılmıştır (Kalsın, 2013, s. 263). Harezmi Türkçesinde, kurduğu öbek sözdiziminde yer-yön manasıyla zarf olarak görev almıştır.

Zarf Görevi

SAKT 21b/7 Takı nirdin çıksang, ewürgil yüzüngni [*Mescid-i Harām / sungar*]. (Ve nereden çıksan, yüzünü Mescid-i Haram’a doğru çevir.”

ME 66/5 mağribқа tegdi, [*kün batar / sūnar*] bardı (Batıya ulaştı, kün batısına doğru gitti.)

KE 6r/12 ...adağını [*kıble / sūnar*] uzatıp yatğay (... ayağını kibleye doğru uzatıp yatacak.)

KE 6r/13 ...yüzi [*kıble / sūnar*] bolsun (...yüzü kibleye doğru olsun.)

KE 229r/19 Benū Kureyzānı [*biziñ / sūnar*] öwürəyin (Ben-i Kureyza’yı bize doğru çevireyim.)

3.6.2.32. soñ

“-den sonra” manasındadır. Adlara ayrılma hâli eki ile bağlanır. Kurduğu öbek sıfat veya zaman zarfı olarak sözdiziminde işlev görür.

Sıfat Görevi

NF 5/16 [*Peygāmbarlık kelmişdin / soñ*] altı yıl tağı êkki ay] Abū Talib tirig turdu... (Peygamberlik geldikten sonraki altı yıl iki ay Ebu Talip yaşadı.)

Zarf Görevi

SAKT 198a/2 [*Andın / soñ*] tevbesin qabūl qıldı. (Ondan sonra tövbesini kabul etti.)

NF 31/8 [*Üküş namaz qılmışdın / soñ*] āvāz qıldı. (Çok namaz kıldıktan sonra seslendi.)

3.6.2.33. soñra

“-den sonra” manasındadır. Müstakil hâliyle zaman zarfı olarak kullanılır. Adlara ayrılma hâli eki ile bağlandığı yapılarda edat olarak işlev görür. Kurduğu öbek zaman ifadesiyle sözdizimi içinde zarf olarak görev yapar.

Zarf Görevi

NF 436/17 ...[bu sā‘atdın / soñra] mu cānım çıkar?... (...bu saatten sonra mı canım çıkar?)

MN 7/15 muḥammed [*mindin / soñra*] kilip mindin yoqaru boldı (Muhammed benden sonra gelip benden yukarı erişti.)

SAKT 348a/7-8 Azdurdı mini Tangrını yād kılmakdın, [*ol vaktđın / songra*] ki keldi manga.
(O vakitten sonra gelip, beni Tanrı'yı anmaktan alıkoydu.)

3.6.2.34. tapa / taparu

“-e doğru, tarafa” manasındadır. Yer-yön ilgisi kurar. Kurduğu öbek sözdizimi içinde zarf işleviyle kullanılır.

Zarf Görevi

KE 6r/9 Âdem başı [*Tāyif / tapa*] adağı Mekke sınıar bolmađınđa hikmet ne erdi. (Adem'in başının Taif'e doğru, ayağının Mekke'ye doğru olmasındaki hikmet neydi.)

KE 51r/4 İblis nevmîd bolup yana [*İsmā'ıl / tapa*] keldi vesvese kılu başladı. (İblis ümidini kaybedip, İsmail'e doğru keldi, vesvese vermeye başladı.)

KE 107r/10 ...Yūsuf [*olarınığ kıblesi / tapa*] oturur erdi (Yusuf onların kıblesine doğru oturuyordu.)

NF 6r/9 [*uçtmağ / tapa*] nazar kılgıl (Cennete doğru bak.)

DTYSC 18a/2 [*sađđın / tapa*] turđan rahmet ferişteleri turur. (O sağ tarafta duranlar rahmet melekleridir.)

Harezmi Türkçesinde sınırlı sayıda örnekte edatın +rU yön eki ile genişlemiş biçimi de kullanılır.

DTYSC 69a/14 [*Şām / taparu*] bardı. (Şam'a doğru gitti.)

HŞ 813 uçar bir lağza tındurmaz atını / yazıp [*husrav / taparu*] kıanatını (Bir an atını dinlendirmez, Husrev'e doğru kanadını açıp uçar.)

3.6.2.35. tegi

“-e kadar” manasındadır. Genellikle zaman, mekan ve ölçü ifade eder. Adlara yönelme hâli eki ile bağlanır.

Zarf Görevi

KE 7v/3 ...senün mü'min oğlanlarığ tahtı turur [*kıyāmetāđa / tegi*]. (... senin mümin oğlanlarının tahtı kıyamete kadar durur.)

KE 17v/3 Yer Kıabilni [*tizine / tegi*] tutdı. (Yer, Kabil'i dizine kadar tuttu.)

NF 198/14 [*Tünnüñ üçte biringe / tegi*] namaz qıldı. (Gecenin üçte birine kadar namaz kıldı.)

NF 349/6 Êmdi munı [*belinge / tegi*] kömüñ (Şimdi bunu beline kadar gömün.)

Sıfat Görevi

KE 238r/20 [[*Âdemdin İsiķa / tegi*] kamuğ yalavaçlar] anıñ kelmekiñe beşaret bergen (Adem'den İsa'ya kadar bütün peygamberler onun gelmesine işaret vermiş.)

KE 136v/13 [[*Âdemdin Dāvudğa / tegi*] kimerse] yarıķ kılmışı yoķ erdi (Adem'den Davud'a kadar kimse zırh yapmamıştı.)

3.6.2.36. tēgrü / tigrü

“-kadar, -e kadar” manasındadır. Zaman, ölçü ve mekan ifade eder. Harezmi Türkçesinde kurduğu öbek sözdiziminde zarf göreviyle tanıklanmaktadır.

Zarf Görevi

KE 90v/18 ey melik [*imdige / tēgrü*] sewüglüküm mecazi erdi (Ey hükümdar, şimdiye kadar sevgim mecaziydi.)

KE 127v/10 [*ėkindi namāzıģa / tēgrü*] yētmiş miñ er öldü (İkinci namazına kadar yetmiş bin kişi öldü.)

MM 224 [*tümen miñe / tēgrü*] munuñ tēg turur (On bine kadar bunun gibidir.)

NF 413/8 [*üç küñge / tēgrü*] men saña qonuq bolsam (Üç güne kadar ben sana konuk olsam.)

3.6.2.37. utru

“-e doğru, karşı” manasındadır. Adlara ayrılma ve yönelme hâli eki ile bağlanır. Harezmi Türkçesinde kurduğu öbek sözdizimi içinde zarf göreviyle tanıklanır.

Zarf Görevi

HŞ 673 baķa bilmez kişi [*yüzinge / utru*] (Kişi, yüzüne karşı bakamaz.)

DTYSC 50b/10 [*Aña / utru*] bardı. (Ona karşı gitti.)

HŞ 1781 [*ķuyasha / utru*] uşurlab kötürüp (Güneşe karşı usturlap götürüp...)

KE 220v/3 ...bizni k rmiŐ bolsa  rdi [*bizge / utru*] bevl kılmağay erdi (...bizi görmüş olsa bize karşı bevl etmeyecekti.)

3.6.2.38.  c n / u n

“*hakkında, hususunda, dolayısıyla, sebebiyle, yüzünden, maksadıyla*” manalarını ifade ile sebep ve gaye bildiren çekim edatıdır (Hacıeminoğlu, 1992, s.98). Adlara yalın hal, zamirlere ilgi h li eki ile gelir. İyelik ekli adlara ve isim-fiil ekli sözcüklere doğrudan bağlanır. Harezmi Türkçesinde kurduğu öbek sözdizimi içinde zarf olarak tanıklanır.

Zarf Görevi

KE 160v/9 [*Teğriğa iman k lt rmegen /  c n*] yağın yağmadı. (Tanrı’ya iman etmeyenler yüzünden yağmur yağmadı.)

KE 211r/3 kamuğ peygamberler tilekini dünyada tilediler men dünyada tilemedim [* h retde meniŐ sef ’atim /  c n*] koydum. (Bütün peygamberler dileklerini dünyada dilediler, ben dünyada dilemedim, ahirette Őfaatim için sakladım.)

NF 13/1-2 Hağ te’ l  meni [*rahmat /  c n*] ığdı. (Hak Teala beni rahmet için gönderdi.)

NF 36/7 ... sizlerke [*bildürmek /  c n*] aytur men. (... sizlere bildirmek için söylüyorum.)

ME 131/5 [*kend si / u n*] kuyuğ kazdı (Kendisi için kuyu kazdı.)

3.6.2.39.  ze

“* zere, üzerine, üzerinde, üstüne, ile, için*” manalarındadır. Yalın veya ayrılma h lindeki adlar; iyelik ekli adlar veya ilgi h li ekli zamirlerle kullanılır. Kurduğu  bek sözdizimi içinde ad veya zarf olarak görev yapar.

Ad Görevi

Yer bildirdiği yapılarda ad göreviyle kullanılmıştır.

HŞ 1047 yakıp [*mangal /  ze*] ol kış   ekkin / kılıp tütsü ‘anber   Şeker   kin (O kış   eğini ateş üstünde yakıp tatlı ve güzel misk kokulu bir tütsü yaptı.)

MM 184 mukim meshi kün tün [*bu edük / üze*] / müsāfirge üç kün tūni hem sezā (Ayakkabının üzerini mesh ederek namaz kılma süresi, mukim için bir gece gündüz, misafir için üç gece gündüzdür.)

NF 90/7 [*Menim köksüm / üze*] cān bērdi (Benim göğsümün üzerinde can verdi.)

NF 210/6 cümle quşlar [*bu taht / üze*] oturğanlarğa [*havā / üze*] qanatlarını kölige qılır erdiler. (Bütün kuşlar bu taht üzerinde oturanlara havada kanatları ile gölge yapıyordu.)

Zarf Görevi

Yön, yönelme bildirdiği yapılarda zarf göreviyle kullanılmıştır.

MM 11 yana [*tört muqarreb şahābe / üze*] / tümen miñ bu gufrān u rızvān seza / ebū bekr ü fārūk bu ‘osmān ‘alī (Yine Hz. Muhammed’in dört yakın arkadaşı olan Ebu Bekir, Ömer Faruk, Osman ve Ali’nin üzerine binlerce bağış (gufran) ve hoşnutluk (rızman) layıktır (Toparlı & Argunşah, 2008, s. 192).)

MM 386 qademni [*hakikat / üze*] rast tutup / tümen türlüğ ilhām cevāhir saçıp... (Yönünü hakikate doğru dönüp, bütün aydınlık ve karanlık engelleri geçip...)

NF 57/14 Haq te‘ālā meni [*bu surat / üze*] yaratıp turur tēdi. (Hak Teala beni bu suret ile yaratmıştır, dedi.)

3.6.2.40. üzre / özre

“*üzerine, üzerinde, üstünde, vasıtasıyla*” manalarındadır. Kurduğu öbek, Harezmi Türkçesi sözdizimine ad ve zarf olarak görev almaktadır.

Zarf Görevi

HŞ 4 tilimni [*öz şenāñ / özre*] yörütgil (Dilimi senin kendi methin ile konuşur.)

HŞ 75 kayu nakş özre körgüzse cemālın / kıılır yıldızlar [*ol nakş / özre*] falın (Yüzün hangi nakış üzerinde gözüke yıldızlar o nakış ile fal bakar.)

HŞ 324 siyāsetni yoritgey-men tēyü şāh / [*bu söz / üzre*] telim ant içti nā-gāh (Şah, siyaseti yöneteceğim diye bu söz üzerine çok yemin etti.)

AKKYB K1/44-45 ...inç yöriyüp [*tınçlık / üzre*] oturup köni yarlı tirilgin kılıp... (...huzurla yürüyüp, dinçlikle oturup, doğru (dürüst) fukara yaşayışını sürüp... (Özyetgin, 1996, s. 145).)

Ad Görevi

Yer bildirdiği yapılarda ad göreviyle kullanılmıştır.

NF 391/17 Süleyman peygambar ‘as bir kün tahtı birle [*hava / üzre*] uçup barurda Benū İsrā’il ābidleridin bir ābid kördi... (Süleyman Peygamber as. bir gün tahtı ile havada uçup giderken Ben-i İsrail mensuplarından biri gördü.)

NF 215/14 Nêçeme kim bıçaqını [*boğzı / üzre*] tartar... (Nasıl ki bıçağı boğazı üzerine dayar...)

KE 202r/11 uçmağ kuşları [*Tübî yığacı / üzre*] türlüğ ün birle sarnay başlağaylar. (Cennet kuşları Tuba ağacı üzerinde türlü seslerle ötmeye başlayacak.)

HŞ 524 yana bir deyr [*uşol tağ / üzre*] taşdın / kıoparmışlar keşişler ilde taşdın (Keşişler şehir dışında işte o dağ üzerine taştan bir manastır inşa etmişler.)

3.6.2.41. yañlığ

“*gibi, böyle*” manasındadır. Yalın hâldeki ve iyelik ekli adlarla, yalın ve ilgi ekli zamirlerle kullanılmıştır. Kurduğu öbek, Harezmi Türkçesi sözdizimi içinde ad, sıfat ve zarf olarak görev yapmıştır.

Ad Görevi

HŞ 452 irini la’l yañlığ tişi hem hār < irini la’l hem tişi [*hār / yañlığ*] (Dudağı ateş ve dişi diken gibidir.)

Sıfat Görevi

HŞ 3471 [[*şeker / yañlığ*] sözüne] mü büter men (Şeker gibi sözüne mi inanırım.)

HŞ 436 [[*kümişdin nār / yañlığ*] iki pistan] / saçar şekker anar ol şekeristan (Gümüştan nar gibi iki göğüs, Şekeristan ona şeker saçar.)

HŞ 1905 Mehin Bānū [[*bu / yañlığ*] sözler] aytur (Mehin Banu bu gibi sözler söyler.)

Zarf Görevi

MUN 51 [*Kuyuş / yanlış*] yüzünüzü yaruttı (Yüzünüzü güneş gibi aydınlattı.)

HŞ 746 [*peri / yanlış*] uçup andın periler / küle oynayu andın tiperdiler (Periler, oradan peri gibi uçup güle oynaya ayrıldılar.)

MN 13/8 [*bu / yanlış*] yitmiş miñ perdeni kiçip arşnı kördüm (Böylece yetmiş bin perdeyi geçip arşı gördüm.)

HŞ 2197 nidin mini kıılır [*bu / yanlış*] āzar (Beni nenden böyle azarlıyor.)

3.7. Kısaltma Öbekleri

Kısaltma grupları, çeşitli kelime grupları ve cümlelerden yıpranma ve kalıplaşma yoluyla ortaya çıkan ve her iki öge arasındaki bağlantıyı hâl ekleri veya iyelik eklerinin kurduğu kelime gruplarıdır (Özkan, 2004).

birinci öge+ek + ikinci öge (= isim+ek + isim) = kısaltma grubu biçiminde kurulur (Özkan & Sevinçli, 2017).

Kaynaklarda kısaltma öbeklerinin özellikleri hakkında şu bilgiler mevcuttur:

- En az iki isim unsurundan meydana gelir (Karahan, 2014, s.800). *kendinden emin* (kişi), *yüzü aşkın* (öğrenci), *yükte hafif* (eşya), *kendisiyle barışık* (kişi) vb. İkinci unsurun türünü Özmen; *isim, isimsi, isimlik* (2013, s.113.), Karahan, *nitelik bildiren isim* (2014, s.80), Özkan-Sevinçli *sıfat ya da isim* (2017, s.107) olarak belirtir.

- Bu gruplar genellikle isim-fiil, sıfat-fiil veya zarf-fiil gruplarından kısalmış ve bunların bir kısmı kalıplaşmıştır (Karahan, 2014, s.79). *senden ayrı* (geçen) ömür, *karnı tok* (olarak) yaşamak, *kitabı tetkik* (etme) zarureti vb.

- Kısaltma öbeklerinde ögeler arasındaki bağlantı, hal ekleri veya iyelik ekleri ile kurulur (Demir, 2019, s.41). *gönl+ü zengin* (kişi), *cumhuriyet+i müdafaa* (mecburiyeti), *geleceğ+e dönük* (plan), *paha+da ağır* (eşya), *kendin+den emin* (kişi), *kardeşiy+le kavgalı* (kişi), *kendin+ce haklı* (kişi)

- Bu öbeklerde vurgu ikinci unsur üzerindedir (Demir, 2019, s.42).

• Grubu oluşturan ögeler tek kelime olabileceği gibi, kelime grubu da olabilir (Özkan&Sevinçli, 2017, s.107). *Mehlika Sultana / aşık* (yedi genç), *bin yıldan / uzun* (bir gece) *dinî kurallara / sıkı sıkıya bağlı* (kişi) vb.

• Kısaltma grupları sözdiziminde ad, sıfat ve zarf göreviyle kullanılır (Aktan, 2016, s.71). *Akşam+a / yakın* hava bozdu (zarf), *Gün+ü / birlik* bir ziyaret gerçekleştirdik (Sıfat), *Akl+a / uygun* bir gerekçen var mı (Sıfat)?, *Vatan+ı / müdafaa* her ferdin mukaddes görevidir (Ad), *Kırk yılda / bir* uğrardı (Zarf)., Dinin gereklerinden biri *Allah'a / hamt ve şükürdür* (Ad). vb.

3.7.1. İsnat Öbeği

3.7.1.1. Genel Özellikler

İsnat grubu, iyelikli veya iyeliksiz bir isim unsuru ile başka bir isim unsurunun meydana getirdiği kelime grubudur (Özkan, Toker, & Aşçı, 2016, s.110) [Ad + iyelik eki / Ø] / [Ad] yapısıyla kurulur: *aklı kısa, çenesi düşük, sohbeti tatlı, karnı tok, baş açık, kafa kırık* vb.

Kaynaklarda isnat öbeğinin aşağıdaki özelliklerine dikkat çekilir:

• İsnat öbeğinin iyelik eki bazen düşebilir. *ayak / yalın, baş / açık, göz / kapalı* vb (Özkan&Sevinçli, 2017, s.109).

• Öbeğin ikinci unsuru genellikle sıfat veya sıfat yerine kullanılan bir sözcükten meydana gelir (Özkan, Toker, & Aşçı, 2016, s.112). *eli / açık, gözü / yaşlı, para / peşin* vb.

• Öbeği oluşturan her iki unsur da bir başka sözcük öbeği olabilir. *Kenar uzunluk+ları / birbirine eşit* (üçgen), *dört taraf+ı / denizle çevrili* (kara parçası) vb.

• Sözdiziminde ad, sıfat ve zarf görevinde kullanılır: *El+leri / kelepçeli* bir mahkum getirdiler (sıfat)., Yarışmacı, yarışı *kol+u / kırık* tamamladı (Zarf)., *Yalın / ayak* sokağa çıktı (Zarf), Yok mu içinizde bir *göz+ü / kara?* (Ad), Bir yudum su için bu çeşmeden *bağr+ı / yanıklar* (Ad).

3.7.1.2. Harezmi Türkçesinde İsnat Öbeği

Harezmi Türkçesinde isnat öbeği [Ad+İyelik/Ø] / [Ad] yapısıyla kurulur.

NF 274/16 *ten+i aruq, yüz+i sarıg*, arqa+sı bükürmiş közindin qatarāt ve ‘abārat yaşlar aqar. (Teni zayıf, yüzü sarı, sırtı kamburlaşmış, gözünden gözyaşları akar.)

NF 400/9 *Baş+ı açuq, adaq+ı açuq, saç+ı örpek, yüz+i toğluğ*. (Başı açık, ayağı çıplak, saçları dolaşık, yüzü tozlu.)

HŞ 450 *yüz+i şîrin, söz+i şîrîn* özi hem (Yüzü şirin, sözü şirin, kendisi de.)

KE 75r/18 tişleri gevher teg, tar ağızlıg, *söz+i süçig, öz+i sılıg, kılq+ı tüzün, bel+i yinçge*. (Dişleri inci gibi, dar ağızlı, sözü ipek, özü temiz, huyu düzgün, beli ince.)

SAKT 144a/1 *aql+ı yitiz* bolmağınğa (...aklı eksik olmayınca...)

3.7.1.3. Harezmi Türkçesinde İsnat Öbeğinin Sözdizimindeki Görevleri

İsnat öbeği Harezmi Türkçesinde ad, sıfat ve zarf olarak görev alır.

Ad Görevi

SAKT 440a/9 Bî-çāralıq *köngül+leri katıqlara* Tanrının zıkrindin! (Tanrıyı zikretmeyen gönlü katıqlara yazıklar olsun.)

NF 274/16 *ten+i aruq, yüz+i sarıg*, arqa+sı bükürmiş közindin qatarāt ve ‘abārat yaşlar aqar. (Teni zayıf, yüzü sarı, sırtı kamburlaşmış, gözünden gözyaşları akar.)

Sıfat Görevi

SAKT 337b/9 sögerler pārsa tişilerge, *köngül+leri arıg* tişilerge (İffetli, gönülleri temiz kadınlara söverler.)

HŞ 4369 *Köz+i kök, yüz+i sarıg* zist müdbir / rahmsız *köngli, bağı / taş* kâfir (Gözü mavi, yüzü sarı çirkin, talihsiz; merhametsiz, gönlü bağı taş kâfir)

HŞ 304 Bar irdi bir büzürg ümmid atlıg / uluğ bilge *yüz+i suwluğ uyatlıg* (Büzürg Ümmid adlı, edepli, hâyâlı bir bilge vardı.)

KE 141v/10 *baş+ı tar, yüz+i çıgıt, burn+ı kēñ, köz+i kara* öñinde bir kız oturur (Önünde, başı küçük, yüzü lekeli, burnu büyük, gözü kara bir kız oturur.)

Zarf Görevi

KE 91v/17 men bularnı *köz+i yaşlığ bağr+ı bağlığ* kıoya bilmen. (Ben bunları gözü yaşlı, bağrı yanık bırakamam.)

HŞ 17400 *ağak+Ø bağlığ* ayursen bar uruđđıl / oturma düđmanınđ birle turuđđıl (Ayak bağlı söylersin, git savağ; oturma, düğmanın ile karđılađ.)

HŞ 2255 *ağak+Ø ağsak* niteğ menzilge yitđü (Ayak aksak nasıl menzile yetiğecek?)

3.7.2. Belirtme Öbeği

3.7.2.1 Genel Özellikler

Birinci unsuru belirtme hâli eki taşıyan kısaltma gruplarıdır (Karahan, 2014, s81). Kaynaklarda belirtme hâli öbeği ile ilgili verilen özellikler şunlardır:

- Yapısal olarak diziliği [Ad+Belirtme hâli eki] / [Ad] biçimindedir.
- İsim-fiil veya sıfat-fiil grubunun kısaltmığ şeklidir (Özkan, Toker & Aşçı, 2016, s.115). *Kitabı tenkit* (etmek); *insanı takdir* (etmek), *yapılanı tenkit* (eden) vb.
- Sözdizimi içinde ad ve sıfat göreviyle kullanılır. *yüzü aşkın* kişi (sıfat), *vatanı müdafaa* elzemdir (ad) vb.

3.7.2.2. Harezmi Türkçesinde Belirtme Öbeği

Harezmi Türkçesi eserlerinde sınırlı sayıda örnekte tanıklanmaktadır.

ME 183/8 *këndü özi+n / temāşā* birle mađđul boldı (kendi kendini temaşa ile međđul oldu.)

3.7.3. Yönelme Öbeği

3.7.3.1.Genel Özellikler

Yönelme hâli ekli bir isim unsuru ile yalın hâldeki bir isim unsurunun oluşturduğu kelime öbeğidir (Delice, 2012, s.43).

Kaynaklarda yönelme öbeğinin özellikleri hakkında şu bilgiler mevcuttur:

- Her iki unsuru da başka bir ad öbeği olabilir (Karaağaç, 2012, s.180): *evlilik tekliflerin+e / kesin kez kapalı, evlatların+a / ölesiye bağlı* vb.

• İsim-fiil, sıfat-fiil ve zarf-fiil öbeklerinin kısaltılmış şeklidir (Özkan, Toker, Aşçı 2016, s117). *Doğduğu topraklar+a / bağlı* (olarak) yaşadı (Zarf-Fiil)., *Doğay+a / yabancı* (olan) bir nesil yetişiyor (Sıfat-Fiil)., *Derdin+e deva* (bulmak) için yollara düştü (İsim Fiil).

• Sözdiziminde ad, sıfat ve zarf göreviyle işlev görür: Her şeyi *proje+(y)e uygun* yaptık. (Zarf), Şehre *gecey+e yakın* ulaştık. (Zarf), *Memleketin+e / uzak* bir şehre taşındı. (Sıfat), [*Vatan+a*] / [*aşıklar*], [*milleti sevmey+e mecbur*]durlar.

3.7.3.2. Harezmi Türkçesinde Yönelme Öbeği

Harezmi Türkçesinde yönelme öbeği +KA, +A, ηA ekleri vasıtasıyla kurulur. +A eki birinci ve ikinci şahıs iyelik eklerinden; ηA eki üçün şahıs iyelik ekinden sonra getirilir

KE 123r/18 *Mūsî bî-hūş bolmağın+ğa hikmet* ne erdi? (Musa'nın kendinden geçmesindeki hikmet neydi?)

MM 264 biliñ *til+ge bağlğ* yemîn ü 'atāk / talāk til ayıtısa eşitse kulağ... (Bilin ki dile bağlı yemin, köle azat etme ve boşamayı dil söylese kulak işitse (Topralı, Argunşah, 2008, s.181)...))

3.7.3.3. Harezmi Türkçesinde Yönelme Öbeğinin Sözdizimindeki Görevleri

Harezmi Türkçesinde, sözdiziminde ad, sıfat ve zarf göreviyle kullanılır.

Ad Görevi

HŞ 236 *kitāb nazm kılmak+ka sebep* beyān aytur (Kitap yazma sebebini açıklar.)

HŞ 450 demi *cān+ka sebep* İsa vü Meryem (Meryemoğlu İsa gibi soluğu cana sebeptir.)

Sıfat Görevi

SAKT 122a/4 Ay *tapunmak+ğa seza* Tangrı (Ey tapınmaya layık Tanrı!)

MM 399 *özün+ge müselleme* bu körklüg sıfat (Özüne uygun bu güzel sıfatlar)

Zarf Görevi

HŞ 160v/13 *tağ+ğa yakın* bardılar (Dağa yakın gittiler.)

3.7.4. Bulunma Öbeği

3.7.4.1. Genel Özellikler

Birinci unsur bulunma hâli eki taşıyan kısaltma gruplarıdır (Karahan, 2014, s.82).

Kaynaklarda bulunma öbeğinin özellikleri hakkında şu bilgiler mevcuttur:

- Öbeği oluşturan her iki unsur da başka bir sözcük öbeği olabilir (Özkan, Sevinçli, 2017, s.108): “*Takım elbiseleri üzerinde / civan delikanlılar karşıladı konukları.*” “*On yaşlarında / saçları yana taralı bir oğlancık girdi kapıdan.*” vb.
- Sözdiziminde ad, sıfat ve zarf göreviyle kullanılır (Delice, 2012, s.42). “*Dilinde / bir sevda türküsü tutturmuş gidiyor* (Ad)., “*Sirtında / söküük bir aba*, ayakları yalın içeri girdi (Zarf)., (*Balkonda / asılı çamaşırları topladı* (Sıfat)., vb.

3.7.4.2. Harezmi Türkçesinde Bulunma Öbeği

Harezmi Türkçesinde bulunma öbeği adlara eklenen +da/+de, nadiren +ta/+te ekleri vasıtasıyla kurulur.

MM 224 eger* bolsa dört yüz zakāt *yüz+de / bir* (Eğer dört yüz olursa zekat yüz de birdir.)

HŞ 73 ni bildürgey *sinij iligij+de / nāme / ni* hoş kılğay asıg *baş+da imāme* (Ne senin elindeki mektup bildirecek / Ne başta asılı sarık kendisine fayda sağlayacak.)

HŞ 182 *ilig+de / hatem*ün nakş ursa mumğa (Elinde mührün nakış vursa muma.)

KE 32v/16 *Tag için+de / bir ünür* yolıkdı. (Dağ içinde bir mağara, karşına çıktı.)

3.7.4.3. Harezmi Türkçesinde Bulunma Öbeğinin Sözdizimindeki Görevleri

Harezmi Türkçesinde sözdiziminde ad, sıfat ve zarf göreviyle kullanımı tanıklanmaktadır.

Ad Görevi

MA 166/2 tağı *deli şuretini+de / bir kimërse* da‘va kılsa (...ve deli suretinde bir kişi dava etse...)

KE 20v/9 *adakin+da / na‘leynni* bir yığaç tünde koddı (Ayağındaki ayakkabıyı bir ağaç dibine koydu.)

MM 63 hased kibr ü kîne riya kılsa-sen / öziñni müsülmān kişi bilse-sen / *zahir+de / müsülmān tirig+de / kişi* (Kıskançlık duyar, büyüklenir, kinlenir ve riyakar olur da kendini hâlâ Müslüman sayarsan, sen yaşarken ancak dış görünüşte Müslüman bir insansın (Toparlı, Argunşah, 2008, s.161).)

Sıfat Görevi

KE 238v/14 *kün+de / eki* yarmak beytül-maldın nafakası erdi (Günde iki akçe devlet hazinesinden nafakasıdır.)

Zarf Görevi

NF 346/13 *bir hafta+da / ekki qata* maña ‘arza qılınur (Haftada iki defa bana arz edilir.)

HŞ 417 temâşasız kiçürmez *yıl+da / bir dem* (Seyretmeden yılda bir an geçirmez.)

KE 155v/8-9 Mevlî ‘azze ve celle uçmağdın *her yıl+da / bir* hülle don yiberür. (Mevla Taala yılda bir cennetten elbise gönderir.)

3.7.5. Ayrılma Öbeği

3.7.5.1. Genel Özellikler

Ayrılma hâli eki almış bir ismin başka bir isimle oluşturduğu söz öbeğidir (Demir, 2019, s.44.)

Ayrılma öbeklerinde [Ad + DAn] / [Ad + iyelik eki] biçiminde kurulmuş yapılar dikkat çeker: *öğrencilerden birkaçı, izleyicilerden biri, doktorlardan en tanınmış* vb. Bu yapılarda iyelik ekinin işlevi aitlik bildirmek değil sıfatı zamire dönüştürmektir. Bu nedenle ikinci unsurunda iyelik eki bulunduran bu yapılar “ayrılma öbeği” olarak değerlendirilmelidir. Bkz. 3.2.5. +DAn Ekli Ad Tamlaması Tartışması.

Kaynaklarda ayrılma öbeğinin özellikleri hakkında şu bilgiler mevcuttur:

- Öbeğin her iki unsuru da başka bir sözcük öbeğinden oluşabilir: “*Dünkü ameliyat+tan / daha ciddi* bir operasyona hazırlanıyor.”, “*Otuz yıl+dan / fazla* emek verdi.” vb.
- Ayrılma öbeği sözdizimi içinde ad, sıfat ve zarf göreviyle kullanılır: “*Kıl+dan / ince, nefes+ten / yumuşak* yağın bu yağmur (Zarf), “*On+dan / iyisi* bulunmaz. (Ad)”, “*Ölüm+den / beter* yalnızlıklar yaşadım (Sıfat).”

3.7.5.2. Harezmi Türkçesinde Ayrılma Öbeği

Harezmi Türkçesinde ayrılma öbeği +dIn eki ile kurulur. Ekin birkaç örnekte +tIn ve +dAn biçimi de kullanılmıştır.

SAKT 321b/3 tağı anlarğa *kaşçı*, temürdin < tağı anlarğa *temür+din / kaşçı* (Ve onlara demirden kaşçı...)

KE 235r-235r/1 velikîn ant içmek *közümüz+din / irak* erdi. (Velakin ant içmek gözümüzden iraktı.)

NF 148/12-13 ol münāra üzesinde *yığaç+din ew* bar (O kule üzerinde ağaçtan ev var.)

KE 126r/13-14 *Yehūdā uruğun+din yarım+i* müsülmān boldular. (Yehuda kavminden yarısı müslüman oldu.)

NF 207/1 ...'ilmi birle 'amel *qılğanlar+din bir+i* İmām Mālik erdi. (İlmi ile amel edenlerden biri İmam Malik'ti.)

SAKT 12/36 Taķı kirdi anıñ birle zindānga iki yigit, aydı *ikisin+de bir+i* (Onunla birlikte zindana iki yiğit girdi, ikisinden biri sordu.)

3.7.5.3. Harezmi Türkçesinde Ayrılma Öbeğinin Sözdizimindeki Görevleri

Ayrılma öbeği Harezmi Türkçesinde sözdiziminde ad, sıfat ve zarf göreviyle kullanılmıştır.

Ad Görevi

NF 18/4-5 ol Umm-i Cemilniñ boynında bar *hurma qapın+dan / yip*. (O Umm-i Cemilniñ boynunda hurma kabuğundan pamuk var.)

KE 124r/18 bir *altın+din / kilid* kıldurdu (Altından bir kilit yaptırdı.)

NF 270/2-3 ...cümle tā'at ve *ibādat+din / ağırraq* turur. (... bütün ibadetlerden daha ağırdır.)

NF 227/17 '*azizler+den bir+i* Muhammed İbnü Harb atlıg kimerse aytur. (Saygın kişilerden Muhammed İbnü Harb adlı birisi söylüyor.)

Sıfat Görevi

HŞ 716 *şeker+din / tatlırak* söz tidi... (Şekerden daha tatlı söz dedi.)

KE 21v/12 *kişi öltürmek+din / uluğ* yazuk yoķ (İnsan öldürmekten büyük günah yok.)

HŞ 2855 çiçekler bar bāğında *an+din / edgü* < bāğında andın edgü çiçekler bar (Bahçesinde ondan güzel çiçekler var.)

Zarf Görevi

HŞ 1672 Tilermen *cān+din / artuķraq* ma sini (Candan fazla da seni dilerim.)

KE 40r/2 *Nemrūd+dın / beter* bolur. (Nemruttan beter olur.)

3.7.6. Vasıta Öbeği

3.7.6.1. Genel Özellikler

Vasıta hâli ekli bir isim unsuru ile ondan sonra gelen bir başka isim unsurunun oluşturduğu öbeğdir.

- Her iki unsur da bir başka sözcük öbeği olabilir: “*eski araba parçaları+la / ağzına kadar dolu* depoya girdiler.”, “*Sararmış yapraklar+la / kaplı* yolda yürüdük.” vb.
- Sözdiziminde ad, sıfat ve zarf olarak görev yapar: “*Hastalık+la / mücadelede* bir hayli yol aldık (Ad).”, “*Birbirinden leziz yemekler+le dolu* masada bir araya geldiler (Sıfat).”, “*Çevresiy+le barışık* yaşadı (Zarf).” vb.

3.7.6.2. Harezmi Türkçesinde Vasıta Öbeği

Harezmi Türkçesinde vasıta hâli eki olarak *+n* eki kullanılmaktadır. Bu ek, dönemin sonlarına doğru canlılığını yitirme sürecine girmiş; beraberinde *+la* ekinin ve *birle, bile, birlen* edatlarının kullanım sıklığı artmıştır (Kalsın, 2013, s.65). Çalışmamızda *birle, bile, birlen* edatları ile kurulan yapılar edat öbekleri sınıfında değerlendirilmiştir.

3.7.6.3. Harezmi Türkçesinde Vasıta Öbeğinin Sözdizimindeki Görevleri

Harezmi Türkçesinde vasıta öbeği nadir kullanılan öbek yapılarıdır. Eserlerde tanıklanan yapılar sözdiziminde ad, sıfat ve zarf göreviyle işlev görmüştür.

Ad Görevi

HŞ 2199 niçe *ündeksiz+in / yıl tig* yileyin (Nice sessiz yel gibi koşayım.)

Sıfat Görevi

KE 147r/4 kamuğı *gevher birle / bçeklig* dört kapıgluk taht erdi (Hepsi mücevherle bezeli dört kapılı tahttı.)

Zarf Görevi

HŞ 1337 koyup anlarını *köyl+in / birge* urğay (Onları koyup, gönülle birlikte yapacaksın.)

KE 83r/17 Körk *zekât+n / birge* vacip kolsa körkniñ bayıdın (Güzelin zengininden güzellik zekatını istese vaciptir.)

MA 145/11 Tağı eyesin eki *koşısı+n / birge* alıp keliñ. (Ve sahibi ile iki komşusu ile birlikte alıp gelin.)

3.7.7.Eşitlik Öbeği

3.7.7.1. Genel Özellikler

Eşitlik hâli eki almış bir isim unsuru ile ondan sonra gelen bir isim unsurunun kurduğu öbeğdir. Harezmi Türkçesinde eşitlik eki olarak +çA eki kullanılmıştır.

Bu yapılarda, -çA ekini almış olan isim unsuru, kendinden sonraki isim unsurunu niteleyerek sıfat işleviyle kullanılır.

Türkiye Türkçesinde sözdiziminde zarf, ad ve sıfat göreviyle işlev görür: “Toplanan kalabalık meydana *sayıca / fazla* geldi. (Zarf)”, “Bizden *kıdemce / fazla* memurlar, tecrübelerini bizlerle paylaştılar. (Sıfat)”, “*İnsanca / muamele*, her çocuğun hakkıdır. (Ad)”

3.7.7.2.Harezmi Türkçesinde Eşitlik Öbeği ve Eşitlik Öbeğinin Sözdizimindeki Görevleri

Eşitlik öbeği Harezmi Türkçesinde de [Ad + çA] / [Ad] yapısında kurulmuştur. Harezmi Türkçesi eserlerinde eşitlik öbeği sözdizimi içinde ad göreviyle tanıklanmaktadır.

Ad Görevi

SAKT 578b/6 Kim kim kılsa *zerre endâzasınca / edgülik*, körgen anı. (Ki kim zerre miktarınca iyilik yapsa onun karşılığını görecektir.)

HŞ 2638 âdem oğlu men *itçe / sanım* yok (Adem oğluyum, it gibi sânim yok.)

NF 392/16 ...*sihek qanatınca / hürmeti* bolsa. (...sinek kanadı kadar hürmeti olsa.)

KE 121v/4 yétmiş hicâbdın *orta barmağ endâzesince / tecellî nûrı* köründi (Yetmiş perde arkasından orta parmak ölçüsünde tecelli nuru göründü)

KE 75v/6 Yūsufnı kıymet kıldılar, *öz boyunun ağırınca / kümüş, ağırınca / altun, ağırınca / yıpar, ağırınca / şeker, ağırınca / harir, ağırınca / anber, ağırınca / kafur, ağırınca / edim-i Tâyifi*. (Yusuf'a kıymet biçtiler: ağırlığınca gümüş, altın, misk, şeker, ipek, amber, kafur, Tayif derisi.)

3.7.8 İlgi Öbeği

3.7.8.1. Genel Özellikler

İlgi hâli eki almış bir isim unsuru ile yalın hâldeki bir isim unsurunun meydana getirdiği kelime öbeğidir (Delice, 2012, s.41).

[Ad + İlgi eki] / [Ad + Ø] yapısıyla kurulur: *senin oğlan, Veysellerin Hasan, bizim köy* vb.

Birinci unsur ilgi eki almış bir ad veya zamir olabilir: *benim kız, Ayşelerin ev* vb.

Birinci ve ikinci unsur kendi içinde bir başka sözcük öbeği olabilir: *Hasan Dayı'nın büyük oğlan* vb.

3.7.8.2 İlgi Öbeği Üzerine Tartışmalar

İlgi öbeği üzerine sunulan farklı görüşler neticesinde bu yapı bir ad tamlaması, sıfat tamlaması, ilgi öbeği, iyelik eki düşmüş bir ad tamlaması, adıl tamlaması olarak değerlendirilmiştir.

Bu yapıları, Ergin (2000, s.393), Karaörs (1993, s. 27), Güneş (2003, s.360), Delice (2012, s.41), Özkan-Sevinçli (2017, s.112), Aktan (2016, s.79), Özkan-Toker-Aşçı (2016, s.121) ilgi öbeği kabul eder. Hatipoğlu (1982, s.14) bu öbekleri iyelik eki düşmüş ad tamlaması olarak adlandırır. Bilgegil (1982, s. 123) de bu yapıları isim tamlaması olarak ele alır.

Bu yapılarda tamlayan unsurun zamir veya ad ile kurulması farklı adlandırmaları beraberinde getirmiştir. Hatipoğlu (1982, s. 14-21) *Çolaklar'ın Ali, Kılıcoğlu'nun Fatma* örneklerini isim tamlaması; *benim ev, senin iş* gibi yapıları adıl tamlaması olarak adlandırır.

Bu yapılarda birinci unsurun niteleme işlevi ile kullanıldığını savunan araştırmacılar bu yapıları sıfat takımı, sıfat tamlaması şeklinde adlandırmayı uygun bulmuşlardır. Ediskun (1984, s. 120) “*Belirtisiz isim tamlamalarının belirtileni kimi kez ek almayabilir: Bizim ev, çobanın kulübe, senin Nuri, muhtarın Süleyman... gibi. Bu gibi isim takımlarını, birer sıfat takımı kabul edebiliriz.*” açıklamasını yapar. Karahan (2014, s.49) da sıfat tamlaması başlığı altında “*bizim çocuklar*” örneğini vererek bu gibi yapıları sıfat tamlaması kabul eder .

İlgi öbeğinde birinci unsurun zamir ile kurulduğu yapılarda sahiplik ilgisi mevcuttur: *onların tarla, bizim köy, senin çocuk* vb. Birinci unsurun bir ad ile kurulduğu yapılarda ise sahiplik veya ikinci unsuru belirli kılma ilgisi mevcuttur: *Veli Dayı'nın Hasan, Ahmetlerin gelin* vb. İlgi öbekleri ad tamlamalarının dildeki en az çaba yasası gereği iyelik eki kısaltılmış biçimleridir. Türkçe sahiplik ilgisini aynı biçim içinde birden fazla unsurla işaretleyen bir dil olduğu için bunlardan birisinin eksiltilme hadisesi Türkçede sıkça yaşanır. *senin bahçen / senin bahçe, bizim kızımız / bizim kız, Ahmetlerin köyü /Ahmetlerin köy* vb. Bu yönüyle

İlgi öbeği belirtili ad tamlamasının kısaltılmış biçimidir. Bkz. İlgi Öbeği / Ad Tamlaması / Sıfat Tamlaması Tartışması.

3.7.8.3. Harezmi Türkçesinde İlgi Öbeğinin Özellikleri

Harezmi Türkçesinde bu yapılarda Türkiye Türkçesindeki kullanımlara benzer olarak şahıs zamirlerinden sonra gelen ad iyelik eki almayabilir. **Bkz.** *Ad Tamlaması-İyelik Öbeği Tartışması, İlgi Öbeği-Ad Tamlaması Tartışması*

KE 228v/8 *bizniñ ta'am+Ø+dın* tatsañız bolğay mu? (Bizim yemekten tatsanız olmaz mı?)

NF 416/14 Peygamber 'as **bizim ew+Ø+ke** keldi. (Peygamber A.S. bizim eve geldi)

AKKYB A IV/18 ...bolğay mu tiyü *bizniñ selāmetliq+Ø+nı* ayıtğaç. (...olmaz mı diye bizim selametliğimizi söyleyecek.)

3.7.8.4. Harezmi Türkçesinde İlgi Öbeğinin Sözdizimindeki Görevleri

Evrensel dilbilgisi sözdizim anlayışında cümle içinde ad öbeği, sıfat öbeği, eksiz biçimiyle veya hal ekleri vasıtasıyla zarf öbeği olarak işlev görür.

Ad Görevi

HŞ 4357 *bizniñ / din* birle dini fark ni ol (Bizim dinimiz ile onun dininin farkı nedir?)

NF 190/10 kèçe *sizniñ / ewde* yatsa (Gece sizin evde yatsa...)

MN Ma2/4-5 resül 'aleyhi's-selām bir kiçe *bizniñ / ivde* kōnaq irdi (Resul aleyhisselam bir gece bizim evde konuktu.)

AKKYB K7/48-49 bu mektüb *sizniñ / mübarek hidmetke* erişecek (Bu mektup sizin mübarek hizmetinize erişince (Özyetgin, 1996 s.155).

NF 42/7 ...*siz+iñ çeri+Ø* benim êkki yüz tēwemni almışlar... (Sizin ordunuz benim iki yüz devemi almış.)

AKKYB KA2/22 Tārîh toquz yüz yegirmi toquzda, mübarek *Şafer ayınıñ / on üçüncü kün* irdi. (Tarih, dokuz yüz yirmi dokuzda, mübarek Safer ayının on üçüncü günüydü.)

Sıfat Görevi

KE 15r/3 Kameğ peygamberler Őeriatinde otğa köyürmek kurbānları erdi, *bizniğ / peygamber* Muhammedü'l-MuŐtafāğa teğdi (Bütün peygamber hükümlerinde kurbanları ateŐte yakmak, bizim peygamber Muhammed Mustafa'ya kadardı.)

Zarf Görevi

AKKYB K1/52-53 *mübkārek Şafer ayınığ / yigirmi altıncı kün*, düşenbe kün orda-yı mu'azzam kırk yirde sarayda bitinildi. (Mübarek safer ayının yirmi altıncı günü, pazartesi günü Ordu-yı Muazzamda Kırk Yer'de sarayda yazıldı.)

AKKYB A4/20-21 ...mübārek *berāt ayınığ / beŐ iskide* ordu-yı mu'azzam ezoğlı özen yakasında irdi. (Mübarek Berat ayının beŐ gün öncesinde Ordu-yı Muazzam'da Ezoğlu Özen yakasında idi (Özyetgin, 1996 s.141).)

NF 121/1-2 bu oğlanlarını *siziğ / ĥudmat*qa keltürdüm (Bu oğlanlarını sizin hizmetnize getirdim.)

3.8. Birleşik Fiil Öbeği

Birleşik fiil bir yardımcı fiille bir adın veya bir fiil Őeklinin meydana getirdiği kelime grubudur (Ergin, 2001, s.386). Türkiye Türkçesi gramer çalışmalarında farklılıklar gösterse de birleşik fiillerin başlıca *Ad Unsuru + Yardımcı Fiil* kuruluşunda olan birleşik fiiller, *Fiil Unsuru + Yardımcı Fiil* kuruluşunda olan birleşik fiiller ve deyimleşmiş birleşik fiiller olarak üç farklı yapıda ele alındığı görölmektedir.

3.8.1 Ad Unsuru / Yardımcı Fiil Yapısındaki Birleşik Fiiller

3.8.1.1. Genel Özellikler

Türkiye Türkçesinde *et-, ol-, yap-, eyle-, kıl-, bulun-* yardımcı fiillerinin bir ad unsurundan sonra gelerek oluşturduğu birleşik fiillerdir. Yardımcı fiilin işlevi, sözdiziminde adın fiil gibi iŐletilebilmesine olanak sağlamaktır. Bu nedenle yardımcı fiil bu yapılarda anlamsal değil daha çok işlevsel rolüyle ön plandadır. Bundan dolayı, bu yapıdaki birleşik fiillerin kuruluşları, Türkçenin çekimlik dizimine göre *asıl unsur + yardımcı unsur* biçimindedir.

Ad Unsuru / Yardımcı Fiil kuruluşundaki yapılarda birinci unsur kendi içinde farklı bir öbek olabilir: *anlar gibi ol-, hamd ve sena et- vb.*

Ergin (2001, s.386), Banguoğlu (1990, s.310-316), Gencan (1979, s.321), Bilgegil (2009, s.268), Ediskun (1985, s.243), Karahan (2014, s.73), Korkmaz (2009, s.792), Hatipoğlu (1982, s.45), Karaörs (1993, s.18), Koç (1996, s.343), Güneş (2003, s.229), Bilgin (2002, s.396), Özmen (2013, s.88), Delice (2012, s.25), Karaağaç (2012, s.191), Özkan-Sevinçli (2017, s.68), Özkan-Toker-Aşçı (2016, s.76), Aktan (2016, s.44), Demir (2019, s.40) gibi araştırmacılar *ad unusuru + yardımcı fiil* kuruluşundaki birleşik fiillere eserlerinde yer vermişlerdir. Bu eserlerde, birinci unsur sıfat-fiil eki almış olan birleşik fiillerin (*yapmış bulun-, almış ol-, söylemiş bulun-* vb.) Ad Unsuru + Yardımcı Fiil kuruluşundaki birleşik fiillerle beraber ele alınıp alınmaması hususunda bir ayırım göze çarpmaktadır.

Bazı araştırmacılar birinci unsur sıfat-fiil eki almış olan birleşik fiilleri *Ad Unsuru / Yardımcı Fiil* kuruluşundaki birleşik fiillerle birlikte ele almışlardır: Ergin “*almış ol, alır ol-, alacak ol-, gitmiş ol-, bulunmuş ol-, görülmüş ol-, gezer ol-, ölecek ol-, yapmış bulun-, olmuş bulun-, gitmiş bulun-*” (2001, s.386); Ediskun “*gelmiş olmalı, gidiyor olmalı*” (1985, s.243); Karahan “Akşam onunla *konusacak oldu* sonra vazgeçti., ...*bakar oldu., gelmez oldu.*” vb. (2014, s.73); Koç “Kahrı *çekilmez oldu.*” vb. (1996, s.343); Güneş “*almış ol-, çalışıyor ol-, gelecek ol-, konuşmuş ol-, söyleyecek ol-, türet ol-*” (2003, s.229); Karaörs “...*almış ol-, söylemiş bulun-* vb.” (1993, s.18); Bilgin “*gezmiş olmak, ...soracak oldum., ...görünmez oldu.* vb.” (2002, s.396); Özmen “...*oturmuş bulunuyorum, ...bitirmiş bulunuyordu*” (2013, s.88); Özkan-Sevinçli “Bu anda sınavı *kazanmış bulunuyor.*” (2017, s.68); Karaağaç “*sevmiş bulun*” (2012, s.191); Demir “*gitmiş bulun*” (2019, s.40); Aktan, “Zil vurmaktan parmaklarım *tutmaz oldu.*” (2016, s.44).

Bazı araştırmacılar birinci unsura eklenen eylemsi eklerinin bu fiilleri adlaştırmadığını, eyleme farklı kılınış veya görünüş özellikleri kattığını ifade etmişlerdir. Araştırmacılar bu nedenle bu fiilleri müstakil bir başlık altında incelemeyi daha uygun görmüşlerdir:

Banguoğlu, sıfat-fiil ekli sözcüklere gelen yardımcı fiillerin, oluş ve kılışın zamanı ve tarzıyla ilgili özellik taşıyan birleşikler yarattığını ifade etmiş ve bu birleşik fiilleri *Karmaşık Fiiller* başlığı altında incelemiştir. Sıfat-fiil ekinin eyleme **öncelik** (*Anlamış oldum., Görmüş oluyorsunuz., Bitirmiş olacağız.* vb.); **başlama** (*Gelir oldum., Utanır olmuş., Bakmaz olacak.* vb.); **niyet** (*Oturacak oldular, sonra vazgeçtiler., Verecek olmuştun, almamış., Onlara bırakır oldum, istemediler.* vb.) olmak üzere üç çeşit anlatım özelliği kazandırdığını ifade etmiştir (1990, s.482-486).

Korkmaz *Bir Yanı Sıfat-Fiil Bir Yanı Yardımcı Fiil Olan Birleşik Fiiller* başlığı altında *Öncelik Fiilleri* (-mİş ol-); *Alışkanlık Fiilleri* (-Ir ol-, mAz ol-), *Niyet Fiilleri* (-AcAk ol-, IcI ol-, AsI ol-, -(I)-msAr ol-) alt başlıklarında konuyu ele alır (2007, s.801-811).

Özkan-Toker-Aşçı da bu fiilleri *Bir Yanı Sıfat-Fiil Bir Yanı Yardımcı Fiil Olan Birleşik Fiiller* başlığı altında *karmaşık fiiller* olarak adlandırıp inceler.

Delice bu yapıları fiil öbekleri içinde *Fiil + Zarf-Fiil / Yardımcı Fiil Yapısında* başlığı altında inceler. Delice, asıl fiilin üzerine gelen ekleri kip ekleri olarak adlandırır ve bunların fiilin gerçekte kipini değil kılınışını gösterdiğini ifade eder. Delice, asıl fiile eklenen -miş eki hareketin tamamlanmış olduğunu, -r, -Ar eki hareketin sürekliliğini, -AcAk eki hareketin niyet hâlinde olduğunu, -yor eki, hareketin yakın geçmişte tamamlandığını veya sürekliliğini bildirdiğini belirtir (2012, s.26-27).

Çalışmamızda eylemsi veya kip eki almış bir sözcük üzerine gelen yardımcı fiiller, işlev bakımından *Ad Unsuru + Yardımcı Fiil* yapısındaki birleşik fiillerden farklılık gösterdiği için hususi bir başlık altında ele alınmıştır.

3.8.1.2. Harezmi Türkçesinde Ad Unsuru / Yardımcı Fiil Yapısındaki Birleşik Fiiller

Harezmi Türkçesinde bir ad unsuru üzerine getirilerek kullanılan yardımcı fiiller şunlardır: *bol-*, *kıl-*, *yap-*, *et-*, *eyle-*, *er-/ir-*, *tur-*, *i-*. Bu yardımcı fiiller içerisinde *bol-*, *kıl-*, *yap-*, *et-*, *eyle-* birleşik fiiller kurarken *er-/ir-*, *tur-*, *i-* yardımcı fiilleri birleşik fiil kurma işlevi ile kullanılmaz. *er- / ir-* ve *i-* yardımcı fiilleri adın üzerine geldiği yapılarda bildirme, çekimli fiil üzerine geldiği yapılarda ise eylemin kılınışını bildiren fiiller teşkil eder. *tur-* yardımcı fiili ise yalnızca bildirme teşkilinde kullanılır. *bol-* yardımcı fiili ise birleşik fiil kurma ve bildirme işlevleri görür.

Bu yardımcı fiillerin bildirme işlevi ile kullanıldığı ve fiilin kılınış biçimini bildirdiği yapıların birleşik fiil sayılıp sayılmaması hususunda araştırmacılar arasında farklı görüşler mevcuttur:

Eraslan, *-er*, *tur-* yardımcı fiillerini açıklarken bunların bildirme fonksiyonu ile kullanıldığı yapılardaki işlevini “*birleşik fiil teşkil etmek*” olarak adlandırır ve *Bitigde sawı bu erür* (Briefe Hts 1770) “Mektuptaki sözü budur.”, *Üç türlü erür* (Totenbuch, 613) “Üç türlüdür.”; *Bolar yene alkuğun biligsiz biligtin tururlar* (Bewusstseinslehre, 366, 22-23)

“Bunlar yine hep cehalettendirler (cehaletten meydana gelirler)” örnekleri vermiştir (2012, s.430,438).

Hacıeminoğlu ise *er-*, *ir-* *tur-* yardımcı fiillerinin birleşik fiil kurma işlevinden bahsetmemiş, bunların işlevini bildirme ve çekimli fiillerle de birleşik zamanlı ifadeler yapmak olarak belirtmiştir. (2000, s.177).

Ghazy 2001 yılında sunduğu Harezmi ve Kıpçak Türkçesinde Birleşik Fiiller adlı doktora tezinde “*Yardımcı fiili er-, ir olanlar*” başlığı altında söz konusu yapıları birleşik fiil olarak ele almıştır (2001, s.185).

Demiral ise 2012 Harezmi Türkçesinde Birleşik Fiiller adlı doktora tezinde ad+ yardımcı eylem biçiminde kurulmuş birleşik fiil yapıları içerisinde *er-*, *tur-*, *i-* yardımcı fiillerine yer vermemiş, bunların bildirme işlevi ile kullanıldığı yapıları birleşik fiil olarak ele almamıştır (2012, s.27).

Yardımcı fiiller *feda ol- teslim ol-, yardım et- vb.* örneklerde genellikle kalıcı bir sözcük meydana getirirken, bildirme işlevi ile kullanıldıkları yapılarda addan kalıcı bir eylem yapmak yerine adın varlığından ve niteliğinden haberdar etme işleviyle kullanılır. *Elimdeki bir bardak-tur. Araba uçurumun kenarında+(y)di. Ben çok hasta+(y)ım.* vb. Bu yapılarda eylem değil, adın varlığı ve niteliği ön plandadır. Buradan hareketle, “*Ben çok hasta oldum.*” ile “*Ben çok hastayım.*” cümleleri arasında anlam farkı mevcuttur. Birinde bir süreç içerisinde gelişen bir eylem mevcutken (*hasta olmak*), diğerinde anlık durumunun niteliğinden bahsedilmektedir (*hastayım*); yani “*hasta olmak*”ta bir oluş, “*hastayım*” ifadesinde varlık bilgisi mevcuttur. “*Hasta olmak*” sözcüğü yardımcı fiil ile yeni bir sözlüksel değer kazanırken, “*hastayım*” ifadesi sözdizimlik bir biçimbirim olarak kalır.

Yardımcı fiillerin, fiilin kılınış biçimini bildirdiği yapılarda da yardımcı fiil çekimlik işlevi ile kullanılmaya devam etmiştir. *qılmaz erdi “yapmazdı”, bergey erdim “verecektim”, köymez irmiş “yanmazmış”* yapılarında sırasıyla “*terk edilmiş bir alışkanlık*”, “*gerçekleşmemiş bir niyet*”, “*öğrenilmiş bir kural*” anlamları yapıya yardımcı fiiller vasıtasıyla katılmıştır.

Esasında bu yönüyle birleşik fiil olarak adlandırdığımız yapılar, birer sözlüksel birimdir ve sözdizimin değil sözlükbilimin araştırma alanına ait yapılardır. Bunu destekleyen en temel ölçüt ise birleşik fiillerin Türkçenin sözdizim birimleri gibi yardımcı unsur + asıl

unsur biçiminde değil; çekimlik düzleminde asıl unsur + yardımcı unsur biçiminde kurulmasıdır.

Bildirme veya birleşik zamanlı fiiller kurma işlevi ile kullanılan yardımcı fiillerin kurduğu yapılar ise yardımcı fiil cümlede ek gibi işlev gördüğünden biçim bilgisi içerisinde ele alınmalıdır.

Geleneksel Türk dili grameri sözdizim anlayışı dahilinde, Harezmi Türkçesinde ad unsuru ile birleşerek birleşik fiil kuran yardımcı fiiller aşağıda verilmiştir. Yardımcı fiiller vasıtasıyla kurulan bu birleşik fiiller genellikle yeni bir sözlüksel değer kazanarak kalıcı hâle gelir ve sözlüklerde madde başı olarak yer alır.

3.8.1.2.1. bol-

- “*olmak, ortaya çıkmak, meydana gelmek*” manalarıyla müstakil olarak, yan veya temel cümlenin eylemini teşkil eder, asıl fiil olarak kullanılır. *bol-* fiili, asıl manası ile kullanıldığı bu yapılarda birleşik fiil teşkil etmez. Bu cümlelerde *bol-* fiilinden önce gelen ad unsuru *bol-* fiilinin özne, nesne veya tümlecini oluşturur.

NF 287/9 Yâ Yûsuf sen Mıŝır pâdŝâhı **boldum** t p ataç Ya‘q bnı ađırlamadıŝ (Ya Yusuf, sen Mısır padişahı oldum diye atan Yakup’u ağırlamadın.)

KE 47r/15 Men siziŝ ara bir hükm kılsam **bolgay** mu (Ben sizin aranızda bir hüküm versem olur mu?)

NF 329/7 Haq te‘ l  aydı: Andag **bolsun**, tedi erse... (Hak Teala emretti: Oyle olsun deyince...)

Hş 1514 biziŝ hem **bolmasun** antiğ iŝimiz (Bizim de iŝimiz onun gibi olmasın.)

KE 57r/13-14 Z f lga barın y k n ŝ, yalbaruŝ, **bolgay** kim sizni k t kargay... (Z fal’a gidin, secde edin, yavların, olur ki sizi kurtarır.)

- Kendinden  nceki adla kaynaŝarak o adı fiilleŝtirir. Birleşik fiildeki anlam yükü, ad unsuru üzerindedir; yardımcı fiil, adın fiil gibi iŝletilmesine olanak sağlamak amacıyla yapıda görev alır. Yabancı ve Türkçe adların üzerine gelerek geçişsiz fiiller oluşturur. Birleşik fiildeki ad unsuru, genellikle *bol-* fiilinin bir tür zarfı durumundadır (Eraslan, 2012, s.424).

AKKYB A5/15 Sizniñ ve bizniñ aramızda qarındaşlıq ālātārīki'1 maħabbe *zāħir / boldı* (Sizin ve bizim aramızdaki kardeşlik, muhabbet yoluyla ortaya çıktı.)

HŞ 366 hem öltürsen üş *teslim / boldum* (Öldürsen de işte teslim oldum.)

HŞ 683 uş mundağ *perîşān / boldı* işim (İşte hâlim böyle perişan oldu.)

HŞ 1240 *fedā / bolsun* canıñğa uşbu cānım (İşte bu canım canına feda olsun.)

KE 226v/8 Mekkeli Medînneli arasında erken bu sure *nāzil / boldı* (Mekkeli ve Medineli arasında iken bu sure nazil oldu.)

KE 230v/13-14 hergiz Rūm halkı Fārs üze *gālib / bolmağaylar* (Hiçbir zaman Rum halkı Fars halkı üzerine galip olmayacak.)

KE 233r/4 kāfirlik dinin qodıñ *müsülmān / bolun* tēyür (Kafirlik dinini bırakın Müslüman olun diyor.)

KE 240v/1 'Alîka *ħaber / boldı* erse üç tulum suw ıdtı (Ali'ye haber verilince üç tulum su gönderdi.)

NF 442/6 Eger 'amalıñ *edgü / bolsa*, uçtmaħqa barğaysen; ve eger 'amalıñ *yawuz / bolsa*, tamuğka barğaysen, tēdi. (Eğer amelin iyiyse, cennete gideceksin; eğer amelin kötüyse cehenneme gideceksin dedi.)

NF 443/2 öz ölüğleridin *ğafil / bolğay* erdiler (Kendi ölülerinden habersiz olacaklardı.)

ME 3/3-4 kılu başladı ol işni *bay / boldı* er (Yapmaya başladı o işi, kişi zengin oldu.)

NF 9/1 Kāşki men *yiğit / bolsa* erdim. (Keşke ben yiğit olsaydım.)

3.8.1.2.2. kıl-

Sözlük anlamı olarak “*kılmak, yapmak, etmek*” manalarındadır. Bu fiil, isimlerle birlikte kullanılarak çeşitli geçişli fiiller yapmaktadır (Hacıeminoğlu, 2016, s308). Cümlede asıl fiil, ad unsuru ile kurduğı yapılarda da yardımcı fiil işleviyle kullanılır.

• Harezmi Türkçesinde asıl fiil olarak kullanıldığı yapılara şunlar örnek olarak verilebilir:

HŞ 1023 niteğ kim sen tiseñ andağ *kılayım* (Sen nasıl istersen öyle yapayım.)

KE 153r/10-11 meniñ munça telim ni‘metim bar erken kaçtılık maña ne *kılgay* (Benim bu kadar çok nimetim varken kıtlık bana ne yapacak?)

KE 148r/12 Andağuk *kıtlurlar* (Öyle yaparlar.)

• *yapmak* ifade eden *kıl-* fiili isim soylu kelime ve kelime gruplarıyla geçişli birleşik fiil teşkil eder (Eraslan, 2012, s.435). Temel veya yan cümlelerin eylemini oluşturur.

KE 9r/2 Cümle feriştelere *secde / kıldılar* (Bütün melekler secde ettiler.)

KE 10r/7 Teñri ‘azze ve celle ezelde *hüküm / kılmış* erdi. (Tanrı Azze ve Celle ezelde hüküm vermişti.)

KE 11r/3 Kaçan meni *defn / kıldılar* erse münkîr ü nekîr ‘aleyhime’s selâm keldiler. (Beni defnettiklerinde Munker ve Nekir Aleyhissesalam geldiler.)

KE 15r/13 Kim *yazuk / kılsa* anı urğu tedi (Kim günah işlerse ona vurmali, dedi.)

HŞ 167 *haram kıl* bu miskîne nâr u saçar (Cehennem ateşini bu miskine haram kıl.)

HŞ 362 *uluğluk / kıl* kiçiklerni bağışla (Büyüklik göster, küçükleri bağışla.)

HŞ 631 dimağı *şabr / kılmakdın* hem irikti (Aklı sabretmekten de usandı.)

HŞ 895 iki erkligge *kulluk / kılsa* bolmaz (Ayrı iki malike kulluk etse olmaz.)

MN 29 *tefekkür / kılp* bak bu öz öziğe (Tefekkür edip bak kendi özüne.)

MN 48 bukün *tevbe / kılgıl* (Bugün tövbe et.)

NF 1/13-14 Peyğambar ‘as’qa bérilgen envârdın zerresi zahir bolsa erdi halâyıqqa, heç kimerse anı *tahammül / kılu* bilmegey erdi. (Peygamber as.’a verilmiş nurun zerresi yaratılmışlara verilseydi, hiç kimse ona tahammül edemeyecekti.)

NF 2/4-5 ‘Ömer oğlu ‘Abdullâh razhu *rivāyat / kıtur*. (Ömer oğlu Abdullah Raz.rivayet eder.)

3.8.1.2.3. yap-

Sözdiziminde asıl fiil olarak veya yardımcı fiil işlevi ile kullanılır. İsimlerle kullanılarak geçişli fiiller yapar (Hacıeminoğlu, 2016 s. 308).

- Asıl fiil olarak kullanıldığı yapılara şunlar örnek olarak verilebilir:

KE 149r/21 tepesin temür birle **yaptı**. (Çatısını demirle yaptı.)

KE 40v/20 tegresiñe edimdin tam **yapdılar** (Çevresine bağlanmış deriden duvar yaptılar.)

HŞ 194 niteg kim yildin uş hiç ton **yapulmaz**... (İşte, nasıl ki yelden hiç elbise yapılmaz...)

- *yap-* yardımcı fiili, Harezmi Türkçesinde, ad unsuru + yardımcı fiil yapısında sınırlı sayıda örnekte kullanılmıştır.

KE 235r/15 bu kışşalarda sözlegenler üç türlüg erdiler, biri kâzifler ya'ni **yalğan** / **yapğanlar**... (Bu kıssalarda bahsi geçenler üç türüdür: biri kâzifler yani yalan söyleyenler.)

ME 193/3 yazuk yükledi, **yazuk** / **yapdı** aña (Ona günah yükledi, onu suçladı.)

3.8.1.2.4. **et-/et- / it- / ét-**

Sözlük anlamı ile “*yapmak, etmek*” manasındadır. Harezmi Türkçesinde asıl ve yardımcı fiil olarak kullanılmıştır. Yardımcı fiil olarak kullanımı oldukça yaygındır. Ad unsurlarıyla birleşerek geçişli ve geçişsiz fiiller teşkil eder.

- Asıl fiil olarak kullanıldığı yapılara şunlar örnek olarak verilebilir:

HŞ 4500 felek kör kim bu kez ni zişt iş **itti** (Gör ki felek bu kez ne çirkin iş yaptı.)

KE 224v/1 yipge tüzüp boynuña moncuğ **etti** (İpe dizip boynuna kolye yaptı.)

KE 216v/1-2 sevābı artuğrak bolsun tēp mescidni yırağrak **ettük** (Sevabı bolca olsun diye mescidi uzak yaptık.)

- Harezmi Türkçesinde ad unsuru üzerine gelerek yardımcı fiil olarak kullanıldığı yapılara şunlar örnek olarak verilebilir.

KE 35v/7 suwumuz yok **aş** / **etmekge** tēdi (Yemek yapmaya suyumuz yok dedi.)

HŞ 1021 eger **lutf** / **itse** şāh şahrāka çıksa (Lütfetse şah sahraya çıksa.)

HŞ 1649 kim arslan birle qorğmadın yürise / eger **nāz** / **itse** men maqşūdum uşbu (Aslan ile korkmadan yürüse / eğer naz etsem isteğim işte bu.)

HŞ 690 maña **nağş** / **itmek** öğretti ol üstād (Bana o üstat nakış yapmasını öğretti.)

HŞ 3020 öküş **özr** / **itti** aydı iy dildār (Çok özür diledi, söyledi ey sevgili...)

ME 86/2 ur'ān kelime-lerini, atıg okıdı takı hūrūfını *dūrüst / etti* (Kuran kelimelerini dikkatlice okudu, harflerini düzeltti.)

ME 125/5 mālī birle *edgūlūk etti* aa (Malı ile iyilik yaptı ona.)

ME 1/4 yūz ağız *egri / etgen* ig-lū boldı er ((Acı içinde kıvrandırıp) yüzü ağız eğrilten hastalığa yakalandı kişi.)

ME 185/2 *ülüş / ettiler* anı (Onu pay ettiler.)

HŞ 3474 sözüñ tig *esrük / itme* sen özüñni (Sözün gibi sarhoş etme sen kendini.)

HŞ 1993 bu hasret birle bir yıl *şahlık / itti* (Bu hasretle bir yıl şahlık yaptı.)

3.8.1.2.5. eyle-

Günümüz Türkiye Türkçesine göre Harezmi Türkçesinde kullanım sıklığı çok azdır. “onarmak, bakmak, çalışmak” manalarıyla asıl fiil olarak; Kısasü'l Enbiya ve Altın Ordu, Kırım ve Kazan sahasına ait yarlık ve bitiklerde sınırlı sayıda örnekte de yardımcı fiil olarak kullanılmıştır. Ad unsuru ile birleşerek geçişli ve geçişsiz fiiller yapar.

- Asıl fiil olarak kullanıldığı cümlelere şunlar örnek olarak verilebilir.

ME 64/1 *eyledi* er eylek-siz yerni, 'imāret kıldı er harāp yerni (Kişi, harap yeri onardı; kişi harap yeri onardı.)

ME 217/6 oarası boldı tam, *eylemek* istedi tam (Onarılacak oldu bina, binayı onarmak istedi.)

AKKYB K7/45 İl yarağın *eylemez* (Ülke menfaatine çalışmaz.)

- Harezmi Türkçesinde yardımcı fiil olarak kullanımı, Kısasü'l Enbiya ve Altın Ordu, Kırım ve Kazan sahasına ait yarlık ve bitiklerde sınırlı sayıda örnekte tanıklanmaktadır.

KE 235r/17 İştittiniz erse mü'minler *gūmān / eylemiş* teğ nelük aymadınız (İştittiğinizde müminler şüphe etmiş gibi neden sormadınız?)

AKKYB K7/18-19 mübārek sem'inize eyle düşürmüşler ki eminek *muḥālefet / eyledi* diyü (Mübarek kulağınıza öyle düşürmüşler ki (ulaştırmışlar ki) Eminek muhalefet etti diye (Özyetgin, 1996, s.153).)

AKKYB K7/40-41 Ol sebebdin sizniñ mübarek sem'ıñize düşürmek için *beyan / eyledük* (O sebepten, sizin mübarek kulağınıza düşürmek için (ulaştırmak için) açıkladık (Özyetin, 1996, s.155).)

AKKYB K7/46 Meñli Girey'ge eyü *naşihatlar / eyleñiz* (Mengli Girey'e iyi nasihatler ediniz.)

AKKYB K7/47 il yarağın eyü *teftiş / eylegil* (Memleket yararına iyi teftiş et.)

AKKYB 6/13-14 hünkār hazretleri Kara Boğdan 'aleyhi'lla'ne üzerine gāzāya *kaşd / eyledi* (Hünkar Hazretleri Kara Boğdan (lanet olsun üzerine) üzerine gazaya kast eyledi.)

3.8.1.3. Harezmi Türkçesinde Ad Unsuru / Yardımcı Fiil Yapısındaki Birleşik Fiillerin Sözdizimindeki Görevleri

Ad Görevi

İsim fiil ekli biçimleriyle cümle içinde ad göreviyle kullanılabilir. İsim-fiil ekli yan cümlelerin ise eylemini oluşturur.

HŞ 631 dimağı [*şabr kıl*mağdın] hem irikti (Aklı sabretmekten de usandı.)

KE 235r/15 bu kıssalarda sözlegenler üç türlüğ erdiler, biri kâzifler ya'ni [*yalğan yapğanlar*]... (Bu kıssalarda bahsi geçenler üç türlüdür: biri kâzifler yani yalan söyleyenler.)

KE 35v/7 suwumuz yoq [*aş etmekge*] tedi (Yemek yapmaya suyumuz yok dedi.)

HŞ 690 maña [*naqş itmek*] öğretti ol üstād (Bana o üstat nakış yapmasını öğretti.)

Sıfat Görevi

Sıfat-fiil ekleri vasıtasıyla sözdiziminde sıfat göreviyle kullanılır. Sıfat-fiil ekli yan cümlelerin ise eylemini oluşturur.

KE 39v/20 'Arablar aymışlar: [[*adl kılğan*] kâfir] birle mülk bāki qalır, [[*zulm kılğan*] mü'min] birle mülk bāki qalmas (Araplar söylemişler: Adil olan kafir ile mülk baki kalır, zulüm eden mümin ile mülk baki kalmaz.)

KE 144v/4 Süleyman [[*kāfir bolmuş*] el] içinde çav boldı. (Süleyman kafir olan halk içinde şöhret kazandı.)

Zarf Görevi

Zarf-fiil ekleri vasıtasıyla sözdiziminde asıl cümlenin zarfını, yan cümlenin ise eylem öbeğini oluşturur.

MN 29 [*tefekür kılp*] bak bu öz öziğe (Tefekkür edip bak kendi özüne.)

KE 14v/12 Aydı: men Hızr-men, Muhammedniñ cenâzesinga [*namaz kılgalı*] keldim tedi. (Söyledi: Ben Hızır'ım. Muhammed'in cenazesine namaz kılmak için geldim, dedi.)

Eylem Görevi

Asıl ve yan cümlenin eylemini oluşturur.

KE 30v/4-5 Cebrâ' il İdi yarlığı birle [[yélge *erklig bolğan*] ferişte]ge aydı. (Cebrail, Allah'ın emri ile rüzgârı yöneten ferişteye aydı.)

AKKYB K7/18-19 mübârek sem'inize eyle düşürmüşler ki eminek [*muñalefet eyledi*] diyü (Mübârek kulağınıza öyle düşürmüşler ki (ulaştırmışlar ki) Eminek muhalefet etti diye (Özyetgin, 1996, s.153).)

AKKYB K7/46 Menli Girey'ge eyü [*naşihatlar eyleñiz*] (Mengli Girey'e iyi nasihatler ediniz.)

ME 193/3 yazuk yükledi, [*yazuk yapıdı*] aña (Ona günah yükledi, onu suçladı.)

MN 48 bukün [*tevbe kılgıl*] (Bugün tövbe et.)

3.8.2. Ad Unsuru / Asıl Fiil ile Yapısındaki Birleşik Fiiller

3.8.2.1. Genel Özellikler

Çekimli veya çekimsiz bir isim ve yardımcı fiil gibi kullanılan asıl fiille meydana getirilen fiil öbekleridir (Delice, 2012, s.27). Bu tür öbeklenmelerde iki unsur arasında anlamca kaynaşma ve deyimleşme mevcuttur. Bu yapılarda ikinci unsur, bildirme işlevindeki veya Ad / Yardımcı fiil ile kurulan birleşik fiillerdeki gibi anlam boşalmasına uğramamış, birleşik fiile gerçek veya mecaz anlamıyla bir mana katmıştır. *kalbi kırıl-, canına yet-, hasret kal-, boyun eğmek- vb.*

Araştırmacılar arasında anlamca kaynaşma ve deyimleşme ile kurulan bu yapıların birleşik fiiller içinde ele alınıp alınmaması hususunda farkı tutumlar mevcuttur. Gencan (1979, s.359) *Alamca Kaynaşmış Birleşik Eylemler*, Ediskun (1985, s.246), Bilgegil (2009,

s.270) *Kaynaşma Yoluyla Teşkil Edilen Bileşik Fiiller*, Karahan (2014, s.75) *Diğer Fiillerle Kurulan Birleşik Fiiller*, Güneş (2003, s.229) *Deyim Şeklindeki Birleşik Fiiller*, Koç (1996, s.352) *Yardımcı Eylem gibi Kullanılan Eylemler*, Bilgin (2002, s.416) *Anlamca Kaynaşmış Birleşik Eylemler*, Aktan (2016, s.46) *İsim ile Fiil Birleşmesinden Oluşan (Deyimleşmiş) Birleşik Fiiller*, Özkan-Toker-Aşçı (2016, s.82) *Bir yanı İsim bir Yanı Esas Fiil Olan Birleşik Fiiller*, Demir (2019, s.40) *Anlamca Kaynaşmış Birleşik Fiiller* başlıkları ile bu yapılarla eserlerinde birleşik fiiller arasında yer verirler. Ergin (2001), Hengirmen (2003, Karaörs (1993), Karaağaç (2012) ve Özmen ise bu yapıları birleşik fiiller arasında ele almazlar. Özmen, bunun gerekçesini

“Deyimlerle birleşik fiilleri birbirine karıştırmamak gerekir. Deyimi oluşturan ögeler, dilin değişik kurallarıyla bir araya gelmiş ve kelimelerin teker teker anlamları dışında ve üstünde yeni bir anlam kazanmıştır. Deyimlerle kurulan fiiller, birleşik fiillerde olduğu gibi, kendisinden önce gelen isim unsurunu fiilleştirmek için değil, bizatihi deyim oluşturmak için gelir. Deyimlerdeki fiillerle, yardımcı fiiller arasındaki bir fark da, birleşime, deyimlerdeki fiillerin anlamlarıyla, yardımcı fiillerin ise, işlevleriyle katılmasıdır. ... Yardımcı fiillerin kullanımı, kıyasidir. Bir yardımcı fiil, değişik isim unsurundan sonra gelerek birleşik fiil oluşturabilir. Oysa, deyimlerdeki fiillerin kullanımı birlikte kullanıldığı isim unsuru ile sınırlıdır.”

şeklinde ifade eder (Özmen, 2013, s.89).

3.8.2.2. Harezmi Türkçesinde Ad Unsuru / Asıl Fiil Yapısındaki Birleşik Fiiller

Harezmi Türkçesinde, Demiral'ın tespit ettiği deyim özelliği kazanarak kalıplaşan birleşik fiillerin teşkilinde kullanılan fiiller şunlardır:

aç- (ağız aç- “ifrar etmek”), **açıl-** (könlü açıl- “ferahlamak”), **adır-** (sütdin adır- “sütten kesmek”), **ag-** (meñi ag- “benzi atmak”), **agırla-** (konuk agırla- “konuk ağırlamak”), **agrı-** (köñli agrı- “kalbi kırılmak”), **al-** (asıg al- “faydalanmak”), **aldur-** (köz aldur- “kör olmak”), **alış-** (boyun alış- kucaklamak”), **as-** (darga as- “idam etmek”), **at-** (kaş at- “kaş göz yapmak”), **ay-** / **ayt-** (cevap ay- “cevap vermek”), **az-** / **azdur-** (yoldın az- “yoldan çıkmak”), **bagla-** (köñgül bagla- “gönül bağlamak”), **bak-** (hor köz birle bak- “hor gözle bakmak”), **bar-** (dünyadın bar “vefat etmek”), **bas-** (uyku bas- “uyku basmak”), **basıl-** (övkese basıl- “öfkese dinmek”), **başla-** (yol başla- “yol açmak”), **ber-** (eman ber- “güvence vermek”), **bil-** (habar bil- “öğrenmek”), **bul-** (halavat bul- “lezzet almak”), **bulaş-** (masiyatka bulaş- “günaha bulaşmak”), **buyur-** (edgüülükke buyur- “iyiliği tavsiye etmek”), **buz-** / **boz-** (ahdni buz- “anlaşmayı bozmak”), **çal-** (yerge çal- “yere çalmak”), **çat-** (yalgan çat- “yalan uydurmak”), **çevür-** (yüz çevür- “ilgilenmemek”), **çık-** / **çıkma-** (canı çık- “ölmek”), **çıkır-** (eligidin çıkar- “satmak, kaybetmek”), **eg-** (boyn eg- “itaat etmek”), **elet-** (habar elet “haber vermek”), **evür-** / **öbür-** (yüz evür- “yüz çevirmek, terk etmek”), **id-** / **ıy-** (habar id- “haber göndermek”), **iç-** (ant iç- “yemin etmek”), **iste-** (tedarük iste- “çare aramak”), **kal-** / **kalma-** (aciz kal- “aciz kalmak”), **kaldır-** (baş kaldır- “isyan etmek”), **karış-** (ussı karış “kafası karışmak”), **kat-** / **katma-** (ortak kat- “şirk koşmak”), **kavuştur-** (kol kavuştur- “el pençe divan durmak”), **kaytar-** (cevap kaytar- “karşılık vermek”), **keç-** (candın keç- “canını fada edebilmek”), **keçür-** (evkat keçür- “geçinmek”), **ked-** / **key-** (silah ked- “silah kuşanmak”), **kel-** (açığı kel- “öfkelenmek”), **keltür-** / **keldür-** (gusl keltür- “gusletmek”), **kemiş-** (emgekke kemiş- “sıkıntıya sokmak”), **kes-** (köñül kes- ümidini kesmek”), **ket-** (akıl ket- “bayılmak”), **kir-** / **kirme-** (kerdege kir- “gerdege

girmek”), **kol-** (*destur kol-* “izin istemek”), **kopar-** (*feryad kopar-* “feryad etmek”), **koş-** (*ortak koş-* “şirk koşmak”), **koy-** / **kod-** (*hali kos-* “yalnız bırakmak”), **koyın-** (*suv koyın-* “yikanmak”), **köç-** (*dünyadın köç-* “ölmek”), **kör-** (*artuk kör-* “üstün görmek”), **kötür-** / **köter-** (*baş kötür-* “baş kaldırmak”), **okı-** (*ezan okı-* “ezan okumak”), **oltur-** (*halvat oltur-* “yalnız kalmak”), **öç-** (*açığı öç-* “öfkesi dinmek”), **ös-** (*köñli ös-* “neşelenmek”), **öte-** (*namaz öte-* “namaz kılmak”), **sal-** (*ağ sal-* “deniz ağ atmak”), **sar-** (*kefen sar-* “kefenlemek”), **sın-** (*köñli sın-* “üzülmek”), **sındır-** (*ahd sındır-* “sözünü tutmamak”), **siğür-** (*öfkessin siğür-* “öfkesini yenmek”), **sözle-** (*yalgan sözle-* “yalan söylemek”), **sun-** (*boyun sun-* “itaat etmek”), **sü-** (*boyun sü-* “itaat etmek”), **sür-** (*boy sür-* “itaat etmek”), **talaş-** (*söz talaş-* “tartışmak”), **tap-** (*bahane tap-* “mazaret uydurmak”), **tart-** (*emgek tart-* “sıkıntı, zahmet çekmek”), **tatma-** (*taam tatma-* “aç olmak”), **teg-** (*boyga teg-* “büyümek, evlenecek çağa gelmek”), **tegür-** (*küç tegür-* “zulmetmek”), **tepret-** (*dudak tepret-* “konuşmak”), **tun-** (*köñli tun-* “içi rahat etmek”), **tile-** (*afv tile-* “af dilemek”), **tök-** (*aş tök-* “ziyafet vermek”), **tur-** (*ıрак tur-* “uzak durmak”), **tut-** (*âdet tut-* “âdet edinmek”), **tutul-** (*tili tutul-* “dili tutulmak”), **tutun-** (*orun tutunmak* “yer edinmek”), **tutuş-** (*el tutuş-* “tokalaşmak”), **tüken-** (*takati tüken-* “takati kalmamak”), **tüş-** (*adakinga түş-* “ayağına kapanmak”), **tüşür-** (*oglan түşür-* “çocuk düşürmek”), **tüt-** (*bağrı tüt-* “bağrı yanmak”), **tüz-** (*mekr tüz-* “hile yapmak”), **ul-** (*bağrı ul-* “çiğeri yanmak, çok üzülmek”), **ur-** (*bukagu ur-* “zincirlemek”), **yak-** (*köñlinge yak-* “gönlgüne yatmak, mutmain olmak”), **yarlıka-** (*cevap yarlıka-* “cevap vermek”), **ye-** (*dirig ye-* “kaygılanmak”), **yet-** (*boyga yet-* “büyümek”), **yüri-** (*çerigde yüri* “savaşa girmek”), **yun-** (*başlıkın yun-* “gusletmek”), **yum-** (*köz yum-* “affetmek, görmezlikten gelmek), **yut-** (*öfkessin yut-* “sinirlerine hakim olmak”) (Demiral, 2012, s325-450).

Dağıstanlıoğlu, bunlara ilaveten *kit-*, *bağla-*, *keçür-*, *turuk-* fiillerinin de bir ad unsuru ile bir asıl fiilden oluşan birleşik fiiller kurduğunu ifade eder (2009, s.211-220).

KE 48v/1 İbrâhim *ant* / *içti*. (İbrahim ant içti.)

ME 210 *hör* / *kördi* anı (Onu hor gördü.)

NF 169/3 anlarını *düşman* / *tutsañız* mēni *düşman* / *tutmuş* bolğaysız. (Onları düşman sayarsanız beni düşman saymış olursunuz.)

KE 34v/7 Hüd kavmi *imān keltürmediler*. (Hud kavmi imana gelmedi.)

SAKT 143b/4 *ortak* / *koşmang* anga nirseni (Ona hiçbir şeyi ortak koşmayın.)

NF 9/5 Varqa `bnü Nevfel taqı *dünyādın* / *köçti*. (Varaka ibnü Nevfel de dünyadan göçtü.)

NF 273/16 Haq te`ālāniñ fermāniñga *boyun* / *sun*mağan qullardın bolur. (Hak Tealanın fermanına boyun eğmeyen kullardan olur.)

NF 361/11 Zeihā heç *çāra* / *tapmadı*. (Zeliha hiç çare bulmadı.)

HŞ 1631 Niçe `özr aytu *söz* / *tüzgeysen* āhır (Sonra özür dileyen nice söz söyleyeceksin.)

KE 92r/8-9 ...ayağıñga *zencir* / *urup* eşekge müdürüp zindāñga eltiler (...ayağına zincir vurup eşeğe bindirip zindana götürdüler.)

3.8.2.3. Harezmi Türkçesinde Ad Unsuru / Asıl Fiil Yapısındaki Birleşik Fiillerin Sözdizimindeki Görevleri

Ad Görevi

Eylemsi ekli biçimleriyle cümle içinde ad göreviyle kullanılabilir.

KE 59v/6 on kün boldı [*ruze açmışım*] yok (On gün oldu oruç açmışlığım yok.)

KE 56r/21 Sual kıldılar: [*can bermek*] katıglıkı neteg turur? (Soru sordular: Can vermenin zorluğu nedir?)

ME 214/1 Küymek tiledi andın, [*zaman bermek*] tiledi andın. (Ondan beklemesini istedi, ondan zaman vermesini istedi.)

NF 381/2 Ey ümmetim korkuñ [*yalgan söylemekdin*]. (Ey ümmetim, yalan söylemekten korkun.)

Sıfat Görevi

KE 16r/9 [[*Tirig kalgan*] qarğa] tumsıķı birle yerni kazdı (Diri kalan karga gagası ile yeri kazdı.)

Zarf Görevi

NF 100/14 Men sizni [*selam bermişde*] mescide kördüm. (Ben sizi selam verdiğimde mescitte gördüm.)

Eylem Görevi

Asıl ve yan cümlede eylem göreviyle kullanılır.

NF 205/14 [*Haq Tealanıñ kudratına bakıp itibar almak*] halallık birle bolsa fayida kılğay haramluk birle bolsa ne fayida kılğay tedi. (Hak Tealanın kudretine bakarak itibar kazanmak, helallik ile olsa faydalıdır, haram ile olsa ne fayda edecek dedi.)

NF 319/7 Secdeke bardım takı [*secde içinde tesbih aytı*] uykuga bardım. (Secdeye gittim de secde içinde tesbih çekerek uykuya daldım.)

KE 64r/3 Teñri düşmanları üze [*zafer tapğay*]. (Tanrı düşmanları üzerine zafer kazandırır.)

ME 110/8 Danıştı anıñ birle, [*destur tiledi*]. (Onunla danıştı, izin istedi.)

KE 192v/4 Sen [*rıza berdiñ mü*]? Berdim, tedi. (Sen rıza verdin mi? Verdim, dedi.)

NF 39/12 Hâlid ibnül Velid ol vaktta [*iman keldürmemiş erdi*]. (Hâlid ibnül Velid henüz imana gelmemişti.)

NF 160/2 Ol çanakka [*dua okdı*] takı ol suvnu Fatıma üzesinge saçtı. (O çanağa dua okudu da o suyu Fatıma'nın üzerine serpti.)

KE 106v/2 Andın soñ Yakub yalavaç Kenandın köçdi barca tabileri birle Mısrga [*yüz koydılar*] (Ondan sonra Yakup Peygamber Kenan'dan göç etti, bütün tebeası ile Mısır'a yola çıktılar.)

Anlamca kaynaşmış birleşik fiiller üzerine eylemsi eklerini alarak başka bir birleşik fiilin birinci unsuru olabilir.

NF 188/17 Bu ulug ulemalar tefekkür kıldılar heç [[*cevab berü*] bilmediler]. (Bu büyük ulemalar tefekkür ettiler, hiç cevap veremediler.)

Anlamca kaynaşmış birleşik fiillerde birinci unsur ile ikinci unsur arasına edat girebilir.

NF 216/13 Munlarınñ sizlerke takı faydası tegmez [*ziyanı takı tegmez*]. (Bunlar size bir fayda veya zarar da veremez.)

KE 195v/9 Ömer anı işitip ahdni buzgalı ragbet kıldı, şeytan vesvese kıldı: munça altun munça tevedin [*mahrum mu kalursen*]? (Ömer onu duyup ahdini bozmak istedi, şeytan vesvese verdi: Bunca altın, bunca deveden mahrum mu kalacaksın?)

3.8.3. Eylemsi / Yardımcı Fiil Yapısındaki Birleşik Fiiller

Fiil soylu en az iki sözcük ile kurulur. Birinci unsur eylemsi veya kip eki almış bir sözcük veya sözcük grubu, ikinci unsur ise birleşik fiile çeşitli anlam incelikleri katan bir yardımcı fiildir.

3.8.3.1. Fiil + Sıfat-Fiil Eki / Yardımcı Fiil Yapısındaki Birleşik Fiiller

3.8.3.1.1. Genel Özellikler

Türkiye Türkçesinde birinci unsuru sıfat-fiil eki veya kip eki almış olan birleşik fiiller *ol-* ve *bulun-* yardımcı eylemleri ile kurulur. *gel-mez ol-*, *döv-ecek ol-*, *bit-miş bulun-*, *anla-mış bulun-* vb. Bu yapıdaki fiilleri Deny (2009, s.437) *katmerli fiiller*, Gencan (1979, s.325), Banguoğlu (1990, s.482), Korkmaz (2009, s.801) *karmaşık fiiller* olarak adlandırır.

Korkmaz, *-Ir ol-*, *-mAz ol-* yapısının bir oluşun geçmişte, şimdiki zamanda veya gelecekte alışkanlık hâlinde süreceğini; *-Acak ol*, *-IcI ol-*, *-AsI ol-*, *-(I)msAr ol-* yapılarının oluş ve kılışın teşebbüs ve niyet hâlinde olduğunu; *-mIş ol-* yapısının içinde bulunduğu zamandan daha önce gerçekleşmiş olan bir oluşu; gösterdiğini belirtir (2009, s.801-807).

Delice de *olmak* yardımcı fiilinin kurduğu fiil öbeklerinde *-miş* ekinin hareketin tamamlanmış olduğunu; *-r* ve *-Ar* geniş zaman ekinin hareketin sürekliliğini, *-AcAk* ekinin hareketin niyet hâlinde olduğunu, *-yor* ekinin hareketin yakın geçmişte tamamlandığını veya sürekliliğini birleştirdiğini ifade eder (2012, s.27).”

3.8.3.1.2. Harezmi Türkçesinde Fiil + Sıfat-Fiil Eki / Yardımcı Fiil Yapısındaki Birleşik Fiiller

Harezmi Türkçesinde *bol-* ve *kıl-* yardımcı fiilleri, sıfat-fiil ekeri üzerine gelerek birleşik fiil teşkil eder. *kıl-* yardımcı fiili *-Ar* ve *-mAs / -mAz*, *-gAn*; *bol-* yardımcı fiili ise *-mIş*, *-mAs / -mAz*, *-Ar / -Ur*, *-AsI*, *-gU*, *-GUÇI*, *-gAN*, *-(X)gII / -(X)glU*, *-dUk / -dlk* sıfat-fiil eki almış olan fiilimsiler ile kullanılır. Demiral, Harezmi Türkçesinde sıfat-fiil eki almış olan bir eylemsi ile kurulan birleşik fiillerin *kesinlik* (*-miş bol-*, *-mAs / -mAz bol-*, *-Ar / -Ur bol-*), *hareketin başlamasını* (*-Ar / -Ur bol*, *-Ar kıl-*), *hareketin bitmesini* (*-mAs / -mAz bol-*, *-mAs / -mAz kıl-*) *gayret*, *çaba* (*-Ar / -Ur bol-*, *-mAs / -mAz bol-*), *niyet* (*-Ar / -Ur bol-*), *varsayım* (*-miş bol-*) bildirme işlevleri ile kullanıldığını tespit etmiştir (2012, s.456-463).

3.8.3.1.2.1. -mIş bol-

-miş eki eyleme bitmişlik kılıfı ilgisiz katar. *-miş bol-* yapıları eylemler mana olarak genellikle kesinlik veya varsayım ifade eder.

KE 193r/5-6 eger meniñ tıp harc kılsam *minnet kılmış / bolğay* men (Eğer (o mal) benim diye harcasam minnet etmiş olacağım.)

NF 85/15 qayu birinizke benim tilimdin yā taqı  lgimdin * z r tegmiş / bolsa*, ‘afv qılıŝ (Herhangi birinize benim elimden veya dilimden bir zarar gelmişse affedin.)

NF 169/2 kim kim anlarını d st tutsa, m ni *d st tutmuş / bolğay*. (Kim ki onları dost edinirse beni dost edinmiŝ olur.)

NF 300/1 Eger sen *ihtiyat qılmıŝ / bolsa* erdiŝ, maņa arığ ‘alif *yed rmiŝ bolsa* erdiŝ, ol k firni  lt rgey erdiŝ (Eğer sen tedbirli olsaydın, bana temiz yem yedirseydin o kafiri  ld recektin.)

3.8.3.1.2.2. -Ar / -Ur bol

Geniş zaman sıfat-fiil eki olan -Ar / -Ur, eyleme süreklilik kılınış ilgisi katar. Süreklilik, geniş zaman ifadesindeki gibi uzun bir sürekliliği veya eylemin anlık değil, bir süreç dahilinde gerçekteŝtiđini ifade eder. -Ar / -Ur bol yapısı genellikle kesinlik veya niyet ifade eder.

KE 80v/1 Eger erimdin *korkar / bolsaŝ* bu zamd  ağu b rip  lt reyin yana tevbe kılayın. (Eğer kocamdan korkuyorsan zehir verip öldüreyim de tövbe edeyim.)

KE 214r/6-7 dost dostka *rahmet kıılır / bolur* (Dost dosta rahmet eder.)

NF 168/14 Eger ol neersni *tutar / bolsaŝ*ız heç k ni yoldın azmağaysız. (Eğer o şeyi tutarsanız yoldan hiç çıkmayacaksınız.)

KE 44v/11-12 ağzı teğresinde *uçar / bolup* burnuņa kirdi (Ağzının etrafında uçuş burnuna girdi.)

KE 161r/19 Ol sözge kağguluğ bolup *yanar / boldı*. (O söze üzülüp yandı.)

KE 188v/18 kaçan k n *tuğar / bolsa* burun ŝubh açarur sonra k n tuğar (Ne zaman gün doğarsa önce sabah aydınlanır sonra gün doğar.)

KE 205v/16 İttifak kııldılar, taŝlası kelip Muhammedni * lt r r / boldılar* (İttifak ettiler, ertesini gün geldiğinde, Muhammed’i (a.s.)  ld rmeye niyet ettiler.)

NF 7/10 Y  H dica, kökdin heybetlig  v z  k ŝ *kelür / boldı*. (Ya Hatice, gökten heybetli bir ses geldi.)

3.8.3.1.2.3. -mAs / -mAz bol-

Geniş zaman sıfat-fiil eki olan -mAs / -mAz eyleme süreklilik kılımlı ilgisi katar. -mAs / -mAz bol- yapısındaki eylemler genellikle kesinlik ifade eder.

KE 69v/4-5 Yūsufnıñ qarası *körünmes* / *bol*ğunça botası qalmıñ inen teğ ıñrayu qaldı. (Yusuf'un gölgegi görünmez olunca yavrusu kaybolmuş dişi deve gibi ağlamaya başladı.)

KE 26v/17-18 ol sebebdin tawuq *uçmas* / *bol*up ādemiler birle qaldı. (O sebepten tavuk uçmaz olup insanlar ile kaldı.)

KE 98v/15 alarnıñ ünleri *çıqmas* / *boldı* (Onların sesleri çıkmaz oldu.)

KE 138r/11 ol tam *yıkılmaz* / *bolur* (O ev, yıkılmaz olur.)

NF 280/16-17 tutar elging *tutmaz* / *bol*ğay (Tutan eli tutmaz olacak.)

NF 314/2-3 Eger hatunı *oyanmaz* / *bolsa*, yüzinge sawuq suw saçsa. (Eğer hatunu uyanmazsa yüzüne soğuk su saçsa.)

NF 409/7 Hec ta'am *tapulmaz* / *boldı* erse anlarıñın 'abıdların birisi şahrāqa çıktı. (Hiç yemek kalmayınca onların abidlerinden biri sahraya çıktı.)

NF 355/9 Yā Yehūdā, eger sen bizim birle *muwāfaqat qılmaz* / *bolsa*ñ, cümle yığılıñıp seni taqı helāk qılır-miz (Ya Yehūdā, eğer sen bizimle uyum içinde olmazsan, hepimiz toplanıp seni helak ederiz.)

3.8.3.1.2.4. -AsI bol-

Mukaddimetü'l-Edeb'te iki örnekte tanıklanmaktadır. Gelecek zaman sıfat-fiil eki olan +AsI kılımlı ilgisi olarak eylemin başlangıcını ifade eder.

ME 8/8 ekin köyüldi, ekin *biçesü* / *boldı* (Ekin olgunlaştı, ekin biçilecek oldu.)

ME 217/6 *oñarası* / *boldı* tam (Bina onarılacak oldu.)

3.8.3.1.2.5. -gU bol-

Sınırlı sayıda örnekte tanıklanmaktadır. Gelecek zaman sıfat-fiil eki olan +gU eylemin başlangıç ilgisiyle kılındığını ifade eder.

KE 236r/6-7 ey yārānlarım siz kendü şefkat kıılır-siz ammā kıışāş maña *tartğu / bolsa* sizlerdin revā bolmağay, tēdi (Ey dostlar, siz kendiniz şefkat gösterirsiniz ama bana uygulanacak olan kısas size uygun olmaz.)

ME 3/7 canābat-lığ boldı, başlıqın *yunğu / boldı* (Cenabet oldu, gusledecek oldu.)

ME 170/1 erklig boldı ‘ameḷ-ge *yapağu boldı* nērse (amele malik oldu, her ne ise yapacak oldu.)

MM 79 ...sağınga akıp *çıkmāğu / bolsalar...* (akıp dışarıya çıkmayacaksa)

3.8.3.1.2.6. -gAn bol-

Sınırlı sayıda örnekte kullanılmıştır. Geniş zaman sıfat-fiil eki olan +gAn eyleme süreklilik kılınış ilgisi katar.

HŞ 3381 ajunka şāh *hüküm kılgan / bolsun* (Şah, dünyaya hükmeden olsun.)

KE 140r/2 Süleymān yüz dīvni Kāveşga bērdi, özi *hasta bolgan / bolup* yattı... (Süleyman yüz devi Kaveş’a verdi, kendi hasta oldu, yattı.)

KE 203r/5 eger dīv perî āfeti *teğgen / bolsa* kıurbān kılalıñ (Eğer dev, peri afeti değen olsa kurban keselim.)

KE 156r/7 ata ananı *āzārılağan / bolsa* (Büyük anneni azarlayan olsa...)

NF 232/16 Tañrıdın *qorqğan / bolsa*, taqı perhîzlig bolsa, ol faqîh turur. (Tanrıdan korkan olsa da kendini günahlardan alıkoyan olsa, o alimdir.)

NF 232/17 ‘ilm *hāsıl qılğan / bolsa* (İlim ortaya çıkaran olsa)

NF 423/8 ...nefsi öz havāsıngā *uyğan / bolur* (Nefsi kendi hevesine uyan olur.)

SAKT 237b/5 Kiring Mısrğa, eger tilese Tanrı, *kurtulğan / bolup*. (Eğer Tanrı dilese kurtulanlardan olup Mısır’a girin.)

3.8.3.1.2.7. -(X)gII / -(X)glU bol-

SATKT'de sınırlı sayıda örnekte kullanılır. Bu yapıda, sıfat-fiil eki, üzerine geldiği fiili geniş zaman ifadeli bir fiilimsiye dönüştürür. +(X)gII / +(X)glU ekli eylemsi, üzerine bol- yardımcı fiilini alarak eyleme süreklilik kılınışı ilgisini katar.

SAKT 92a/4 Tağı kim çıkısa ewindin, *hicret kıluğı / bolup* Tangrı tapa (...ve de kim ki evinden çıkısa, Tanrı yolunda hicret eden olsa...)

SAKT 366b/7 ...ol vaqtin kim yüz ewürdiler *i'rāz kıluğı / bolup* (...o vakit ki yüzçevirdiler yüz çeviren olup.)

SAKT 438b/9 ündedi İdisini, *yanığı / bolup* anıñ tapa. (Andı Allah'ımı, yönelen olup onun tarafa.)

SAKT 498/4 *alığı / bolup* anı kim birdi anlarğa İdileri (...alan olup onu Tanrıları onlara verdi)

SAKT 542b/3 ol vaqtin kim ant içtiler kim keskeyler anı irtege *kirigli / bolup* (O vakit ki ant içtiler ki kesecekler onu sabaha ulaşan olup.)

3.8.3.1.2.8. -GUçI bol-

Geniş zaman sıfat-fiili olan +GUçI bol- yapısında eklendiği eyleme süreklilik kılınışı ilgisi katar.

HŞ 3618 taħammül kıI özün *kötürğüçi / bol* (Tahammül et, kendini götüreren ol.)

KE 13r/6 açığ toprak *yėğüçi / boldı* (Acı toprak yiyen oldu.)

KE 19v/6 andın soñ ħalāyıq barça butğa *tapunğüçi / boldılar* (Ondan sonra bütün halk puta tapan oldular.)

KE 19v/6 Şis ölmüşde kedin kimerse şerî'at sözün *ayguçi / bolmadı* (Şis öldükten sonra kimse şeriat sözünü söyleyen olmadı.)

KE 75r/7 māl tawar yığdılar *alğüçi / boldılar* (Mal mülk biriktirdiler, alan oldular.)

KE 205r/21 Men *tapunğüçi / bolmağay* men siz tapunğanğa (Sizin tapındığınıza ben tapınan olmayacağım.)

NF 386/4 kim kim ğıybat *qılğuçı / bolsa* taqı tevbe qılmadın öler bolsa... (Kim ki ğıybet eden olsa ve tövbe etmeden ölse...)

3.8.3.1.2.9. -dUk / -dIk bol-

Sınırlı sayıda örnekte tanıklanmaktadır. Fiile eklenen sıfat-fiil eki, eyleme geçmiş zaman ilgisi katarak bitmişlik bildirir. Bu cümleler genelde varsayım ifade eder.

SAKT 79b/1 eger *duhül kılmaduķ / bolsangız* anlarning birle, yoķ yazuķ sizning üze (Eğer onlarla cinsi münasebette bulunmamaş olsanız size ğunah yoktur.)

SAKT 459b/ Taķı eger *ozmaduķ bolsa* irdi (...), İdingdin; hūkm kılingay irdi aralarında. (Eđer kılavuzluk etmemiş olsaydı, Tanrı'dan, aralarında hüküm kılınacaktı.)

KE 82v/1 Yūsuf Zelihāğa *oğramaduķ bolsa* ma'nisi bërmegey erdi. (Yusuf Zeliha'ya uğramamış olsa manası verilmeyecekti.)

KE 187r/12 ...Şāmğa barur tēp *işitdük bolğay* mu... (...Şam'a gider diye işitmiş olacak mı...)

3.8.3.1.2.10. -Ar kıl-

Harezmi Türkeçsinde sınırlı sayıda eserde *kör-* asıl fiili ile tanıklanmaktadır. Geniş zaman sıfat-fiillerinden olan -Ar, eyleme süreklilik kılımlı ilgisi katar.

KE 109r/9-10 ...üçünçi közüمنى *körer / kılgıl* (Üçüncü isteğim, gözümü görür eyle.)

KE 170v/6 ...közsizni *körer / kıtur* men (Gözsüzü görür hâle getiririm.)

ME 72/2 buştuladı aña, edğülük birle *körer / kıldı* aña (Ona müjdeledi, iyilik ile ona gösterdi.)

DTYSC 65b/12 Toğğalı körmezni *körer / kıtır* miz Mevlâ fermānı birle. (Doğuştan kör olanı Mevlâ fermanı ile görür kılarız.)

3.8.3.1.2.11. -mAz / -mAs kıl-

Sınırlı sayıda örnekte tanıklanmaktadır. Eklendiği fiile eylemin geniş zamanda süreklilik ifadesi ile kılındığını ifade eder.

HŞ 2395 tüzetti yondı arık taşlarını / *tapulmaz* / *kıldı* taşlar aşlarını (Yonttu, düzeltti temiz taşlarını / bulunmaz kıldı taşlar aşlarını.)

ME 30/4 yalqturdı anı istekler birle, *umas* / *kıldı* anı hâcatlar birle (İstekler ile onu usandırdı, istekleri ile onu yapamaz kıldı.)

ME 31/6-7 karangu boldı tün çeke urdı bitigge *bolmas* / *kıldı* aña nêrseni (Karanlık oldu gece, nokta koydu kitaba ona o şeyi olmaz eyledi.)

3.8.3.1.2.12. -gAn kıl-

+gAn eki kıl- yardımcı fiili ile kullanıldığı yapılarda eyleme geniş zamanda süreklilik ifadesi katar. Harezmi Türkçesinde tek bir örnekte tanıklanmaktadır.

KE 166r/15-16 ...taşka tapunğan 'Ömerni Teñriğa *tapunğan kılur* (...taşa tapınan Ömer'i Tanrı'ya tapınan eyler.)

3.8.3.1.3. Harezmi Türkçesinde Fiil + Sıfat-Fiil Eki / Yardımcı Fiil Yapısındaki Birleşik Fiillerin Sözdizimindeki Görevleri

Harezmi Türkçesinde sıfat-fiil ile kurulmuş birleşik fiiller sözdiziminde yan veya temel cümlelerin eylemi olarak görev yapar.

Eylem Görevi

KE 69v/4-5 [Yüsufnıñ qarası *körünmes* / *bolğunça*] botası qalmıñ iñen teğ ıñrayu qaldı. (Yusuf'un gölgegi görünmez olunca yavrusu kaybolmuş dişi deve gibi ağlamaya başladı.)

NF 85/15 [qayu biriñizke benim tilimdin yā taqı ełgimdin *āzār tegmiş* / *bolsa*], 'afv qılñ (Herhangi birinize benim elimden veya dilimden bir zarar gelmişse affedin.)

SAKT 79b/1 [eger *duñıl kılmaduğ* / *bolsangız*] anlarnıñ birle, yoğ yazuğ sizning üze (Eğer onlarla cinsi münasebette bulunmamış olsanız size günah yoktur.)

KE 193r/5-6 eger meniñ tēp harc kılsam [*minnet kılmış* / *bolğay men*] (Eğer (o mal) benim diye harcasam minnet etmiş olacağım.)

KE 214r/6-7 dost dostka [*rahmet kılur* / *bolur*] (Dost dostta rahmet eder.)

KE 98v/15 alarnıñ [ünleri *çıkmaz* / *boldı*] (Onların sesleri çıkmaz oldu.)

ME 217/6 [*onarası / boldı*] tam (Bina onarılacak oldu.)

ME 3/7 canābat-lıg boldı, başlıkın [*yun-ğu / boldı*] (Cenabet oldu, gusledecek oldu.)

HŞ 3618 taħammül kıl özün [*kötürgüçi / bol*] (Tahammül et, kendini götüren ol.)

KE 109r/9-10 ...üçünçi közümni [*körer / kılğıl*] (Üçüncü isteğim, gözümü görür eyle.)

ME 30/4 yalkturdu anı istekler birle, [*umas / kıldı*] anı hācatlar birle (İstekler ile onu usandırdı, istekleri ile onu yapamaz kıldı.)

DTYSC 65b/12 Toğğalı körmezni [*körer / kılr miz*] Mevlâ fermānı birle. (Doğuştan kör olanı Mevlâ fermanı ile görür kılarız.)

3.8.3.2. Fiil + İsim Fiil Eki / Yardımcı Fiil Yapısındaki Birleşik Fiiller

Türkiye Türkçesinde “*bir oluştaki imkansızlığı veya o işin yapılmasının doğru olmadığını göstermek*” manasıyla kullanılır: *Şimdi yanlarına gitmek olmaz. Burada boşu boşuna beklemek olmaz* (Korkmaz, s.805).

Harezm Türkçesinde *-mAk bol-* yapısında kurulmuş birleşik fiiller tanıklanmaktadır. Demiral, bu yapılarda kesin olarak gerçekleştirilmek istenen bir eylemin söz konusu olduğunu ifade eder (2012, s.463).

Harezm Türkçesinde sınırlı sayıda tanıklanan bu birleşik eylemler sözdizmi içinde eylem öbeği olarak görev alır.

KE 230v/14 Bu sözge öçeştiler, beş yılda bu iş bolmasa Ebū Bekr beş tewe *bèrmek / boldı*. (Bu söz üzerine intikam almak istediler, beş yılda bu iş olmasa Ebu Bekir beş deve ver(ecek).)

KE 204r/10 Bular mundın *çıkmağ / boldı*, olar andın *kelmek / boldı*lar kılıç birle sizlerni kırarlar (Bunlar buradan çıkacak oldular, onlar oradan gelecek oldular, onlar sizleri kılıçla kırarlar.)

KE 241v/19-20 ramazān ayının on yētinç kēçesinde tegme biri sözleşgen yerge barıp bularnı *öltürmek / boldı*lar (Ramazan ayının on yedinci gecesinde her biri sözleşilen yere gelip bunları öldürecek oldular.)

KE 214r/12 ...şefkat birle bularnı *yarlıkanmamağ / bolsa* erdim āyetinyibergey erdim (Şefkat ile bunları affetmeyecek olsaydım ayetini göndermeyecektim.)

3.8.3.3. Fiil + Zarf-Fiil Eki / Yardımcı Fiil Yapısındaki Birleşik Fiiller

3.8.3.3.1. Genel Özellikler

Türkiye Türkçesinde, -A, -I / -U, -Ip / -Up zarf-fiillerinden birini almış bir asıl fiille bir yardımcı fiilden oluşur. Diğer birleşik fiil yapılarında olduğu gibi asıl fiil başta yardımcı fiil sonda yer alır. İkinci unsur, eylemin ifade ettiği kılış veya oluşu tasvir eder. Bu nedenle bu tür birleşiklere tasvir fiilleri de denir (Korkmaz, 2009, 811; Banguoğlu, 1990, s.488; Karahan, 2014, s.77, Özmen, 2013, s.93). *bil-*, *ver-*, *dur-*, *gel-*, *git-*, *kal-*, *koy-*, *gör-*, *yaz-* yardımcı fiilleri ile kurulur (Karahan, 2014, s.77). Bu yardımcı fiillerden *bil-*, olumlu yeterlilik; *ver-*, tezlik, birden birelik; *yaz-*, yaklaşma bildirir. *gel-*, *gör-*, *dur-*, *kal-*, *koy-*, yardımcı fiillerinin ise sürerlilik yanında değişik işlevleri vardır (Özmen, 2013, s.94).

Türkiye Türkçesinde, fiil + zarf-fiil eki / yardımcı fiil yapısındaki birleşik fiiller aşağıdaki biçim ve anlamlarla kullanılır:

Asıl fiil + -A / bil *al-a/bil-*, *gör-e/bil-*, *sev-e/bil-*, *gel-e/bil-*, *çal-a/bil-* vb. yeterlilik, ihtimal

Yeterlilik birleşik fiilinin olumsuzu *asıl fiil+ -a+olumsuzluk eki* biçiminde kurulur: *al-a-ma*, *gör-e-me*, *sev-e-me*, *gel-e-me*, *çal-a-ma-* vb.

Asıl Fiil + -A / dur- *gi-e/dur-*, *yap-a/dur-*, *konuş-a/dur-*, *koş-a/dur* vb. süreklilik.

Asıl Fiil + -A / gel- *çık-a / gel-*, *yapıl-a / gel-*, *söylen-e / gel-* vb. tezlik, beklenmezlik.

Asıl Fiil + -A / gör- *sevmey-e / gör-*, *düşmey-e / gör-*, *oynay-a / gör* vb. süreklilik.

Asıl Fiil + -A / kal- *kal-a/kal-*, *bak-a/kal-*, *şaş-a/kal-* vb. süreklilik, beklenmezlik.

Asıl Fiil + -A / koy- *gel-e/koy-*, *oyalıy-a/koy-* vb. süreklilik.

Asıl Fiil + -A / yaz- *dü-e/yaz-*, *öl-e/yaz-*, *bayıl-a/yaz-*, *kırıl-a/yaz-* vb. yaklaşma.

Asıl Fiil + -I-U / ver- *gel-i/ver-*, *bak-ı/ver-*, *konuş-u/ver-*, *anlat-ı/ver-* vb. tezlik, kolaylık.

Asıl Fiil + -Ip/-Up / dur- *koş-up / dur-*, *dolaş-ıp dur-*, *anlat-ıp dur-* vb. süreklilik.

Asıl Fiil + -Ip/-Up / kal- *şaş-ıp / kal-, bak-ıp / kal-* vb. süreklilik.

Asıl Fiil-Ip/-Up / Yardımcı Fiil yapısındaki sözcük öbekleri, birden fazla kategori oluşturabildiği için bunları daha dikkatle irdelemek gerekmektedir. Delice, –Ip ekli örnekleri, zarf-fiil kategorisi, bağ-fiil kategorisi ve kiplik kategorisi olmak üzere üç farklı kategoride incelemek gerektiğini ifade eder (Delice, 2012). Bu bilgiler ışığında –Ip ekli sözcük öbeklerini örnekler eşliğinde şu şekilde değerlendirebiliriz:

“*Avluda dolanıp durdu.*” örneğinde -Ip eki eyleme süreklilik manası katıp asıl fiille birleşmiş, böylece birleşik fiil öbeği oluşturmuştur.

“*Yarışmacı çizgiye kadar yürüyüp durdu.*” örneğinde -Ip eki *yürü-* ve *dur-* eylemlerini birbirine bağlamak için “ve” bağlacı manasıyla kullanılmıştır. Burada –Ip eki bağ-fiil ekidir ve bağ-fiil grubu kurmuştur.

“*Arabayı frene basıp durdurdu.*” örneğinde ise -Ip ekli sözcük eylemin nasıl yapıldığını bildirdiği için zarf göreviyle kullanılmış ve zarf-fiil öbeği kurmuştur.

3.8.3.3.2. Harezmi Türkçesinde Fiil + Zarf-Fiil Eki / Yardımcı Fiil Yapısındaki Birleşik Fiiller

Harezmi Türkçesinde -A, -I/-U, -p/-(Ip)/(U)p zarf-fiil eklerinden birini almış bir asıl fiille ile bir yardımcı fiilin birleşmesiyle teşekkül eder. Hacıeminoğlu, olumlu iktidarî (yeterlilik) için *bil-*, olumsuz iktidarî için *u-*; tezlik için *ber-/bir-, kel-/kil-, kop-, koy-, kör-*; süreklilik için *tur-, başla-, at-, kal-*; yaklaşma için *yaz-* yardımcı fiillerini almış birleşik fiillere örnekler verir (1997, s.182-183). Toparlı, olumlu yeterlilik için *bil-*; çabukluk, anilik, kolaylık için *bar- kop- kör- kıl- koy-, tur-*; süreklilik için *tur-, kal-*; yaklaşma için *yaz-* yardımcı fiillerini almış birleşik fiilleri örnek olarak verir (TOPARLI,1987). Demiral ise, süreklilik için *kal-, otur-, tur-,yat- ,yörü-*; yeterlilik için *al-, bil-, u-*; anilik, birden birelik için *kel-, kop-*; yaklaşma için *ber-* yardımcı fiillerini almış olan birleşik fiilleri örnek olarak verir (2012, s467-485). Ghazy ise yeterlilik için *al-, bil-*; süreklilik için *kal-*; tezlik için *ber-/bir-, kel-/kil-; kör-, kop-, koy-, bar-*; yaklaşma için *yaz-* yardımcı fiillerini almış olan birleşik fiilleri örnek olarak verir (2001, s.276-299).

3.8.3.3.1.1. Yeterlilik Birleşik Fiili

Harezmi Türkçesinde *Asıl Fiil + -A/-I/-U / bil-, Asıl Fiil+Ø/u-, Asıl Fiil + -A / al-* olarak üç farklı yapıda tanıklanmaktadır.

3.8.3.3.1.1.1. Asıl Fiil + -A/-I/-U / bil-

Harezmi Türkçesinde olumlu yeterlilik ifadesi sınırlı sayıda örnekte mevcuttur. Eserlerde genellikle olumsuz biçimi ile tanıklanır. Olumsuz yeterlilik biçimi, *bil-* yardımcı fiili üzerine getirilen -mA olumsuzluk eki ile yapılır.

KE 91v/17 men bularnı közi yaşlıg bağrı başlıg *ķoya / bilmen*. (Ben bunları gözü yaşlı bağrı açık koyamam.)

KE 133v/2 bu yarıķ birle *sanķıķa bilmes* men (Bu zırh ile savaşamam.)

NF 439/1 Yā Hālılu'r-Raħmān (İbrahim Peygamber), benim ol Őuratımnı körseñ, *tağat tuta / bilmeđeyseñ*... (Ey, Hālılu'r Rahman, benim yüzümü görseñ, güç yetiremezseñ.)

NF 45/13 Hāq te'ālā nē kim fermānlasa, men andn *çıqa / bilmez*-men tēdi... (Hak Teala ne emrettiyse ben onun emrinden çıkamam, dedi.)

ME 53/7 *tuta / bilmez* yarmaknı (Parasını tutamaz.)

HŞ 2430 ni *ķılgu / bilmez* uş bu işinge çare (Bu işine bir çare olamaz.)

HŞ 3476 ķiři kim öz sözün *ķizleyü / bilgey* / yamannı eğgüdin kōzleyü bilgey (Kişi ki kendi sözünü gizleyebilecek / Kōtüyü iyiden ayırt edebilecek.)

HŞ 3844 tonuğdın *ķiterü / bilme*se men kir / itekiñ tozını silgey men āħır (Elbisesinden kir gideremezsem / sonra eteğin tozunu sileceğim.)

ME 199 özin *tutu / bil*medin attı fulān nērseni, *tutunu / bil*medin ayttı anı tüşti atrđaru turdı (Kendini tutamadan attı falan şeyi, tutunamadan söyledi onu, düştü arkaya durdu.)

3.8.3.3.1.1.2. Asıl Fiil+Ø/u-

u- fiili, Harezmi Türkçesinde asıl fiil ve yardımcı fiil olarak muktedir olmak manası ile tanıklanmaktadır. Asıl fiil olarak kullanımı sınırlı sayıda örnekte mevcuttur.

ME 76/1 ...*umadı* anga, ācızlık birle yığlındı andın (...yapamadı ona, acizlikle vazgeçti ondan.)

Yardımcı fiil olarak yeterlilik ifadesi ile kullanılır. Birleşik fiil kurduğu yapılarda zarf-fiil eki ile kaynaşmış ve kendisi de ekleşmiştir.

HŞ 34v/4-5 Aydılar: bir nerse ķılalıñ ol işni *ķıl/umasa* uwtangay bizdin ķitgey tēdiler. (Söylediler, bir şey yapalım, o işi yapamazsa utanır, birden gider dediler.)

KE 48r/17 Sāre açın *sabr ķıl/umadı*. (Sare daha sabredemedi.)

KE 170r/12 men bular arasında *hidmet kıl/umas*-men (Ben bunlar arasında hizmet edemem.)

KE118r/19 olarğa yol berkitgey-miz kırk yıl yābān-da ƙalğaylar elge *bar/umağaylar*, olarnıñ üçün kağğurmağıl... (Onlara yolu kapattık, kırk yıl çölde kalacaklar, memlekete varamayacaklar, onlar için kaygılanma...)

3.8.3.3.1.1.3. Asıl Fiil + -A / al-

Yardımcı fiil olarak kullanıldığı yapılarda yeterlilik anlamı katar. Harezmi Türkçesinde genellikle olumsuz yeterlilik ifadesinde kullanılır.

KE 213r/19 İlahî barçağa şabr kılğay-biz ammā ƙaƙ'iyetğa *şabr kıla / almağay*-biz (İlahi, hepsine sabrederiz ama hakikate sabredemeyiz.)

KE 220r/13 yılanlar inleridin ƙıƙğalı boldılar, yol tapmadılar, bu eki inge ƙeldiler *ƙıƙa / almadılar* erse Ebū Bekr razıya'yyalāhu 'anhu tabanın titkti. (Yılanlar yuvalarından ƙıƙacak oldular, yol bulamadılar, bu iki yuvaya geldiler, ƙıƙamayınca Ebu Bekir Ra.'nın ayağımı ısırdılar.)

KE 73r/1 bu kōrk birle kul bolsa erdim bahāmnı kim *bēre alğay* erdi? (Bu güzellik ile köle olsaydım fiyatımı kim karşılayabilecekti?)

AKKYB K3/9 Tengri Ta'ālā yarlıƙağalı berü sizge yağşı ƙışimizdin *ƙeliş barış kıla / almaduk*. (Tanrı Teala bağışladığında beri size iyi ƙışimizden geliş gidiş yapamadık.)

AKKYB A4/14 ...kōp hayf işler boldı irse ƙışimiz *bara / almağanı* ol sebebdin irdi. (...çok haksız işler olduğundan adamlarımızın gelememesi o sebeptendi.)

AKKYB K11/14 ...halleri asrı mükedder olduğü sebebdin hazreti 'alğa ādemimiz *kōndere / almaduk* (...halleri çok kederli olduğü için yüce hazretlerinize adamımızı gönderemedik.)

3.8.3.3.1.2. Süreklilik Birleşik Fiili

Harezmi Türkçesinde *asıl fiil + -Ip/-A/-U / kal-*, *asıl fiil + -A/-U/-Ip / tur-*, *asıl Fiil + -A/-U / başla-*, *Asıl Fiil + -Ip / yörü-* olmak üzere dört farklı yardımcı fiil ile yapılır.

3.8.3.3.1.2.1. Asıl Fiil + -Ip/-A/-U / kal-

NF 439/17 Bu kimerse anlar artınga *baqa / qal*ur (Bu kişi onların ardına bakacaktır.)

NE 333/17 *Mütehayyir bolup / qaldı*. (Hayran olup kaldı.)

KE 51r/21 şevük didarım *körüp / ƙalğay* erdim. (Sevgili yüzünü görüp kalacaktım.)

KE 98r/1 Karındaşları aydılar: berge urğıl, māl algıl, *alıp / kalmağıl*, alıp kalur eřen bizlerniñ birimizni *alıp / kalğıl*, qarıt atası bar. (Kardeşleri söylediler: Kamçı vur, mal al, alıp kalma; alıp kalırsan bizlerden birini alıp kal, ihtiyar babası var.)

NF 400/1 ...kimerse olturmadı, *örü / qaldı*. (...kimse oturmadı, ayakta kaldı.)

KE 105r/18 Anası Mübeşşere *yığlayu / kaldı*. (Annesi Mübeşşere ağlaya kaldı.)

ME 134/3 *öre / kaldı*, tölendi (Ayakta kaldı, kendini sabitledi.)

KE 69v/4-5 Yūsufniñ qarası körünmes bolğunça botası qalmıñ iñen teğ *ıyrıyu / kaldı*. (Yusuf'un gölgegi görünmez olunca yavrusu kaybolmuş dişi deve gibi ağlamaya başladı.)

3.8.3.3.1.2.2. Asıl Fiil + -A/-U/-(İ)p / tur-

KE 83r/1 Zelihā aydı: meniñ *tapuna / turğan* butum turur. (Zeliha söyledi: Benim tapındığım putumdur.)

KE 100r/20 bu nāv-dāndın *aqa / turğan* suw arığ mu... (Bu oluktan akıp duran su temiz mi...)

KE 130v/20 Taqı ol *yıkıla / turğan* tam içide yetim oğlarınñ malları bar erdi (O yıkılacak gibi olan evin içinde yetim çocukların malları vardı.)

KE 117v/20 ‘Âdiler *kizlenü / turup* bakar erdiler. (Kötü niyetliler gizlenedurup bakıyorlardı.)

ME 114/6 vilāyet çeki-ni *şaklayu / turdı-lar* (İl sınırını muhafaza ededurdular.)

ME167/3 yaşındı tişi, tölendi, *tölenü / turdı* (Gizlendi kadın, kendini sabitledi, sabit bir şekilde durdu.)

KE 11r/7 men kamuğ qarındaşım birle sizlerge *nezzāre kılıp / turur* erdim. (Ben bütün kardeşlerim ile size bakıp dururdum.)

KE 118r/15 Tengrin birle barğıl yana sançışğıl, biz munda *olturup / turur-miz*. (Tanrın ile git de savaş, biz burada oturup dururuz.)

KE 119v/2 Benî İsrā’ il uluğ kiçig, er hatun yeti tün kün *küyüp / turdılar*. (Ben-i İsrail kavmi büyük küçük, kadın erkek yedi gece yedi gündüz bekleyip durdular.)

3.8.3.3.1.2.3. Asıl Fiil + -A/-U başla-

HŞ 555 *saça / başladılar* gül özre ‘anber (Gül üzerine anber saçmaya başladılar.)

KE 136r/15 Halk ara kirip *hüküm kıla / başladı*. (Halk arasına girip hüküm vermeye başladı.)

KE 142v/2 Bulut bardı yinçüler keltürdi Küne sarāyı kapuğinga *yağa / başladı*. (Bulut geldi, inciler getirdi. Küne sarayının kapısına yağmaya başladı.)

NF 11/12 Haq yolına *ündeyü / başladı*. (Hak yoluna çağırmaya başladı.)

NF 47/2 ...eginlerini segirtü *tavaf qılu / başladı*... (Omuzlarımı hareket ettirerek tavaf etmeye başladı.)

NF 107/6 ‘Ömer razhu *yığlayu başladı*. (Ömer ra. ağlamaya başladı.)

NF 417/14-15 Peyğambar ‘as’qa vahy kelmekiniñ eşeri *zahir bolu / başladı*. (Peygamber as.’a vahy gelmesinin işareti belirleme başladı.)

3.8.3.3.1.2.4. Asıl Fiil + -(I)p / yöre-

KE 67v/15-16 Biz tün kün yazıda yılkı qara koy qozı birle *emgenip / yöriyür*-miz. (Biz gece gündüz ovada yılkı, kara koyun, kuzu ile eziyet çekip duruyoruz.)

KE 158r/18 Mürsel erdi Mevliğa ol mengü *yaşap / yöriyür* (Mürsel Mevlaya erdi, o iyi bir şekilde yaşayıp gidiyor.)

KE 204r/14 ... Hazrec aydı: telim yıl boldı *riyaset da ‘vi kulıp / yörir*-siz... (Hazrec söyledi: Çok yıl oldu, reislik davası gözetip duruyorsunuz.)

KE 151v/11 Haqğa yazıp yoldın *azıp / yördiler* yolsuz(un) (Hak katında günah işeyip yoldan çıkıp gittiler.)

MM 48 *azıp / yöre*genler tamuğka çıkar (Günaha dalıp gidenler cehenneme gider.)

3.8.3.3.1.3. Tezlik Birleşik Fiili

Asıl fiile eklenen -A, -U, -I zarf-fiil ekleri üzerine getirilen *kel-/kil, ber-/bir-, kop-* yardımcı fiilleri ile yapılır.

3.8.3.3.1.3.1. Asıl Fiil + -A / kel-/kil-

kel-/kel- yardımcı fiili *çık-* “çıkmaq, ortaya çıkmak” ve *kop-* “kalkmaq, yükselmek, zuhur etmek, ortaya çıkmak” fiilinin üzerine geldiği yapılarda tezlik ifade eder. HŞ ve KE’de sınırlı sayıda örnekte kullanılmıştır.

KE 90v/17-18 Arıg kim on eki yıl zindanda meniñ için yattı ve sırrımnı açmadı ve ‘aybımnı aytmadı tēju perdedin **çıka keldi** (Temiz ki on iki yıl zindanda benim için yattı ve sırrımı açıklamadı ve ayıbımı söylemedi diye perdenin arkasından çıkageldi.)

HŞ 3218 çıka / kildi bulutdın kün meniz şah (Buluttan çıkageldi gün yüzlü şah.)

KE 105r/9 Rübîl **kop / keldi** Yehūdāniñ adaķına tüşdi (Rubil ortaya çıktı, Yehuda’nın ayağına düştü.)

KE 110r/16-17 kaçan men saña oğrasam arķandın eki arslan **kop / kelp** maña hamle kıılır. (Ne zaman ben sana uğrasam, arkamdan iki aslan ortaya çıkıp bana hamle yapar.)

3.8.3.3.1.3.2. Asıl Fiil + -A/-I/-U / bir-/ber-

Harezmi Türkçesinde tezlik, kolaylık ifadesi sıklıkla *ber-/bir-* yardımcı fiili ile yapılır.

KE 13r/19 Mevlî ‘azze ve celle bir kuşnı kulavuz **ıda beldi** (Mevla Azze ve Celle bir kuşu kılavuz olarak gönderiverdi.)

KE 35v/10 ...yüzini **aça / beldi**, yawlaķ körklüg erdi (...yüzünü açiverdi, güzel yüzlüydü.)

KE 50r/12 aña kişi **ıda / beldi** (Ona birini gönderiverin.)

KE 71r/2 Yana uçmağ ni‘metlerin **keltüre / beldi**. (Ve de cennet nimetlerini getiriverdi)

NF 7/8 Maña azıq **kılu / beldi**. (Bana azık yapiver.)

NF 52/17 Yā Umm-i Hānî, men saña bir ‘acab hikāyat **aytu / bereyin** mü? (Ya Umm-i Hani, ben sana bir acayip hikāye anlatıvereyim mi?)

NF 139/1 ...maña ‘Alîni **ündeyü / beldi** tedi erse... (...bana Ali’yi çağırverin deyince...)

MM 2 köñül ma‘rifet nūrı birle tolup tilimni **kılu / beldi** arıg tēr (Gönlümü marifet nuruyla doldurup seni zikreden dilimi temizleyiver.)

ME 35/6 **açı / beldi** aña kaygusın (Ona derdini açiverdi.)

ME 56/2 Dād **alı / beldi** andın. (Ondan adalet alıverdi.)

3.8.3.3.1.3.3. Asıl Fiil + -A/-U / kop-

kop- fiili asıl fiil olarak “*kalkmak, yükselmek, zuhur etmek, ortaya koymak* (Ata, 1997, s.371)” manasındadır. *kop-* fiili Harezmi Türkçesinde *ör-* “*yükselmek, ayağa kalmak, örmek*” ve *aş-* “*aşmak, çıkmak, yükselmek, artmak*” fiiliyle kurduğu yapılarda yardımcı fiil işlevi ile kullanılmış ve fiile çabukluk, kolaylık, anilik ifadesi katmıştır.

HŞ 687 oturmuş irdi terkin *öre / koptı* (Oturmuştu, hemen ayağa kalkıverdi.)

KE 47r/11 melik İbrāhîmni yırağdın körki erse *öre / koptı* (Hükümdar İbrahim'i uzaktan görünce ayağa kalkıverdi.)

KE 96r/2 Kamuğları *öre / koptı* hıdmet kılıp aydılar (Hepsi ayağa kalkıverip hizmet edip söylediler.)

KE 98r/11 kaçan olar öwkelese tügleri *öre koptı* tonlarıdın öte çıkar erdi (Ne zaman onlar öfkelenirse tüyleri dikiliverip elbiselerinden dışarı çıkardı.)

KE 104r/19-20 Yehūdā bu sözlerni işitip *öre / koptı* ve aydı (Yahudi bu sözleri işitip ayağa kalkıverdi ve söyledi.)

NF 93/17 Zeyd ibnü Sābit razhu *öre / qoptı* taqı aydı (Zeyd ibnü Sabit ayağa kalkıverdi ve söyledi.)

MA 72/6-7-8 Ömer razhu vefat bolğandın soñ oğlı tüşinde kördi. İnen *aşu / koptı* bara turur erdi. Aydı: Aydı: Yā baba ne üçün munça *aşu / koptı* bara turur-sen. (Ömer ra. vefat ettikten sonra oğlunu rüyasında gördü. Çok aşırıp, gidiyordu. Sordu. Ey baba, niçin böyle aşırıp gidip duruyorsun?)

MA 141/1 Tul hatun *öre / koptı* (Dul kadın ayağa kalktı.)

3.8.3.3.1.4. Yaklaşma Birleşik Fiili

Asıl fiile eklenen -A,-U zarf-fiil eki üzerine getirilen *yaz-* yardımcı fiili ile yapılır.

3.8.3.3.1.4.1. Asıl Fiil + -A/-U / yaz-

HŞ 3269 usı entikti *yıqlı / yazdı* töndi (Aklı şaşırıldı. Yıkılıyazdı. Döndü.)

SAKT 163b/5 Taqı yawuğ boldılar öldürü mini, ya'ni *öldürü / yazdılar*. (Ve beni öldürecek kadar yaklaştılar, yani öldüreyazdılar.)

SAKT 461a/3 *Yarılu / yazar* kök, üstlerindin. (Gök üstlerinden yarılıyazar.)

SAKT 3b/8 Yawuğ bolur yıldırım kpar, ya'ni *kapa / yazar* közlerini. (Yaklaşır, yıldırım göz kamaştırır, yani gözlerini alayazar.)

Bir örnekte yaklaşma birleşik fiili devrik biçimde kullanılmıştır.

SAKT 10b/5 Aydılar: Emdi kelding hak birle. Boğazladılar anı, taqı *yazmadılar kılu*. < Aydılar: Emdi kelding hak birle. Boğazladılar anı, taqı *kılu / yazmadılar*. (Söylediler, şimdi hak ile geldin. Boğazladılar onu, az daha yapmayacaklardı.)

3.8.3.3.3. Harezmi Türkçesinde Fiil + Zarf-Fiil Eki / Yardımcı Fiil Yapısındaki Birleşik Fiillerin Sözdizimindeki Görevleri

Birleşik fiil öbekleri, sözdiziminde fiil çekim ekleri ile asıl cümlenin, eylemsi ekleri almış biçimleriyle yan cümlenin eylemi; mastar ekleri ile ad, mastar ekinin üzerine aldığı ad işletim ekleri ile de ad veya zarf; sıfat-fiil ekleri ile sıfat; zarf-fiil ekleri ile de zarf olarak görev alır.

Eylem Görevi

ME 53/7 [*tuta / bilmez*] yarmaknı (Parasını tutamaz.)

KE 170r/12 men bular arasında [*hidmet kı/umas-men*] (Ben bunlar arasında hizmet edemem.)

NF 400/1 ...kimerse olturmadı, [*örü / qaldı.*] (...kimse oturmadı, ayakta kaldı.)

KE 158r/18 Mürsel erdi Mevliğa ol mengü [*yaşap / yöriyür*] (Mürsel Mevla'ya erdi, o iyi bir şekilde yaşayıp gidiyor.)

HŞ 3218 [*çıka / kildi*] bulutdın kün meñiz şah (Buluttan çıkageldi gün yüzlü şah.)

NF 7/8 Maña azıq [*kılu / bėrgil*] (Bana azık yapıver.)

KE 47r/11 melik İbrāhîmni yırağdın körki erse [*öre / kopdı*] (Hükümdar İbrahim'i uzaktan görünce ayağa kalkıverdi.)

SAKT 163b/5 Tağı yawuğ boldılar öldürü mini, ya'ni [*öldürü / yazdılar*] (Ve beni öldürecek kadar yaklaştılar, yani öldüre yazdılar.)

Zarf Görevi

Zarf fiil eki vasıtasıyla sözdiziminde zarf göreviyle kullanılır.

KE 117v/20 'Âdiler [*kizlenü / turup*] bağar erdiler. (Kötü niyetliler gizlenedurup bakıyorlardı.)

Ad Görevi

Eylemsi ekli biçimleriyle cümlede ad göreviyle kullanılabilir.

MM 48 [*azıp / yörgenler*] tamuğka çıkar (Günaha dalıp gidenler cehenneme gider.)

Sıfat Görevi

Sıfat fiil ekli biçimleriyle sözdiziminde sıfat göreviyle kullanılır.

KE 130v/20 Taķı ol [[*yıkıla / turĝan*] tam] içinde yetim oĝlarının malları bar erdi (O yıkılacak gibi olan evin içinde yetim çocukların malları vardı.)

3.9. Tekrar Öbeĝi

3.9.1. Genel Özellikler

Aynı sözcüğün yinelenmesi, yakın veya zıt anlamlı sözcüklerin belirli kurallar neticesinde arka arkaya sıralanması veya sözcüğün ilk sesinin yerine “m” getirilerek tekrar edilmesiyle kurulan öbeklerdir.

Sözdizim incelemelerinde çoĝunlukla *ikileme* (Hatipoĝlu, 1981; Şimşek, 1987, s.382; Kükey, 1975, s.3; Koç, 1996, s.500; Özmen, 2013, s.75) veya *tekrar* (Ergin, 2001, s.377; Karahan, 2014, s.60; Karaörs, 1993, s.4; Güneş, 2003, s.356; Delice, 2012, s.31; Özkan-Sevinçli, 2017, s.44; Özkan-Toker-AŞçı, 2016, s.65; Demir, 2019, s.31; Aktan, 2016, s.27) adı altında incelenmiştir. Konuyu Karaaĝaç *yineleme* (2012, s.195), Bilgegil *ikizleme* (2009, Öç161), Aĝakay (1988) *koŐuk* başlıkları altında ele almıştır.

Söz konusu eserlerde kuruluşları bakımından tekrar öbeklerinin özellikleri arasında Şu hususlar zikredilmektedir:

- Tekrar öbeĝini meydana getiren sözcükler kurucu herhangi bir ek olmaksızın bir araya gelir. *apar topar, hızlı hızlı, kardeş kardeş, yalvar yakar* vb.

- Öbeĝi meydana getiren unsurlar çekim eki taşıyabilir: *evi barkı, saĝa sola, işinde gücünde, varını yoğunu, dereden tepeden, oradan buradan* (Karahan, 2014, s.61). Tekrar öbeklerinde her iki sözcük de aynı eki alır. Delice, işlevini yitirmiŐ ve kök kelimeyle anlamsal açıdan kalıplaşmış olan ekleri taşıyan kelimeleri de tekrar öbeĝi olarak ele alır: *günü gününe, ucu ucuna, boşu boşuna gibi* (2012, s.32). Erdem, bu yapıların tekrardan çok deyimlere yakın olduĝunu ifade eder (Erdem, 2005).

- Tekrar öbekleri genellikle iki unsurdan oluşur. Tuna, Türkçede yalnız ikilemler deĝil, üçlemeler hatta dörtlemelerin de bulunduĝunu ifade eder. Üçlemelere *at avrat pusat, baĝ bahçe bostan, boy pos endam, çay kahve gazoz, dost ahabab akraba, han hamam apartman, Őans kadar kismet* vb; dörtlemelere ise *ana avrat kız kısrak, bardak sürahi çanak, çanak çömlek tencere tava, din iman insaf merhamet, eŐ dost hısım akraba, karı kancık kız kısrak, üst baş giyim kuŐam* vb. örneklerini verir (Tuna, 1986).

- Tekrar öbeklerini meydana getiren sözcüklerin tekrara iŐtiraki birbirine eşittir (Ergin, 2001, s.377). Tekrar öbeklerini oluşturan sözcükler arasında yardımcı öge-temel öge ilişkisi yoktur; tekrar öbekleri, eŐdeĝer iki sözcükten oluşur. Özmen, *ev mev, çocuk mocuk*

türü ikilemelerde birinci sözcüğün temel ikinci sözcüğün yardımcı öge olduğunu ifade eder (2013, s.75).

- Tekrar öbeklerinde birleşenlerin arasında edatlar bulunabilir ancak bu tipteki öbekler bağlama edatı öbeği değildir: *yalnız ve yalnız, ancak ve ancak, güzel mi güzel, çekici mi çekici* (Delice 2012, s.32).

- Kalıplaşmış tekrarlar tek başına kullanılamaz ve sözcüklerinin yerleri değiştirilemez: *apar topar, harıl harıl, eğri büğrü, aşağı yukarı, ıvır zıvır* vb.

- Kalıplaşma bakımından bazı tekrarlar yeni bir sözlüksel değer kazanırken bazı tekrarlar cümleye sadece pekiştirme, çokluk, süreklilik, beraberlik gibi anlam nüansları katar:

“*Aşağı yukarı* on yıldır kendi ekmeğini kendisi kazanıyor. *Altı üstü* küçük ufak bir hata yapmış; affedersen gider. *Sağa sola* haber salmış. *Vara yoğa* konuşuyor. Çocuklar *civil civil* oynuyor. Bir yerden *eski püskü* bir araba bulmuş.” örneklerinde söz konusu tekrarlar yeni bir sözlüksel değer kazanıp sözlüklerde madde başı olmuştur.

“Şu köşede *uslu uslu* oturun. *İrili ufaklı* deniz kabukları topladım. Aylardır *haber maber* yok. *Yürüye yürüye* usandım.” örneklerinde ise tekrarlar sırası ile “*pekiştirme, karşılaştırma, ve benzeri, süreklilik*” anlamlarını cümleye katmıştır.

- Türkçede hemen hemen her çeşit kelimedenden tekrar yapılabilir (Ergin, 2001, 377). Bağlaç ve edatlar ise tekrar öbeği kurmaya elverişli kelime türü değildir (Özmen, 2013, s.75).

- Tekrar öbeklerinde her unsur kendi vurgusunu taşır.

Yapılış şekillerine göre tekrar öbekleri şu şekillerde kurulabilir:

- Aynı kelimelerden oluşan tekrar öbekleri: *hızlı hızlı, güzel güzel, tatlı tatlı* vb.

- Yakın anlamlı sözcüklerden oluşan tekrar öbekleri: *eş dost, hısum akraba, deli divane, hak hukuk* vb.

- Zıt anlamlı kelimelerle oluşan tekrar öbekleri: *az çok, iyi kötü, dost düşman, alt üst* vb.

- Yansıma sözcüklerle kurulan tekrar öbekleri: *şırıl şırıl, horul horul, civil civil* vb.

- Biri anlamlı biri anlamsız sözcüklerle kurulan tekrar öbekleri: *eski püskü, eğri büğrü, yırtık pırtık, yarım yamalak* vb.

- “m” ilave sesi ile oluşan tekrar öbekleri: *okul mokul, soğan moğan, kitap mitap, kalem malem* vb. Anlamsal yönden bu yapıya yakın olarak “falan” sözcüğü de kullanılır. *hasta masta / hasta falan, ekmek mekmek / ekmek falan, su mu / su falan* vb.

3.9.2. Harezmi Türkçesinde Tekrar Öbekleri

Harezmi Türkçesinde tekrar öbeklerini Erdem “Harezmi Türkçesinde İkilemeler ve Yinelemeler Üzerine” adlı makalesinde ele almıştır. Erdem, konuyu ikilemeler ve yinelemeler olarak ikiye ayırarak inceler. İki kavram arasındaki ayrımı

“Sadece eş anlamlı kelimelerden oluşan öbekleri (ev bark) ikileme olarak adlandırıyoruz. Bunun yanında aynı kelimenin tekrarıyla oluşan öbekleri (para para), zıt anlamlı kelimelerin oluşturduğu öbekleri (erkek tişi), fiil ve isimlerin olumlu-olumsuz çekimlerinin meydana getirdiği öbekleri (bersen bermesen, arıg arıgsız) yineleme olarak adlandırmayı uygun bulmuyoruz.”

açıklamasıyla ifade eder.

Toprak, Harezmi dönemi tekrar öbeklerini fonetik, şekil, anlam, sözcük türü, kullanılan dil bakımından kapsamlı şekilde incelemiştir (Toprak, 2005).

3.9.2.1. Aynı Sözcüklerin Tekrarıyla Kurulan Tekrar Öbeği

Bu tür tekrar öbekleri aynı sözcüğün arka arkaya tekrar edilmesi ile kurulur.

NF 175/14 Minberke barsam, bağrım pāraları endāmumdın uşaq bolup *pāra pāra* tüşer, tēdi erse... (Minbere gitsem, bağrımın parçaları vücudumdan parçalanıp, parça parça düşer, deyince...)

KE 236v/4 azın azın Resūlka yakınrağ keldi, kulağıña sözledi (Yavaş yavaş Resul’un yakınına geldi, kulağına söyledi.)

ME 97/3 *türlü türlü* sözler kıldı (Türlü türlü sözler söyledi.)

NF 67/3 *yigrenü yigrenü* öz etlerini yeyürler (İğrene iğrene kendi etlerini yerler.)

ME 197/7 töküldi hurma *birin birin* yığaçdın (Ağaçtan hurma bir bir döküldü.)

DTKT 581a/2 Tağı ıddı anlar üze, *ögür ögür* kuşlarını. (Üzerlerine bölük bölük kuşlarını gönderdi.)

KE 96v/4 tegme bir ayağı *adın adın* gevherdın, içinde taşında üç yüz altmış mührāb erdi. (Her bir ayağı başka başka mücevherden, içinde dışında üç yüz atmış mihrap vardı.)

KE 217v/12 Resūl ‘aleyhi’s-selām *birer birer* aytu bērdi (Resul aleyhisselām birer birer söyleyiverdi.)

KE 237/17 körklüg yanaklarıdın *katre katre* yaş tama başladı (Güzel yanaklarından damla damla yaş damlamaya başladı.)

KE 108r/20 Yūsuf firākında *zār zār* yığlayur erdi (Yusuf'un ayrılığında zarı zarı ağlıyordu.)

3.9.2.2. Eş Yakın veya Anlamca İlişkili Sözcükler ile Kurulan Tekrar Öbekleri

Eş veya yakın anlamlı sözcüklerin veya aralarında benzerlik, bütünlük gibi farklı bir anlam ilgisi bulunan sözcülerin art arda gelmesi ile kurulur.

KE 183r/18 tün yarım boldı erse *ağrık sızlağ* yoğ erken evniñ sağı havāğa köterildi. (Öğle vakti olunca ağrı sızı yokken, evinin çatısı kaldırıldı (feryad yükseldi).)

ME 200/5 kücey boldı iş, *ağır kücey* boldı iş (Zorlaştı iş, ağır zor oldu iş.)

MM 55 kanā'at *arığ pāk* resul sünneti / iğidin tiledi üküş yalwarıp (Kanaat, peygamberin çok yalvararak Allah'tan dilediği tertemiz bir sünnettir (Toparlı-Argunşah, 2008, s.160).)

KE 94r/20 tirig bolsa erdi *attı çavı* çıkğay erdi (Yaşasaydı adı sanı çıkacaktı.)

KE 68r/18 Keçti *behmen zemherî* kış kalmadı *karı buzı* (Geçti zemheri kara kış, kalmadı kazı buzı.)

NF 41/8 sığırlar qurban qılurlar, anda turğan *derviş miskin*lerke bérürler (Sığırlar kurban ederler, orada duran derviş miskinlere verirler.)

KE 195v/21 tamuğğa barman, bu künki yaman *eş koldaşlar* tañla barçası düşmen bolğusı (Cehenneme gitmeyin, bu günkü kötü eş dostlar yarın bütünü düşman olacak.)

KE 59r/13 Lütñi *evi barkı* birle èldin çıkarın (Lut'u ailesi ile şehirden çıkarın.)

NF 53/13 tağı sol yanına baqar, *kadğuluğ bezmān* bolup yığlar (Ve sol yanına bakar, kaygılı hüznü ağlar.)

DTKT 280b/9 keldük sizing birle *katış karış* (Sizinle katışa karışa geldik.)

NF 8/8 *qorqa titreyü* kelip aydım (Korka titreye gelip söyledim.)

KE 67v/15-16 Biz kün tün yazıda yılkı kara *koy kozi* birle emgenip yöriyür-miz. (Biz gündüz gece ovada yılkı, kara koyun kuzu ile zahmet çekip yaşıyoruz.)

MA 186/3 *kul karavaş* āzād kıлмаğay men (Kul köle azad etmeyeceğim.)

KE 98v/5 tegme birimizniñ bu çaqlıg *küç kuvvetimiz* bar uruşup inimizni alalıñ (Her birimizin bu kadar güç kuvvetimiz var, savaşıp kardeşimizi alalım.)

KE 193r/18-19 *Māl mülk* kamuğ Resül-niñ boldı (Mal mülk hepsi Resul'un oldu.)

KE 186r/4 'Abdu'l-Muṭṭalib aydı: yarağlıg şen velikin *oğul uşakıñ* telim turur (Abdul Muttalip söyledi: Faydalısın fakat çoluk çocuğun çoktur.)

HŞ 3786 küle oynayu hoş işret kılalıñ (Güle oynaya hoş içki içelim.)

NF 399/1-2 Munça *sansız saqışsız* érke bardım táyürsen. Neteg bıkır bolur-sen? (Bu kadar hadsiz hesapsız erkeğe vardım diyorsun. Nasıl bakire olabilirsin?)

KE 28r/12 *Uluğ yaşlığ* hatun aldı. (Büyük yaşlı hatun aldı.)

NF 67/10 Yā taqı ékki musulmān arasında ğammāzlıq qılıp *uruş kiriş*, üküş fitneler qoparırlar. (Ve de iki Müslüman arasında koğuculuk yapıp kavga döğüş çokça fitne çıkarırlar.)

KE 178r/3 Yana bir melik birle *yağılaştı sançıştı*lar (Ve de bir melik ile düşmanlaştı savaştılar.)

KE 78v/11 Çerāğ ma ulaşu *köyer örtenür* (Çıra da devamlı tutuşur yanar.)

KE 49r/2 Bizniñ *yér yurtımız* yarağsız (Bizim yerimiz yurdumuz faydasız.)

KE 102r/13-14 kamuğ kınlarğa tākat keltürürler feryād kılmalar amma *açlık susağlık*ğa feryād kılırlar (Bütün eziyetlere takat getirirler, feryad etmezler ama açlık susuzluğa feryad ederler.)

KE 79v/17 *yèğüçe keyğüçe* malım bar (Yiyecek giyecek malım var.)

HŞ 2504 saçıp *altun kümüş* arşıkturalıñ (Altın gümüş saçıp aldatalım.)

KE 235v/7-8 *aş suw* bérmedi (Yemek su vermedi.)

HŞ 2598 niçege tigrü bu *tag taş* kazayın (Nereye kadar dağ taş kazayım.)

3.9.2.3. Zıt Anlamlı Sözcükler ile Kurulan Tekrar Öbekleri

Zıt anlamlı iki sözcüğün art arda kullanılmasıyla kurulan tekrar öbeğidir.

KE 211v/4 Haq ta'ālānı *yoqaru kuyı astın üstün ilgerü artğaru* birle yād kılsa kāfir bolur. (Hak Teala'yı yukarı aşağı, alt üst, ileri geri yad etse kafir olur.)

KE 219r/12-13 tañlası *dost düşmen*ğa haber boldı. (Sonraki gün dost düşmana haber oldu.)

KE 119v/2 Benî İsrā'ıl *uluğ kiçiğ, er hatun* yeti *tün kün* küyüp turdılar. (Beni İsrail büyük küçük, erkek hatun, yedi gün gece bekleyip durdular.)

NF 105/15 Ey babam, bu cum'ada *ırakdın yaqındın* üküş şahābalar kelgey (Ey babam, bu cumada uzaktan yakından çok sahabe gelecek.)

KE 18r/21 beşinci *ölüg tirig* anlarğa muhtāc bolurlar (Beşinci, ölü diri onlara muhtaç olurlar.)

KE 151v/15 *Tün kün* anda ıñranıban çaldı *keçe kündüzün* (Gece gündüz onda ağlayıp inleterek kaldı gece gündüz.)

KE 81v/14-15 *Sađđa solđa, üstünge astınđa* aradı andağuk kördi (Sağa sola, üstüne altına baktı, öylece gördü.)

KE 27r/15-16 Bu kün munça alāyık *yawuz yahşı mü 'min kāfir* Nūh oğlanlarından tuğdılar erdi. (Bu gün bunca yaratılmış kōtü iyi, mümin kafir Nuh'un çocuklarından doğdular.)

KE 171r/17 Sām ölgeli tōrt miñ yıl bolmış *artuğ eksük* (Sam öleli aşağı yukarı dōrt bin yıl olmuş.)

NF 229/12 *yer kōk* içinde bir zerre anıñ 'ilmidin yıraq ermez (Yer gök içinde bir zerre onun ilminden uzak değildir.)

AKKYB K3/9 ...sizge yahşı kişimizdin *keliş barış* ıla almaduk (...size iyi kişimizden gidiş geliş yapamadık.)

3.9.3. Harezmi Türkçesinde Tekrar Öbeklerinin Sōzdizimindeki Görevleri

Harezmi Türkçesine tekrar öbekleri sōzdiziminde ad, sıfat, zarf, eylem görevleriyle kullanılmıştır.

Ad Görevi

AKKYB K3/9 ...sizge yahşı kişimizdin [[*keliş / barış*] ıla almaduk] (...size iyi kişimizden gidiş geliş yapamadık.)

KE 27r/15-16 Bu kün munça alāyık [*yawuz / yahşı*] [*mü 'min / kāfir*] Nūh oğlanlarından tuğdılar erdi. (Bugün bunca yaratılmış kōtü iyi, mümin kafir Nuh'un çocuklarından doğdular.)

KE 219r/12-13 tañlası [*dost / dūřmenđa*] aber boldı. (Sonraki gün dost dūřmana haber oldu.)

Hş 2504 saçıp [*altun / kümüş*] arıřturalıñ (Altın gümüş saçıp aldatalım.)

KE 94r/20 tirig bolsa erdi [*atı / çavı*] ıķđay erdi (Yaşasaydı adı sanı çıkacaktı.)

KE 59r/13 Lūtını [[*evi / barđı*] birle] eldin çıkarın (Lut'u ailesi ile şhirden çıkarın.)

MA 186/3 [*ul / aravaş*] āzād ılmağay men (Kul kōle azad etmeyeceğim.)

KE 193r/18-19 [*Māl / mülk*] amuđ Resül-niñ boldı (Mal mülk hepsi Resul'un oldu.)

KE 81v/14-15 [*Sagğa / solğa*], [*üstünge / astunğa*] qaradı andağuk kördi (Sağa sola, üstüne altına baktı, öylece gördü.)

Sıfat Görevi

ME 97/3 [[*türlü türlü*] sözler] kıldı (Türlü türlü sözler söyledi.)

KE 96v/4 tegme bir ayağı [[*açın açın*] gevher]din, içinde taşında üç yüz altmış mührāb erdi. (Her bir ayağı başka başka mücevherden, içinde dışında üç yüz atmış mihrap vardı.)

MM 55 kanā`at [[*arığ pāk*] resul sünneti] / iğidin tiledi üküş yalwarıp (Kanaat, peygamberin çok yalvararak Allah'tan dilediği tertemiz bir sünnettir (Toparlı-Argunşah, 2008, s.160).)

KE 28r/12 [[*Uluğ yaşlığ*] hatun] aldı. (Büyük yaşlı hatun aldı.)

KE 208r/3 mundağ [[*azız arığ*] başçı]nı peygamberlikğa qabül kılmadılar (Böyle temiz pak önderi peygamberliğe kabul etmediler.)

NF 399/1-2 Munça [[*sansız saqışsız*] ér]ke bardım tēyürsen. Neteg bikr bolur-sen? (Bu kadar hadsiz hesapsız erkeğe vardım diyorsun. Nasıl bakire olabilirsin?)

KE 79v/17 [[*yēgüçe keygüçe*] mal]ım bar (Yiyecek giyecek malım var.)

Zarf Görevi

ME 104/3 ħarf-leri [*birin birin*] tēdi (Harfleri bir bir dedi.)

ME 197/7 tōküldi ħurma [*birin birin*] yığaçdın (Ağaçtan hurma bir bir döküldü.)

DTKT 280b/9 keldük sizing birle *katış qarış* (Sizinle katışa qarışa geldik.)

NF 8/8 [*qorqa titreyü*] kelip aydım (Korka titreye gelip söyledim.)

HŞ 3786 [*küle oynayu*] hoş `işret kılalıñ (Güle oynaya hoş içki içelim.)

KE 119v/2 Benî İsrā`ıl [*uluğ kiçig*], [*er hatun*] yeti [*tün kün*] küyüp turdılar. (Beni İsrail büyük küçük, erkek hatun, yedi gün gece bekleyip durdular.)

KE 151v/15 [*Tün kün*] anda ıñranıban qaldı [*keçe kündüzün*] (Gece gündüz orada ağlayıp inleyerek kaldı gece gündüz.)

KE 171r/17 Sām ölgeli dört miñ yıl bolmış [*artuq eksük*] (Sam öleli aşağı yukarı dört bin yıl olmuş.)

Eylem Görevi

KE 178r/3 Yana bir melik birle [*yağılaştı sançıstılar*] (Ve de bir melik ile düşmanlaştı savaştılar.)

KE 78v/11 Çerâğ ma ulaşu [*köyer örtenür*] (Çıra da devamlı tutuşur yanar.)

KE 85r/11-12 Ol altı hatun Zelihâ katığa [*kirer çıkar* erdiler]. (O altı hatun, Zeliha huzuruna girer çıkardı.)

3.10. Özel Ad Öbeği

3.10.1. Genel Özellikler

Birden fazla yalın veya kalıplaşmış kelimenin bir kişi veya varlık ismi oluşturmasıyla ortaya çıkan kelime öbeğidir (Delice, 2012, s.28). Özel isim öbeği, Türkiye Türkçesi sözdizim çalışmalarında *ayama ve soyadı öbekleri* (Banguoğlu, 1990, s.515), *san öbeği* (Şimşek, 1987, s.384) *birleşik isim öbeği* (Karahana, 2014, s.69; Özkan-Sevinçli, 2017, s.42; Demir, 2019, s.36) *birleşik isim* (Ergin, 2001, s.385; Karaörs, 1993, s.17; Özmen, 2013, s.109) *birleşik ad* (Karaağaç, 2012, s.203) *özel isim öbeği* (Delice, 2012, s.28) adlandırmaları ile ele alınmaktadır.

Türkiye Türkçesi sözdizim eserlerinde özel isim öbeğinin özellikleri arasında şu hususlar zikredilmektedir:

- Özel isim öbekleri kurucu bir ek olmaksızın yalın özel adlardan teşekkül eder. *Ahmet Rasim, Mehmet Akif Ersoy, Yahya Kemal Beyatlı vb.*
- Unvan bildiren sözcük özel adın önüne geçip özel ad öbeği kurabilir. Sıfat tamlaması biçiminde kurulmuş bu yapılar bir şahsa ad olduğunda vurgu ikinci unsur üzerine geçer. *Hoca Nasreddin, Molla Cami, Şeyh / Edebali, Uzun / Hasan, [Pargalı / İbrahim] Paşa, Evliya / Çelebi, [Alemdar / Mustafa] Paşa, Deli / Petro vb.*
- Yalın biçimiyle sözdiziminde ad göreviyle kullanılır.

3.10.2. Harezmi Türkçesinde Özel Ad Öbeği

Harezmi Türkçesinde özel ad öbeği genellikle Arapça ve Farsça terkiplerle kurulur. Arapça ve Farsça terkiplerle kurulmuş özel ad öbekleri Harezmi Türkçesinde sıkça kullanılır. Bu ad öbekleri şahıs ve yer adlarını karşılamaktadır.

Arap kültüründe babası veya ilk oğlu ile kişiyi anarak adlandırmak yaygın olduğundan *bin “oğul”, ibn/ibni “oğlu”, ebu/ebi “baba”, ümmü “anne”, bint/binti “kızı”* ifadeleri ile özel ad öbekleri Arapça sıfat veya isim tamlaması biçiminde kurulmuştur: *İbn ‘Abbas (Abbas’ın oğlu), Mālik bin Ca’fer (Cafer’in oğlu Malik), Sāfān bint Sāfūn (Safun’un kızı Safan), Ümmü Külsüm (Gülsüm’ün annesi) vb.*

Arapça ve Farsça terkiplerle kurulmuş yer, kabile, kitap vb. adları da özel ad öbeği olarak adlandırılmalıdır: *Mescid-i Aksa*, *Temsînu'r-Ribā* (Bir şehir (Ata, 1997, s.811)), *Zer'atü'l-Cendel* (Bir şehir (Ata, 1997, s.819)), *Benū'î Kureyza* (Medinedeki son Yahudi kabilesi (Ata, 1997, s.770)), *Beyt-i Ma'mūr* (Yedinci kat gökte, Cennet-i Firdevs'te bir köşk (Ata, 1997, s.771)), *Ben'ul-Muştalik* (Hicretin altınca yılında vuku bulan savaş (Eckmann, 2014, s.509) vb.

NF 166/16 *Ca'fer Tayyār*nın hatunı bar erdi. (Cefer Tayyar'ın hatunu vardı.)

NF 379/8-9 *Bilāl-i Ḥabeşī* taqı *Suheyb-i Rūmī*, *Selmān-i Fārsī* meñizlig kimerseler bar tēp... (Bilal-i Habeşi ve Suheyl-i Rumi, Selman-ı Farisi gibi kimseler var diye...)

KE 220v/20 Tēve bardı *Ebū Eyyūb Enşāri* öyi eşikinde çökti (Deve gitti, Ebu Eyyüp Ensari'nin evinin önünde çöktü.)

KE 223v/5 *Ḥalid bin Velīd* ol kün kāfir erdi. (Hâlid bin Velid o zaman kafirdi.)

NF 12/1 ...*Mescidü'l-Harām*qa kirdiler (Mescid-i Haram'a girdiler.)

NF 156/9 Andın soñ *Mustarşid Billāh* atlıg ḥalifa keldi. (Ondan sonra Mustarşid Billah adlı halife geldi.)

NF 21/14-15 İmām *Abu'l-'Alā-i* rahmhi *Nişābu'l-Aḥbār* atlıg kitabında bu ḥadīşnī keltürmiş. (İmam Abu'l-Alâ-i rahmhi Nisābu'l Ahbar adlı kitabında bu hadisi aktarmış.)

KE 198r/19 Fāṭımanı '*Alī ibn Ebī Talib*ğa bērdiler. (Fatıma'yı Ali ibn Ebî Talip'e verdiler.)

NF 335/12 *Asāma bin Zeyd* aytur razhu (Usame bin Zeyd r.a. naklediyor.)

NF 342/14 Atı *Sa'id ibnū Cebir* erdi razhu. (Adı Said ibnū Cebir'di r.a..)

KE 224r/2 *Selmān El-Fārisī* turur. (Selman-ı Farisi'dir.)

KE 177v/8 Andın soñ *Zer'atü'l-Cendel*ğa bardı. (Ondan sonra Zeratül Cendel'e gitti.)

KE 224v/17 aña *ḳabrü'l 'arūseyn* atadılar. (Ona Kabrül Aruseyn adını koydular.)

3.10.3. Harezmi Türkçesinde Özel Ad Öbeklerinin Sözdizimi İçindeki Görevleri

Harezmi Türkçesinde özel ad öbekleri, içerisinde ad unsuru barındıran öbeklerde ad olarak görev alır.

Ad Görevi

KE 220v/20 Tēve bardı *Ebū Eyyūb Enşāri* öyi eşikinde çökti (Deve gitti, Ebu Eyyüp Ensari'nin evinin önünde çöktü.)

NF 316/12-13 ‘*Âmir bin ‘Abdullâh*’ın âhir vaqtı boldı erse ‘azîzler hâzir boldılar. (Amir bin Abdullah’ın son vakti gelince azizler hazır oldular.)

KE 209v/16 ...burâkdın indim *Mescid-i ‘Aksâ*ğa kirdim (...Buraktan indim, Mescid-i Aksa’ya girdim.)

KE 102v/4 Kart atamız bar *İbn Yâmin* için yığlayur (İhtiyar babamız var, İbn Yâmin için ağlıyor.)

KE 82r/12-13 Medîne şehrinde *Süleymân bin Yesâr* atlıg körklüg cemâllig er bar erdi. (Medine şehrinde Süleyman bin Yesâr adlı güzel yüzlü bir kişi vardı.)

3.11. Bağlama Öbeği

3.11.1. Genel Özellikler

Bağlama edatları ile birbirine bağlanmış iki veya daha fazla ad unsurunun meydana getirdiği kelime grubudur (Karahan, 2014, s.65)

Türkiye Türkçesi sözdizim eserlerinde bağlama öbeğinin özellikleri arasında şu hususlar zikredilmektedir.

- Bağlama öbeği, sıralama görevli *ve, ile, ila*; eşdeğerlik ifade eden *ya da, veya, yahut, veyahut*; karşılaştırma bildiren *ya...ya, hem...hem, ne...ne, de...de, kâh...kâh, ha...ha, gerek...gerek, olsun...olsun, ister...ister* vb. bağlaçları ile kurulur.

- Bağlama öbeğini oluşturan ögeler arasında ana öge, yardımcı öge ayrımı yoktur (Özmen, 2013, s.80). Bağlama öbeği oluşturan ögeler eş değerdedir.

- Öbeği oluşturan her iki unsur da ayrı birer sözcük öbeği olabilir. *Çavdar ekmeği ve beyaz peynir* ile akşam etti. **Gerek** *necip milletimiz* **gerek** *ulu devletimiz* istiklal uğruna her şeye hazırdır.

- Bağlama öbeğinin üç çeşit yapısı vardır (Demir, 2019, s.34):

[Ad unsuru] Bağlaç [Ad unsuru] (*Ayşe ve Metin, Vatan yahut Silistre* vb.)

Bağlaç [Ad Unsuru] Bağlaç [Ad Unsuru] (*ha Ali ha Hasan, gerek okul gerek aile, ya istiklal ya ölüm* vb.)

[Ad unsuru] Bağlaç [Ad Unsuru] Bağlaç (*Açın da tokun da* sonu birdir. *Hastalık da sağlık da* insan için. *Az olsun çok olsun* kendi alın terimin karşılığını istiyorum. vb.)

- “ve” bağlacı ile kurulan bağlama öbeklerinde ikiden fazla ad unsuru bağlanmışsa bağlama edatı son ad unsurunun önüne gelir, diğer ad unsurları virgül ile ayrılır. (Ali, Hasan, Dursun ve Mehmet; Ordu, Giresun ve Trabzon vb.)

- Delice, bağlama edatı olmaksızın virgül ile sıralanmış ad unsurlarının oluşturduğu öbeği bağlama edatı öbeği olarak kabul eder: *Türk istiklâlini, Türk cumhuriyetini* ilelebet, muhafaza ve müdafaa etmektir (2012, s.50).

- Bağlama öbeği sözdizimi içinde ad, sıfat ve zarf göreviyle kullanılır (Delice, 2012, s.21). Evine *yorgun ve bitkin* geldi (Zarf). *Ne bir gören ne de bir duyan* var (Ad). *Güzel ve alımlı* bir genç kız oluvermişti (Sıfat) vb.

- Cümleleri birbirine bağlayan bağlaçlar, bir sözcük öbeğine bağlı olmadığından cümle dışı unsur olarak değerlendirilir (Özkan-Toker-Aşçı 2016, s.100)

3.11.2. Harezmi Türkçesinde Bağlama Öbekleri

Harezmi Türkçesinde sıralama, denkleştirme, karşılaştırma işlevli *me/ma, u/ü/vu/vü, ve, ve takı, birle, veya, yā, takı, hem, ya...ya, hem...hem, hem...hem takı, ne...ne, kerek...kerek, kerek...ya* bağlama edatları kullanılmaktadır.

3.11.2.1. ammā

Sıfat veya zarfları karşıtlık ilgisi ile birbirine bağladığı cümlelerde bağlama öbeği kurar.

KE 128r/17-18 Ben-i İsrā’ilde bir kırtkanıñ ögsüz oğlu bar erdi, *yawlağ yoqsuz çığay ammā anasığa yawlağ tapuğsak* erdi. (Ben-i İsrail’de bir kocakarının öksüz bir oğlu vardı; iyi, yoksul, fakir ama anasına iyi bir hizmetkardı.)

DTYSK 62b/2 *Dünya içinde anası kırk yaşlığ bir kavilde sekiz yaşlığ amma oğlu yüz yegirmi yaşlığ* kim erdi. (Dünyada annesi kırk yaşında, bir sözde sekiz yaşında ama oğlu yüz yirmi yaşında olan kimdi?)

3.11.2.2. birle

Çoğunlukla çekim edatı işlevi ile edat öbeği kurmasına rağmen Harezmi Türkçesinde sınırlı sayıda örnekte “ve, ile” manası ile bağlama işlevi görülür. [Ad unsuru] Bağlaç [Ad unsuru] yapısında bağlama öbeği kurar.

KE 43v/14 *İbrahim birle Lūṭ* yol saççılarında ötiler (İbrahim ve Lut yol gözcülerinden geçtiler.)

KE 184/7 *‘Ubeyd İbnü Ziyād birle Hüseyn* uruştı. (Ubey İbnü Ziya ile Hüseyn savaştı.)

NF 389/6 ol taqı *qoyuğ qan birle iriñ* qustı (O da koyu kan ve irin kustı.)

MM 250/1 *kümiş birle altun* satığ kılsamış (Gümüş ve altın satsa.)

KE 101r/11 barıñ *Yusūf birle İbn Yāminni* soruñ (Gidin, Yusuf ile İbn Yamin’i sorun.)

NF 23/15 *Abū Bekr razhu birle Peygāmbar ‘as* bir tewege mündiler (Ebu Bekir r.a. ile peygamber as. bir deveye bindiler.)

3.11.2.3. hem

“ve, da, de, hem” manasıyla Farsçadan Türkçeye geçmiştir. Bağlama ve kuvvetlendirme işlevi ile kullanılır (Hacıeminoğlu, 1997, s.122). [Ad unsuru] Bağlaç [Ad unsuru] yapısında bağlama öbeği kurar.

MM 10 *bu cümle melek hem bu ins ü peri* / dürüdnı kim aydılar erse arı / ıdur-miz olar aymışınça dürüd / muhammed resülğa rusül mihteri (Bütün meleklerin, insanların ve perilerin, ona gönülden ettikleri dualar kadar, biz de peygamberlerin önderi Hz. Muhammed’e dua gönderiyoruz (Toparlı-Argunşah, 2008, s.156)).

MM 15 munuñ birle mü’min bolu bu kişi / *bu cümle eren hem bu cümle tişi* (Bütün erkekler ve dişiler ancak bu şekilde mümin olurlar (Toparlı-Argunşah, 2008, s.156)).

MM 87 farıza *ağız hem burun* yayğa-sen (Ağız ve burnu yıkamak farzdır.)

MM 99 taharet kıılurda oturma edeb / *kün ay kıbille yaru ‘acem hem ‘arab* (Temizlenirken edep olsun diye güneşe, aya, kibleye, Acem ve Arap’a karşı oturma.)

NF 126/8 ...*āškāra yazuqlarını hem örtüglüg yazuqlarını* sen yarlıqağıl (...aşkar günahlarını ve gizli günahlarını sen bağışla.)

3.11.2.4. hem...hem taqı

Farsçadan alınan “hem” edatı ve kuvvetlendirme edatı olan “taqı” ile kurulmuştur. Denkleştirme, sıralama ifade eden bağlama öbekleri kurar.

NF 69/9-10 *hem öz cānları* için *hem taqı mälları tawarları* için uruşsunlar (Hem kendi çaları hem de malları mülkleri için savaşsınlar.)

NF 240/12 farızası sâbīt turur Qur’an birle *hem taqı hadis birle hem taqı icma ‘-i ummat birle* (Kuran ile hem de hadis ile hem de icma-i ümmet ile farz olduğu sabittir.)

NF 309/17 *hem til birle hem taqı el birle hem taqı köñül birle* tıp aydı erse (Hem dil ile hem de el ile hem de gönül ile söylediyse)

NF 356/12-13 saña *hem peygamberlik hem pādīshāhlik* qılğay (Sana hem peygamberlik hem padişahlık verecek.)

MM 71 éren érdin örtmiş teg-ök hem tişi / tişilerdin örtgü hem öz kıızıdın < éren érdin örtmiş teg-ök tişi *hem tişilerdin hem öz kıızıdın* örtgü (Erkeklerin erkeklerden sakındığı gibi mahrem yerlerini kadın da hem kadınlardan hem kendi kızlarından sakınmalıdır.)

3.11.2.5. kerek...kerek

Türkçe kökenli bir bağlaçtır. Sözcük ve sözcük öbeklerini eşitlik, seçenek ilişkisi ile birbirine bağlar.

HŞ 2820 zāyi‘ı kodmaz *kerek edgü kerek dūn* (Gerek iyilik gerek soysuzluk zayı olmaz.)

MM 3 sēn-ök sēn yaratğan yēr kök kün ay / bu kün kış kerek yaz kerek bolsu yay <yēr kök kün ay bu kün kış *kerek yaz kerek yay* bolsun yaratğan sēn-ök sēn (Bu yeri, göğü, güneşi, ayı, güzü, kışı gerek baharı gerek yazı yaratan sensin.)

MM 266 *kerek hayz kerek ay kerek yū vefat* / nē birle kim anda ozaklık kıpar (İster aybaşı isterse ölüm olsun hepsi önceki gibidir (Toparlı-Argunşah, 2008, s.181).)

3.11.2.6. kerek...ya

Sözcük veya sözcük öbeklerini eşitlik, seçenek veya karşıtlık ilgisi ile birbirine bağlar.

MM 133 *kerek êkki rek ‘at ya bir rek ‘at* ol / kırā’at fariza a şāhib-niyāz (Sonradan kılınan ister bir rekat ister iki rekat olsun kıraat (okumak) farzdır (Toparlı-Argunşah, 2008, s.168)).

MM 146 rükū kıalsa rek’at kētürgey tamām / *kerek münferid muḳtedi yā imām* (Eğer rüku yapmamışsa kişi ister yalnız ister imama uysun, o rekataı yeniden kılacak (Toparlı-Argunşah, 2008, s.168).))

3.11.2.7. ma/me

Genellikle berkitme edatı olarak kullanılır ancak sıralama işlevli kullanımına da rastlanır. Sıralama görevinde de bir berkirtme manası vardır. (Hacıeminoğlu, 2000, s.113). Sınırlı sayıda örnekte sıralama işleviyle “ve” manasında kullanılır.

HŞ 4700 özüm *mü ‘min ü müslim me aslım kıpçaq* (Özüm Müslüman ve aslım Kıpçak.)

HŞ 2604 ödükde *tün me kün* zarı kılur men (Bataklıkta gece ve gündüz ağlarım.)

3.11.2.8. ne...ne/nè...nè/ni...ni

Cümle veya yan cümle içinde tek bir ögeyi oluşturan birden fazla unsuru, olumsuzluk ilgisi kuracak şekilde birbirine bağladığı cümlelerde bağlama öbeği kurar.

MM 62 *nè suret nè sîret* köñül bar añar (Onda ne suret ne sîret ne de gönül var.)

MM 246 *nè bey 'u icāret nè şirket* bolur (Ne kira ve satış ne de ortaklıktır.)

HŞ 80 ni ālet bar idi kılğanda ni hilet < kılğanda *ni ālet ni hilet* bar idi (Yaratman da ne vasıta ne de aldatma vardı.)

HŞ 2440 ni 'aklı bar ni hūşı ni qarārı < *ni 'aklı ni hūşı ni qarārı* bar (Ne akli ne şuurı ne de kararı var.)

HŞ 2457 *ni kündüz ni kiçe* āsayış itti (Ne gece ne gündüz dinlendi.)

3.11.2.9. taqı

“ve, halbuki, oysa, hem de, fakat, yahut, veya” manalarıyla sıklıkla kullanılan bir bağlaçtır.

KE17r/8 Murad ol ékegüdin *İblīs taqı Kābīl* turur. (... ayetinden murat o ikisinden İblis ve Kabil'dir.)

KE 43r/1 ot *bizni taqı bizniñ uruğumıznu* köyürmes tedi (Ateş bizi ve bizim soyumuzu yakmaz, dedi.)

KE 15r/1 bu kuş *sana taqı oğlanlarıña* kıyāmetğa teği harām boldı. (Bu kuş sana ve oğullarına kıyamete kadar haram oldu.)

KE 37v/2 illā *Şālih kavmini taqı Şu 'ayb kavmini* ot birle helak kıldı (Sadece Salih kavmini ve Şuayb kavmini ateş ile helak etti.)

KE 41r/13 uluğ ot yakıp *neft taqı kükürd* birle tamların sığadılar. (Büyük ateş yakıp zift ve kükürt ile evlerini sıvadılar.)

KE 47r/2 Melik buyurdı *on miñ altun taqı miñ koy*, éki yüz tewe yüz uy keltürdi. (Melik söyledi, on bin altın ve bin koyun, iki yüz deve yüz sığır getirdi.)

KE 58r/16 Lūt 'aleyhi's-selām *tewege taqı itke* aydı (Lut aleyhisselam deveye ve köpeğe söyledi.)

ME 49/2 sinödürdi *yégüni taqı içküni* (Yemeği ve içkiyi sindirdi.)

ME 140/3 üzengüsü taķı yünçüki arasında tutdı (Üzengisi ile incik kemiği arasından tuttu.)

Harezmi Türkçesinde *taķı* bağlacıyla kurulan sayı ifadeleri mevcuttur. İki sayı arasına giren *taķı* bağlacı “ve” manasıyla bir sonraki sayıyı önceki sayıya ekler.

MM 5 yana *yüz yegirmi taķı dört miņi* rusul enbiyalar êkinç söz onı (İkinci olarak, sözün doğrusu, kendisine kitap gönderilmiş, yüz yirmi dört bin peygamber vardır (Toparlı-Argunşah, 2008, 155).)

MM 207 tève *kırk taķı altı* bolsa sanı zekāt dört yaşında erek (Develerin sayısı kırk altı olunca zekat olarak dört yaşında bir deve gerek.)

3.11.2.10. u/ü/vu/vü

Arapça “ve” bağlama edatının vezin zarureti ile şekil değiştirmiş biçimidir (Hacıeminoğlu, 1997, s.120).

HŞ 231 ğarīb ü şehri vü derviş ü mü ‘min / bu hıdmatķa kilip şükr aymağan kim (Garip, şehirli, derviş ve mümin; bu hizmete gelip şükretmeyen kim?)

KE 88v/8 Taķı aydı: bu Mevliniņ *fazlı vü keremi* turur (Ve buyurdu: Bu Mevla’nın fazlı ve keremidir.)

MUN 9 Şadefte *lülü vü lālā* yarattı (Sedefte inci ve parlaklık yarattı.)

MN 11/3 Muħammed anıņ *ķulı vü resūli* durur (Muħammed onun kulu ve resulüdür.)

NF 35/15-16 ol *Lāt u ‘Uzzāni* taķı cümle butlarını sınduręay men (O Lat ve Uzzayı ve cümle putları kıracağım.)

NF 49/17 Emdi Mekkeke kirür-miz *ħürmet ü ‘izzet* birle (Şimdi hürmet ve izzet ille Mekke’ye giriyoruz.)

NF 154/6 üküş *va ‘z u naşīhatlar* qıldı (Çok vaaz ve nasihatler etti.)

Kuvvetlendirme amaçlı tekrar ifadelerinin arasına konur:

NF 92/12 zīnhār u zīnhar Peyğāmbarnı öldi tēmeņ (Zinhar ve zinhar Peygamber öldü demeyin.)

3.11.2.11. ve

Arapça kökenli bir bağlama edatı olup sözcük, sözcük öbekleri ve cümleleri bağlamada sıkça kullanılır.

KE 80v/10 ...*kâfur ve gül-âb* toldurup mundağ tılsımlar kıldı. (...güzel koku ve gülsuyu doldurup böyle tılsımlar yaptı.)

KE 89r/10 öz *fazlı ve keremi* birle çıkardı (Kendi fazlı ve keremi ile çıkardı.)

KE 92r/15 bu meniñ atalarım *İbrâhim ve İshâk ve Ya 'kûb* 'aleyhi'selâm tilleri turur (Bu benim atalarım İbrahim ve İshak ve Yakup aleyhisselam dilleridir.)

KE 100r/7-8 *mâl ve tavar ve hürmetimni* burunkındın ziyade kıldı (Mal ve mülkümü ve hürmetimi öncekinden fazla kıldı.)

NF 14/11 anıñ yeri taqı tamuğ otı turur, '*azâb ve 'uqubat* turur (Onun yeri de cehennem ateşidir, azap ve işkencedir.)

NF 49/17 Abū Bekr birle qaçıp çıktıuq *emgek ve meşaqqat* birle taqı horluk birle (Ebu Bekir ile kaçıp çıktık, zahmet ve meşakkat ile ve horluk ile.)

3.11.2.12. ve taqı

AKKYB KA2/9 bu mezkûr kim-irselerni *Teyri Ta 'âlâ rızası ve taqı Muhammed resûlu 'llâh şefâ 'ati* üçün tarhan kıldım. (Bu zikredilen kişileri Tanrı Teala'nın rızası ve de Hz. Muhammed'in şefaati için tarhan yaptım.)

KE 218v/16 *Ebū Cehl, 'Atebe ve Şeybe ve taqı özge kâfirler* emgetü başladılar. (Ebu Cehil, Atebe ve Şevbe ve de diğerkafirler eziyet etmeye başladılar.)

3.11.2.13. veyâ

Arapça ve bağlacı ile Farsça ya bağlacının birleşmesiyle oluşmuştur. Karşılaştırma bildirir. Harezmi Türkçesinde KE'de bir örnekte kullanılmıştır. [Ad unsuru] Bağlaç [Ad unsuru] yapısında bağlama öbeği kurar.

KE 94r/10 Yūsuf aydı: bular *casuslar veyâ oğrılar* mu turur (Yusuf sordu: Bunlar casuslar veya hırsızlar mıdır?)

3.11.2.14. ya

Türkçeye Farsçadan geçmiştir. Çoğunlukla karşılaştırma bildirir. “ya, ya da, veya, ve” manalarıyla kullanılır.

KE 77r/15 Yüzünüz kündin yavukrak körkünüz *kün ya kamer* (Yüzünüz güneşten daha yakın, güzelliğiniz güneş ve ay gibidir.)

KE 124r/8 andın soñ bir anca *temür ya tuç ya kırgasun* kayusun bulduñ erse eritgil (Ondan sonra bir o kadar demir, tunç veya kurşun hangisini bulursan erit.)

KE 22v/4-5 teğme biriñe kırk ükıyye *kümüş ya altun* hükm kıldı (Her birine kırk okka gümüş ve altın hüküm kıldı.)

MM 80 tıyılmas *suwı yā irin* kan mūdām / bu beş vaktde beş yunsa bolğay tamām (Eğer su, irin ya da kan sürekli akıyor ve engellenemiyorsa o zaman insanın beş vakitte beş kez abdest alması gerekir (Toparlı-Argunşah, 2008, s.162).)

MM 119 *muşbet ya iğdin* ünün ığlamak / buzār hāvı-fı hakdın buzulmas bile (Ağrı veya hastalık yüzünden sesli ağlamak da namazı bozar, fakat Allah korkusundan ağlamak namazı bozmaz (Toparlı-Argunşah, 2008, s.166).)

MM 199 *özgizdin ya yağmurdin* êkken êkin / êrür ‘ôşri tutğu ‘ôşürnünğ yûkin (Irmaktan veya yağmurdan sulanarak ekin ekilen arazi ôşür arazisidir (Toparlı-Argunşah, 2008, s.162).)

NF 22/1 Sizlerde *et yā hurmā* satlıq bar-mu? (Sizlerde satılık et veya hurma var mı?)

3.11.2.15. ya...ya

Sözcük veya sözcük öbeklerinin karşıtlık veya seçenek ilgisiyle sıralanması işlevi ile kullanılır.

KE 224r/17-18 *Muhammedni ya ‘Alini ya Ĥamzanı* birisin öldürüp kanın içip kelgil tedi. (Ya Muahhmed’i ya Ali’yi ya da Hamza’yı, birisini öldürüp kanını içip gel, dedi.)

MM 228 *ya müfti ya kâzî ya mü’min kişi* kayu biri birle ‘amel kılsa bir (İster müftü ister kadı ister mümin kişi olsun bunların herhangi birinin söylediği ile amel kılınabilir, çünkü onların söyledikleri aynıdır (Toparlı-Argunşah, 2008, s.177).)

SAKT 87a/4-5 Tanrı yolında, *yā öldürülse yā yingse* birgey miz anga uluğ yanut. (Tanrı yolunda ya öldürülse ya da yense biz ona büyük karşılık veririz.)

SAKT 189a/3 Eger bulsalar irdi sığingu *yā tağ üngürleri yā kirgü yir*; ewürgeyler irdi anın tapa tağı anlar iwerler. (Eğer sığınacak ya dağ mağaraları ya da girilecek bir yer bulsalar onun tarafına döndürürler ve acele ederler.)

MM 245 *ya münse ya işletse* bilgü harām (Ya binse veya işletse bil ki haramdır.)

3.11.2.16. ya takı

Harezmi Türkçesinde sınırlı sayıda örnekte kullanılmıştır. Farsça “ya” edatı ile asli itibari ile kuvvetlendirme edatı olan “takı”nın bir araya gelmesi ile oluşmuştur. Sözcük ve sözcük öbekleri arasında karşıtlık veya seçenek ilişkisi kurar.

SAKT 10b/1 Ansın song katığ boldı köngülleringiz andın songra, *ol taşlar mengizlig yā takı katığrak*. (Ondan sonra gönülleriniz katılaştı, o taşlar gibi ya da daha sert.)

MA 53/9-10 Eger *ne yerde zalim sultan bolsa yā takı zalim bēg bolsa* onların zulmi sebebidin yağmur takı yağmas. (Eğer bir yerde zalim sultan ya da bey olsa onların zulmü sebebiyle oraya yağmur da yağmaz.)

3.11.2.17. ya...ya takı

Harezmi Türkçesinde kullanımı sınırlıdır. Farsça “ya” edatı ile kuvvetlendirme edatı olan “takı”nın kalıplaşması ile oluşmuştur. Sözcük ve sözcük öbekleri arasında karşıtlık veya seçenek ilişkisi kurar.

SAKT 558a/3-4 Biz köndürdük anı yolğa *yā şükr kılgan yā takı küfr ketürgen* < Biz köndürdük anı *yā şükr kılgan yā takı küfr ketürgen* yolğa (Biz onu ya şükür eden ya da küfür getiren yola yönelttik.)

3.11.3. Harezmi Türkçesinde Bağlama Öbeklerinin Sözdizimindeki Görevleri

Bağlama öbekleri sözdiziminde ad, sıfat ve zarf göreviyle işlev görür.

Ad Görevi

MM 133 [*kerek ekki rek ‘at ya bir rek ‘at*] ol / kırā’at fariza a şahib-niyāz (Sonradan kılınan ister bir rekat ister iki rekat olsun kıraat (okumak) farzdır (Toparlı-Argunşah, 2008, s.168).)

ME 49/2 şindürdi [*yēgüni takı içküni*] (Yemeği ve içkiyi sindirdi.)

NF 49/17 Emdi Mekkeke kirür-miz [*hürmet ü ‘izzet*] birle (Şimdi hürmet ve izzet ille Mekke’ye giriyoruz.)

KE 100r/7-8 [*māl ve tavar ve hürmetimni*] burunğındın ziyade kıldı (Mal ve mülkümü ve hürmetimi öncekinden fazla kıldı.)

KE 218v/16 [*Ebū Cehl, ‘Atebe ve Şeybe ve takı özge kâfirler*] emgetü başladılar. (Ebu Cehl, Atebe ve Şeybe ve de diğer kafirler eziyet etmeye başladılar.)

KE 94r/10 Yūsuf aydı: bular [*casuslar veyā oğrılar*] mu turur (Yusuf sordu: Bunlar casuslar veya hırsızlar mıdır?)

KE 22v/4-5 teğme biriçe kırk ūkıyye [*kümüş ya altun*] hüküm kıldı (Her birine kırk okka gümüş ve altın hüküm kıldı.)

MM 228 [*ya müfti ya kâzî ya mü'min kişi*] kayu biri birle 'amel kılsa bir (İster müftü ister kadı ister mümin kişi olsun bunların herhangi birinin söylediği ile amel edilebilir, çünkü onların söyledikleri aynıdır (Toparlı-Argunşah, 2008, s.177).)

Sıfat Görevi

SAKT 558a/3-4 Biz köndürdük anı yolğa yā şükr kılgan yā taķı küfr ketürgen < Biz köndürdük anı [[*yā şükr kılgan yā taķı küfr ketürgen*] yolğa] (Biz onu ya şükür eden ya da küfür getiren yola yönelttik.)

KE 189/2 ...[*faşîh ve şahîh*] til] anıñ, qavi köñül ve şabūr ten anıñ (...güzel ve gerçek dil onun, kuvvetli gönül ve sabırlı beden onun...)

NF 3/1 Hâq te'âlâ bu kitabnı cem' qılğan [[*'āsî ve câfi*] qul]ını yarlıqağay (Hak Teala bu kitabı bir araya getiren asi ve cefakâr kulunu bağışlasın.)

Zarf Görevi

HŞ 2457 *ni kündüz ni kiçe* āsayış itti (Ne gece ne gündüz dinlendi.)

MM 119 *muşbet ya iğdin* ünün ığlamak / buzar havf-ı hakdın buzulmas bile (Ağrı veya hastalık yüzünden sesli ağlamak da namazı bozar, fakat Allah korkusundan ağlamak namazı bozmaz (Toparlı-Argunşah, 2008, s.166).)

SAKT 87a/4-5 Tangrı yolında, *yā öldürülse yā yingse* birgey miz anga uluğ yanut. (Tanrı yolunda ya öldürülse ya da yense biz ona büyük karşılık veririz.)

3.12. Ünlem Öbeği

Bir ünlem edatı ile ona bağılı bir ad ögesinden oluşan sözcük grubudur (Eker, 2016, s.368).

3.12.1. Genel Özellikler

Kaynaklarda ünlem öbeğinin özellikleri arasında şu hususlar zikredilir:

* Ünlem başta, isim unsuru sonda yer alır: *be kardeşim, hey Allah'im, ya Rabbi, bre adam, ey insan* vb. (Özkan-Toker-Aşçı, 2016, s.98).

* Ünlem öbeklerinde herhangi bir öbek kurucu ek kullanılmaz. Birleşim eksizdir.

* Ad unsuru kendi içinde ayrı bir öbek olabilir: *Ey Türk gençliği!, Bre Koca Ali* vb.

* Cümle kuruluşuna katılmayan bu grup, hitaplarda kullanılır. Cümle dışı öge olarak cümlelerin herhangi bir yerinde bulunabilir: *Hey Sakarya, kim demiş suya vurulmaz perçin.; İlahi bir kuvvetin, ebedî bir feyzin var, ey Türk* vb. (Karahan, 2014, s.71).

* Kerimoğlu, ünlem öbeğinin seslenme bildiren ünlemler ile kurulduğunu ifade eder (2014, s.117). Demir ise bütün ünlem sözcükleri ile ünlem öbeğinin kurulabileceğini belirtir: *A canım!, Be kardeşim!, Bre yalan dünya!, Hey yolcu!* (2019, s.37).

3.12.2. Harezmi Türkçesinde Ünlem Öbekleri

Harezmi Türkçesinde kullanılan ünlemleri Kalsın; *ah* “ah”, *avva* “ah, ay, vah”, *ayā* “ey”, *dirīg* “yazık, yazık ki”, *dirīga* “eyvah, yazık”, *ey* “ey”, *hay* “teessüf, tekdir ifadelerinin başında kullanılan ünlem”, *hāy* “hay huy”, *uf* “uf”, *vāy* “vay”, *yā* “ya” olarak sıralar (2013, s.290). Bunların haricinde Hacıeminoğlu da *aferin*, *ahsent* “aferin, bravo”, *bihamdi'llah* “Allah'a şükür”, *hayf/hayfa* “yazık, yazık ki”, *sabaş* “taktir ve beğenme”, *vah/veh/veh ki/veh kim* “teessür, pişmanlık”, *zihi/zehi* “taktir, beğenme” ünlemlerine yer verir (1997, 129-131). Harezmi Türkçesinde seslenme ünlemleri ile kurulan ünlem öbekleri tanıklanabilmektedir.

KE 5v/10 Ey / 'Azrā'il gāyet katıg köñüllüg ermişsen. (Ey Azrail, gayet katı gönüllüymüşsün.)

HŞ 4317 ahsent iy / bilig deryası bol şād (Aferin, ey bilgi deryası şād ol)

KE 14v/9 Yā / 'Alī ol sözlegen İblīs turur (Ya Ali! O konuşan İblis'dir.)

NF 12/17 Yā / Resūlallāh, bu kāfirlerqa qarğagıl (Ya Resulullah! Bu kafirlere beddua et.)

HŞ 3849 garib kildim bu kün saña *eyā / şāh* (Ey şah! Bugün sana garip geldim.)

HŞ 3668 eyā / sen kitābnı oqığan kişi / tüketsen du 'ādın unutma mini (Ey sen kitabı okuyan kişi! / Bitirince duada beni unutma.)

3.12.3 Harezmi Türkçesinde Ünlem Öbeklerinin Sözdizimindeki Görevleri

Ünlem öbekleri, başlı başına tam bir anlatım sayılabileceğinden cümlelerin iç unsurlarına bağlı olarak yer almaz. Cümleyi tamamlayıcı bir unsur olarak cümlelerin herhangi bir yerinde bulunabilir.

Harezmi Türkçesinde seslenme bildiren ünlemlerin kurduğu ünlem öbekleri cümleyi tamamlayıcı birer unsur olarak cümle başında kullanılmıştır.

Ünlem Görevi

KE 12v/2 *Ey / Âdem* seni toprağın yaratmadım mu (Ey Adem, seni tpraktan yaratmadım mı?)

NF 7/6 *Ya / Hadīca*, kökđin āvāz eşittim. (Ya Hatice! Gökten ses işittim.)

HŞ 4672 *eya / soğ kiligli* du‘ā kııl aña (Ey sona gelen! Ona dua et.

4. DİLBİLİMSEL AÇIDAN SÖZDİZİM YAKLAŞIMLARI

Günümüze değin Türk dili araştırmaları büyük ölçüde geleneksel dilbilgisi temeli üzerinde yükselmiş ise de Türk dili uzmanları dilbilim alanın dile sunduğu farklı bakış açılarından da zaman içinde artan oranda faydalanmışlardır. Günümüzde geleneksel dilbilgisi anlayışı ile beslenen pek çok akademisyen, Türk dilinin her bir alanını dilbilimsel bir bakış açısıyla yeniden yorumlamaktadır. Bu durum iki alan arasındaki geçişkenliği artırmaktadır.

Dilbilim alanında araştırmacıların dilsel yapıya farklı bakış açıları, beraberinde farklı sözdizim kuramlarının da oluşmasına neden olmuştur. Bu farklılık, dilde anlam ile yapı arasındaki bağlantının dilbilimciler tarafından farklı yorumlanmasından kaynaklanmaktadır.

Dilbilim alanının bütün sözdizim yaklaşımlarını ortaya koymak, çalışmamızın amacına uygun düşmediği gibi, başlı başına çok kapsamlı bir araştırmanın konusunu teşkil ettiğinden, bu bölümde konu ile alakalı ana hatlarıyla kısa bir gelişim çizgisi belirlenmeye çalışılacaktır.

4.1.Yapısal Dilbilim

Dilbiliminde başlıca sözdizim kuramlarının ilki Avrupa'da Saussure, Amerika'da ise Bloomfield'in öncülük ettiği yapısalcı yaklaşımdır. Yapısalcı dil incelemeleri dilsel birimler arasındaki yapısal bağlantıları araştırır; bu bağlantılar arasındaki düzenlilikleri saptamaya çalışır (E. Akerson, 2015 , s. 27).

XX. Yüzyılın ilk çeyreğinde **Saussure** vasıtasıyla dilbilim, diğer bilimlerden ayrılır ve özerk bir yapı hâlinde incelemeye tabi tutulur. Sausure ile birlikte dil sadece nesne ve düşüncülerin yansıtıcısı değil, varoluşun merkezinde yer alan bir yapı hâline gelir (Şen, 2005).

Dili göstergeler sistemi olarak ele alan Saussure, gösteren kavramı ile dilin nesnel yönünü; gösterilen kavramı ile de soyut, kavramsal yönünü ele alarak dilin birbirinden ayrılmaz bu iki farklı boyutuna işaret etmiştir. Saussure'e göre her bir dilsel gösterge işitsel, görsel vb. (nesnel) ve kavramsal (anlamsal) iki boyuttan oluşur. Böylece Saussure dil ile gerçekliği, varoluşu birleştirir. Dil gerçeklikten, varoluştan ayrı bir yansıtıcı değil, varoluşun temelindeki bir olgudur.

Saussure ile birlikte dil bir dizi kelime sayılmaktan çıkmış, kelimelerden kurulu bir sistem, düzen dahilinde işleyen bir dizge olarak ele alınmaya başlamıştır. Bu nedenle yapısal dilbilimin en belirgin özelliği, Saussure'ün “Dil bir dizge oluşturur.” sözü ile de ortaya koyduğu gibi, dili bir yapı olarak ele almasıdır (Başkan, 2003 s.75).

Saussure'e göre dil, kendi düzeni dışında düzen tanımayan bir dizgedir (Saussure, 1998, s. 55). Dizgeler ise nedenli dilsel ifadelerdir. Saussure, bu yönüyle dil ile satranç oyunu arasında benzerlik kurar ve durumu iç unsurlar ve dış unsurlar olarak ikiye ayırarak betimler. Taşların yapısı veya oyunun menşei gibi dış özellikler oyunun işleyişini etkilemez; ancak taşların eksiltilmesi veya çoğaltılması, oyuna içsel bir müdahale olacağından oyunun işleyişini değiştirir. Satrançta önemli olan oyunun kurallarıdır (Saussure, 1998, s. 55). Satranç oyunundaki gibi dilde de her bir ögenin yeri dildeki diğer öğelere göre belirlenir. Öğelerin bütünü ise dizgeyi oluşturur. Bir ögenin doğru betimlenmesi ancak diğer öğelerle birlikte ele alındığında mümkündür. Saussure, bu yönüyle dili dış etkilerden soyutlamış, dili kendi içinde sınırlandırmıştır.

Yapısalcı kuramda dilsel bağlantılar art zamanlı olarak ele alınmaz, dilsel öğeler satranç tahtasındaki hamleler gibi o ana ait olduklarından eş zamanlı olarak değerlendirilmelidir.

XX. yüzyılın ilk çeyreğinde Avrupa'daki dilbilim çalışmalarının yanı sıra Amerika'da da Franz Boas, Edward Sapir, Leonard Bloomfield gibi öncü dilbilimciler tarafından önemli çalışmalar yapılmıştır. Boas tarafından başlatılıp Sapir ve Bloomfield tarafından devam ettirilen çalışmalarda dil, Avrupa yapısalcılığında olduğu gibi, diğer bilimlerden soyutlanıp merkeze alınarak, eş zamanlı, betimlemeli ve yapı odaklı incelenmiştir. “Amerikan dilbilimcileri de hemen hemen aynı dönemlerde, özgün bir yapı kavramını geliştirdiler: Onlara göre yapı, öğelerin birbirleriyle birleşmesinden ve birbirinin yerini almasından doğuyordu” (Rıfat, 2008, s. 51).

Bloomfield dili biçimsel bir formda ele alır. Bloomfield'e göre biçimsel betimleme ile birlikte anlamsal betimleme de yapılmış olur. Biçim değiştikçe anlam da değişir. Bloomfield “Cam Ali tarafından kırıldı. / Ali camı kırdı. / Camı kıran Ali'ydi.” cümleleri farklı biçimlerde oldukları için bunların farklı anlamlar taşıdığını belirtir. (Kerimoğlu, 2016, s. 60).

Bloomfield, dili kategorize ederken anlamdan çok biçime yönelir. Çünkü Bloomfield'e göre anlam, zamansal, toplumsal ve kişisel olarak değişkenlik gösteren kaypak

bir kavramdır (Bloomfield, 1935, s. 280). Bu, aynı zamanda genel olarak yapısalcı yaklaşımın sözdizim çözümlerinde de kendisini gösterir. Yapısalcı yaklaşımın cümleyi yükleme sahip söz dizisi olarak görmesi ve yargıyı yükleme bağlaması bunun bir göstergesidir. “Yalnız biçime kıymet verip anlamı hesaba katmadan incelemelere girişmek isteyen Bloomfieldçilerin çalışmaları gerçekte pek netice vermemiş görünüyor (Bayrav, 1998, s. 129).”

Amerikan yapısalcılığı, değiştirme ilkesinden hareketle ögelerin birbirinin yerlerini alma durumuna göre dizgeyi betimlemektedir. Bu anlayışa göre bir ögenin değeri o ögenin yerini alabilen diğer ögelerle eş değerdir (Bloomfield, 1935, s. 247). Bu işlem söz konusu ögenin sınıfının belirlenmesi için de kullanılır. Matematikte denklem çözümünde sık kullanılan bir yöntem olan yerine koyma, Amerikan yapısalcılığının, dil incelemelerinde davranışçı, pozitivist bir çizgide ilerlediğini gösterir.

Dizisel Boyut	Ali	tiyatro kursu	bu hafta	başla
	çocuk	iyileşme	bir ay önce	bırak
Dizimsel Boyut	kardeş	okul	dün	git
		spor	bugün	iste
Dizimsel Boyut	Çocuk	okula	dün	başladı

Dizi kavramı aynı dilsel birimle değiştirilebilecek birimlerin tümünü belirtir. Dizim ise söz zincirinde birbirini izleyen ve belli bir birim oluşturan anlamlı ögelerin birleşimidir (Vardar, 2002, s.79). Tanımdan hareketle dizi seçme, dizim ise seçilen birimlerin yerleştirilmesi hadisesidir. Dizisel boyuttaki ögeler seçilerek, belirli kurallar dahilinde dizimsel boyuta yerleştirilir. Bu yerleştirme Bloomfield’in değiştirme, yerine koyma terimi ile adlandırdığı şekilde isim, eylem, sıfat, zaman gibi belirli sınıflar dahilinde gerçekleşir. Dizimsel boyuttaki bir ögenin özellikleri, dizisel boyuttan onun yerine geçebilecek ögelerle eş değerdir. Bu nedenle bir ögenin özellikleri belirlenirken değiştirme yoluyla dizisel boyuttaki ögelerle sınamalar yapılır. Konuyla alakalı olarak sonraki dönemlerde Chomsky üretici+dönüşümsel dilbilim kuramı ile değiştirme, yerine koyma kavramlarını ayrıntılı olarak ele alacak, dizisel boyuttan dizimsel boyuta geçerken iletinin birtakım dönüşümlere uğradığını belirtecek ve derin yapı ile yüzey yapı kavramlarına yer verecektir.

Bloomfield, sözdiziminde ikili dallanan ağaç modelini geliştirmiştir. “Amerikan okulunun temsilcisi Bloomfield, bütün cümlelerin önce iki parçaya ayrılıp her birisinin de sonra yeniden iki parçaya bölüneceğini ileri sürmüştür (Aydın, 2014, s. 78).”

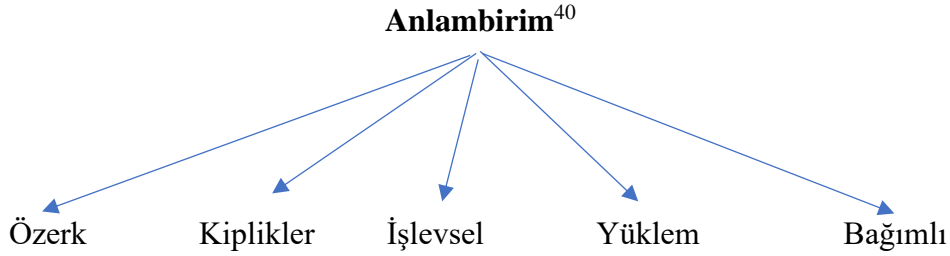
Bloomfield, cümleleri özne ögeleri ve eylem ögeleri olarak ikiye ayırır. Sonrasında her bir öge grubu kendi içinde yardımcı ve asıl ögeye ayrılır. Bu ayırma işlemi en küçük biçimbirimlere kadar dallandırılır.

4.2. İşlevsel Dilbilim

“İşlevselcilik Saussure’nin temellerini attığı yapısal dilbilim içerisinden doğmuş; ancak daha sonra farklı bir gelenek oluşturmuş bir akımdır (Kerimoğlu, 2016, s. 40).” Eş zamanlı incelemenin yanı sıra dili art zamanlı olarak da ele alır. Yapısalcı yaklaşım dili betimlemeli bir anlayışla, ögeler dizisi olarak ele alırken işlevselci yaklaşım bu ögelerin dil içindeki işlevlerini irdeler.

İşlevselciliğin en önemli temsilcilerinden biri olan **Martinet**, betimlemeli dilbilgisi çözümlerinin yetersiz olduğunu, dil çözümlerinin işlevsel temelde ele alınması gerektiğini savunur. Bu nedenle çift eklemlilik terimini öne sürerek dili, en küçük anlamlı birimler ile en küçük ses birimlerinin kurduğu düzen içerisinde çözümlenmiştir (Martinet, 1998, s. 21-23). Martinet, birinci eklemliliği “*İnsan dilinin birinci eklemliliği aktarılacak her deneyim olgusunun, başkasına bildirilmek istenen her gereksinimin, her biri sesli bir biçim ve bir anlamla yüklü bir birimler dizilişi olarak çözümlenmesini sağlayan eklemlilik*” (Martinet, 1998, s. 21)” şeklinde tanımlar. Bu tanıma göre “*Ayşe kitaplarını salonda bıraktı.*” cümlesi sesli ve anlamlı birimler bir araya gelerek oluştuğu için dilin birinci eklemlilik düzlemini oluşturur. Cümleyi $A+y+ş+e \quad k+i+t+a+p+l+a+r+i+n+i$ $s+a+l+o+n+d+a \quad b+i+r+a+k+t+i$ şeklinde sesbirimlerine kadar daha küçük parçalara ayırdığımızda dilin anlamdan soyutlanmış ikinci eklemlilik düzlemine erişiriz. Bu aynı zamanda anlambirimde göstergenin gösteren boyutunu oluşturan kısımdır. Birinci eklemlilik ve ikinci eklemlilik düzeyinde dilsel unsurlar çeşitli kombinasyonlarla sonsuz sayıda kullanılabilen birimler olarak işlerlik gösterir. Örneğin, birinci eklemlilik düzeyindeki “kitap” sözcüğü farklı cümlelerde, farklı kombinasyonlarla farklı görevlerde kullanılabilir. İkinci eklemlilik düzleminde ise herhangi bir dildeki sınırlı sayıdaki ses ile sınırsız sayıda sözcük kurabilir. Buradan hareketle Martinet, bir sözcenin çift eklemli olduğunda dilsel sayılabileceğini ifade eder (Martinet, 1998, s. 118).

Martinet, gösterge terimi yerine anlambirim terimini kullanır (Martinet,1998, s. 23). Her bir anlambirimin cümle içinde işlevlerine göre “özerk, kiplik, işlevsel, yüklem ve bağımlı” olarak kullanıldığını ifade eder (Kerimoğlu, 2016, s. 45). Martinet’e göre cümlede yüklem çekirdek, çekirdeğe bağlı diğer ögeler uydudur (Martinet,1998, s. 152). Yüklem dışındaki ögeler aynı zamanda yayılım ögeleridir (Martinet,1998, s. 149).

Özerk anlambirimler, cümle içinde bağımsız hareket edebilen sözcüklerdir (Martinet,1998, s. 129-130). Kiplikler, cümlede anlamı belirginleştiren ama kendileri belirlenemeyen dilbilgisel anlambirimlerdir (Martinet,1998, s. 139). İşlevsel anlambirimler, başka bir anlambirimin işlevini belirten dilbilgisel ifadelerdir (Martinet,1998, s. 131). Bağımlı anlambirim, yalnız başına kullanılamayan, bir üst anlambirime bağlı olan birimlerdir. Yüklem anlambirim, çevresinde tümcenin düzenlendiği ve öbür kurucu ögelerin işlevlerini kendisine göre belirttikleri ögedir (Martinet,1998, s. 148). “Hatta, Hasan kardeşi için evini sattı.” cümlesinde “hatta” anlambirimi bir bütün olarak cümleyi belirttiği için kipliktir; “Hasan, kardeşi için, evini” anlambirimleri cümle içinde bağımsız hareket edebildiğinden özerktir; “için” anlambirimi “kardeşi” ismine bağlı olduğu için bağımlıdır; {+I} eki “evi(n)” anlam birimini belirttiği için işlevseldir. “sattı” ise yöneten konumunda yer alan yüklemidir.

Fransız dilbilimci **Tesnière** özellikle sözdizim üzerine yaptığı çalışmalarını ile dikkat çeker. Onun *Éléments de Syntaxe Structurale*⁴¹ (Yapısal Sözdizimin Elementleri) adlı eseri sözdizim alanının temel eserlerindedir.

Yapısal dilbilim esaslarını zorlayan Tesnière, çalışmalarını genelde işlev temelli bir yaklaşımla ele almış ve bağımlılık dilbilgisi kuramının temelini kurmuştur. Tesnière'nin önermeleri üretici+dönüşümsel dilbilgisinde de kullanılmıştır.

⁴⁰ KERİMOĞLU, C. Genel Dilbilime Giriş, Pegem Akademi Yay., 2016, Ankara. s.45

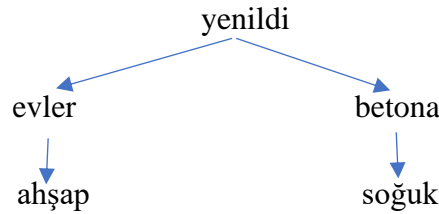
⁴¹ TESNIÈRE, L. *Éléments de Syntaxe Structurale*, Librairie C. Klincksieck, Paris, 1959.

Tesnière, dili içerik ve biçim olarak ayırarak, içeriği anlambilim, biçimi ise sözdizim ile ilişkilendirmiştir (Kerimoğlu, 2016, s. 47). Bu görüş, sonrasında N. Chomsky tarafından da benimsenmiş ve dilbilimin en tartışmalı konularından biri olarak tartışılmalıdır.

Tesnière'nin öncelik ettiği bağımlılık dilbilgisi kuramı sözcükler arasındaki bağlantıyı çözümleyerek sözdizimini formüle eder. Çözümleme çizgisel bir düzlemde ele alınmaz. Bu, yöneten ve yönetilen esasına dayalı hiyerarşik bir yapı çözümlemesidir. Cümle içinde yöneten konumunda yer alan bir öge başka bir ögenin yönetileni olabilir. Bu yöneten yönetilen ilişkisi cümlenin bağımlılık yapı düzenini ortaya çıkarır. Çözümlemenin amacı ögelerin işlev ve işleyiş esaslarını belirlemektir. Bu çözümlemelerde hiyerarşik yapının en tepesine yüklem yerleştirilmiş, öznenin ayrıcalığına ise son verilmiştir. "Hiçbir öge yüklem kadar önemli ve hayati değildir. Öteki tüm elementler doğrudan veya dolaylı olarak yüklemle bağlıdır (Demirci, 2017, s. 192)."

Tesnière cümle çözümlemesi için stemma (yapı ağacı çizimleri) metodunu kullanmıştır. Bu metot, sonrasında dilbilim alanında N. Chomsky tarafından da kullanılacaktır.

Ahşap evler soğuk betona yenildi.

Dilbilim alanında sözdizim üzerine en dikkat çeken çalışmaları yapan bir diğer bilim insanı **Noam Chomsky**'dir. Geliştirdiği Öbek Yapı Dilbilgisi ve Üretken Dönüşümlü Dilbilgisi kuramları Amerikan yapısalcılığının içinde ona bir eleştiri olarak oluşmuştur.

Chomsky, 1957 yılında yayımladığı eseri Sytactic Structures⁴² (Sözdizimzel Yapılar) ile üretken dönüşümlü dilbilgisi kuramının temellerini atar. Zaman içinde pek çok değişiklik yaparak kuramını geliştirir. Kuramında zihin ve dil ilişkisine odaklanarak yüzey yapı ve derin yapı kavramları üzerinde durur. İfadenin oluşumunu edim ve edinç olarak iki aşamalı bir sürece ayırır. Edinç, kişinin zihninde kodlu bulunan, kendi dilinin kurallarının bilgisidir.

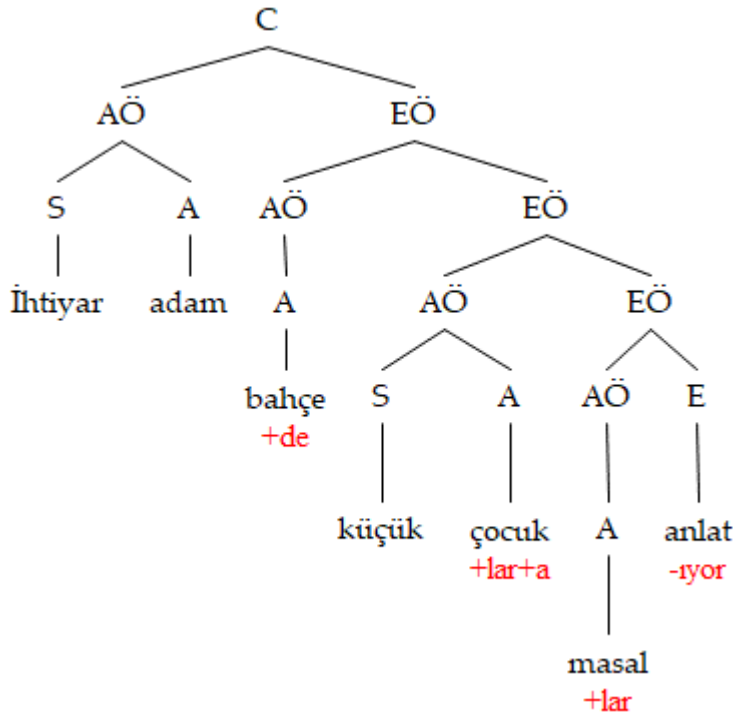
⁴² CHOMSKY, A. N., Sytactic Structures, Berlin-New York, Mouton de Gruyter, 2002.

Bu bilgi sayesinde kullanıcı cümleleri anlayabilir, yeni cümleler üretebilir. Bu işlem, bilinçten ziyade sezgisel bir süreçle gelişir. Bu yönüyle edinç, kişinin dili kullanma becerisidir. Edim ise bu beceri ile ortaya çıkan somut üründür (Chomsky. , 1964, s. 4). Bu noktada, Chomsky'yi diğer dilbilimcilerden ayrıcalıklı kılan husus ise edimden yola çıkarak edinci açıklamaya çalışması; yani, ürüne değil sürece yoğunlaşmasıdır. Chomsky, dil çözümlemeleri noktasında bu yönüyle yapısal dilbilimden ayrılmıştır.

Chomsky dilsel ürünün iki boyutu olduğunu ifade eder. Bunlardan ilki iletinin zihinsel üretim sürecini kapsayan ve anlamsal boyutunu içine alan derin yapı, ikincisi ise iletinin somut yönünü oluşturan yüzey yapıdır (Chomsky. , 1964, s. 16). Bir duygu, düşünce vs. dile döküldüğünde derin yapıdan yüzey yapıya doğru belirli dilsel kurallar neticesinde üretici bir dönüşüm gerçekleşir. Bu dönüşüm dilin en az çaba yasasına uygundur ve bir dilsel ürün birden çok önermeyi ifade edebilir.

Chomsky, anlam+biçim ilişkisi bakımından dili anlamı önceleyerek çözümlemeye çalışmış ve aynı anlamın farklı biçimlerle anlatılabileceğini veya aynı biçimin farklı anlamlar verebileceğini savunmuştur.

Chomsky de cümlenin yapısını hiyerarşik bir düzende dizim ağacı ile göstermiştir.

Yukarıdaki ağaç diyagramında da görüldüğü üzere Chomsky, genelden özele cümle, öbek, sözcük sıralamasında cümleyi çözümler. Bu yapı belirleme işlemi aynı zamanda cümlelerin çekirdek yapısını ortaya çıkarır. Çekirdek yapılar zihnimizde kodludur ve aynı çekirdek yapıyı kullanarak benzer cümleler kurabiliriz. Yukarıdaki örnek cümlelerin çekirdek yapısını şu şekilde belirleyebiliriz:⁴³

C: AÖ+EÖ İhtiyar adam / bahçede küçük çocuklara masallar anlatıyor.

AÖ: S+A İhtiyar / adam

EÖ: AÖ+AÖ+AÖ+EY bahçede / küçük çocuklara / masallar/ anlatıyor.

AÖ: A+DE bahçe / de

AÖ: S+A+SE+DE küçük / çocuk / lar / a

AÖ: A+SE masal / lar

EÖ: E+ÇE+ZE anla / t / ıyor

Bu çekirdek yapıya bağlı kalarak benzer cümleler üretmek mümkündür: *Yaşlı kadın, evde yakın akrabalarına yemek veriyor. Usta sihirbaz, sahnede meraklı seyircilere gösteri yapıyor vb.*

Kullanıcı zihnindeki çekirdek yapıları dönüştürerek farklı cümleler de kurabilir. Chomsky bu durumu dönüşüm kavramı ile açıklar⁴⁴. Chomsky'ye göre dönüşüm, zihindeki dilsel bilginin dilsel kurallara bağlı kalarak yeniden şekillendirilmesidir. (Chomsky., 1964, s. 128) Bu dönüşümler vasıtasıyla derin yapıdaki çekirdek cümleden, yüzey yapıda yeni cümleler üretilir.

İhtiyar adam bahçede küçük çocuklara masallar anlatıyor.

İhtiyar adam tarafından bahçede küçük çocuklara masallar anlatılıyor.

İhtiyar adam bahçede küçük çocuklara masallar anlatmıyor.

Bahçede masalları küçük çocuklara ihtiyar adam anlatıyor. vb.

⁴³ C: Cümle, AÖ: Ad Öbeği, EÖ: Eylem Öbeği, A: Ad, S: Sıfat, E: Eylem, DE: Durum eki, SE: Sayı Eki, ÇE: Çatı Eki, ZE: Zaman Eki

⁴⁴ CHOMSKY, A. N. Aspect of the Theory of Syntax, The MIT Press, Massachusetts, 1964. S.128-147

Chomsky'nin öbek yapı kuramında, öbek bir baş ve başa tabi olan en az bir ögeden oluşur. Öbek, baş olan sözcüğün türüne göre adlandırılır ve baş sözcük, tür özelliğini öbeğinin bütününe yansıtır. *İhtiyar adam* örneğinde yöneten(baş) *adam*, yönetilen *ihtiyar* sözcüğü olduğundan ve *adam* ögesinin türü ad olduğu için bu öbek ad öbeği olarak adlandırılır. *oldukça hızlı* öbeğinde baş olan *hızlı* ögesi sıfat olduğundan öbek sıfat öbeği olarak adlandırılır. *hızlı sürmek* örneğinde ise baş sürmek eylemi olduğu için bu öbek eylem öbeği olarak adlandırılır. Chomsky, cümle içinde yer alan tek sözcüklü bir ögeyi de öbek olarak nitelendirir (Chomsky, 1993, s.153). Bu adlandırmanın sebebi sözcüğün başka bir ögeye baş olabileme niteliğine sahip olmasıdır. Yukarıdaki örnekte *masallar* ögesi *peri masalları*, *güzel masallar* gibi başka bir ögeye baş olabildiği için ad öbeği olarak belirtilmiştir.

Dilbilimin genel olarak benimsediği yöneten yönetilen ilişkisine dayalı ve ayrımın baş olan ögenin türüne göre belirlendiği bu öbek yapı kuramı, bilimsellik ölçütleriyle bakıldığında, öbek yapıları geneli kapsayan, sade ve tutarlı bir kurala bağladığı için Türkoloji'deki sayıları kimi eserlerde kırkı aşan öbek yapı anlayışına göre daha işlevseldir denilebilir.

J. Charles Fillmore, *The Case for Case* başlıklı bildirisinde Chomsky'nin derin yapı+yüzey yapı kavramları ve üretken dönüşümlü dilbilgisi kuramı ile benzeşen durum dilbilgisi kuramını ortaya koymuştur⁴⁵. Fillmore, kuramında eylemi merkeze almış, cümledeki diğer ögelerin eylemle olan anlamsal ilişkilerine yoğunlaşmıştır.

Fillmore'un cümle tahlillerinde özne, nesne gibi geleneksel dilbilgisi terimlerine rastlanmaz ve eyleyen (*agent*) terimiyle karşılanan öznenin, diğer ögelere nazaran hiyerarşik bir üstünlüğünü bulunmaz. Eyleyen de diğer ögeler gibi eylemin gerçekleşmesine aracı olan bir unsurdur.

Fillmore, cümleyi $S \rightarrow M + P$ (Sentence \rightarrow Mood + Proposition) şeklinde formüle eder (Fillmore, 1967, s. 45). Formüle göre bir cümleyi kuran temel iki bileşen kiplik ve önermedir. Önerme, eylemin anlamsal içeriğini ve gerçekleşmesi için gerekli ad durumlarını ihtiva eder.

⁴⁵ FILLMORE, J. (1967). *The Case for Case*. *Texas Symposium on Linguistic Universals*,. Texas.

“In the basic structure of sentences, then, we find what might be called the ‘proposition’, a tenseless set of relationships involving verbs and nouns (and embedded sentences, if there are any), separated from what might be called the ‘modality’ constituent. This latter will include such modalities on the sentence as a whole as negation, tense, mood, and aspect (Fillmore, 1967, s. 44).”

Fillmore, ana hatlarıyla eylemin gerçekleşmek için istediği durum rollerinin başlıcalarını *agentive, instrumental, dative, locative, factitive, objective* olarak belirlemiştir (Fillmore, 1967, s. 46-47):

Eyleyen (agentive), eylemin gerçekleşmesi için gerekli faili işaret eder. **Zeynep su içti.**

Araç, vasıta (instrumental), eylemin gerçekleşmesi için gerekli olan aracı nesneyi veya unsuru ifade eder. Markete **bisikletle** gitti.

Bulunma (locative), eylemin gerçekleştiği yeri veya işi bildirir. **Bakkalda** ekmek kalmamış. **Dersini yapmada** aceleci ol.

Yönelme (dative), eylemin gerçekleştiği yeri veya konuyu bildirir. **Konuyu anlatmaya** başladı. **Gemi karaya** oturdu.

Etkilenen (patient), eylemin bildirdiği işin üzerinde gerçekleştiği nesne veya konudur. **Arabayı** tamir etti.

Faydalanan (benefactive), eylemin bildirdiği işten ikinci dereceden etkilenen, faydalanan varlıktır. **Ahmet, Zeynep’e** kahve ikram etti.

Hedef (objective), eylemin gerçekleşmesindeki amacı bildiren durumdur. **Taraftarlar sporcuları karşılamaya** gitti.

Kaynak (source), eylemin başlangıç noktasını bildirir. **Konya’dan** yola çıktık.

Simon Cornells Dik, 1978’de *işlevsel dilbilgisi* adıyla önerdiği kuramını, 1989 ve 1996 yıllarında iki bölüm hâlinde yayımladığı eseri *The Theory of Functional Grammar* ile geliştirmiştir. Dik, dil incelemelerinde iki ayrı kurallar topluluğunun dikkate alınması gerektiğini ifade etmiştir (DIK, 1989, s. 3). Bunlardan birincisi dilin birinci düzlemini oluşturan anlambilim, sözdizim, biçimbilim ve sesbilimsel kurallardır. İkincisi ise sözel süreçte iletişimi etkileyen kurallardır. İşlevsel dilbilgisinin iletişim sürecini incelemenin

içine katması onu edimbilim ile etkileşimli hâle getirmiştir. Edimbilimde olduğu gibi işlevsel dilbilgisinde de inceleme konusu sözcüddür.

İşlevsel dilbilgisinde sözcük öğelerinin rolleri, iletişim içindeki işlevleri esas alınarak incelenmiştir. Her bir ögenin işlevleri anlambilimsel, sözdizimsel ve edimbilimsel olarak üç farklı düzlemde ele alınmıştır.

“Anlamsal işlevler: kılıcı, erek, alıcı, vb.

Sözdizimsel işlevler: özne, nesne

Edimbilimsel İşlevler: tema, kuyruk, konu, odak (Koşaner, 2008, s. 43)”

Kerimoğlu işlevsel dilbilgisi kuramının sözcük çözümlemesini şu şekilde örneklemiştir:

“Ben kitabı almadım. O, orada duruyor.

Bu sözcük kişiler arası (interpersonal) düzeye aittir ve iki söylem ediminden (discourse act) oluşmaktadır. Birinci söylem edimi “Ben kitabı almadım” cümlesidir. Bu söylem ögesi şu öğelerden oluşur:

- i. Bir bildirme edimi gücü
- ii. Bir konuşmacı (Ben ile belirtilmiş)
- iii. Bir dinleyici

iv. Bir iletişim ögesi ki şu oluşuyor: s. Gönderimsel öge (ben ile); b. Yükleyici öge (Sözcüde yeni bilgiyi taşıma yani odak (focus) işlevine sahip *alma+* fiili ile); c. Gönderimsel öge (Sözcüde sözü edilen öge olma yani konu (topic) işlevine sahip *kitabı* ile).

İkinci söylem edimi “O, orada duruyor.” cümlesidir. Şu öğelerden oluşur:

- i. Bir bildirme edimi gücü
- ii. Bir konuşmacı
- iii. Bir dinleyici

iv. Bir iletişim ögesi ki şu öğelerden oluşuyor: a. Gönderimsel öge (konu işlevindeki O ile); b. Yükleyici öge (Odak işlevindeki *orada* ile) (Kerimoğlu, 2016, s. 112).”

Yukarıda bahsettiğimiz dilbilim kuramlarına ilaveten dilin sözdizimsel özelliklerini ön plana çıkararak açıklamaya çalışan dilbilim kuramlarına şunları da ilave edebiliriz:

Joan Bresnan ve **Robert Kaplan** tarafından geliştirilen, sözcük temelli, sözcüğün taşıdığı özelliklerin cümlenin çözümlenmesinde belirleyici unsur olarak kullanıldığı, sözcüğün niteliklerinin, işlevlerinin ve değerlerinin belirlenmesini amaçlayan *sözcüksel işlevsel dilbilgisi* kuramı, Chomsky’nin hiyerarşik yapı çözümlemelerine ilaveten öğelerin işlevlerini betimleyen bir dilbilgisi kuramıdır⁴⁶.

Richard Hudson tarafından geliştirilen *sözcük dilbilgisi*, sözcük temelli bir kurgulama ile dili çözümlenmeye çalışır. Dilbilgisi çözümlemelerini, öbek yapıları merkeze

⁴⁶ Ayrıntılı bilgi için: Bresnan, J. (2001) *Lexical-Function Syntax*. Madlan:Blackwell.

Kerimoğlu, C. (2016) *Genel Dilbilime Giriş*, Ankara

olarak değil, sözcüğü öbeğin merkezine alarak yapar. Kuramın çıkış noktası sözcüktür ve amacı sözcüğün diğer sözcükler ile kurduğu ilişkiler ağını belirlemektir. Bu yönüyle kuram, Chomsky'nin öbek yapı kuramına bir alternatif oluşturur⁴⁷.

4.3. Öbek ve Öbeğin Öğeleri

Öbek, tümce içinde özne, yüklem, nesne vs. gibi bir işlev üstlenen en az bir ya da birden fazla sözcük içeren ögedir (Özsoy, Balcı & Turan, 2012, s.152). Öbekler baş konumundaki tek bir sözcükten veya baş olan sözcüğün eklenti veya tümleçle genişlemiş biçimiyle de kurulabilir.

Baş olan sözcük sözdizimi içinde eklenti veya tümleç vasıtasıyla genişleyebilir. Baş olan sözcüğün aldığı zorunlu öğelere tümleç, seçimlik öğelere eklenti denir (Özsoy vd., 2012, s.152).

Zorunlu öğeler, baş konumundaki sözcüğün sözlüksel kütüğündeki özellikleri gereği, dil kaideleri içerisinde sözdiziminde bulundurulması zorunlu olan öğelerdir. Örneğin, edatların baş olduğu öbeklerde edatın bağlı olduğu ad soylu öge zorunlu bir ögedir. *Ayşe gibi, okul için, senden başka vb.* Geçişli eylemlerle kurulmuş eylem öbeklerinde nesne konumundaki ad; çıkma veya ayrılma hâli ekli bir tümleç isteyen eylemler ile kurulan öbeklerde ayrılma veya çıkma hâli ekli ad zorunlu bir ögedir. *dışarıya bakmak, kendine hayran, işten çıkmak, konuyu anlamak* ifadelerinde *dışarıya, kendine, işten, konuyu* sözcükleri bağlı buldukları eylemin zorunlu bir ögesi olduğu için tümleç olarak adlandırılır.

Baş olan sözcüğün bir ayrıntısını bildirmek için kullanılan genellikle sıfat ve zarf konumundaki öğeler ise eklentidir. Eklentiler sözdiziminin zorunlu öğeleri değil, seçimlik ifadeleridir. Örneğin, *kırmızı kalem, hızlı koşmak, az gelmek, dün geldi* ifadelerinde *kırmızı, hızlı, az, dün* sözcükleri seçimlik öge konumunda buldukları için birer eklentidir (Özsoy, Balcı & Turan, 2012, s.153).

Dilbilimde baş olan sözcük öbek kurucudur ve baş olan sözcüğün türü sözdiziminde öbeğin de türünü belirler. “*Birden fazla öge içermesine rağmen öbekler iç merkezlidir. Yani, öbekler içinde her zaman bir merkez bulunur. Buna öbeğin başı denir. Baş, öbeği kuran*

⁴⁷Ayrıntılı bilgi için: HUDSON, R. (2005). “What is the Word Grammer?” Word Grammer, New Perspective on a Theory of Language Structure [K. Sugayama-R.Hudson) New York: Continuum: 1-32
HUDSON, R. (2007). Language Networks. The New Word Grammer. Oxford: Oxford University Press.
HUDSON, R. (2010). An Introduction to Word Grammer. Cambridge: Cambridge University Press.

kategoridir, baş bulunmazsa öbek de kurulmaz. Aralarındaki bu sıkı bağıın doğal sonucu olarak öbeğin kategorisi başın kategorisi ile özdeştir (Uzun, 2000, s.18.). Türkçede baş, her zaman öbeğin sonunda yer alır.

Öbek yapılar genel itibariyle yönetim ve sıralama ilişkisi olmak üzere iki tür ilişki ile kurulur (Kerimoğlu, 2016, s193). Yönetim ilişki ile kurulan öbeklerde yönetici konumunda bir öge mevcuttur. *Yardımcı öge + temel öge (kırımızı **kalem**, Ali'nin **kalemi**, sevda **türküsü**, evine **bağlı**, kendinden **emin**, yüzü **aşkın**, dörtte **bir**, azabını daima **çekme**, tüm alemleri **yaratan**, dağları taşları **aşa aşağı**, kol **gez-** vb.) kuruluşundaki öbekler veya temel öge + yardımcı öge (**okul için**, **bre** kardeşim, **Şevket Paşa**, **yardım et-**) kuruluşundaki öbekler yönetim ilişkisi ile kurulmuş öbeklerdir. Sıralama ilişkisi ile kurulmuş öbeklerde *temel öge + temel öge* ilişkisi mevcuttur ve bu tür öbeklenmelerde ögelerin değeri birbirine denktir. *Mehmet Akif Ersoy, abur cubur, on iki, ağlayıp sızlamak, ekmek ve su vb.**

4.4. Sözcük Türü ve Öbek İlişkisi

Evrensel dilbilimde yaygın olarak, sözcüğün türüne göre yapılmış öbek tasniflerinde ad öbeği, eylem öbeği, sıfat öbeği, zarf öbeği ve edat öbeği olarak beş tür öbeklenme üzerinde durulur. Bu öbekler içinde ad ve eylem öbekleri ana öbekler; sıfat, zarf ve edat öbekleri yardımcı öbeklerdir. Buna göre cümle, ad ve eylem öbeği olarak iki ana öbek ve onlara bağlı yardımcı öbeklerden oluşur.

4.4.1. Türkiye Türkçesinde Sözcük Türleri ve Tasnifi

Dili bir adlandırma ve anlamlandırma aracı olarak tanımlarsak her bir dilsel ürünü gerçekliğin bir adlandırması olarak niteleyebiliriz. Buna göre canlı cansız varlıkları, somut veya soyut kavramları, durumları karşılayan sözler addır. Filleri de ifade ettikleri kılış ve oluşun; edatları ise cümle unsurları arasında kurdukları ilişki durumlarının adı olarak nitelersek temelde tek bir sözcük türünden bahsedebiliriz: Ad. Adlar, dilsel süreç içerisinde taşıdıkları mana ve yüklendikleri görev itibari ile farklı türlerde tezahür eder. Bu tezahür neticesinde, Türkiye Türkçesinde sözcük türlerinin tasnifinde sözcük türü sayısı araştırmacıların bakış açısına göre değişiklik gösterse de genel olarak ad, fiil, sıfat, zarf, zamir, edat, bağlaç, ünlem olmak üzere başlıca sekiz sözcük türünden bahsedilir. Türk dili gramerciliğinde sözcük türlerinin farklı özelliklerini dikkate alarak farklı tasnif denemeleri yapılmıştır.

Ergin, sözcük türlerini mana ve vazifeli sözcükler olarak başlıca ikiye ayırdıktan sonra, ad ve fiilleri manalı, edatları ise vazifeli sözcükler olarak nitelendirir. Ergin, sözcük

türlerini *isimler, sıfatlar, zarflar, zamirler, fiiller, edatlar* olmak üzere altı başlık altında ele alır (Ergin, 2001).

Atabay, ise sözcük türlerini mana ve vazife bakımından *ad, sıfat, adıl, belirteç, ilgeç, bağlaç, ünlem, eylem* olarak sekize ayırarak inceler (Atabay-Kutluk-Özel, 2003).

Banguoğlu, söz içinde işleyişlerine göre sözcük türlerini *ad, sıfat, zamir, zarf, takı, bağlam, ünlem, fiil* olarak sekiz türe ayırır (1990, s.152).

Ediskun da kelime çeşitlerini *isim, sıfat, zamir, fiil, zarf, edat, bağlaç, ünlem* olarak geleneksel şekilde sekiz başlık altında ele alır (Ediskun, 1984, 103.).

Bilgegil, sözcük türlerini *isim soyundan kelimeler* ve *fiil soyundan kelimeler* olarak ikiye ayırarak inceler. İsim soyundan kelimeler altında *isim, sıfat, zamir, edat, bağlaç, zarf* ve *ünlemleri* verir. Fiil soyundan kelimeler altında da *fiilleri* inceler (Bilgegil, 2009).

Anlam ve görev bakımından sözcük türlerini tasnif eden Korkmaz, tasnifini *anlamli kelimeler, görevli kelimeler* ve *anlamli-görevli kelimeler* olarak üçe ayırarak yapar. Anlamli kelimeleri kendi içerisinde *adlar ve ad soylu kelime sınıfları* ve *fiiller ve fiil soylu kelime sınıfları* olarak iki ana başlık altında ele alır. *Adlar ve ad soylu kelime sınıfları* altında ad, sıfat, zamir ve zarfları; *fiiller ve fiil soylu kelime sınıfları* altında ise fiilleri inceler. *Görevli kelimeler* arasında edat ve bağlacı ele alır. *Anlamli-görevli kelimeler* ana başlığı altında ise ünlemleri konu edinir (Korkmaz, 2009).

Delice, sözcük türlerini sözlük anlamli sözcükler ve dilbilgisel anlamli sözcükler olarak iki ana başlık altında şu şekilde tasnif eder (Delice 2008, s.7):

1. Sözlük Anlamli Sözcükler

1.1. İsim

1.1.1. İsim

1.1.2. Zamir

1.1.3. Sıfat

1.1.4. Zarf

1.2. Asıl Fiil

2. Dilbilgisel Anlamli Sözcükler

2.1. Yardımcı Fiil

2.2. Edat

2.2.1. Çekim Edatı (Edat)

2.2.2. Bağlama Edatı (Bağlaç)

2.2.3. Ünlem Edatı (Ünlem)

2.2.4. Pekiştirme Edatı (Pekiştirmeç)

Yener, sözcük türlerini statik ve dinamik konumlarını ön plana çıkararak tasnif eder. Statik konumdaki sözcükleri bağımsız sözcükler; dinamik konumdaki sözcükleri ise sözcüğün sözdizimi içindeki görevi, kazandığı değer ile beliren türü olarak ifade eder. Bu tasnife göre statik konumdaki sözcükler *ad* ve *eylem*; dinamik konumdaki sözcükler ise *adıl*, *önad*, *belirteç*, *ilgeç*, *bağlaç* ve *ünlemdir* (2007, s.606-623).

Boz, sözcük türlerini *sözlüksel* ve *dilbilgisel* olarak iki ayrı üst başlık altında ele alır. Sözlüksel sözcük türleri başlığı altına *ad*, *eylem*, *sıfat*, *belirteç*; dilbilgisel sözcük türleri altında ise *ilgeç*, *bağlaç*, *pekiştirmeç*, *yardımcı eylem*, *adıl* ve *ünlem* türlerini ele alır (Boz vd., 2019, .s.10).

4.4.2. Sözdizim ve Sözcük Türleri

Sözcüklerin dizim içerisinde tür olarak görevsel kullanımı Türkçede daha esnek kurallara bağlanmıştır. Türkçede pek çok isim; sıfat, zamir, zarf, ünlem, bağlaç, edat; pek çok fiil de bağlaç, sıfat, zarf göreviyle kullanılabilir.

Türkçede sözcüğün tür özelliği büyük ölçüde özne, nesne, tümleş kavramı gibi dilbilgisel boyutta şekillenir ve bağlamdan hareketle değişkenlik gösterir. Deny, Türkçede sözcük türlerinin tür bakımından geçişlilik ifade ettiğini söyleyerek konuya dikkat çekmiştir (Deny, 1952, s.322-330). Konuyla ilgili Sarı ise “*Belirli bir sözcük türüne ait bir kelimenin yapı bakımından bir değişikliğe uğramadan, diğer bir deyişle, herhangi bir ek almadan başka bir sözcük türüne geçmesine fonksiyon değiştirme (functional shift ya da conversion) adı verilmektedir* (2000, s.227).” açıklamasını yapar.

Delice, Türkçede sözcük türlerinin belirlenmesi hususunda şu açıklamalarda bulunmaktadır:

“Sözcük türlerinin belirlenmesinde cümle öncesi oluşumun etkisi olmasına rağmen asıl belirleyicilik, sözcüklerin cümle düzeyinde duruşunda yani, bağlamındadır. (...) Örneğin, “güzel” sözcüğü, beş ayrı cümlede, yatay düzlemi oluşturan sözcüklerin birbiriyle bağıntısından dolayı aşağıdaki örneklerde beş ayrı sözcük türü olarak kullanılmıştır:

İsim: “Seninle konuşmak güzeldi.”

Zamir: “Güzellerde naz olur.”

Sıfat: “Ayşe güzel kızdır.”

Zarf: “Oğlum, kardeşinle güzel konuş.”

Ünlem: “Güzel! Nereye gidiyorsun?” (Delice, 2008, s.7)

Benzer açıklamalarda bulunan Uzun da “iyi” sözcüğünün cümlede farklı türlerde kullanılmasına şu örnekleri verir (Uzun, 2004, s.48):

Ali iyi konuşur. (zarf)

İyi insanlar çok yaşamaz. (sıfat)

İyi kötüden ayırmak zordur. (isim)

Sınav gerçekten iyiydi. (isim)

4.4.3. Öbeklerin Oluşum İlişkisine Sözcük Türlerinin Etkisi

Cümle, yönetim veya sıralama ilişkisi dahilinde, hiyerarşik bir yapıda ad ve eylem temeli üzerine kurulmuş sözdizimsel yapıdır. Buna göre öbekler yönetim ve sıralama ilişkisine göre iki farklı yapıda oluşup cümlenin hiyerarşik düzenine tâbi olarak cümleye dahil olur.

Sıralama ilişkisi ile kurulan öbeklerde eşdeğer en az iki unsur bulunur. Bu tür öbeklenmelerde temel öge-yardımcı öge düzeninden söz edilemez. Aynı türden sözcükler yan yana gelerek bir öbek oluşturur: *on iki, Mehmet ile Ayşe, güzel güzel, Mehmet Akif Ersoy, yediden yetmiş, aşk konulu vb.*

Yönetim ilişkisine göre kurulan öbeklerde *temel öge-yardımcı öge* ilişkisi vardır. Öbekleri oluşturan unsurların türü öbekteki yönetim düzenini belirler.

Adlar; ad, sıfat, edat ve yardımcı eylemlere yöneticilik yapar: *arabanın tekeri, kırmızı araba, Ali için, hasta oldu vb.*

Sıfatlar; zarflara, yalın veya durum ekli adlara yöneticilik yapar: *çok güzel ev, daha hızlı araba, kendinden emin kişi, ailesine bağlı kişi, aşk konulu film vb.*

Zarflar, zarflara yöneticilik yapar: *çok güzel konuşuyor vb.*

Eylemler; ad, zarf ve yardımcı eylemlere yöneticilik yapar: *evde oturuyor, hızlı yürüdü, söylemiş bulundu vb.*

4.4.4. Cümlede Kullanılışlarına göre Sözcük Türleri

Türkçede genel itibari ile ad, eylem, sıfat, zamir, zarf, edat, bağlaç, ünlem olarak sekiz veya yardımcı fiil ve pekiştirici türleri ile on sözcük türünün varlığı kabul edilse de (bkz. 5.1. Türkiye Türkçesinde Sözcük Türleri ve Tasnifi) cümlenin iç unsurlarında, kullanılışlarına (sözdizimsel işlevlerine) göre ad, eylem, sıfat ve zarf olarak dört sözcük türünden bahsetmek mümkündür.

Edat, zamir, yardımcı eylem türündeki sözcükler bir başka sözcükle ilişki kurduklarında cümlede kullanılışlarına göre ad, eylem, zarf veya sıfat göreviyle işlev görür.

Pekiştireç, her zaman yardımcı unsur olduğundan pekiştireç almış öbek, cümle içinde pekiştirilen sözcüğün türü ile adlandırılır.

Cümleleri birbirine bağlama görevindeki bağlaçlar, cümlelerin iki ana unsuru olan ad öbeği ve eylem öbeği içine dahil olmaz. Pekiştireçler de bütün bir cümleyi pekiştirdikleri durumlarda cümlelerin iç yapısına dahil olmaz.

Edat, zamir, yardımcı eylem, pekiştireç, bağlaç ve ünlemin cümlede kullanılışlarına göre sergiledikleri sözcük türleri şu şekildedir:

Edatlar adlarla birleşerek bir edat öbeği kursa da bu öbek, sözdiziminde diğer unsurlarla girdiği ilişkiye göre sıfat, zarf veya fonksiyon değiştirici ekler vasıtasıyla ad göreviyle kullanılır:

1. Eylemler ile ilişkiye girerek zarf: **Ali için geldim. Geride kalanları kurtarmak üzere harekete geçildi.**
2. Sıfatlar ile ilişkiye geçerek zarf: **Ayşe kadar güzel** kız zor bulunur. **Senin gibi zeki birine** ihtiyacım var.
3. Fonksiyon değiştirici ekler ve ek fiil vasıtasıyla ad: **Ayşe gibisi** zor bulunur⁴⁸. Evleri **saray gibiydi**.

Zamirler adların yerini tutan sözcükler olduğundan cümlede kullanılışlarına göre fonksiyon değiştirici bir ek almadıklarında ad göreviyle işlev görür. **Sen, bize** lazımsın. **Bizim** haylaz, yine yaramazlık yapmış.

Yardımcı eylemler, ad veya eylem ile birleşerek fonksiyon değiştirici bir ek almadıkları sürece cümle içinde eylem olarak işlev görür.

Ayşe **hasta olmuş**.

Konuştuklarımızı **işitmiş olamaz**.

Sıranın üstünde **uyuyakaldı**.

⁴⁸ "Ayşe gibisi" örneğinde *gibisi* sözcüğü tür olarak zamire yakındır. İyelik ekinin işlevi aitlik bildirmek değil, edatı zamire dönüştürmektir.

Bağlaçlar, sözcükleri, sözcük öbeklerini, cümleleri birbirine bağlar veya cümle içinde açıklama bildiren ifadeleri cümleye katar. Bağlaçlar, cümlede kullanımına göre doğrudan bir öbek türü olarak görev almaz. Cümlenin iki ana unsurunu teşkil eden ad ve eylem öbeğinin müstakil bir ögesini oluşturmaz.

Bağlacın bağladığı sözcük veya sözcük öbeği, bağlaçtan bağımsız olarak cümle içinde ait olduğu türde görev yapar.

Ali ve Mehmet geldi. (Ad öbeği)

Kendisini *minnet ve özlemle* anıyoruz. (Zarf Öbeği)

Yaşlı ama güçlü bir vücudu vardı. (Sıfat Öbeği)

Bağlaç, cümleleri bağlama işlevi ile kullanıldığında cümlenin iç yapısına dahil olmaz.

Marangozlukta para vardır *ama* meşakkati de fazladır.

Davete katılamadım. *Çünkü* hasta oldum.

Yorgunluktan içim geçmiş, *derken* ani bir sarsıntı ile irkildim.

Cümle içinde açıklama bildiren unsurları cümleye katmak için kullanılan bağlaçlar, açıklama bildiren unsurun bir parçası olarak cümleye katılır.

Ahmet'i, *ki* bir zamanlar sana aşıkta, dün Zeynep'in yanında gördüm.

Ayşe ve sen, *yani* muhteşem ikili, bu işi de başarmışsınız.

Bütün sevdikleri, *velev ki* aile efradı, artık onunla görüşmek istemez.

Pekiştireçler, cümleyi veya cümle içinde bir unsuru ön plana çıkarma, kuvvetlendirme, vurgulama işlevli kullanılan sözcüklerdir. Pekiştireç alan unsur, cümlede kullanımına göre tür bakımından pekiştireç almamış biçimiyle özdeştir. Pekiştireç, eklendiği öbeğin türünü değiştirmez.

Saçlarını güzelce taradı, *işlemeli gömleğini de* giydi. (Ad Öbeği)

Onu ilk kez elime aldığımda benden *hiç de* ürkmemişti. (Zarf Öbeği)

Yemeklerden sonra *bilhassa gül şerbeti* dağıtmak adetiydi. (Ad Öbeği)

Yemeğin kokusundan dahi midesi bulanıyor. (Zarf Öbeği)

Son zamanlarda kendine yeni bir çevre edindi. **Hele** o eski arkadaş tayfasından kimseyi yanına yaklaştırmıyor. (Ad öbeği)

Ünlemler, sözdizimindeki görevlerinden ziyade ifade ettikleri mana dikkate alınarak adlandırıldıkları için cümle içinde farklı konum ve işlevlerle karşımıza çıkabilir. Ünlemlerin tespitinde temel ölçüt olarak mananın alınması, ünlemin sözdiziminde sabit bir konuma oturulmasını ve belirli bir yapı ile sınırlandırılmasını da zorlaştırır. Vurgu ve tonlama ile pek çok farklı yapıda sözcük veya sözcük öbeği ünlem göreviyle kullanılabilir. Bu nedenle ünlemler; müstakil bir sözcük olarak, bir adla birleşerek, ikileme biçiminde, eksiltili veya tam bir cümle niteliğinde vb. yapılarda olabilir: *Tüh!*, *Tüh tüh!*, *Hah!*, *Hah işte!*, *İşte!*, *Elbet!*, *He ya!*, *Sakın ha!*, *Bre melun!*, *Vay efendim!*, *Hay Allah!*, *Of anam!*, *Hadi oradan!*, *Yok canım!*, *Ne güzel!*, *Hadisene aslanım!*, *İşte!*, *Yangın var!*, *Çüş eşeğim çüş!*, *Başüstüne efendim!*, *Neriman Hanım!*, *Ben ne yaptım?*, *Artık yeter!*, *Benden bu kadar!* vb.

Ünlemler, cümleyi oluşturan iki ana unsur olan ad öbeği ve eylem öbeğine genellikle dahil olmaz, bu nedenle çoğunlukla cümlenin iç yapısı içinde yer almaz.

Bazı ünlemler onama, seslenme, acıma, şaşma, beğenme vb. anlamlarla doğrudan cümleyi tamamlar.

Hay hay! Tabi ki geliriz.

Haşa, ben öyle bir şey demedim!

Ali! Buraya gel.

Hişt! Burayı dinle.

Ayol! Nerede kaldın?

Aman, bir duyan olmasın!

Cümle niteliğindeki bazı anlatımlar ise bütünüyle ünlem olabilir.

Ben ne yaptım!

Emret komutanım!

Artık yeter!

Benden bu kadar!

Bazı ünlemler, yapı bakımından olmasa da mana bakımından cümle gibi tam bir anlatıma sahip olabilir.

Yazık sana!

Hadisene aslanım!

4.5. Harezmi Türkçesinde Öbekler

Türkçede sekiz veya on olarak kabul edilen sözcük türleri, cümlenin hiyerarşik yapısı içinde, cümlede kullanımına göre, cümlenin iç unsurlarında ad, eylem, zarf ve sıfat olarak işlev görür.

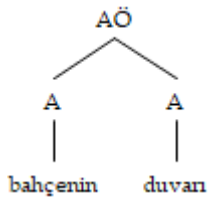
Evrensel dilbilim esaslarından hareketle, geleneksel Türk dili grameri sözdizimi içinde adı geçen ve cümlenin iki ana unsuru olan ad ve eylem öbeğine yani cümlenin iç unsurlarına dahil olan bütün öbeklenmeler, ad öbeği, eylem öbeği, sıfat öbeği ve zarf öbeği olarak dört başlık altında tasnif edilebilir. Bunlara ilaveten cümlenin iç unsurlarına dahil olmayıp cümlenin bütününe etki edecek şekilde işlev gören pekiştirme, ünlem ve bağlama edatı öbekleri de ayrı birer öbeklenme olarak değerlendirilebilir.

4.5.1. Ad Öbeği

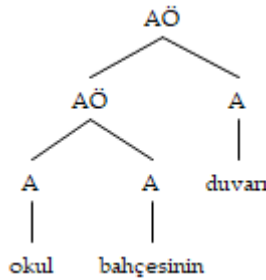
Türkçede en küçük ad öbeği bir baş adın, bir sıfat, belirtili bir ad veya belirtisiz bir ad ile birlikteliğine dayanır (Uzun, 2000, s.33). Ad öbeği, baş konumunda bir ad unsurunun yer aldığı ve cümlede ad göreviyle kullanılan öbeklerdir.

Ad öbeklerinin kuruluşu, sözcük türlerinin hiyerarşisine bağlıdır. Buna göre ad türünden sözcükler, kendi türünden bir sözcükle (1.a, 1.b) veya sıfatla (1.c) genişleyebilir. Sıfatlar, ad veya zarflarla (1.d), zarflar da kendi türünden bir sözcükle (1.e) genişleyerek daha geniş ad öbekleri elde edilir.

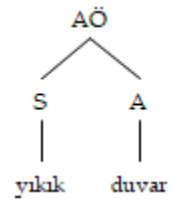
1. a.

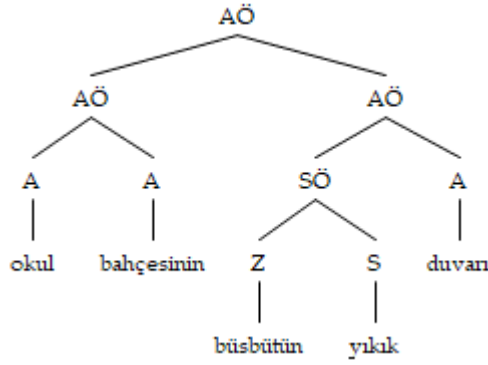
b.

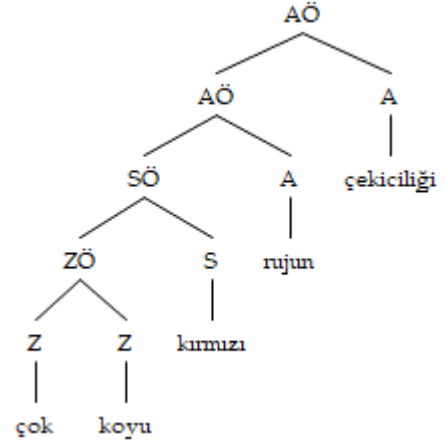
c.

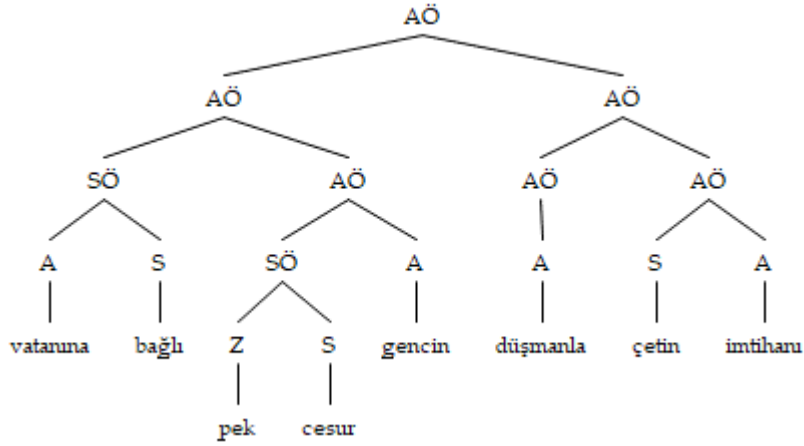
d.

e.

Daha geniş ad öbekleri, ad, sıfat ve zarf görevi gören öbeklerin ad öbeği içinde kullanılması ile elde edilir. Ad öbeğini oluşturan ad, sıfat ve zarf unsurları kendi içinde sıfat, ad veya zarf işlevli bir başka öbek olabilir. Bkz. Ad işlevli öbekler. Sıfat işlevli öbekler. Zarf işlevli öbekler.

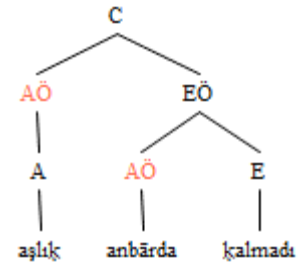

4.5.1.1. Harezmi Türkçesinde Ad Öbekleri

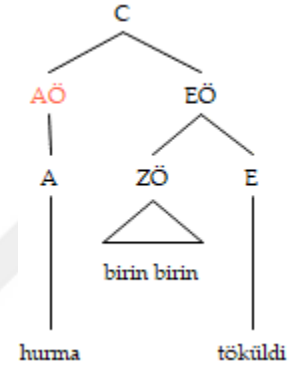
4.5.1.1.1 [Ad]

Yalın veya hal ekli bir ad ile kurulan öbeğdir. Adlar, cümlede tek başlarına özne, nesne veya yer tamlayıcısı görevinde kullanıldıklarında ad öbeği olarak adlandırılır.

KE 66v/21 Anbārda aşılk kalmadı. (Ambarda yiyecek kalmadı.)

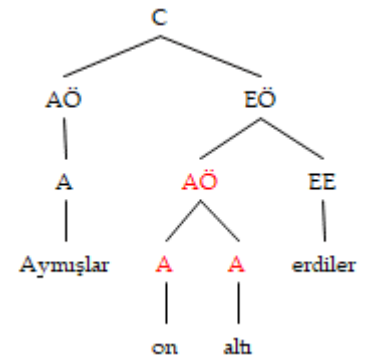
ME 197/7 tüküldi hurma birin birin yıgaçdın (Ağaçtan hurma bir bir döküldü.)

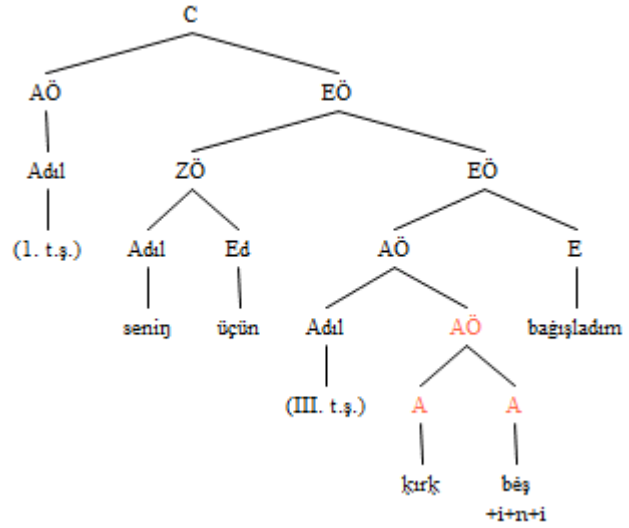
4.5.1.1.2. [Ad] / [Ad]

Öbek kurucu herhangi bir ek almadan yalın durumdaki iki ad ile kurulan ve sözdiziminde de ad göreviyle kullanılan öbektir. Harezmi Türkçesinde aralarında toplama ilgisi bulunan sayılarla kurulan öbekler, unvan bildiren öbekler, eksiz ad tamlamaları, tekrarlar ile kurulan öbekler, özel adlarla kurulmuş öbekler [Ad] / [Ad] yapısı ile kurulmuştur.

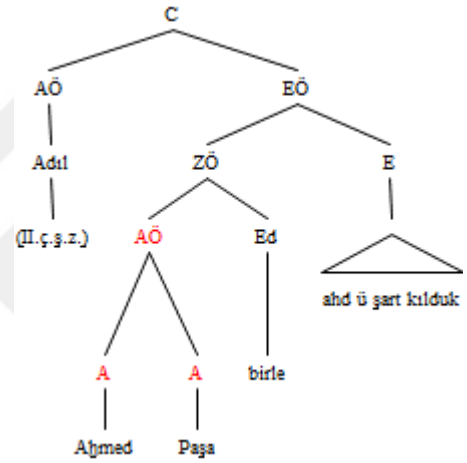
KE 203v11 Aymışlar on altı ęrdiler. (Soranlar, on altıydılar (on altı kişiydiler).)

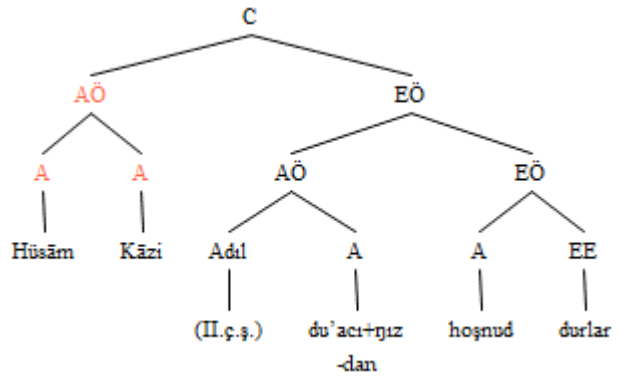
KE 213v9 Senin için *kırk beşini* bağışladım (*Senin için kırk beşini bağışladım.*)

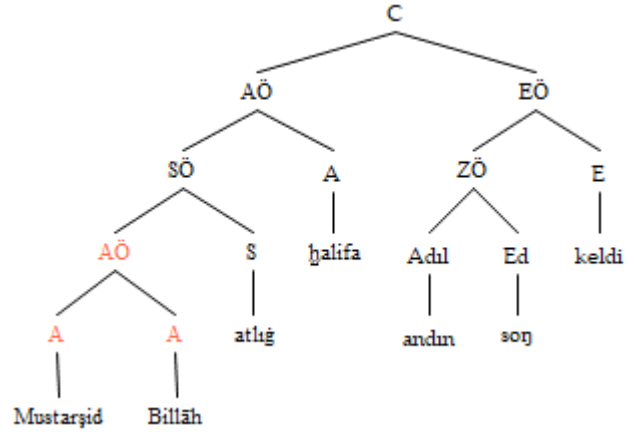
AKKYB KIV/11...Aḥmed Paşa birle ahd ü şart kılduḡ... (*Ahmet Paşa ile ant içtik...* (Özyetgin, 1996, s. 148).)

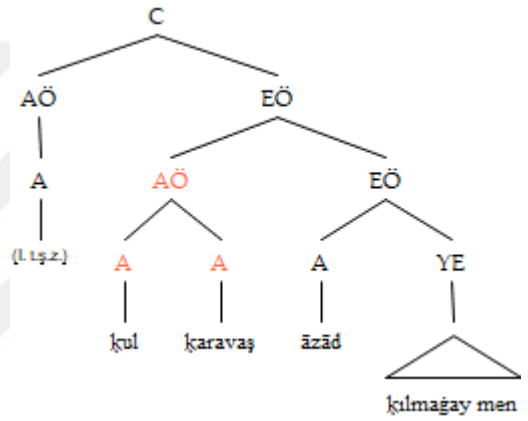
AKKYB KV/15 ...Hüsām Kāzi du'acıңызdan hoşnuddurlar... (*Hüsām Kadı duacınızdan hoşnutturlar* (Özyetgin, 1996, s. 150).)

NF 156/9 Andın sonj *Mustarşid Billāh*
atlıg ħalifa keldi (Ondan sonra Mustarşid
Billah adlı halife geldi.)

MA 186/3 [*ķul / ķaravaş*] āzād ķılmağay men
(Kul köle azat etmeyeceğim.)

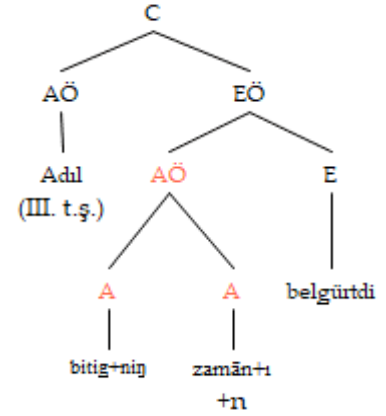

4.5.1.1.3. [Ad + İlgi eki] / [Ad + İyelik eki]

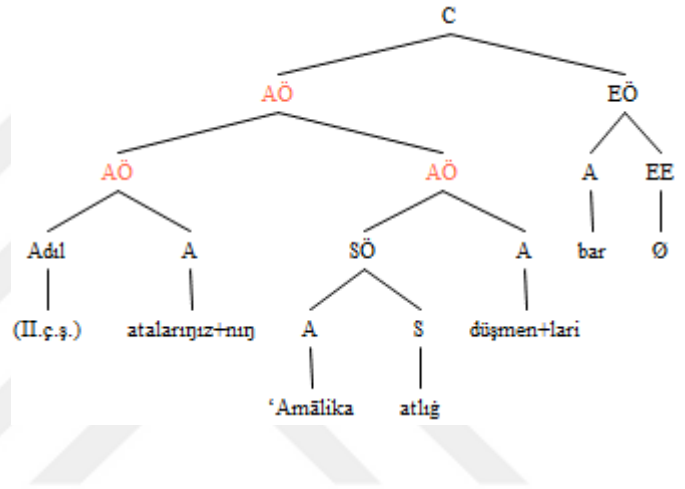
İlgi ekli bir ad unsuru ve iyelik ekli bir ad unsuru ile kurulur. Ad unsurları ad göreviyle kullanılabilen farklı bir öbekten oluşabilir. (*on ikinin / üçe bölümü, Aşık Veysel'in / Seherde Ağlayan Bülbül türküsü vb.*)

[Ad+ilgi eki] / [Ad+iyelik eki] biçiminde kurulmuş öbekler cümle içinde sıklıkla ad göreviyle kullanılır. Bu yapıdaki öbeklenmelerde iki ad unsurunun arasına sıfat girebilir. Araya giren sıfat unsuru da zarf ile, zarf da kendi türünden bir sözcük veya öbek ile genişleyebilir. (*Ömer'in eskisinden çok daha perişan hâli yürekleri dağladı.*)

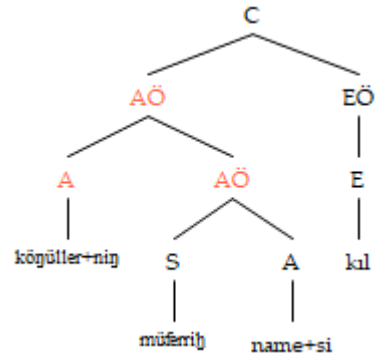
ME 70/1 *Bitig+niñ zamān+r+n* belgürtdi. (Kitabın zamanını belirtti.)

KE 117v/1 *atalarıñız+niñ* ‘Amālika atlığ *düşmen+lari* bar. (Atalarınızın ‘Amālika adlı düşmanları var.)

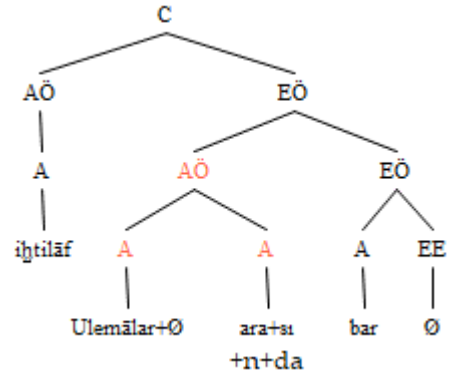
HŞ 10 *köñüller+niñ* müferrih *name+si* kıl (Gönüllerin ferahlık veren nâmesi eyle.)

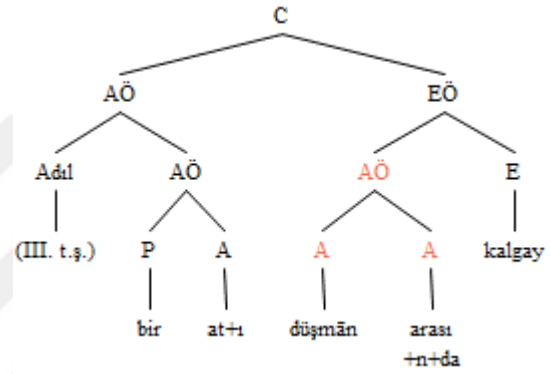
4.5.1.1.4. [Ad + Ø] / [Ad + İyelik eki]

[Ad+Ø] / [Ad+iyelik eki] biçiminde kurulan yapılarda ikinci unsur herhangi bir sözcük ile genişleyemez, iki sözcük arasına başka bir unsur giremez. Harezmi Türkçesinde [Ad+Ø] / [Ad+iyelik eki] yapısında kurulmuş bazı öbekler, bilhassa birinci unsuru iyelik eki almış yapılar, anlam bakımında ilgi ekli biçimine denk anlam taşır. Bkz. II.3.3.2.2.2. İlgi Eksiz Belirtili Ad Tamlaması.

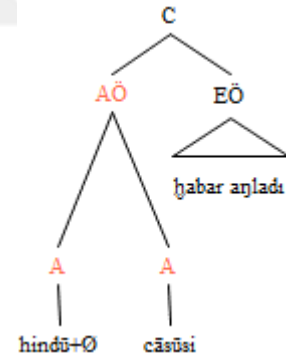
KE 49v/11 Ulemālar+Ø ara+sı+n+da ihtilāf bar
(Ulemalar arasında ihtilaf var.)

AKKYB A V 20 ...düşmān+Ø ara+sı+n+da bir atı kalgay... (...düşman arasında sadece adı kalacak...)

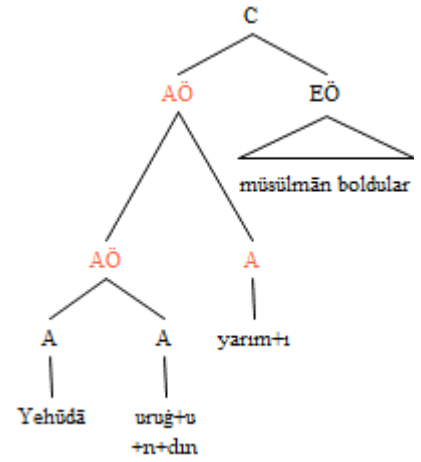
HŞ 330 habar anladı hindū+Ø cāsū+si (Hindu casusu haber aldı.)

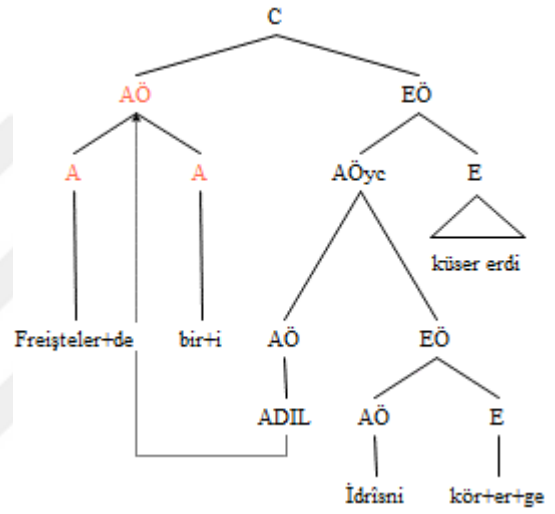
4.5.1.1.5. [Ad + Ayrılma hâli eki] / [Ad + İyelik eki]

Harezmi Türkçesinde Eski Türkçeden beri kullanılan +Da ayrılma hâli eki kullanılmaya devam etmiştir. Öbek genellikle +DIn, nadiren de +dAn eki ile kurulmuştur. Sözdizimi içinde dönüştürme eki almamış biçimiyle ad öbeği olarak görev yapar. Her iki unsur da kendi içinde ayrı bir ad öbeği olabilir.

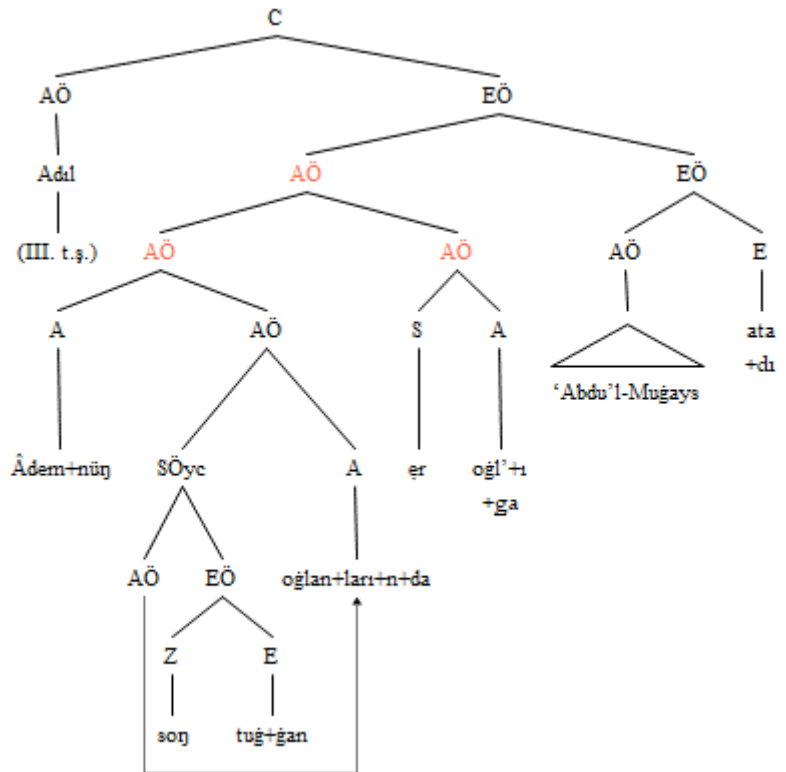
KE 126r/13-14 *Yehūdā uruġun+dın yarım+i* müsülmān boldular. (Yehuda kavminden yarısı müslüman oldu.)

KE 20r/4 *ferišteler+de bir+i* İdrisni körege küser erdi (Meleklerden biri İdris'i görmeyi arzu etti.)

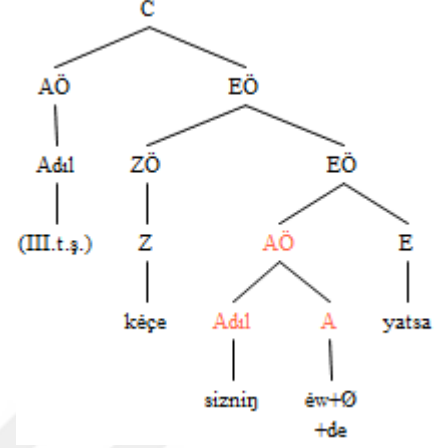
KE 15v/1 Âdemnün soġ tuġġan *oġlanların+da* er oġl'+ı+ga 'Abdu'l-Muġays atadı. (Adem'in son doğan çocuklarından erkek oğluna Abdul Muğays adını verdi.)

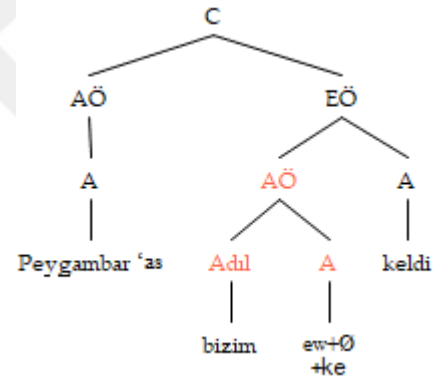
4.5.1.1.6. [Adıl + İlgi eki] / [Ad+Ø]

Birinci unsuru ilgi ekli bir adıl ikinci unsuru iyelik eki düşmüş addan oluşur. [Ad+İlgi eki] / [Ad+İyelik eki] yapısının iyelik eki eksiltilmiş biçimidir.

NF 190/10 kèçe *sizniñ* / *èwde* yatsa (Gece sizin evde yatsa...)

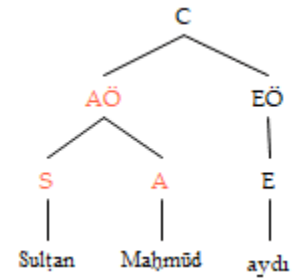
NF 416/14 Peygamber 'as *bizim* ew+Ø+ke keldi. (Peygamber as. bizim eve geldi.)

4.5.1.1.7. [Sıfat] / [Ad]

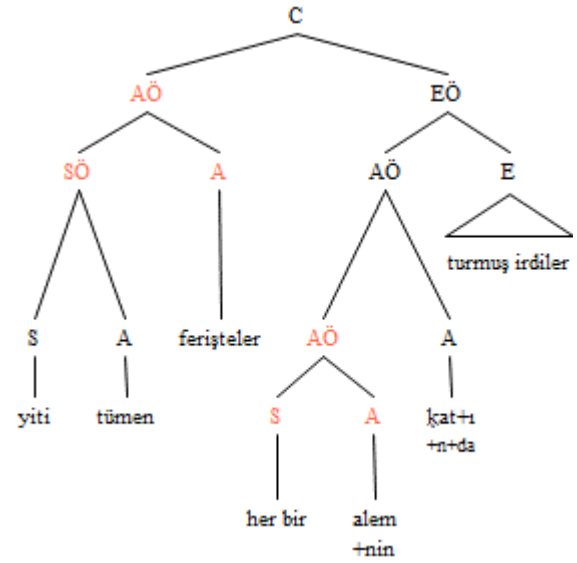
Cümlede ad göreviyle kullanılan bir sözcüğün sıfat ile genişlemesi ile kurulur. Ad kendi içinde bir başka ad öbeği, sıfat ise zarf ile genişlemiş biçimiyle sıfat öbeği veya sıfat işlevi ile kullanılabilen bir başka öbek olabilir. Bkz. Harezmi Türkçesinde Sıfat Öbekleri.

MA 89/4 *Sulṭan* / *Maḥmūd* aydı: (Sultan Mahmut sordu.)

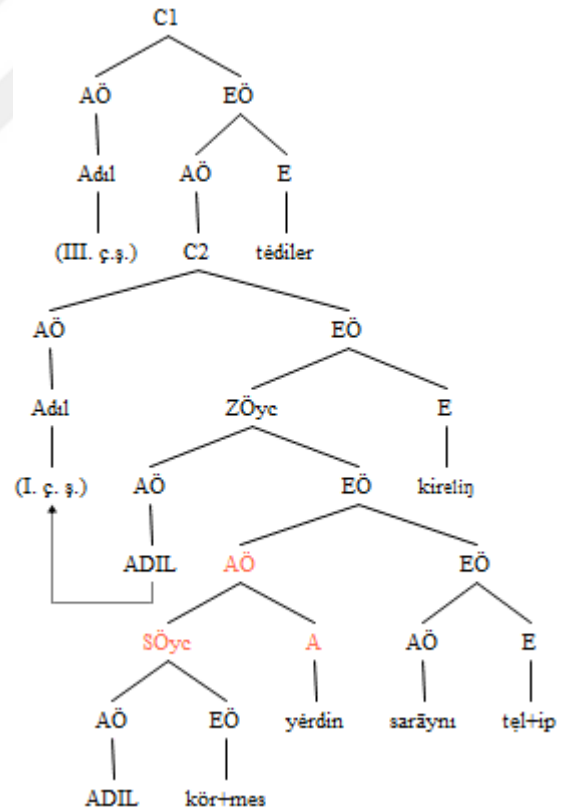

MRN 3/3 Herbir âlemniñ qatında *yiti tümen*

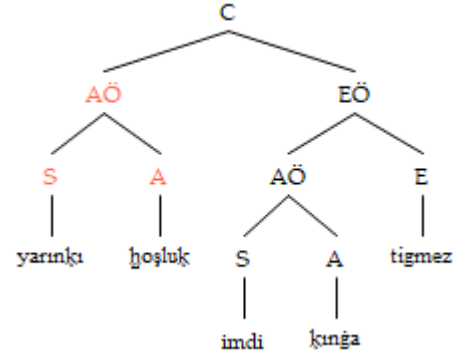
/ *ferişteler* turmuş irdiler. (Her bir âlemin katında yetmiş bin melek durmuştu.)

KE 240v/7 ...*körmes* / *yêrdin sarâyını telip kireliñ tédiler*. (Görünmez yerden sarayı delip girelim dediler.)

HŞ 3678 *yarınkı / hoşluk* imdi kınga tigmaz (Yarınkı hoşluk şimdiki eziyete değmez.)

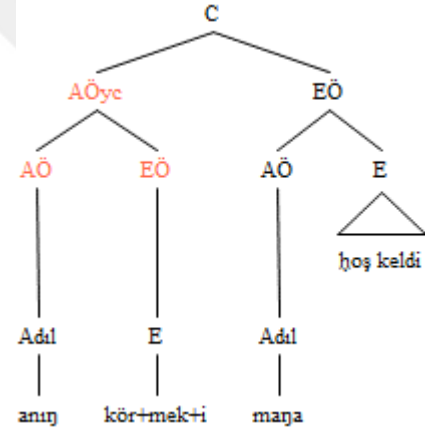

4.5.1.1.8. [Ad] / [Eylem + İsim-fiil eki]

Harezmi Türkçesinde eylemlere gelen -mAk, -(X)ş, -GU, -GAN, -r/-Ar/-Ur ekleri ile kurulan öbekler cümle içinde bir yan cümle olarak ad göreviyle işlev görür. İsim-fiil ekli öbek yalın veya durum ekli adlarla ve zarf görevindeki unsurlarla genişler.

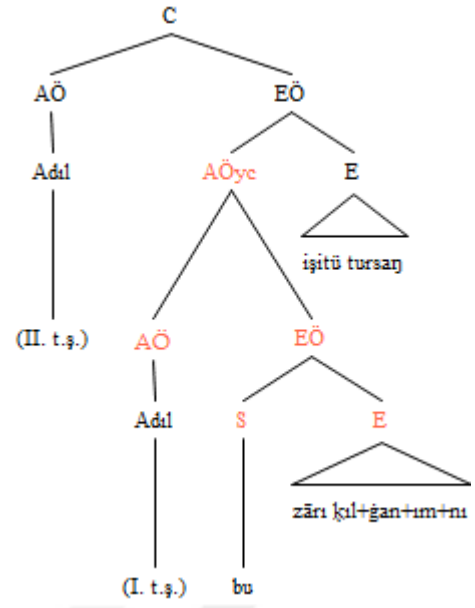
Yan cümeler, kendi içlerinde bir ad öbeği ve eylem öbeğinden oluşur. İsim-fiil ekli cümlelerde özne görevindeki ad öbeği eylemsiye ilgi ekli biçimde bağlanır.

NF 402/1 maña *anıj körmeki* hoş keldi. (Bana onun görmesi hoş geldi.)

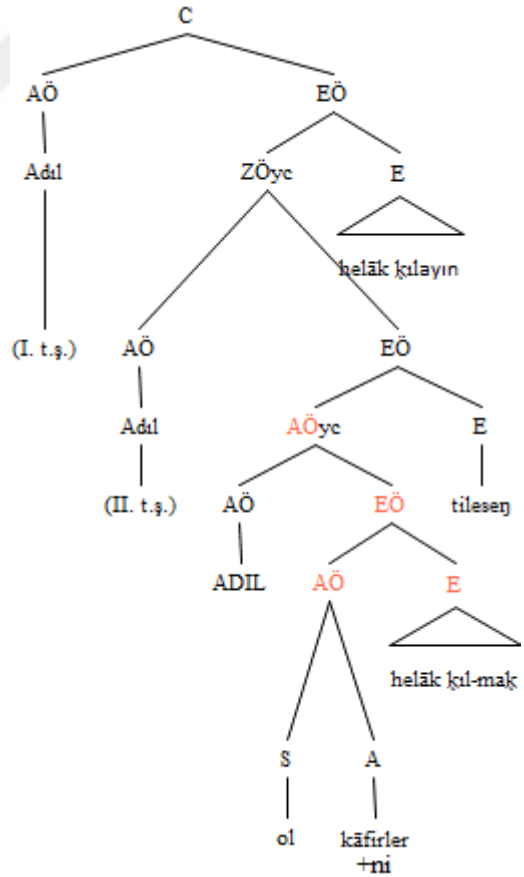

Bu yapılar önelere bir sıfat unsuru alabilir. Bu yapıda sıfatlar, yan cümlelerin bir unsuru olarak değil, öbeğinin veya isim-fiil ekli sözcüğün bir belirticisi olarak işlev görür. *bu /hiç bitmeyen bekleyiş, hiç bitmeyen / bu bekleyiş.*

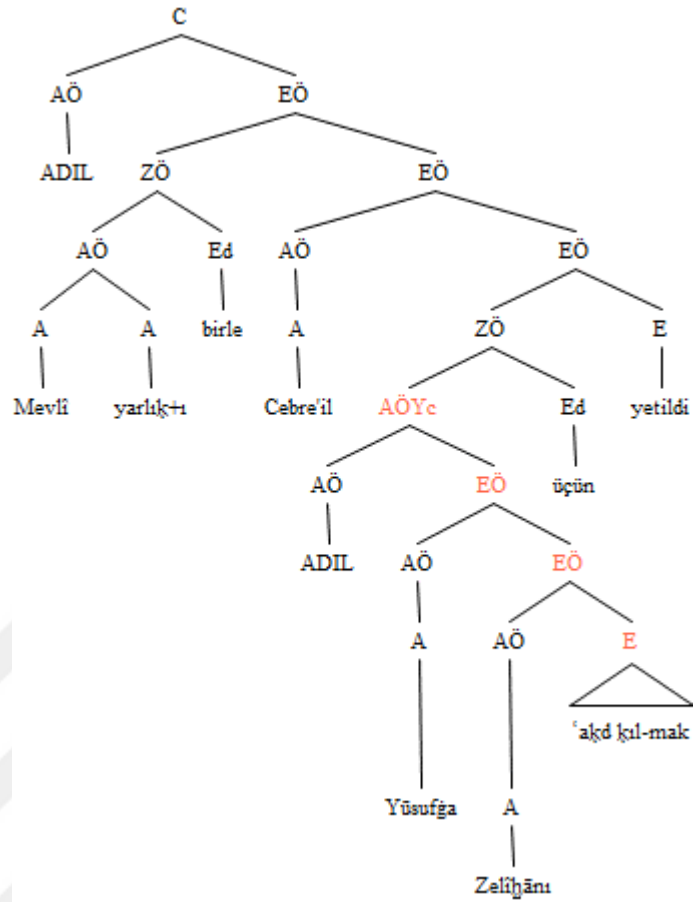
HŞ 2624 *bu zārı / kılğanımnı* işitü tursañ (Bu ağlamamı işitsen.)

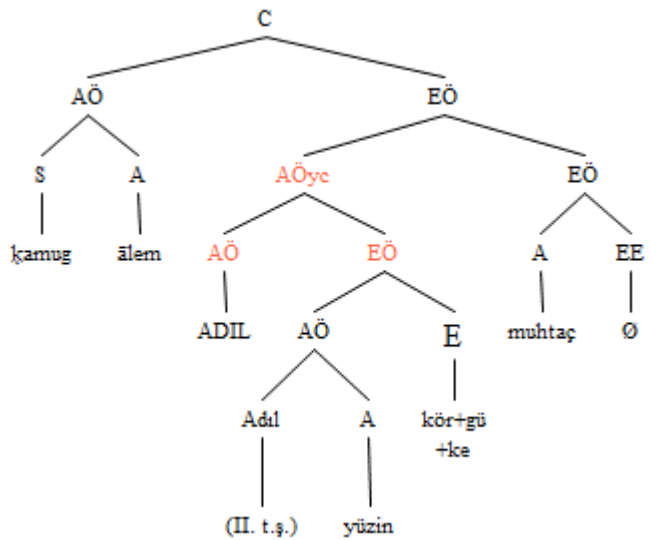
KE 62r/14 *ol kāfirleri / helāk kıl-mağ* tileseñ helāk kılayın (O kafirleri helak etmek istersen helak edeyim.)

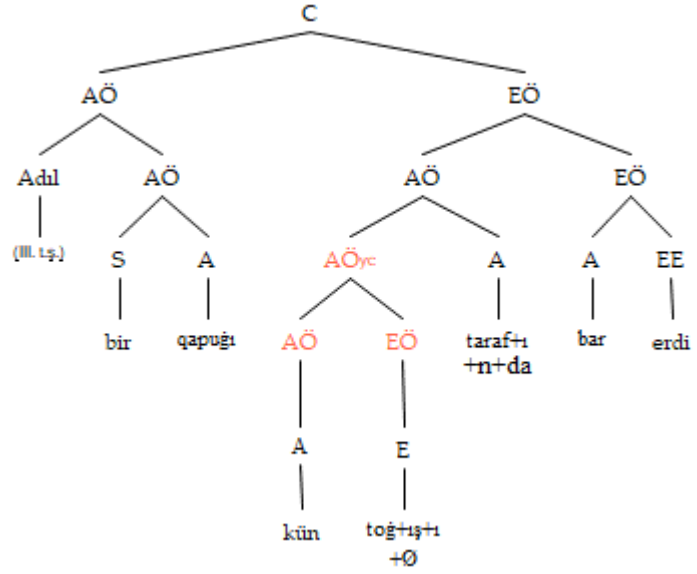
KE 19v/1-2 Mevlî yarlıkı birle
 Cebre'il yetildi *Yūsufğa Zeliḥānı* /
 'akd kıl-mak için < Mevlî yarlıkı
 birle Cebre'il *Yūsufğa Zeliḥānı* /
 'akd kıl-mak için yetildi (Mevla
 buyruğu ile Cebrail, Yusuf'a
 Zeliha'yı akd kılmak için
 gönderildi.)

HŞ 216 kamug ālem yüzün / *kör-gü*+ke
 muhtaç (Bütün ālem yüzünü görmeye
 muhtaçtır.)

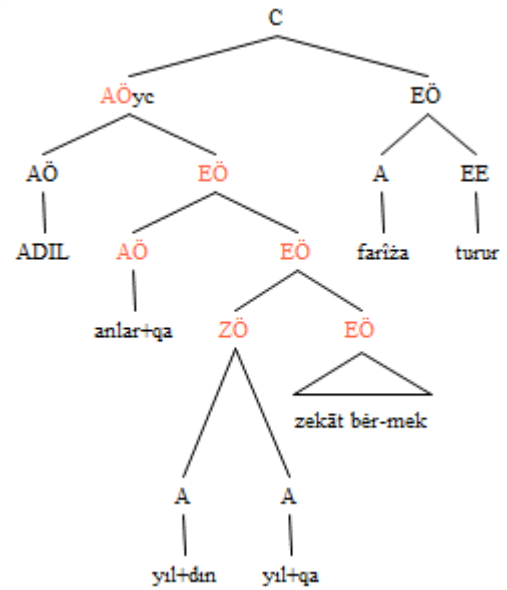
NF 37/15 *Kün / toğ-ış+ı* tarafında bir qapığı bar erdi (Gün doğuşu tarafında bir kapısı vardı.)

4.5.1.1.9. [Zarf] / [Eylem + İsim-fiil eki]

İsim-fiil ekli eylemsiler zarf işlevinde bir öbikle genişleyebilir. Zarf işlevli öbek yan cümlenin zarf tümlecini oluşturur.

NF 129/2-3 *anlarqa yıldın yılqa / zekāt bër-mek* farîza turur (Onlara yıldan yıla zekat vermek farzdır.)

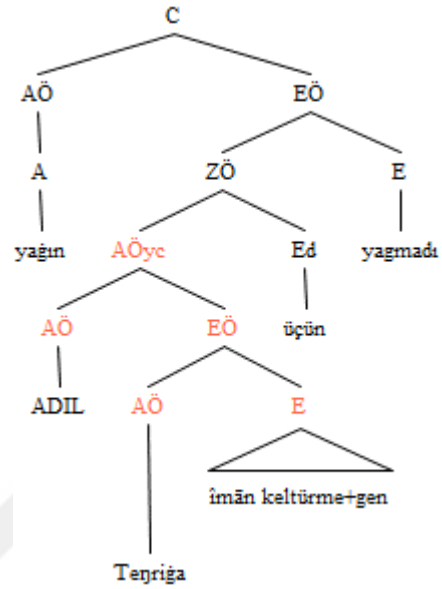
4.5.1.1.10. [Ad] / [Eylem + Sıfat-fiil eki]

Harezmi Türkçesinde sıfat-fiil, -r / -Ar / -Ur, -mAs/-mAz, -GAn, -(X)gli / -(X)gliU, -gUçI, -mİş, -GU, -dAçI ekleri ile yapılır. Sıfat-fiilden sonra gelen adın düştüğü yapılarda, eylemsi düşen adın görevini üstlenir ve cümle içinde ad olarak işlev görür. Sıfat-fiil ekli öbek, cümle içinde yan cümle olarak görev yapar.

Sıfat-fiil ekli yan cümlelerin özne görevindeki ad öbekleri sıfat-fiil ekli eylemsiden sonra gelen ad ile belirli kılınır. Adın düşüğü yapılarda özne görevindeki adıl boş kalır.

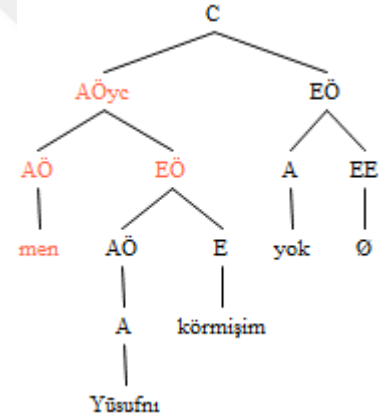
KE 160v/9 [[*Teñriğa îmān / keltürme-gen*] üçün] yağın yağmadı (Tanrıya iman etmeyenler yüzünden yağmur yağmadı.)

Yan cümlede “*îmān keltürme*” eylemini yapan adıl, kendisinden sonra gelen ad düşürüldüğü için belirsiz kılınmıştır. Bu nedenle adıl, ADIL şeklinde işaretlenmiştir.

Harezmi Türkçesinde yan cümlelerin öznesi ilgi eksiz olarak da eylemsiye bağlanabilir.

KE 72v/7 *Men Yūsufnu körmişim yok.* (Benim Yusuf'u gördüğüm yok.)

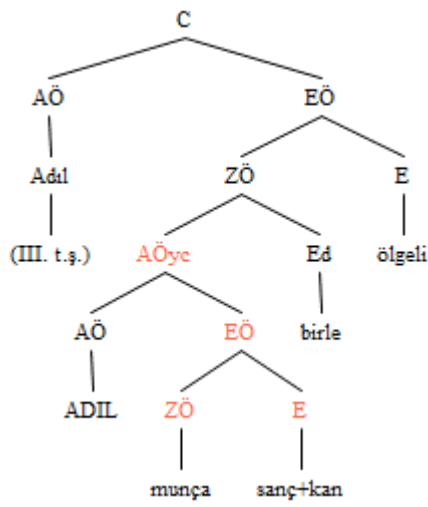
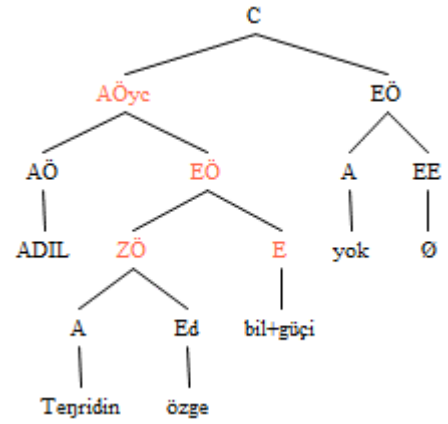

Yukarıdaki yapıda Türkiye Türkçesinde “benim” biçiminde yancümleye bağlanan adıl Harezmi Türkçesinde “men” biçiminde bağlanmıştır.

4.5.1.1.11. [Zarf] / [Eylem + Sıfat-fiil eki]

Sıfat-fiil ekli eylemsi bir zarfla genişleyebilir. Zarfla genişlemiş olan yan cümle, asıl cümle içinde ad öbeği göreviyle kullanılabilir.

KE 151v/4 [*Tenridin özge / bil-güçi*] yok. (Tanrıdan başka bilen yoktur.)

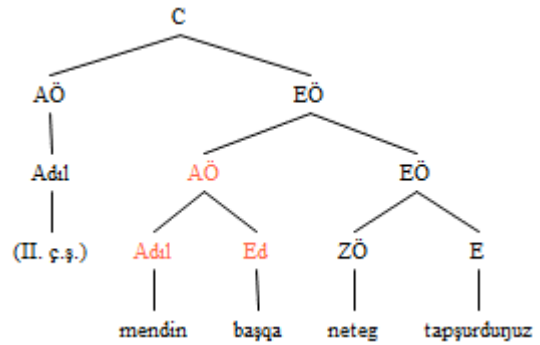

KE 231r/3 [[*munça / sanç-kan*] birle] ölgeli (Savaşan bu kadar kişiyle birlikte ölmeli.)

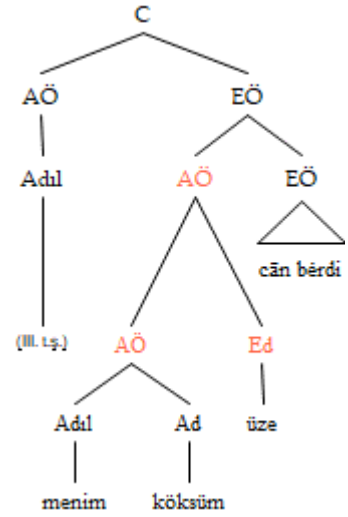
4.5.1.1.12. [Ad] / [Edat]

Harezmi Türkçesinde edatlar yalın, iyelik, hal ekli veya ek fiil almış biçimleriyle sözdizimi içinde ad göreviyle kullanılabilir.

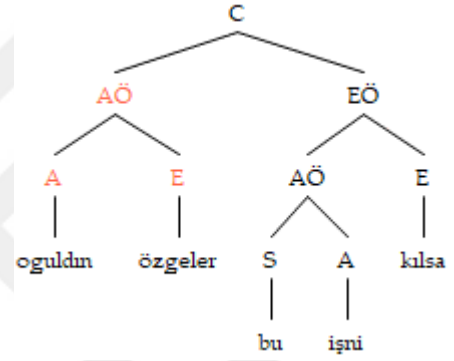
NF 203/6 [*mendin / başka*] neteg tapşurduñuz?
(Benden başkasına neden teslim ettiniz?)

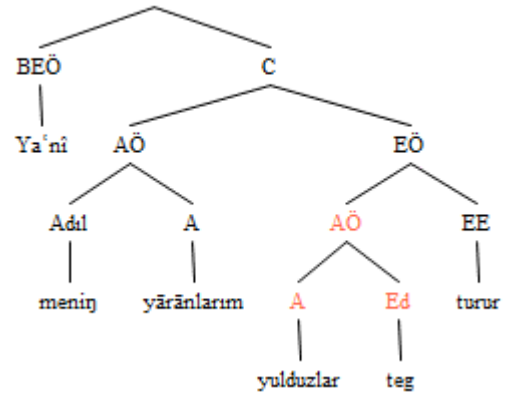
NF 90/7 [*Menim köksüm / üze*] cān bērdi (Benim göğsümün üzerinde can verdi.)

HŞ 344 [*oguldın / özgeler*] kılsa bu işni (Bu işi oğlundan başkaları yapsa.)

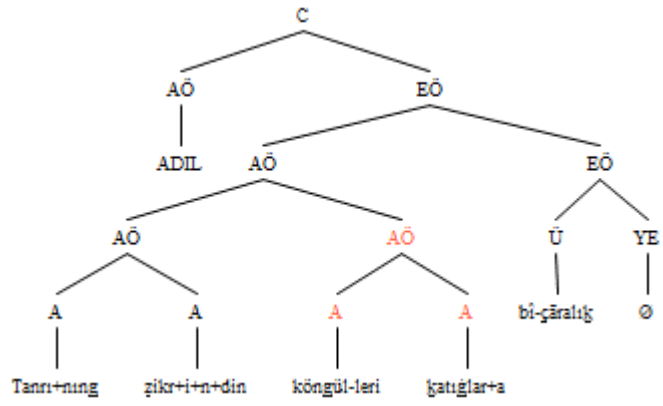
KE 202v/12 Ya'nî meniñ yārānlarım [*yulduzlar / teg* turur] (Yani benim dostlarım yıldızlar gibidir.)

4.5.1.1.13. [Ad + İyelik] / [Ad]

İyelik ekli bir ad unsuru ve yalın hâldeki bir ad unsuru ile kurulur. İkinci unsur, genellikle ad göreviyle işlev gören sıfat soylu bir sözcükten oluşur. Harezmi Türkçesinde yalın, iyelik veya hal ekli biçimiyle öbek, ad görevi ile kullanılır.

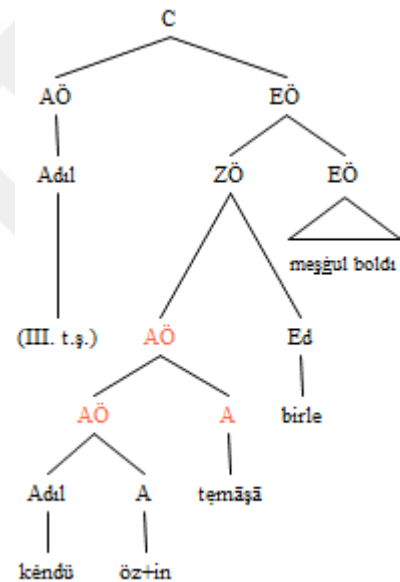
SAKT 440a/9 Bî-çâralık *köngül-leri*
katıglara Tanrının zikrindin! (Tanrıyı
 zikretmeyen gönlü katılara yazıklar
 olsun.)

4.5.1.14. [Ad + Belirtme hâli eki] / [Ad]

Belirtme hâli ekli bir ad ile yalnız bir addan teşekkül eder. Harezmi Türkçesinde sınırlı sayıda örnekte tanıklanmaktadır.

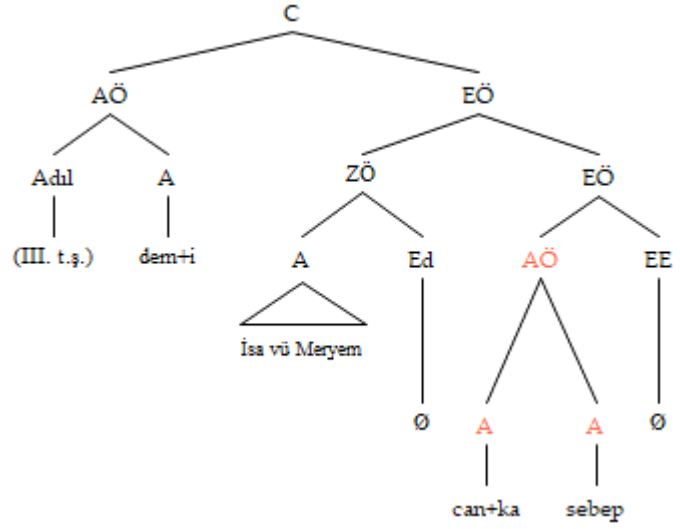
ME 183/8 *këndü özi+n* / *temâşâ* birle meşğul boldı (Kendi kendini temaşa ile meşğul oldu.)

4.5.1.15. [Ad + Yönelme hâli eki] / [Ad]

Yönelme hâli ekli bir ad unsuru ile yalnız bir addan teşekkül eder. Harezmi Türkçesinde +KA, +A, ηA ekleri ile kurulur.

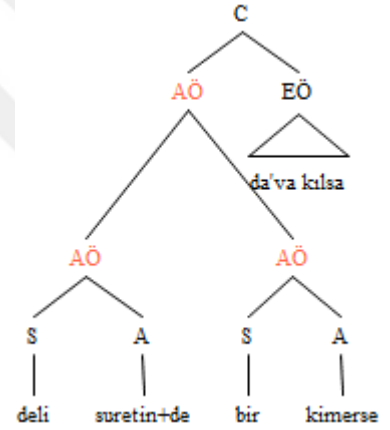
HŞ 450 demi *cān+ka sebep* İsa vü Meryem (Soluğu Meryem oğlu İsa gibi cana sebeptir.)

4.5.1.1.16. [Ad + Bulunma hâli eki] / [Ad]

Bulunma hâli ekli bir ad unsuru ile yalnız hâldeki bir addan teşekkül eder. Harezmi Türkçesinde +da/+de, nadiren +ta/+te ekleri vasıtasıyla kurulur.

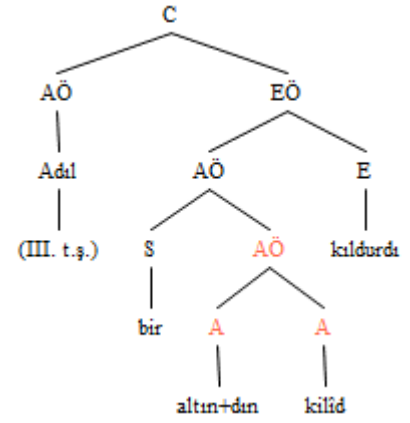
MA 166/2 *deli şuretinde* / *bir kimèrse* da'va kılsa (Deli suretinde bir kişi dava etse...)

4.5.1.1.17. [Ad + Ayrılma hâli eki] / [Ad]

Ayrılma hâli ekli bir ad unsuru ile yalnız hâldeki bir addan oluşur. Harezmi Türkçesinde +dIn, +tIn, +dAn ekleri ile kurulur.

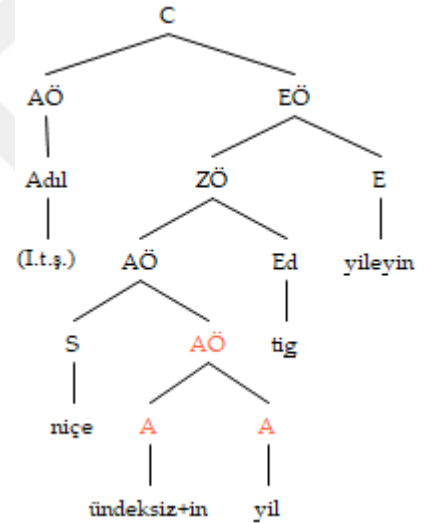
KE 124r/18 bir *altın+dın* / *kilîd* kıldurdı (Altından bir kilit yaptırdı.)

4.5.1.1.18. [Ad + Vasıta hâli eki] / [Ad]

Vasıta hâli ekli bir ad unsuru ile yalın addan oluşur. Harezmi Türkçesinde +n eki ile yapılır.

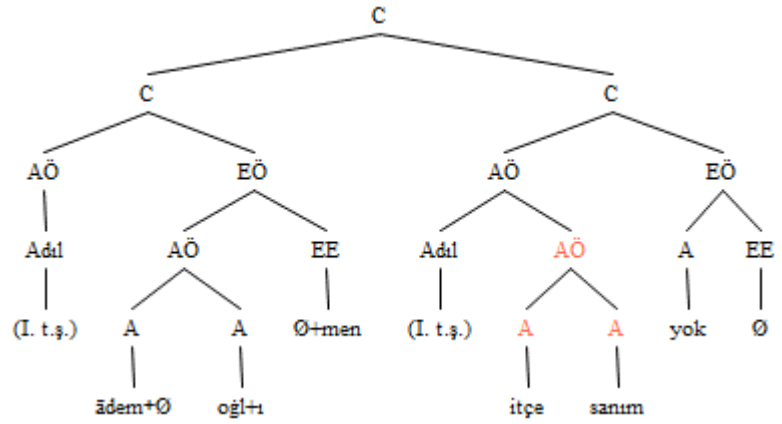
HŞ 2199 niçe *ündeksiz+in* / *yil* tig yileyin (Nice sessiz yel gibi koşayım.)

4.5.1.1.19. [Ad + Eşitlik hâli eki] / [Ad]

Eşitlik hâli ekli bir ad unsuru ile yalın hâldeki bir addan oluşur. Harezmi Türkçesinde +çA eki ile kurulur.

HŞ 2638 âdem oğlu men *itçe*
/ *sanım* yok (Adem oğluyum,
it gibi sânim yok.)

NF 392/16 ...*sişek qanatınça* / *hürmeti* bolsa. (...sinek
kanadı kadar hürmeti olsa.)

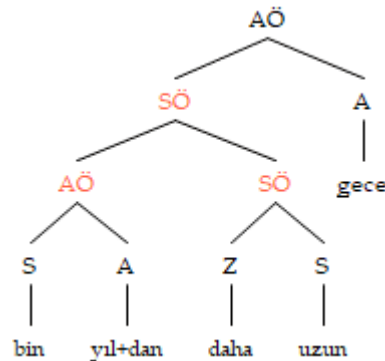

4.5.2. Sıfat Öbeği

Sözdiziminde sıfat göreviyle kullanılan öbeklerdir.

Sıfatlar tek başlarına hususi bir varlığı karşıladıklarında addır. Bu nedenle ad ve sıfatın ayrımı sözdizimi içinde sözcüğün dilbilgisel görevi esas alınarak belirlenir. Bu konuda Göksel-Kerslake adların sıfat gibi kullanıma “marka” sözcüğünü örnek olarak verir: *Opel marka* araba (Göksel-Kerslake, 2005, s.172).

Sıfatlar, yalın veya hâl ekli bir ad yahut zarfla genişletilmiş biçimleriyle sözdiziminde sıfat öbeği kurar.

Sıfat olarak kullanılmaya müsait olan sözcük, ontolojik olarak eksiz biçimde sıfat göreviyle kullanılabilirdiği gibi ad veya eylem türünden sözcükler de sıfata dönüştürücü ekler vasıtasıyla sözdiziminde sıfat göreviyle kullanılabilir. Türkçe, ad ve eylemlerin sıfata dönüştürücü ekler vasıtasıyla sıklıkla sıfat göreviyle kullanılabilirdiği bir dildir. **kan+lığ köñlek**, (kanlı gömlek), **korğ+unç** 'azāb (korkunç azab) vb.

Türkçede, farklı biçimdeki pek çok birime sözdiziminde sıfat görevi yüklenebilmektedir. Göksel-Kerslake sıfat-ad (*küçük boy kitaplar*), bulunma hâli ekli ad öbeği (*dört yaşın+da bir çocuk*), ayrılma hâli ekli ad öbeği (*som altın+dan bir taht*), -lı ekli ad öbeği (*sarı saç+lı kız*), -lık ekli ad öbeği (*beş metre+lik bir kablo*), ayrılma ekli ad öbeği + -ki (*bahçede+ki (bazı) ağaçlar*), geçici zarf + -ki (*Bu sabah+ki gazetede okudum.*), ad öbeği + diye (*Mehmet diye bir oğlu daha var.*), sıfat-fiil ekli öbek (*Arkamızdan gel+en araba bizi geçecek.*), iyelik ekli ad öbeği + sıfat (*sap+ları kopuk birkaç çanta*) yapılarının sıfat işlevi ile kullanıldığını ifade eder (2005, s.172-175.)

Sıfat-fiil ekli eylemsiler sözdizimi içinde sıklıkla sıfat göreviyle kullanılır.

Sıfat-fiil ekli yan cümlelerin özne görevindeki ad öbekleri sıfat-fiil ekli eylemsiden sonra gelen ad ile belirli kılınır. Adın düştüğü yapılarda özne görevindeki adıl boş kalır (Özsoy-Balcı-Turan, 2012, s.195).

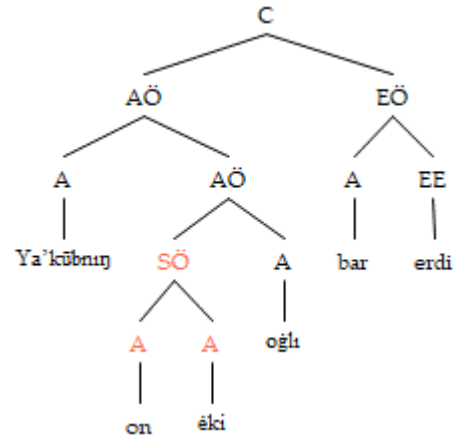
4.5.2.1. Harezmi Türkçesinde Sıfat Öbekleri

Harezmi Türkçesinde sıfat göreviyle kullanılan öbekler şunlardır:

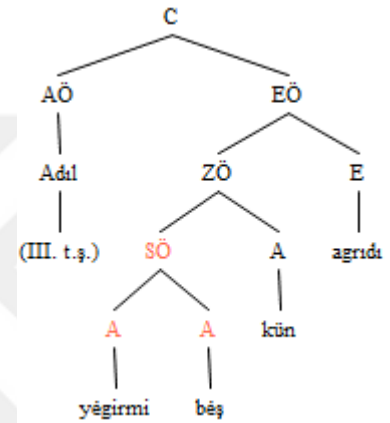
4.5.2.1.1. [Ad] / [Ad]

Aralarında toplama ilgisi bulunan sayı adları [Ad] / [Ad] yapısı ile kurulur. Bu öbek bir adın önüne geldiğinde sıfat göreviyle kullanılır.

KE 62r/11-12 Ya'kübünün *on êki / oğlu* bar erdi
(Yakup'un on iki oğlu vardı.)

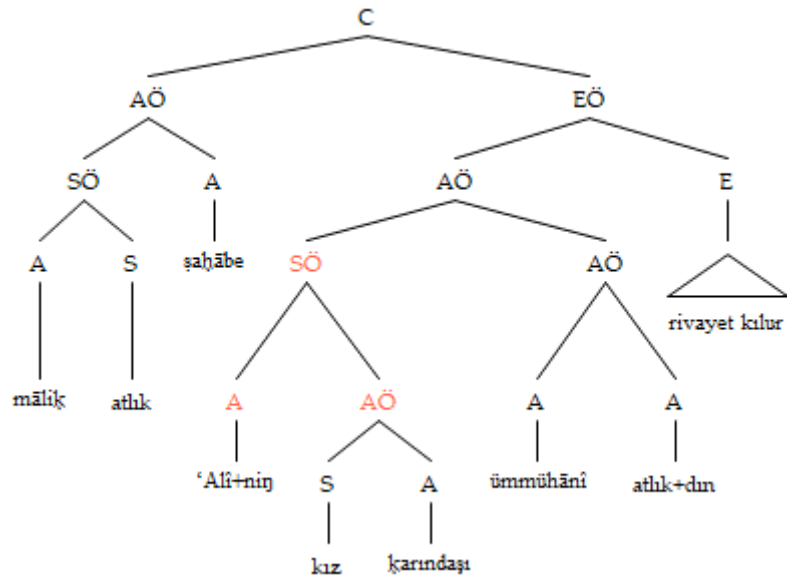
KE 56r/10 *yègirmi bès / kün* agrıdı (Yirmi beş gün hastalık çekti)

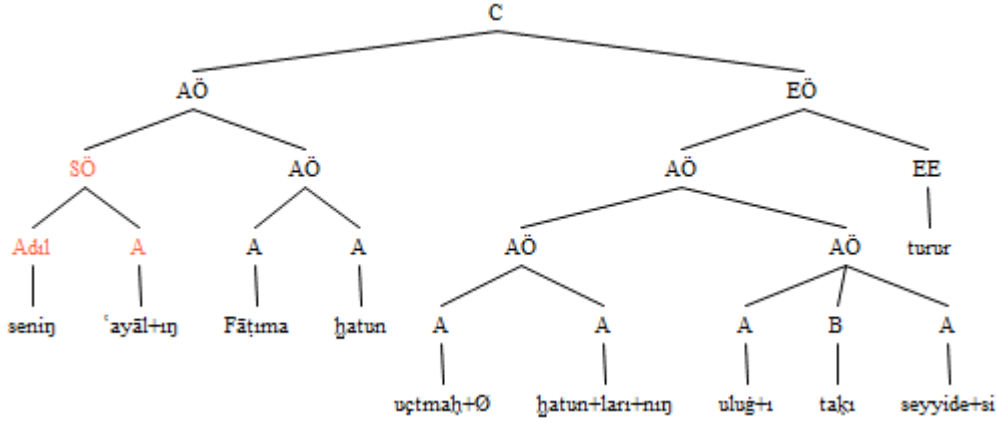
4.5.2.1.2. [Ad + İlgi eki] / [Ad + İyelik eki]

Birinci unsuru ilgi ekli bir ad veya adıl, ikinci unsuru iyelik ekli bir ad ile kurulan sıfat öbeğidir. Kendinden sonra gelen adı niteleme, belirli kılma amacıyla kullanıldığında sıfat işlevi görür.

MN 2/3+4 Mâlik atlık
şahâbe 'Alî+niñ kız
karındaşı ümmühâni
atlık+dın rivayet kılur (Hz.
Malik Ali'nin kız kardeşi
Ümmihani'den rivayet eder.)

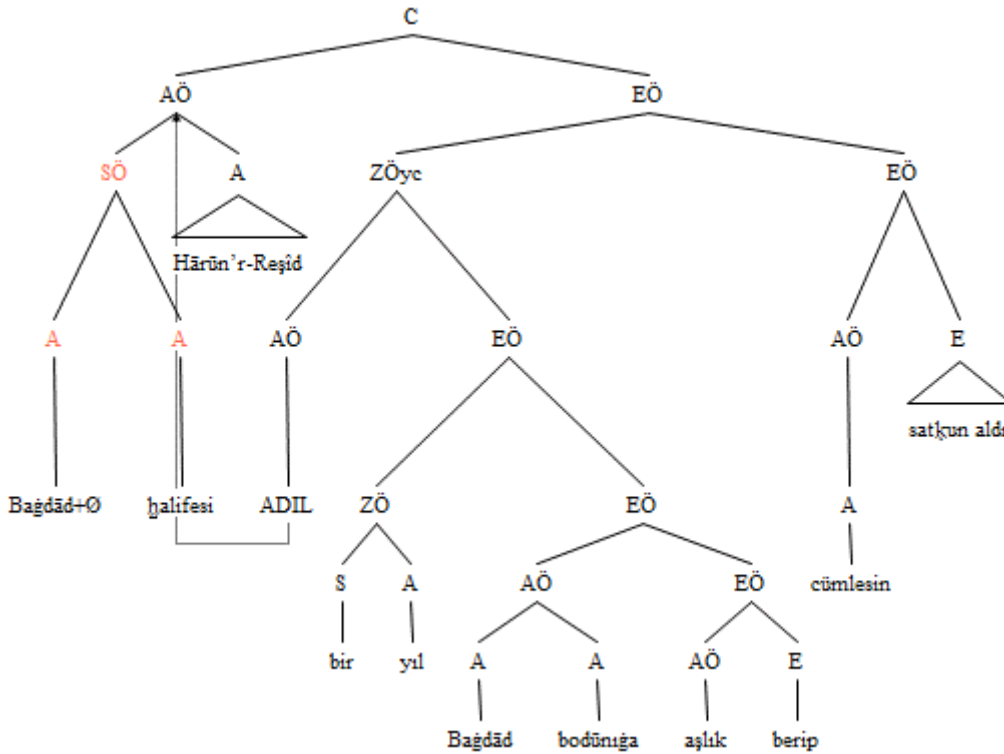
NF 170/13 *seniñ 'ayāluy / Fātıma ħatun uçtmaħ ħatunlarınıñ uluğı tağı seyyidesi turur*
(Senin kızın Fatıma Hatun, cennet hatunlarının büyüğü ve muhteremidir.)

4.5.2.1.3. [Ad + Ø] / [Ad + İyelik eki]

Birinci unsur ilgi eksiz, ikinci unsur iyelik ekli sözcük öbeğinin kendisinden sonra gelen adı nitelemesi veya belirli kılması ile kurulur.

KE 109v/15 *Bağdād ħalifesi Hārūn 'r-Reşid bir yıl Bağdād bodūnığa aşlık bērip cümlesin satkūn aldı*
(Bağdad Halifesi Harun Reşit, bir yıl Bağdad halkına buğday verip cümlesini satın aldı.)

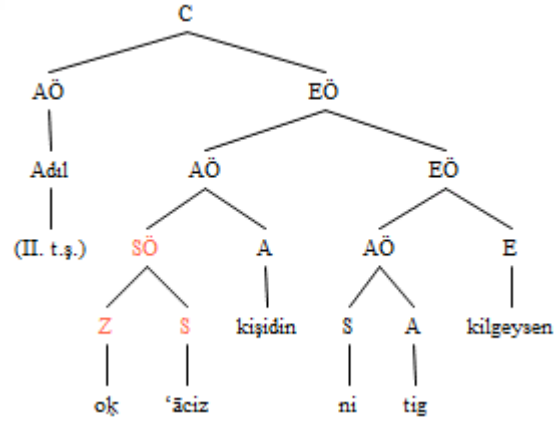
4.5.2.1.4. [Zarf] / [Sıfat]

Zarf göreviyle kullanılan bir sözcüğün veya öbeğin, bir sıfatın önüne gelerek sıfatı sınırlandırması veya sıfatın bir vasfını birldirmesiyle kurulur. Sıfatı anlam bakımından sınırlandıran zarflar; en çok, miktar bildiren ifadelerden, eşitlik veya vasıta hâli eki almış adlardan veya edatla kurulan bir öbekten oluşur.

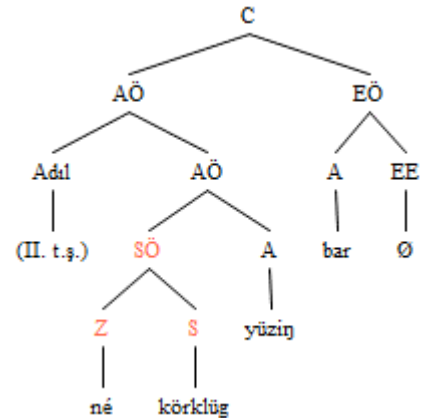
Türkiye Türkçesinde *çok, az, pek, en, ancak, daha, ne vb.* zarfların sıfatı miktar bakımından sınırlandırmasıyla kurulan öbek, bir ada sıfat olarak bağlanır: **çok kötü** / *davranış*, **en nazik** / *söz*, **daha yüksek** / *duvar*, **ne güzel** / *resim vb.* Bkz. Sıfat Tamlaması / Zarf Öbeği Tartışması.

Harezmi Türkçesinde sıfatın önüne gelerek zarf göreviyle kullanımı en fazla tanıklanan sözcükler şunlardır: **ok/ök:** çok, pek; **né:** ne; **köp:** çok, pek çok; **üküş / öküş:** çok; **telim:** çok, pek çok; **artuk:** çok, fazla, en çok; **yaşşı:** iyi, güzel, çok; **az:** az; **héç:** hiç; **işen:** çok; **tükel:** hep, bütün, tamamen, tam; **asru:** çok fazla; **barça:** tamamıyla, bütün; **biraz:** biraz; **katig:** katı, sert, güçlü, çok, güç, zor; **néçe:** nice, pek çok; **kengrü:** çok, çok fazla, açıkça; **gāyet / be+gāyet:** son derece, pek çok, çok, gayet, **neme:** ne kadar.

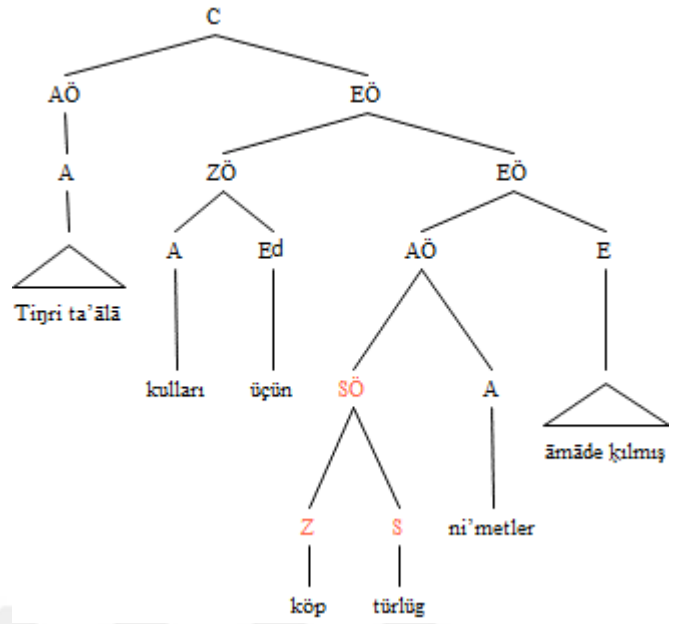
HŞ 2006 ni kilgeysen tig **ok** 'āciz kişidin (Çok aciz kişiden ne fayda göreceksin?)

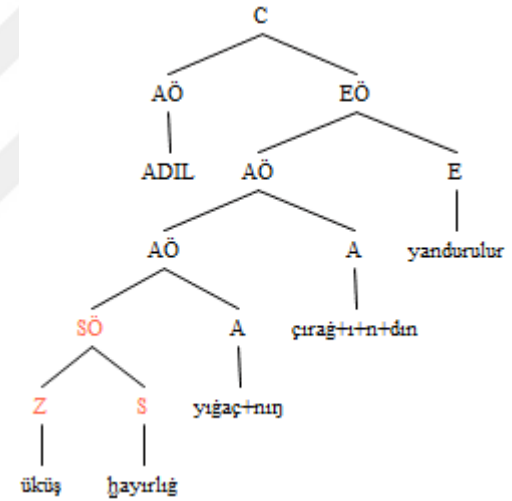
KE 81r/1 né körklüg yüzin bar (Ne güzel yüzün var.)

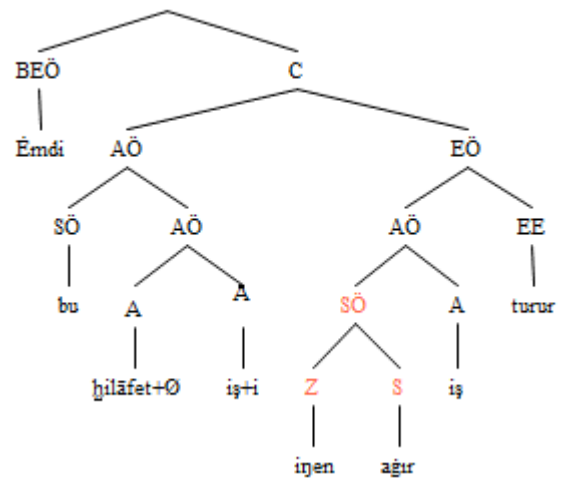
MN 14/7 Tişri ta'ālā kul+ları için **köp türlüğ ni'met+ler** âmāde kılmış (Tanrı Teala kulları için çok türlü nimetler amade kılmış.)

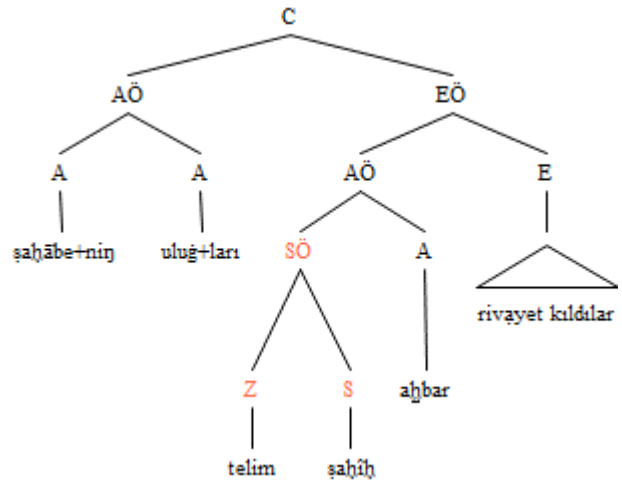
SAKT 340a/1/3 Yandırulur **üküş hayırlığ** yığaçnıñ çırağındın (Çok hayırlı ağacın çirasından yakılır.)

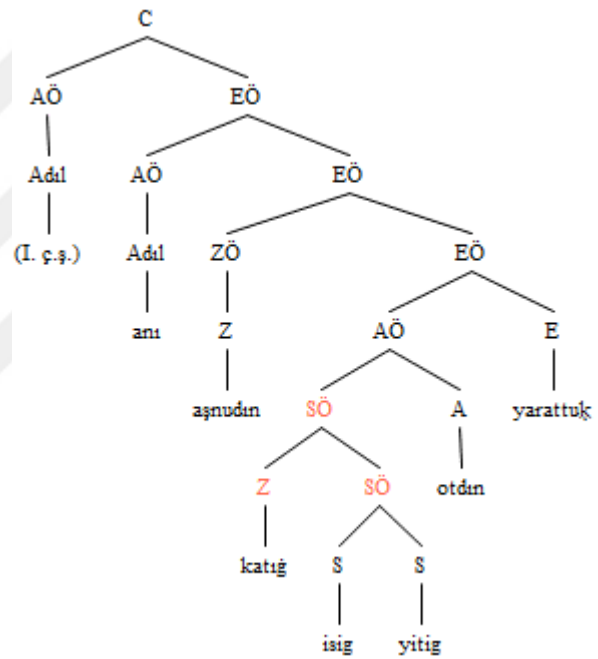
NF 105/7 Êmdi bu hilāfet işi **işen ağır** iş turur. (Şimdi bu hilafet işi çok ağır bir iştir.)

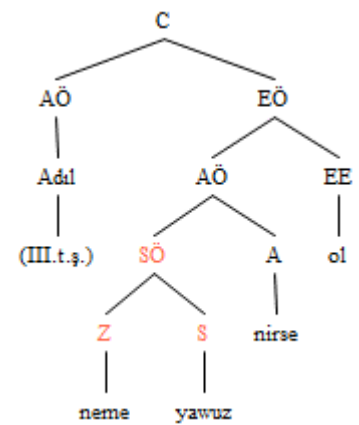
KE 217r/11+12 şahābeniñ uluğları *telim* *şahîh aḥbar* rivāyet kıldılar. (Sahabelerin büyükleri çok sahih havadisler rivayet ettiler.)

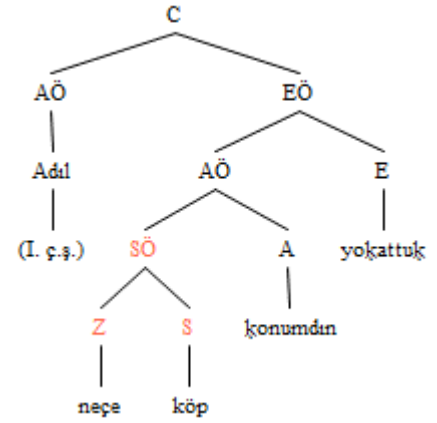
SAKT 15/27 ...perîler atasını yarattuḡ anı aşnuduñ, *katıḡ isig, yitiḡ otdın*. (Önce perilerin atasını, çok sıcak, keskin ateşten yarattık.)

SAKT 13a1/6 *neme yawuz nirse* ol... (Ne kadar kötü şeydir...)

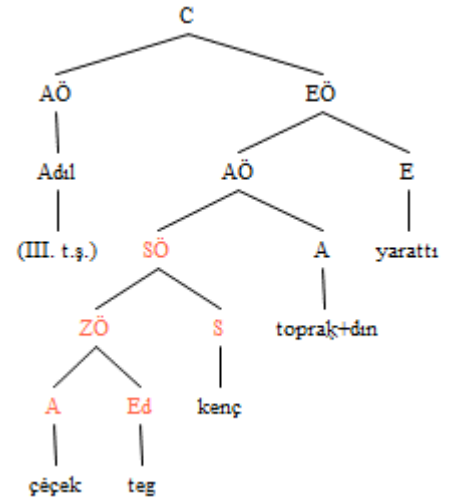
SAKT 22/45 Neçe köp konumdın yokattuk... (Pek çok yeri helak ettik...)

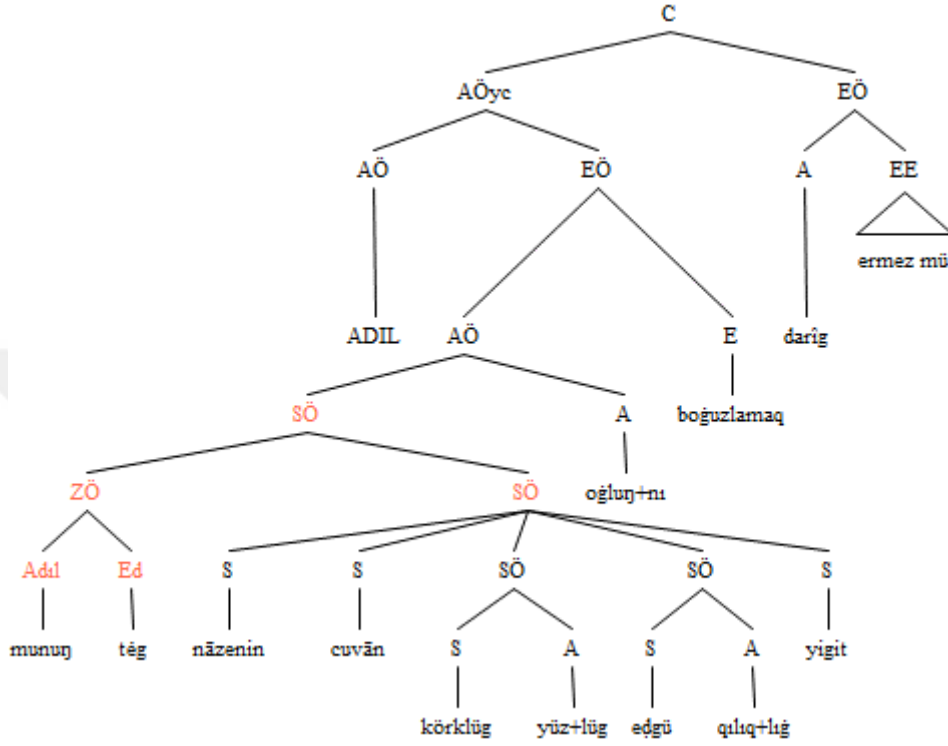
Sıfatın önünde zarf göreviyle yaygın olarak kullanılan bir diğer yapı, edat ekli adın bir sıfatın önüne gelerek sıfatı sınırlandırması, vasıflandırması ile oluşur. Kükey, [Ad] + [Edat] yapısındaki bu öbeklerin zarf göreviyle kullanıldığını ifade eder ve *hava kadar / lazım, ekmek kadar / mübarek, su gibi aziz bir şeysin.* örneğini verir. Kükey bu örnekte *lazım, mübarek, aziz* sıfatlarının önüne gelen *hava kadar, ekmek kadar, su gibi* öbeklerinin zarf görevinde olduğunu ifade eder (Kükey, 1975, s. 38-39).

Bu yapının Harezmi Türkçesinde örnekleri sınırlı da olsa mevcuttur.

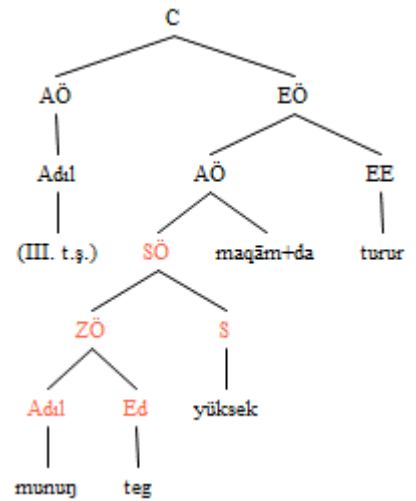
HŞ 36 çéçek tég kenç / toprağdın yarattı (Çiçek gibi taze topraktan yarattı.)

NF 213/14 *munuŋ tæg /nāzenin cuvān, körklüg / yüzlüg, edgü / qılıqlıg, yigit / oğluŋnı boğuzlamaq darıg ermez mü?* (Bunun gibi ince yapılı genç, güzel yüzlü, iyi kılıklı, yiğit oğlanı boğuzlamak yazık değil mi?)

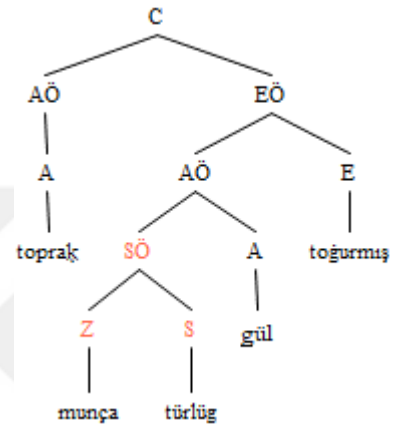

NF 283/4 ...*munuŋ teg yüksek / maqāmda turur* (...bunun gibi yüksek makamdadır.)

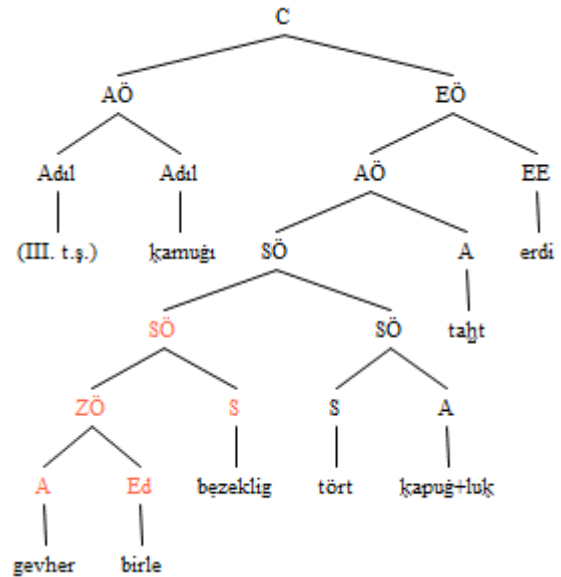
Edatı temsilen kullanılan eşitlik eki ve vasıta eki, eklendikleri sözcükleri zarf göreviyle kendinden sonra gelen sığata bağlayabilir. Türkiye Türkçesinde *sayıca* “sayıya göre” *fazla* / *düşman*, *zekaca* “zeka bakımından” *üstün* / *çocuk*, *vücutça* “vücut bakımından” *zayıf* / *insanlar*, *kedilerince* “-e göre” *haklı* / *sebepler*, *bayraklarla* “bayraklar ile” *süslü* / *sokaklar*, *öğrencilerle* “öğrenciler ile” *dolu* / *sınıflar* örneklerinde görülen eşitlik ve vasıta ekli sözcükler zarf göreviyle kullanılmıştır. Harezmi Türkçesinde eldeki verilerin kısıtlı olması bu yapıların tanıklanmasını güçleştirmektedir.

HŞ 1427 toğurmuş *munça tür+lüg* / *gül* bu toprak (Toprak bunca türlü gül doğurmuş.)

Harezmi Türkçesinde vasıta hâli eki olarak işlev gören “bile” edatı ile kurulmuş öbekleri buna örnek olarak verebiliriz.

KE 147r/4 kamuğı *gevher birle bezeklig* / *tört kapuğluk taht* erdi (Hepsi mücevher ile süslü dört kapılı tahtı.)

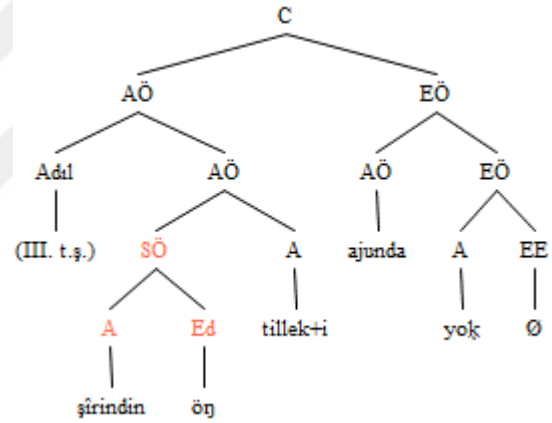

4.5.2.1.5. [Ad] / [Edat]

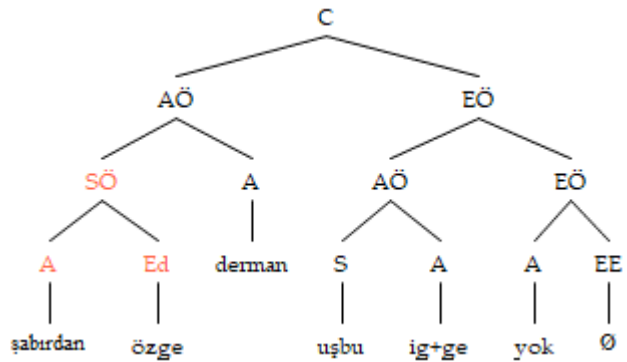
Harezmi Türkçesinde sıfat işlevi ile kullanılan [Ad] / [Edat] yapısında yer alan edatlar şunlardır:

adin (başka, +DAn başka), *artuk* (+den başka, +den fazla), *asra* (aşağı, +DAn aşağı), *aşağa* (aşağı), *aşağ* (aşağı), *başka* (başka), *bésre* (+DAn başka, dışında), *bile* (ile), *birle* (ile), *çaklığ* (gibi, benzer, kadar), *içre* (içinde), *kadar* (kadar), *karşu* (karşı), *köre* (+A göre), *kibi/kibik* (gibi), *narı/naru* (ötesinde), *menizlik* (gibi), *misl* (gibi), *mukâbil* (karşı), *öñ* (+DAn başka), *öñin* (+DAn başka, +DAn ayrı), *özge* (başka, +DAn başka), *öte* (öte, öte taraf), *sınar* (tarafa, +A doğru), *tapa* (+A doğru), *taraf* (+A doğru), *tég* (gibi), *tegi* (+A kadar), *tegrü* (+A kadar, +A doğru), *teñlig* (kadar, denli), *ulam* (devamlı, süreli), *utru* (karşı, +A doğru), *üçün/uçun* (için), *üze/üzre* (üzerine, üzerinde), *ziyâde* (+DAn fazla), *yanlıg* (gibi, türlü, böyle), *yarı* (karşı, +A karşı).

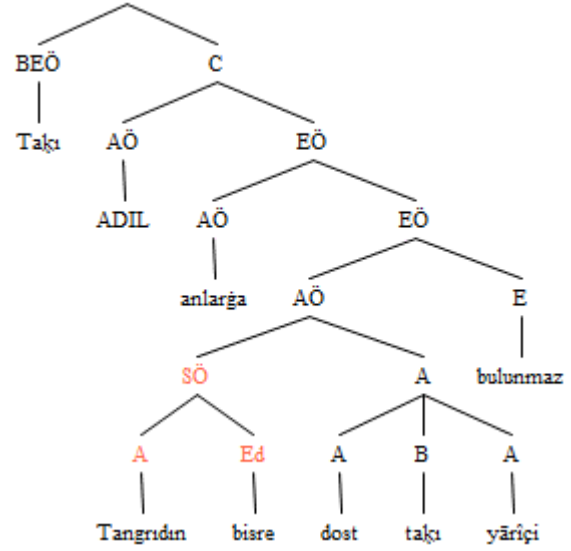
HŞ 714 *şirindin öñ* / tileki yok ajunda (Dünyada Şirin'den başka bir dileği yok.)

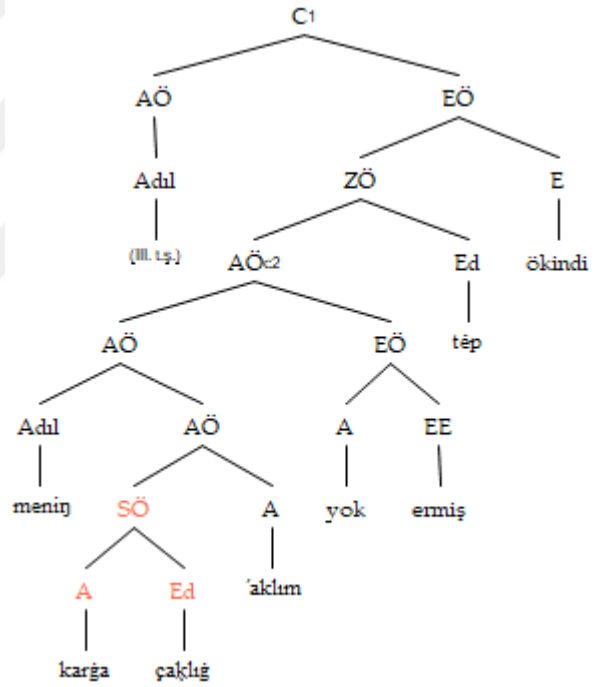
HŞ 800 şabırdan özge yok uşbu igge derman > uşbu igge *şabırdan özge* / *derman* yok (İşte bu derde şabırdan başka derman yok.)

SAKT 102b/1/3+4 Taķı bulmazlar anlarġa
Tanrıdın bisre / dost taķı yārīçi. (Ve de
onlara Tanrı'dan başka dost ve yardımcı
bulunmaz.)

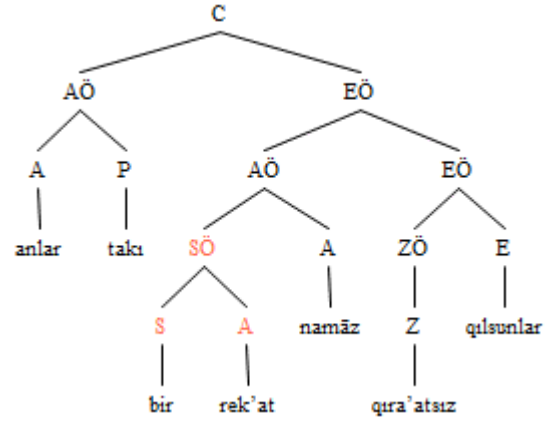
KE 16r/10 meniġ *karġa aķlıġ* / 'aklım yok
ermiş tēp ökündi (Benim karga kadar aklım
yokmuş diye pişmanlık duydu.)

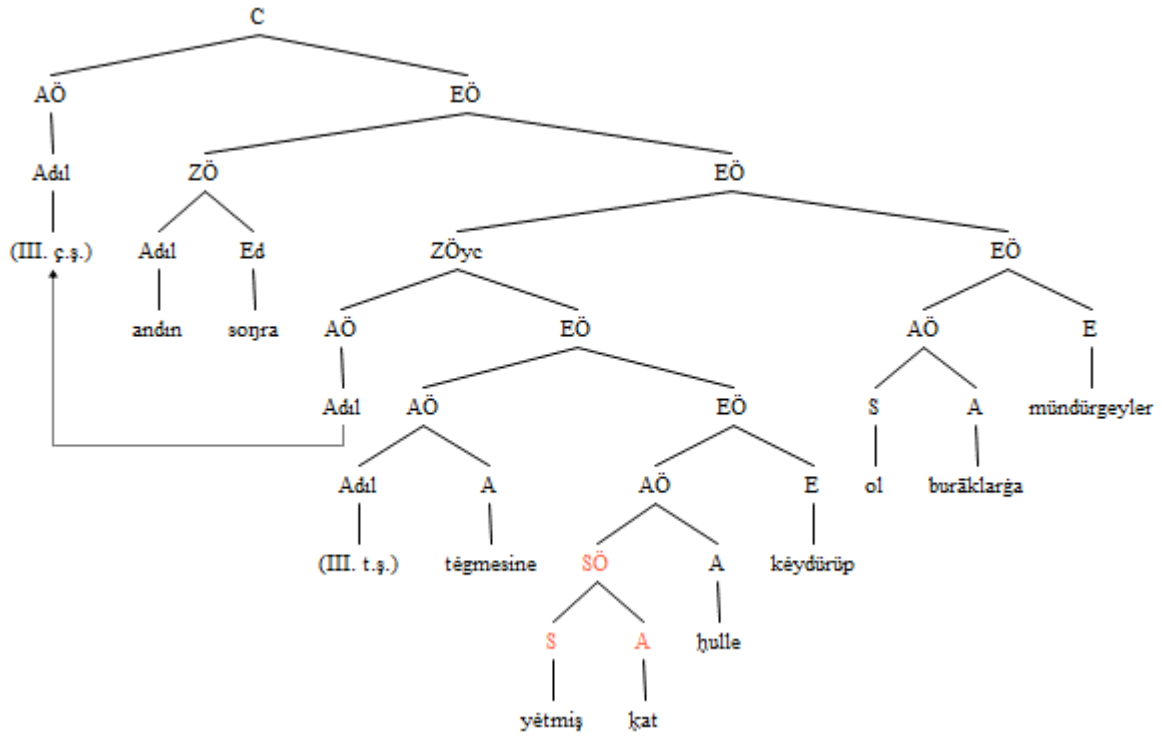
4.5.2.1.6. [Sıfat] / [Ad]

Sıfat ile genişlemiş genellikle ölçü, miktar bildiren bir adın, kendisinden sonra gelen adı nitelemesi veya belirtmesi ile kurulur.

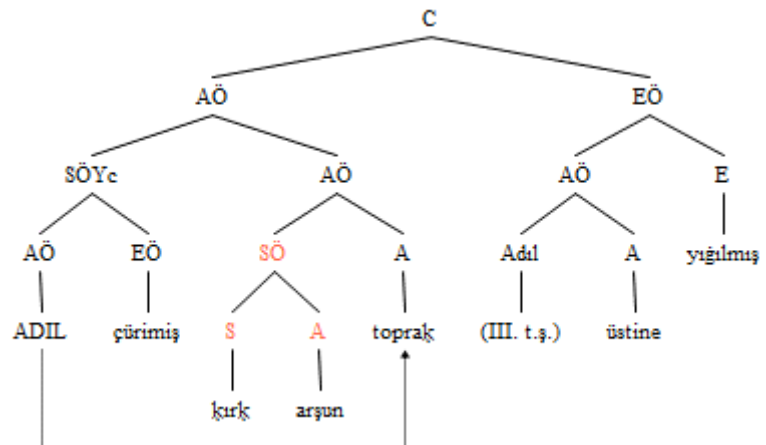
NF 40/12 ...anlar takı **bir rek'at** / *namāz*
qırā'atsız qılsunlar (...onlar da kıraatsız bir
rekat namaz kılsınlar.)

DTYSC 12a/11 Andın sonra tēgmesine **yétmiş kat** / *hulle* kēydürüp ol burāklarğa
mündürgeyler. (Ondan sonra her birine yetmiş kat elbise giydirip o buraklara bindirecekler.)

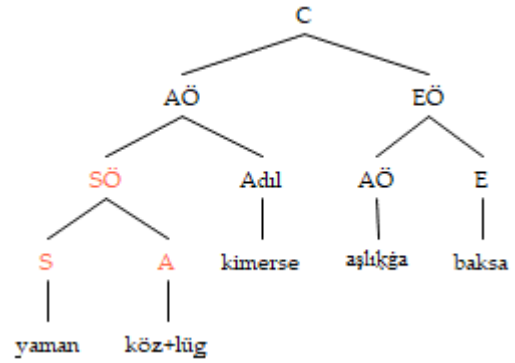
DTYSC 28b/14-15 **Çürimiş,**
kırk arşun / *toprak* üstüne
yığılmış. (Çürümüş kırk arşın
toprak üstüne yığılmış.)

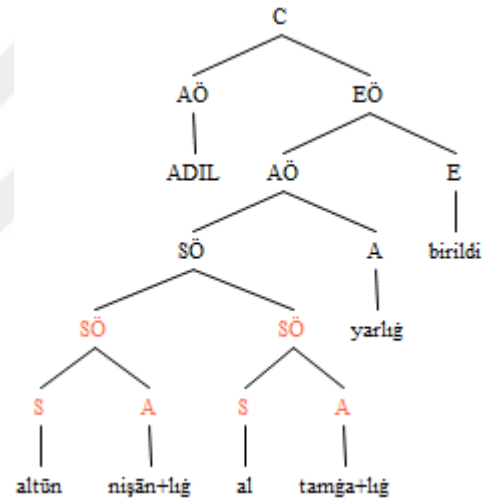
[Sıfat] / [Ad] yapısıyla kurulmuş bu öbeğe eklenen sıfata dönüştürme eki, öbeği sıfat göreviyle başka bir öbeğe bağlayabilir.

KE 95r 13 *Yaman köz+lüg / kimerse* aşlıkğa baksa

(Kötü gözlü kimse zahireye baksa....)

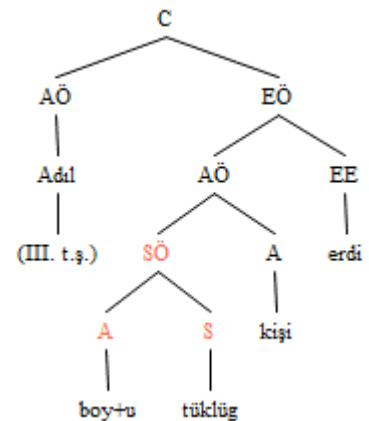
AKKYB K2/14 ...*altün nişān+lüg, al tamğa+lüg / yarlıg* birildi. (...altın nişanlı, al damgalı yarlık verildi.)

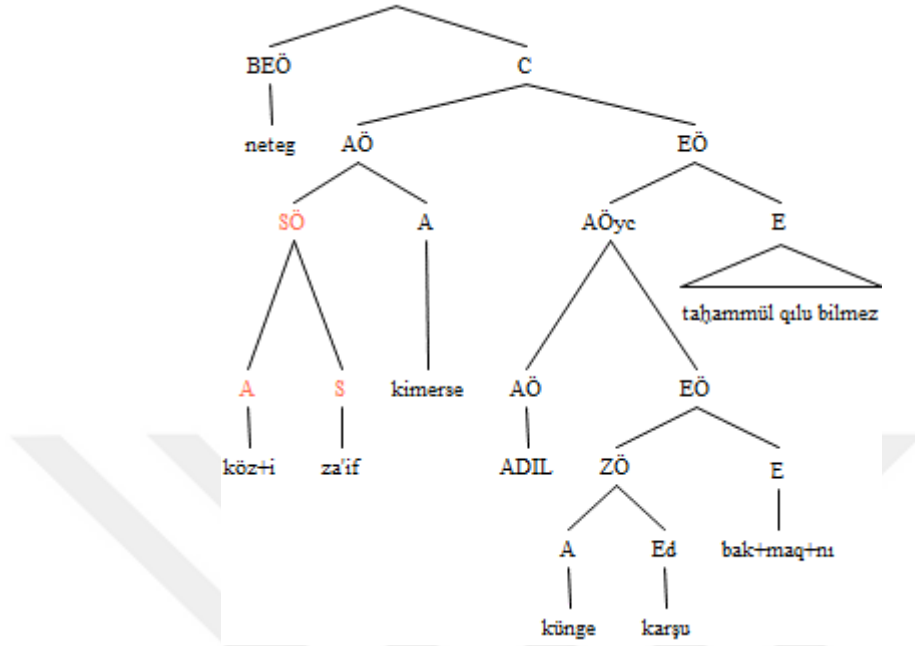
4.5.2.1.7. [Ad + İyelik eki] / [Sıfat]

Sıfatın iyelik ekli bir ad ile genişlemesiyle kurulur.

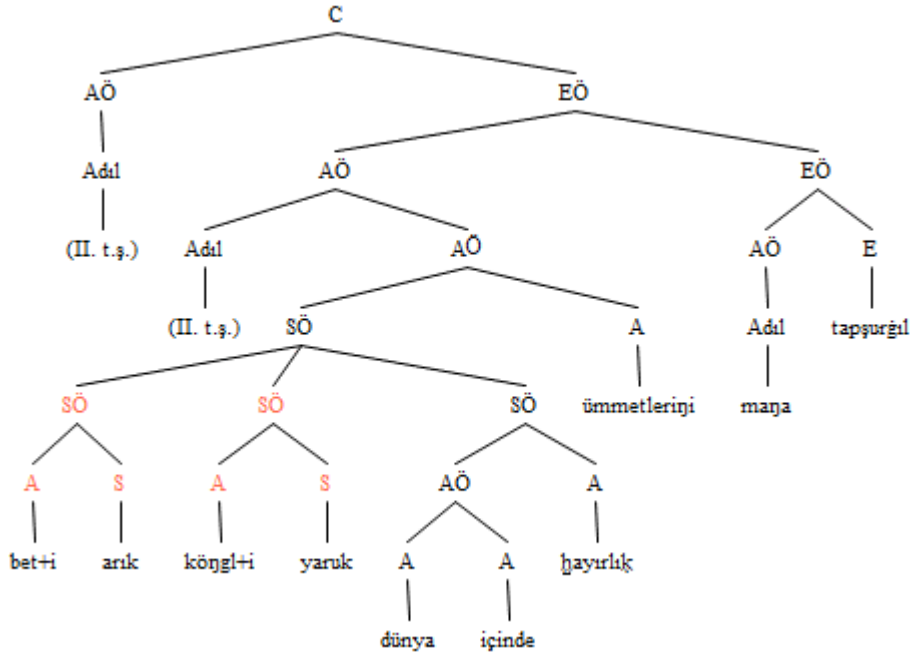
MN Mb7/10+11 *boy+u tüklüg / kişi* erdi (Vücüdü tüylü bir kişiydi.)

NF 1/14+15 neteg *közi za'if* / *kimerse* künye qarşu baqmaqñı taħammül qılı bilmez. (Nasıl ki gözi zayıf kişi güneşe qarşı bakmaya tahammül edemez.)

HMM 108/8 *beti arık, köngli yaruk*, dünyā içinde ħayırlık *ümmetleriñi* maña tapşurğıl (Yüzü temiz, gönlü aydınlık, dünya içinde ħayırlı ümmetlerini bana ulaştır.)

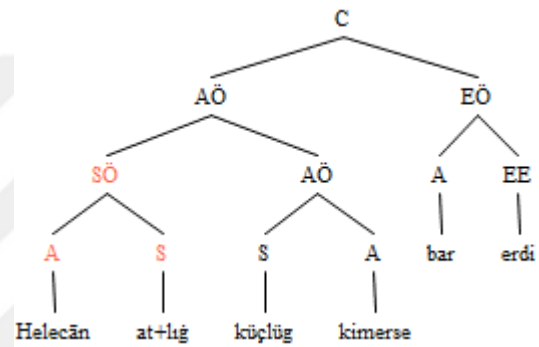
4.5.2.1.8. [Ad] / [Ad + Sıfat yapım eki (+II/IU)]

Türkiye türkçesinde II/IU olarak görülen ek Harezmi Türkçesinde IIG/IUg biçimindedir. “Eski Türkçeden günümüze değin yaygın kullanımı olan bu ek, bulunma, aitlik ve ilgi ifade eden isimler ve sıfatlar yapar (Kalsın, 2016, s. 83).”

Eklendiği sözcüğü çoğu kez sıfata dönüştürerek kendinden sonra gelen ada bağlar: *kanlı gömlek, terli çocuk* vb.

Bu ek, bazen de yan yana geldiklerinde bir anlamsal bütünlük oluşturmayan iki sözcüğü sıfat göreviyle birbirine bağlayarak bir sıfat öbeği oluşturur (Delice, 2012, s. 44).

KE 30v/19 *Helecân at+lığ / küçlüg kimerse* bar erdi. (Helacân adlı güçlü bir kişi vardı.)

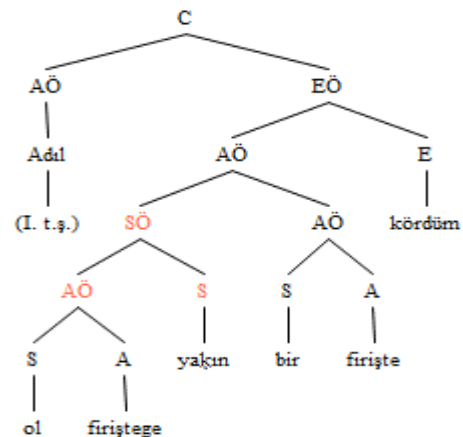
4.5.2.1.9. [Ad + Belirtme hâli eki] / [Sıfat]

Türkiye Türkçesinde *yüz+ü aşkın / kişi, kırk+ı geçkin / yaralı* vb. örneklerinde görülen bu yapının Harezmi Türkçesi eserlerinde sıfat olarak kullanımı tanıklanamamıştır.

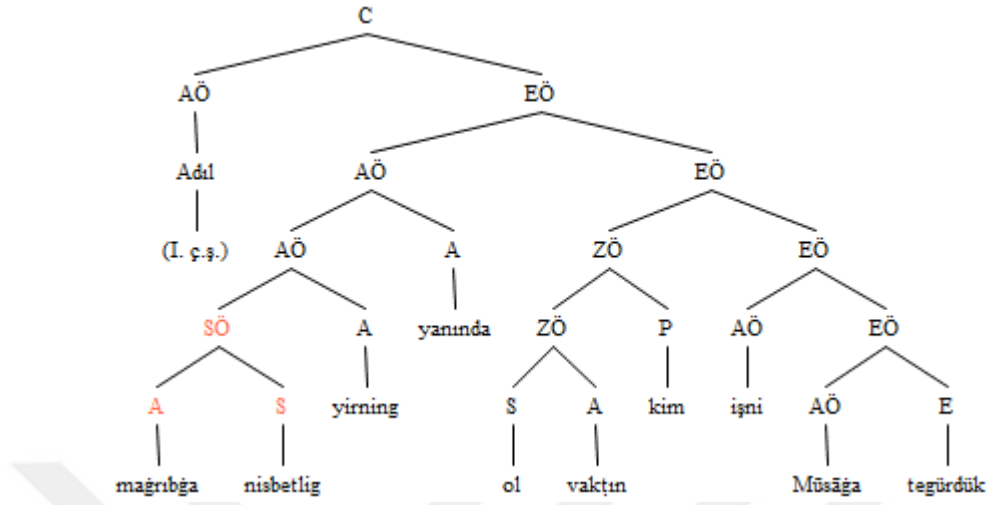
4.5.2.1.10. [Ad + Yönelme hâli eki] / [Sıfat]

Yönelme hâli ekli bir adla genişlemiş sıfat ile kurulur. Harezmi Türkçesinde ad unsuruna eklenen +KA, +GA, +A yönelme hâli ekleri ile kurulur.

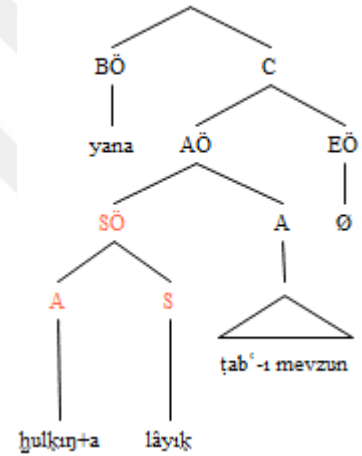
MN Mb9/10 *ol firişte+ge yakın / bir firişte* kördüm (O meleğe benzer bir melek gördüm.)

SAKT 372b/5+6 ...mağribğa nisbetlig / yirning yanında, ol vaktın kim tegürdük Mūsāğa işni. (...batı tarafındaki yerde, o vakit, Musa'ya işi bildirdik.)

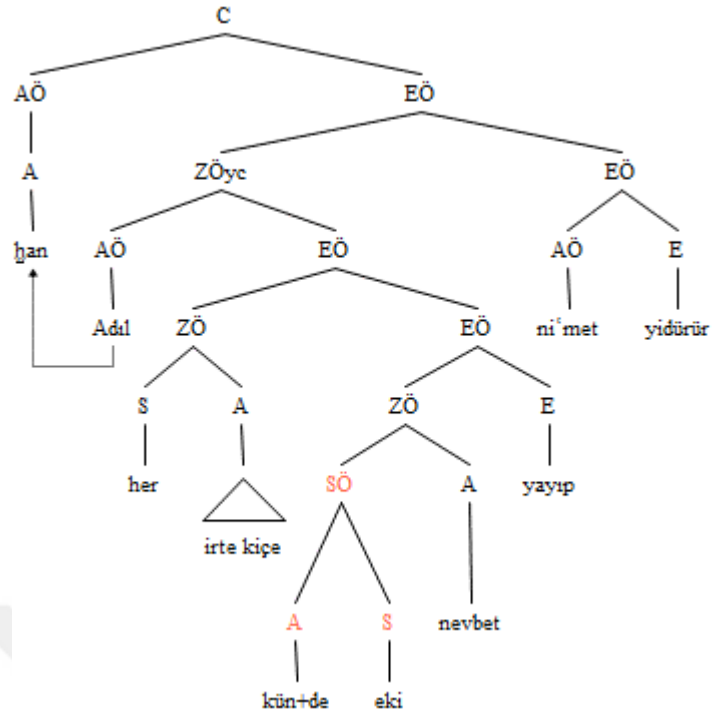
HŞ 186 ...yana hulkıñ+a lâyıq / tab'-ı mevzun (...ve de tabiatına layık güzel huyun var.)

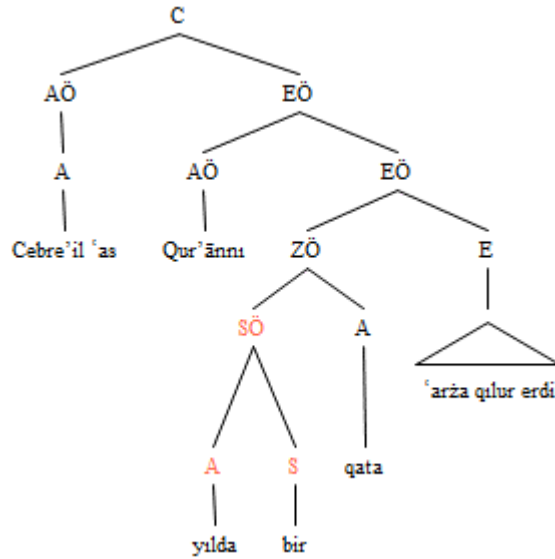
4.5.2.1.11. [Ad + Bulunma hâli eki] + [Sıfat]

Bulunma hâli ekli bir ad unsuru ile genişlemiş sıfatla kurulur. Harezmi Türkçesinde birinci unsura eklenen +DA bulunma hâli eki ile kurulur.

HŞ 2934 her irte kiçe, *künde eki* [nevet] / yayıp han halkka yidürür irdi ni'met (Han, her sabah ve gece günde iki sefer dağıtıp halka nimet yedirirdi.)

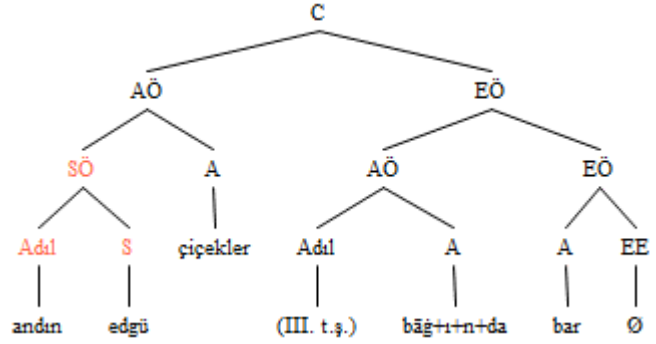
NF 157/13 Cebre'il 'as Qur'ännı *yıldı bir* / *qata* 'arza qılur erdi. (Cebraıl as. Kuran'ı yılda bir kez sunardı (baştan sona tekrar ederdi).)

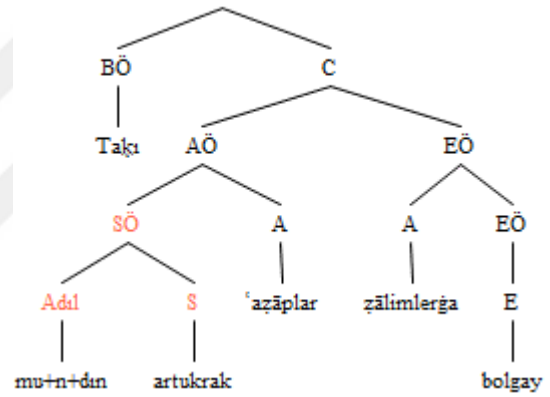
4.5.2.1.12. [Ad + Ayrılma hâli eki] + [Sıfat]

Ayrılma hâli ekli bir ad unsuruyla genişlemiş sıfat ile kurulur. Harezmi Türkçesinde +DIn, +dAn ayrılma hâli eki ile kurulur.

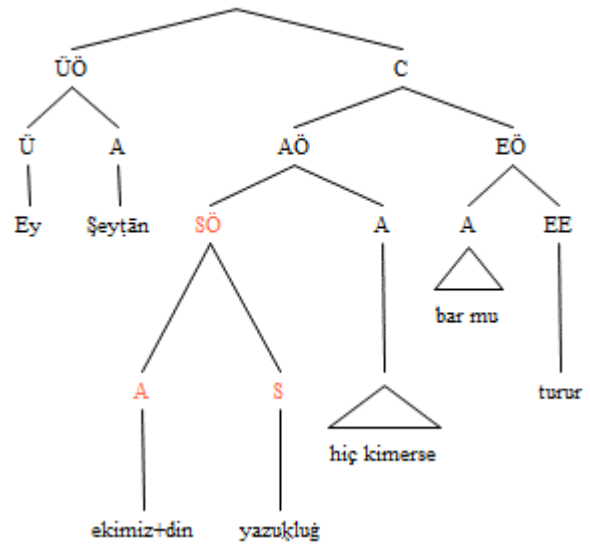
HŞ 2855 çiçekler bar bağında andın edgü > bağında *an+din edgü* / *çiçekler* bar (Bağında ondan güzel çiçekler var.)

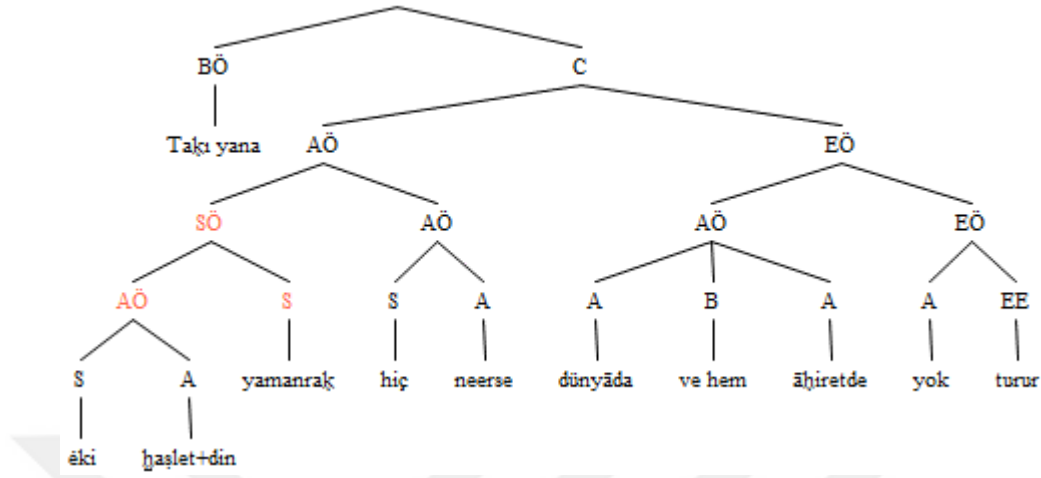
MA 60/9+10 Tağı zâlimlerğa *mun+din artukrak* / 'azâplar bolgay. (Ve de kıyamette zalimlere bundan fazla azap olacak.)

MA 61/8 Ey Şeytân *ekimiz+din yazuqluğ* / hiç kimerse bar mu turur? (Ey Şetan, ikimizden daha çok günahkar kimse var mı?)

MA 62/12 Taķı yana *dünyāda ve hem āhiretde ēki haşlet+din yamanrak* / *hiç neerse yok* turur (Ve de dünyada ve ahirette iki huydan daha kötü hiçbir şey yoktur.)

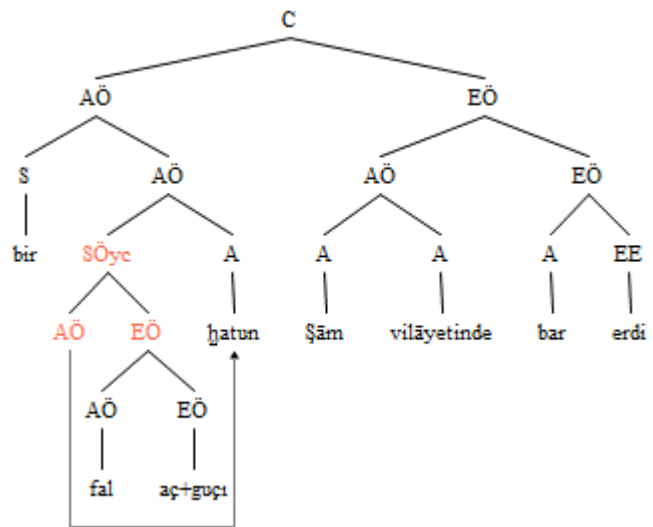

4.5.2.1.13. [Ad-Zarf] / [Eylem + Sıfat-Fiil Eki]

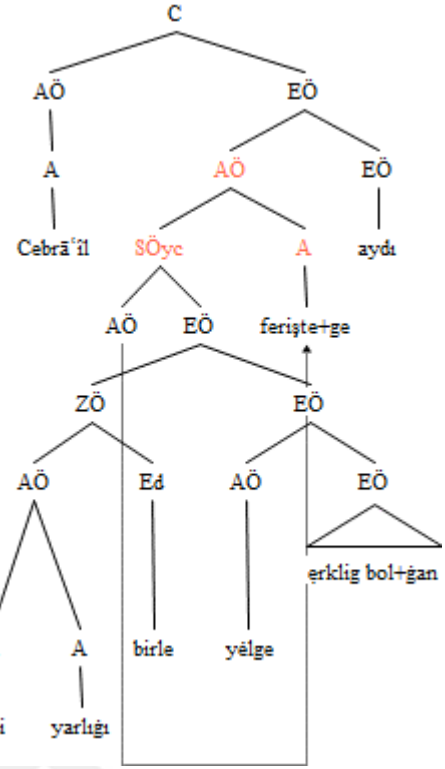
Harezmi Türkçesinde sıfat-fiil ekli öbek -r / -Ar / -Ur, -mAs/-mAz, -GAn, -(X)gli / -(X)gliU, -gUçI, -mIş, +-GU, -dAçI, -dUk, -AsI ekleri ile kurulur. Sıfat-fiil ekli öbek bir adın niteleyicisi olduğu durumlarda sözdiziminde sıfat işlevi ile kullanılır. Öbek, ad ve zarf unsurları ile genişleyebilir.

Sıfat-fiil ekli öbekte özne görevindeki ad öbeği öbeğin nitelediği ad unsuru olabilir.

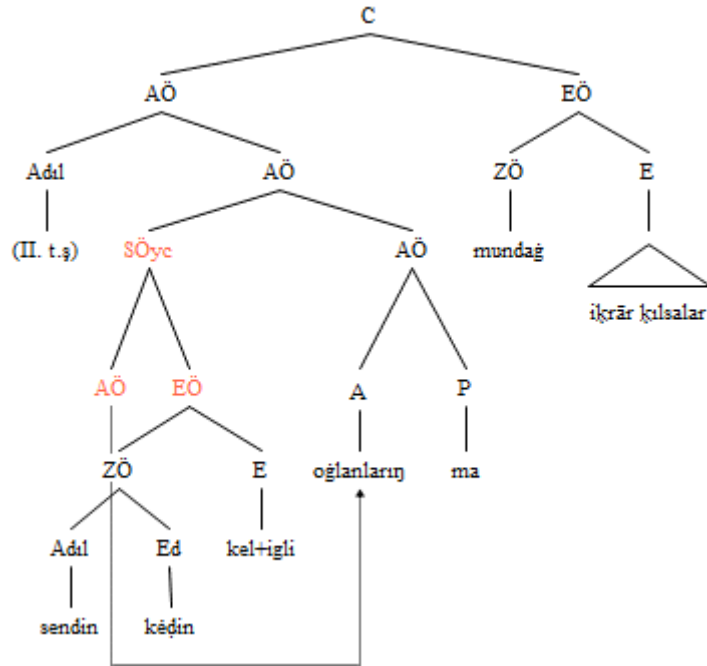
KE 50r/11 Şām vilāyetinde [[*bir fāl / aç-ğuçı*] hātun] bar erdi. (Şām vilayetinde fal bakan bir kadın vardı.)

KE 30v/4-5 Cebrā'îl [[*İdi yarlığı birle yelge / erklig bolğan*] feriştege] aydı. (Cebrail, Allah'ın emri ile rüzgara hükmeden meleğe söyledi.)

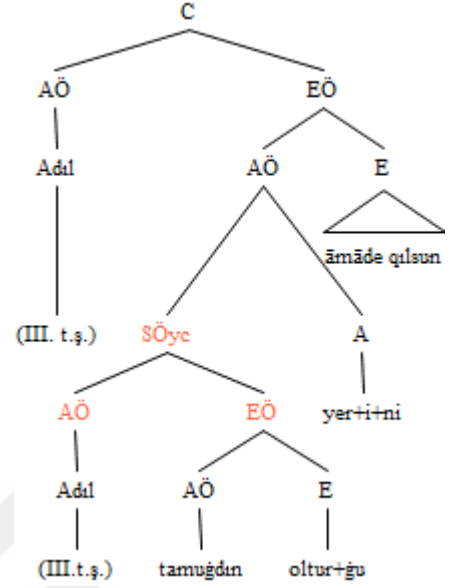
KE 12v/10 [[*sendin kedin / kel-igli*] oğlanlar]ıñ ma mundağ ikrār kılsalar... (Senden sonra gelen çocukların da böylece ikrar etseler...)

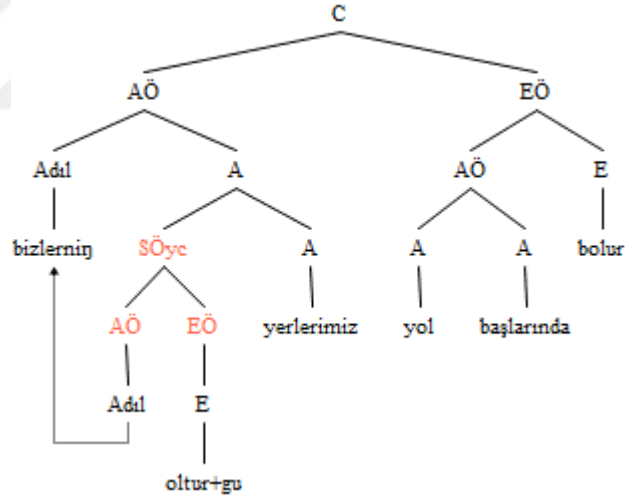
Sıfat-fiil ekli öbeğin öznesi, nitelediği adın üzerine getirilen iyelik eki ve iyelik ekinin işaret ettiği ilgi ekli adıl veya ad vasıtasıyla da belirli kılınabilir.

NF 2/9 [[*tamuğdın / otur-ğu*] yer]i+n+i âmāde qılsun
(Cehennemde oturacağı yerini hazır etsin.)

“yer” adı üzerine gelen üçün şahış iyelik eki yan cümlelerin öznesinin III.t.ş. olduğunu işaret etmektedir.

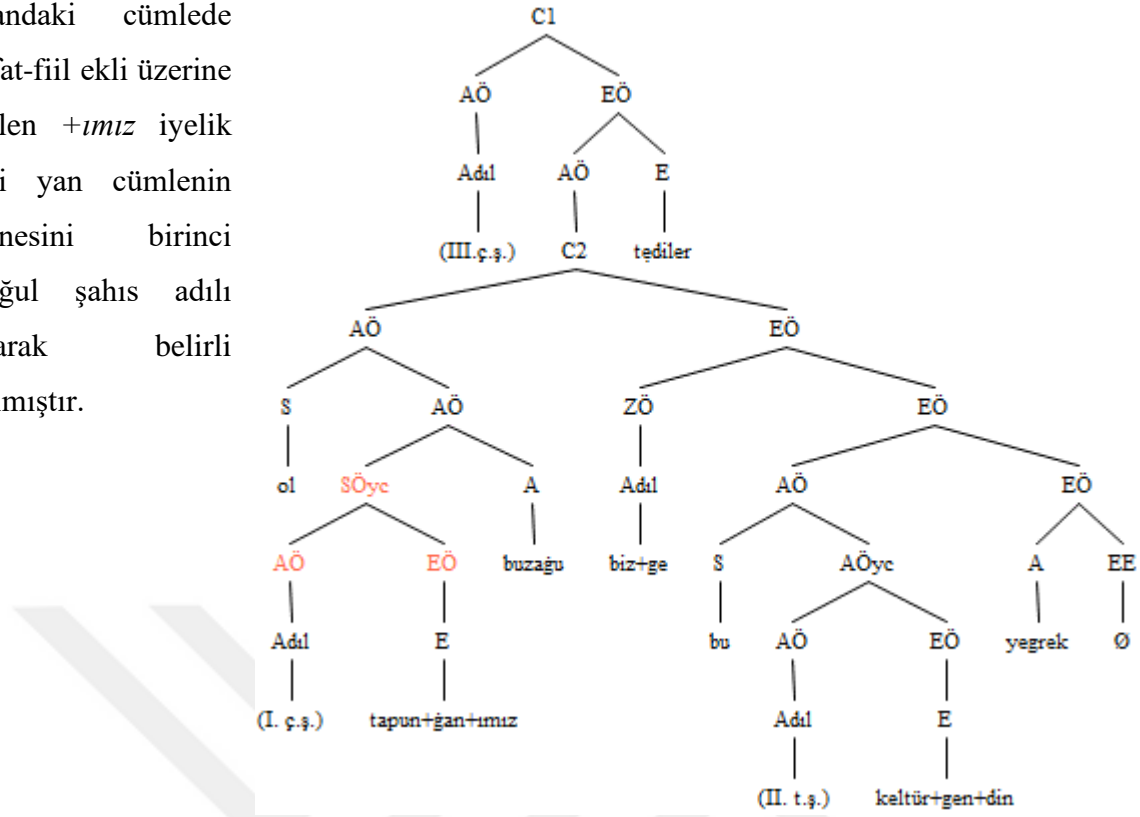
NF 304/17 [*bizlerniñ* [[*otur-ğu*] yerler]imiz] yol başlarında bolur. (Bizim oturacağımız yerler yol başlarında olur.)

Sıfat-fiil eki üzerine getirilen iyelik eki vasıtasıyla, yan cümlelerin öznesini oluşturan adıl belirli kılınabilir.

KE 119v/6 [[*ol* [*tapun-ğan+ımız*] / [*buzagu*]] bizge yeğrek bu ketürgendin tediler. (O tapındığımız buzağı bu getirdiğinden bizim için daha iyidir, dediler.)

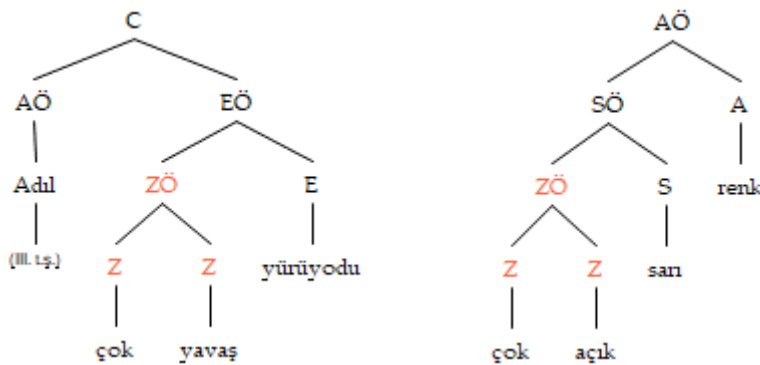
Yandaki cümlede sıfat-fiil ekli üzerine gelen *+ımız* iyelik eki yan cümlelerin öznesini birinci çoğul şahıs adılı olarak belirli kılmıştır.

4.5.3. Zarf Öbeği

Sözdiziminde zarf işlevi ile kullanılan öbeklerdir. Zarflar; eylemlerin, eylemsilerin, sıfatların ya da kendi türünden sözcüklerin önüne gelerek öbikleşir ve bu sözcükleri zaman, durum, miktar, yer ve soru bakımından belirtir, sınırlar, açıklar veya derecelendirir. Akçataş, belirteçlerin cümledeki tamamını da açıklayabildiğini ifade eder. (Boz & Akçataş vd., 2019, s.109) Buradan hareketle cümle başında kullanılan *hülasa*, *belki*, *hatta*, *üstelik*, *ayrıca* vb. sözcükleri cümle açıklayıcısı niteliğinde bir zarf olarak kabul etmek de mümkündür. *Bütün birikimini birkaç ay içinde vara yoğa harcayıp tüketti, hülasa perişanlığın sebep, müsrifliğidir.*

Bir zarf öbeğinin genişlemesi yine başkaca zarflarla olur (Uzun, 2000, s.36.).

Bu genişleme zarf türünden bir sözcüğün baş olduğu yapılar için geçerlidir. Türkçede asıl zarflar sınırlıdır; bu nedenle adlar, sıfat-fiiller, zarf-fiiller, edatlar cümlede kullanılışlarına göre zarf görevi görür. Baş konumunda ad, sıfat-fiil, zarf-fiil veya edatın bulunduğu yapılarda genişleme bu türlere uygun olarak gerçekleşir. Bu da Türkçede zarf işlevi ile kullanılabilen yapıların çok çeşitli olmasına neden olur.

Kitap okudukça başarısı artıyor. (Zarf-fiil, Zarf göreviyle kullanılmıştır.)

Seni tanıdık gördüler (Boz & Akçataş vd., 2019, s.111). (Sıfat-fiil, zarf göreviyle kullanılmıştır.)

Odayı çok ısınmış sever (Boz & Akçataş vd., 2019, s.111). (Sıfat-fiil, zarf göreviyle kullanılmıştır.)

Benim nazarımda hiçbir kıymeti yok. (Ad, zarf göreviyle kullanılmıştır.)

Senin için geldim. (Edat, zarf göreviyle kullanılmıştır.)

4.5.3.1. Harezmi Türkçesinde Zarf Öbekleri

Harezmi Türkçesinde yer-yön, zaman, miktar veya soru bildiren asıl zarflar sınırlı miktardadır. Buna rağmen adlar, sıfatlar, sıfat-fiiller, zarf-fiiller, edatlar sözdizimi içinde genellikle durum, niteleme zarfı olarak kullanılabildiğinden zarf öbekleri çok farklı yapılarda teşekkül edebilmektedir. Ad soylu sözcüklerin çekim ekleri vasıtasıyla zarf işlevi ile kullanılması da bu çeşitliliği artırmaktadır.

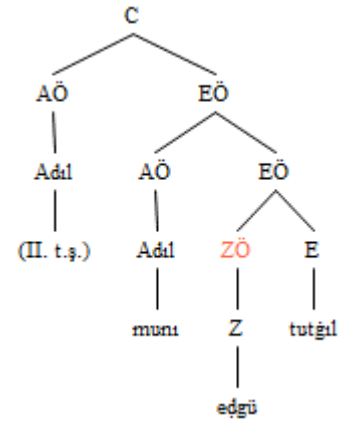
4.5.3.1.1. [Zarf]

Sözdizimi içinde durum-nitelik, yer, zaman, miktar, soru bildiren zarf görevli bir sözcükle kurulur. Zarf unsuru başka bir sözcükle genişlemeye uğramamıştır.

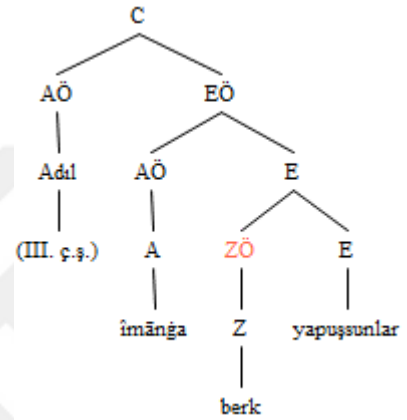
Durum-nitelik ifade eden zarflar, genellikle adların zarf göreviyle kullanılması ile yapılır. Adlar ve sıfatlar sözdizimi içinde sıklıkla zarf göreviyle kullanılabildiğinden durum zarfları sayıca çok fazladır.

Tek başına cümlenin zarf tümlecini oluşturan zarf, zarf öbeği olarak adlandırılır.

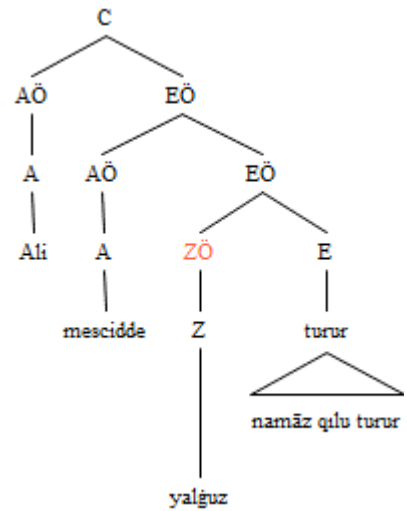
KE 81r/19 mumı *edgü* tutgıl (Bunu iyi tut.)

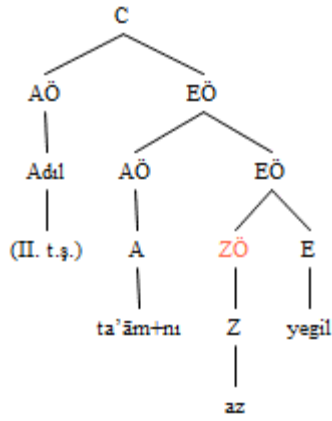
KE 236v/9 îmānga *berk* yapuşsunlar (İmana sıkı sıkıya yapışsınlar.)

NF 153/12 'Ali razhu mescidde *yalğuz* namāz qılu turur (Hz. Ali rz. mescidde yalnız namaz kılıyordu.)

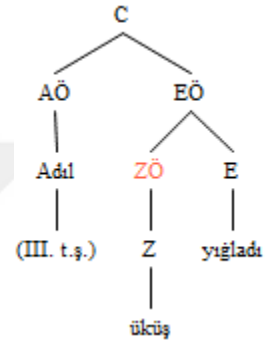

Harezmi Türkçesinde *artuk* "fazla, çok", *biraz*, *az* "az", *katıg* "çok", *öküş* "çok", *telim* "çok, pek çok", *ingen* "çok", *köp* "çok", *nece* "nice" *eksük* "az" vb. sözcükler eylemi, eylemsiyi, sıfatı ve kendi türünden bir sözcüğü miktar bakımından sınırlandırmak için sıklıkla kullanılan zarflardır.

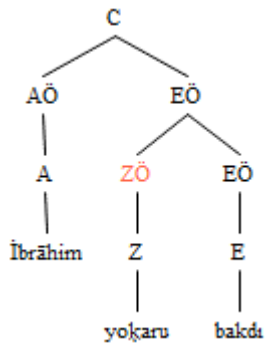
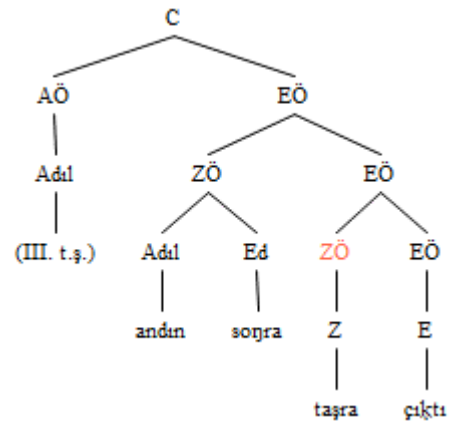
NF 264/16/8 ta'âmı *az* yegil (Yemeği az ye.)

KE 99r/8 Üküş yıgladı (Çok ağladı.)

Harezmi Türkçesinde *astın* “alt”, *üstün* “üst”, *içre* “içeri” *taşra* “dışarı”, *kirü* “geri”, *utru* “karşı”, *iley* “ileri”, *artkaru* “geri”, *karşu* “karşı”, *ilgerü* “ileri”, *birü* “beri”, *yokaru* “yukarı”, *ara* “ara”, *içre* “içeri”, *saru* “taraf” *taparu* “taraf” vb. sözcükler eylem ve eylemsiyi yer-yön bakımından sınırlandıran sözcüklerdir.

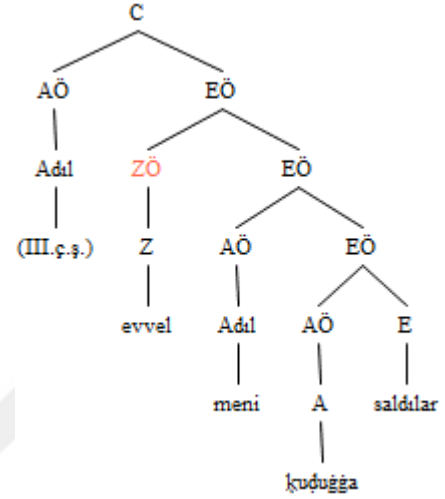
HŞ 2388 andın sonra *taşra* çıktı (Ondan sonra dışarı çıktı.)

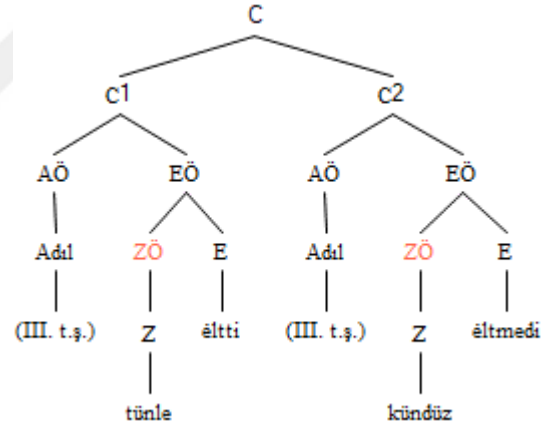
KE 52r/2 İbrâhim *yokaru* bakdı (İbrahim yukarı baktı.)

aşnu “önce”, *öngin* “önce”, *burun* “sonra”, *imdi* “şimdi”, *ir* “erken”, *irte* “sabah”, *tün* “gece”, *kiç* “geç”, *kündüz* “gündüz”, *evvel* “önce”, *ahır* “sonra”, *ağşam* “akşam”, *ödle* “öğlen”, *tañ* “sabah”, *yatsıg* “yatsı”, *kış* “kış”, *yaz* “ilk bahar”, *yay* “yaz”, *uş* “şimdi” vb. sözcükler Harezmi Türkçesinde zaman zarfı göreviyle sıklıkla kullanılmıştır.

KE 96r/14 *Evvel* meni *kuğuğga* saldılar. (Önce beni kuyuya saldılar.)

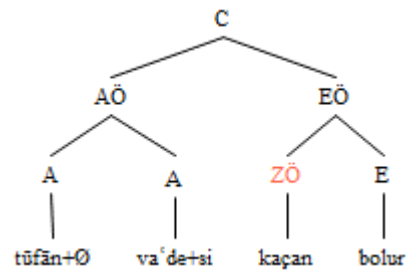

KE 214v/1 *tünle* ıldıtti *kündüz* ıldıttedi (Gece götürdü, gündüz götürmedi.)

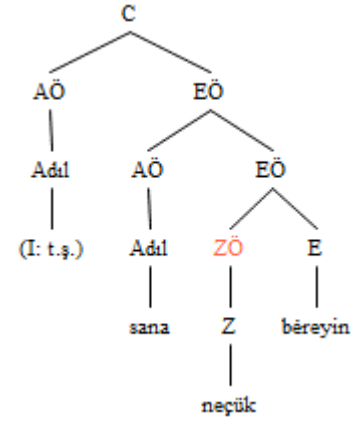

neçeme “ne kadar”, *neteg* “nasıl, ne kadar, niçin”, *neçük* “niçin, nasıl”, *nişe* “niçin, neden, niye”, *neçe* “ne kadar, ne zaman”, *kaçan* “ne zaman” sözcükleri Harezmi Türkçesinde sıklıkla kullanılan soru zarflarıdır.

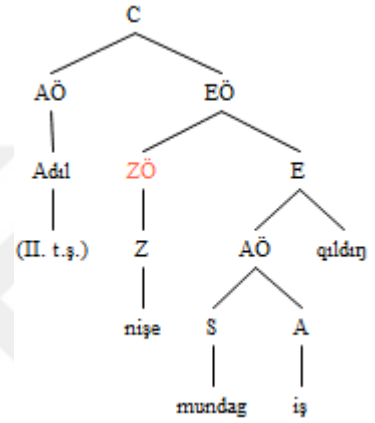
KE 24r/9 *tüfān* va‘desi *kaçan* bolur? (Tufan ne zaman olur?)

NF 332/5-6 Sana *neçük* bëreyin? (Size neden vereyim?)

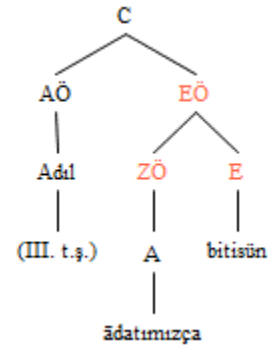

NF 18/17 *Niše* mundag iş qıldın? (Neden böyle bir iş yaptın?)

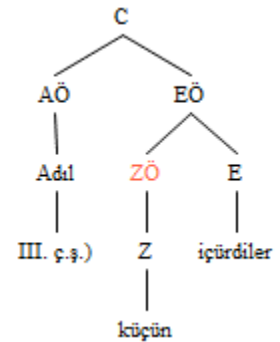

Eşitlik hâli eki +çA; vasıta hâli eki +lA, +n; yönelme hâli eki +KA, +ηA, +A; bulunma hâli eki +DA; ayrılma hâli eki +DIn, +dAn vasıtasıyla da adlar sözdizimi içinde zarf göreviyle kullanılabilir.

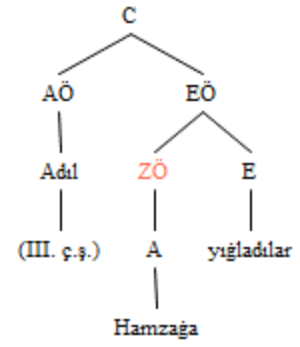
NF 46/3 *âdatımızça* bitisün (Adetimiz üzere yazsın.)

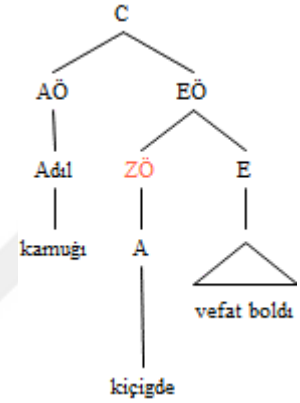
NF 196/17 *küçün* içürdiler (Zorla içürdiler.)

NF 224v/19 *Hamzağa* yıǵladılar (Hz. Hamza için aǵladılar.)

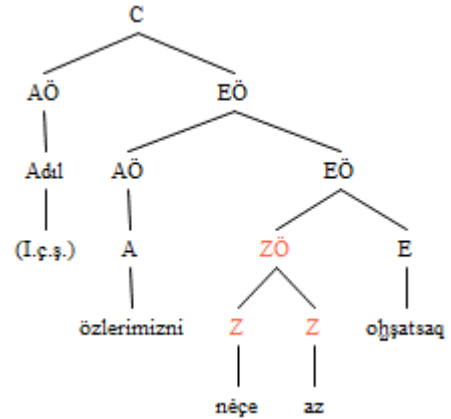
KE 125v/2 kamuǵı *kiçigde* vefat boldı (Hepsi küçükken vefat etti.)

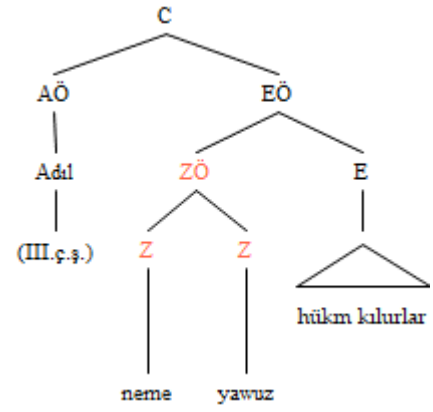
4.5.3.1.2. [Zarf] / [Zarf]

Zarf göreviyle kullanılan bir sözcüğün miktar, derecelendirme anlamı taşıyan başka zarflarla genişletilmesi ile kurulur. *ok/ök* “çok, pek”; *ne* “ne”, *köp* “çok, pek çok”, *üküş / öküş* “çok”, *telim* “çok, pek çok”, *artuk* “çok, fazla, en çok”, *az* “az”, *iñen* “çok”, *tükel* “hep, bütün, tamamen, tam”, *asru* “çok fazla”, *barça* “tamamıyla, bütün”, *biraz* “biraz”, *katıg* “katı, sert, güçlü, çok, güç, zor”, *neçe* “nice, pek çok”, *kengrü* “çok, çok fazla, açıkça”, *ğäyet / be+ğäyet* “son derece, pek çok, çok, gayet”, *neme* “ne kadar”, sözcükleri Harezmi Türkçesinde derecelendirme zarfı olarak en çok kullanılan sözcüklerdir.

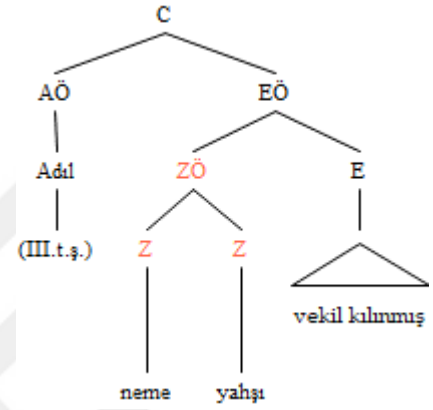
NF 128/14 ...özlerimizni *neçe* / *az* oñsatsaq
(...kendimizi ne kadar az benzetsek...)

SAKT 141a/1 Neme / yawuz hüküm kılurlar! (Ne kadar kötü hüküm veriyorlar.)

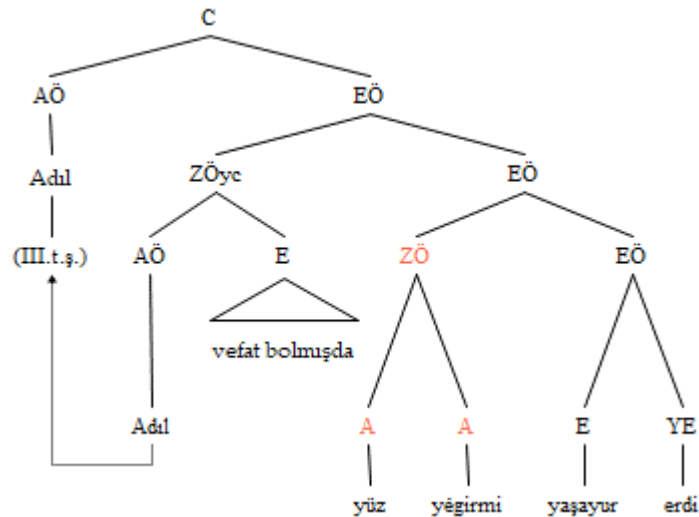
SAKT 70b/1 neme yahşı vekil kılınmış (Ne kadar güzel vekil tayin edilmiş.)

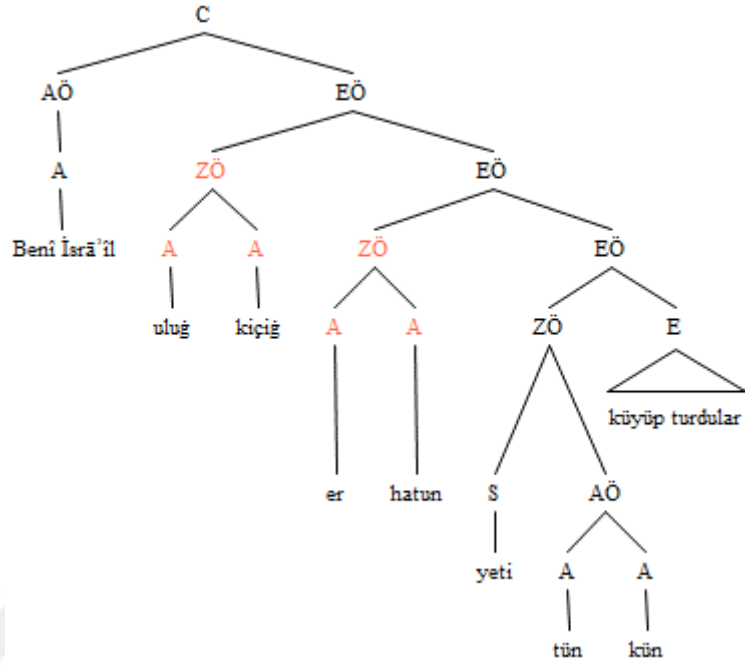
4.5.3.1.3. [Ad] / [Ad]

[Ad] / [Ad] biçiminde öbeklenmiş sözcük öbeğinin sözdizimi içinde zarf göreviyle kullanılması ile teşekkül eder. Harezmi Türkçesinde [Ad] / [Ad] biçiminde öbeklenmiş aralarında toplama ilgisi bulunan sayılar, eksiz ad tamlamaları veya tekrarlarla kurulmuş öbekler sözdizimi içinde zarf göreviyle kullanılarak zarf öbeği oluşturur.

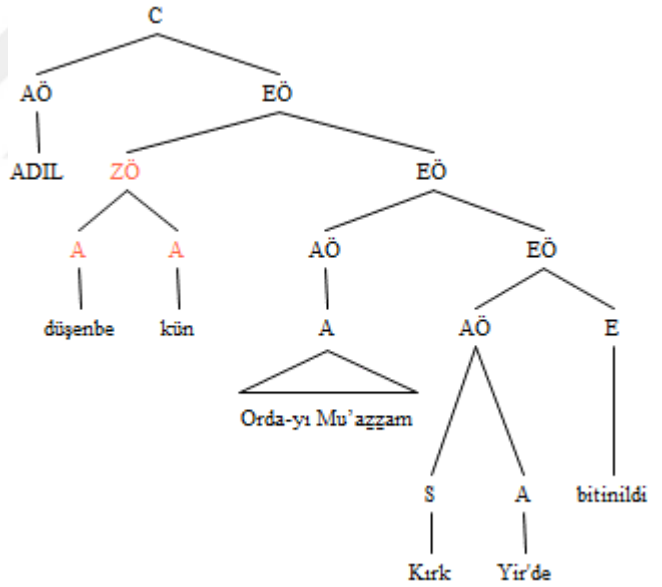
KE 71r/12 vefat bolmuşda **yüz yegirmi** yaşayur erdi (*Vefat ettiğinde yüz yirmi yıl yaşamıştı.*)

KE 119v/2 Benî İsrâ'îl [*uluğ kiçig*], [*er hatun*], [[*yeti tün kün*] küyüp turdılar. (Beni İsrail büyük küçük, erkek hatun, yedi gün gece bekleyip durdular.)

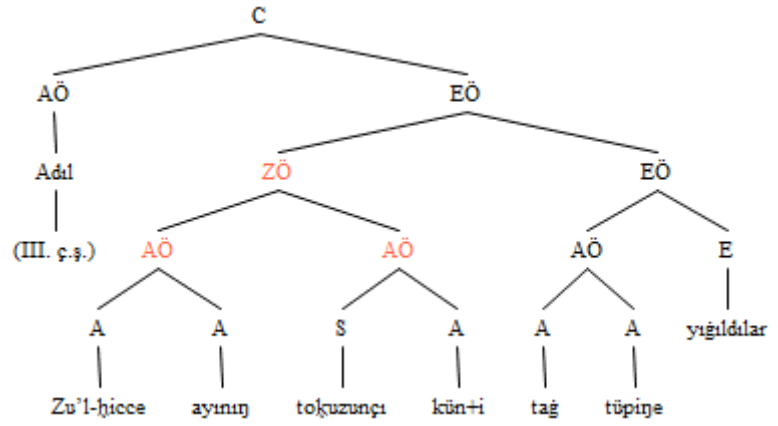
AKKYB K I 53 ... düşünbe kün Orda-yı Mu'azzam Kırk Yir'de sarâyda bitinildi. (... pazartesi günü, Ordu-yı Muazzam'da (Altın Ordu'da), Kırk Yer'de sarayda yazıldı (Özyetgin, 1996, s. 145).)

4.5.3.1.4. [Ad+ilgi eki] / [Ad+iyelik eki]

[Ad+ilgi eki] / [Ad+iyelik eki] biçiminde kurulmuş öbekler zaman ifade ettiklerinde sözdiziminde zarf göreviyle kullanılır. Zarf öbeğini oluşturan her iki unsur da kendi içinde başka bir ad öbeği olabilir.

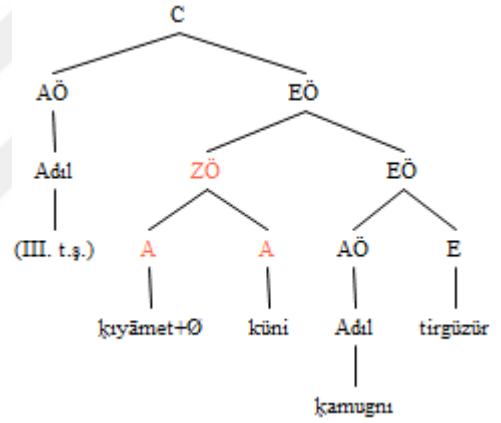
KE 120v/3 Zu'l-*hicce*
ayı+nıı tokuzunçı *kün+i* tağ
 tüpiıe yığıldılar (Zilhicce
 ayının dokuzuncu günü dağ
 dibine yığıldılar.)

4.5.3.1.5. [Ad+Ø] / [Ad+iyelik eki]

Sözdizimi içinde zaman ifade ettikleri durumlarda zarf görevi ile kullanılır. Yapının her iki unsuru da kendi içinde başka bir ad öbeği olabilir.

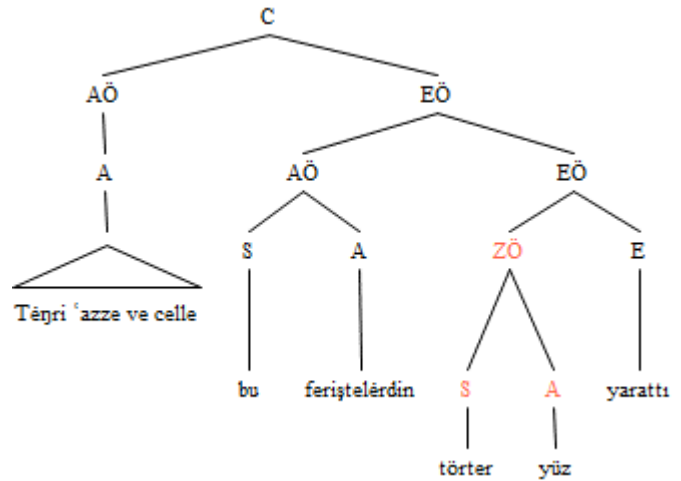
KE 162r/20 ...*kıyāmet+Ø kün+i* *kamugrı* tirgüzür
 (Kıyamet günü tamamını diriltir.)

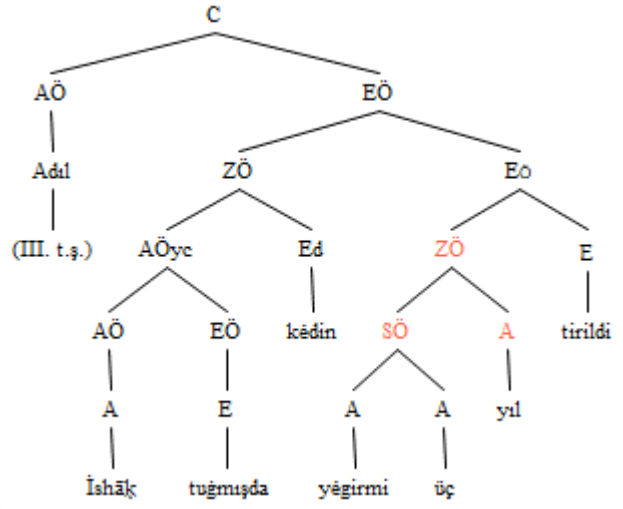
4.5.3.1.6. [Sıfat] / [Ad]

[Sıfat] / [Ad] biçiminde kurulmuş yapılar durum, zaman, miktar bakımından eylemi sınırlandırdığında zarf olarak işlev görür.

DTYSK 15b/6-7 Tēıri ‘azze ve celle
 bu feriştelērdin *törter* / *yüz* yarattı.
 (Tanrı Azze ve Celle bu meleklerden
 dört yüzer adet yarattı.)

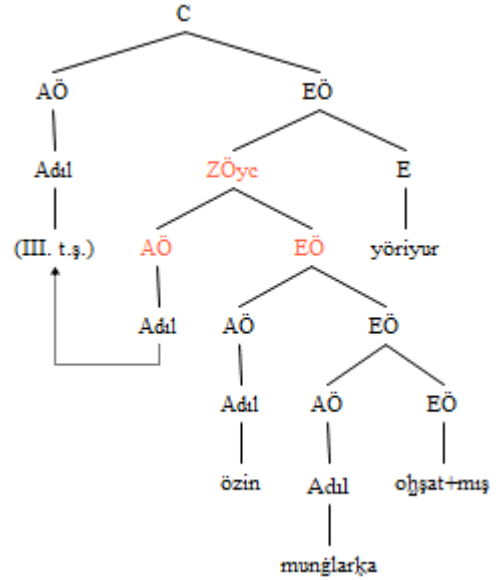
KE 56r/10 İshāk tuğmışda kedin *yėgirmi üç / yıl* tirildi. (İshak doğduktan sonra yirmi üç yıl yaşadı.)

4.5.3.1.7. [Ad-Zarf] / [E + Sıfat-fiil eki]

Harezm Türkçesinde -mış ekli eylemsi ile kurulan öbek, bağlandığı çekimli fiilin veya başka bir eylemsinin zarfı olarak kullanılabilir. Sıfat-fiil ekli eylemsi ad veya zarf görevli unsurlarla genişler.

HŞ 637 [*özin munğlarķa / oħŝat-mış*] yörüyur
(Kendini zerdüştlere benzetmiş ömür sürüyor.)

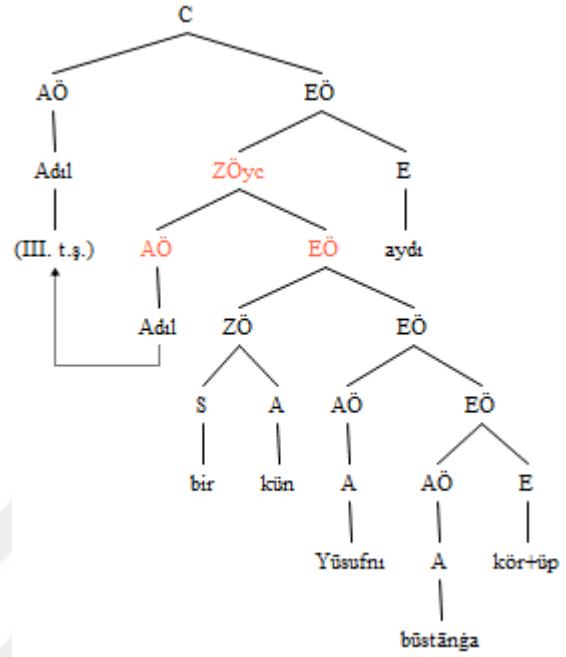

4.5.3.1.8. [Ad-Zarf] / [E + Zarf-fiil eki]

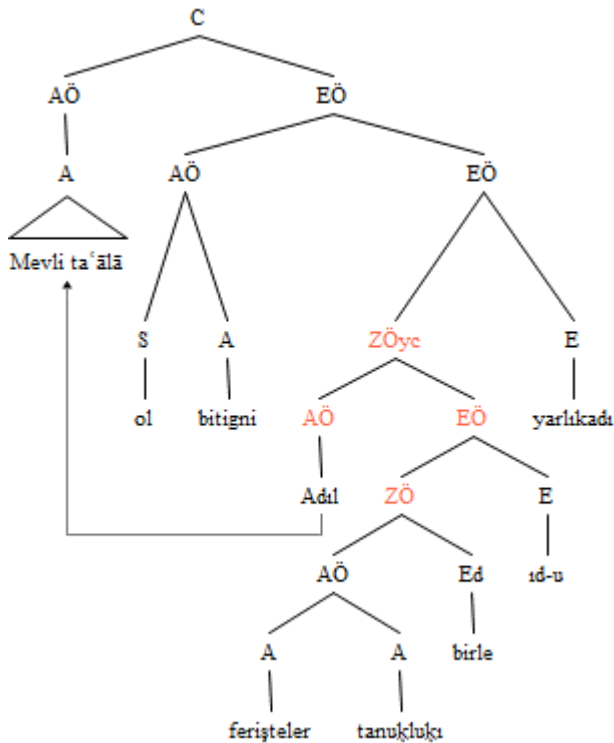
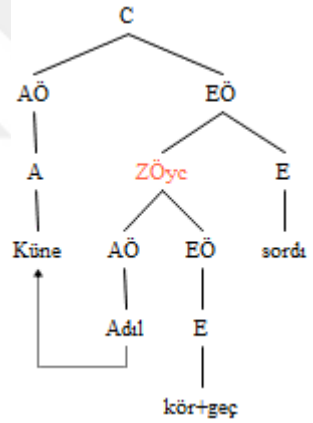
Harezm türkçesinde -A; -U; -p / -Ip / -Up; -GAç; -GAI / -GAIU / -All; -GInçA / -GUNçA / -KUñçA / -InçA; -GUçA; -bAN / -IbAn / -UbAn; -ArAK; -ken; -mAdIn ekleri vasıtasıyla kurulan

eylemsiler sözdizimi içinde zarf görevi ile kullanılır. Sözdizimi içinde yan cümle olarak işlev gören bu yapı ad ve zarf türünden unsurlarla genişler.

KE 80r/2-3 [*Bir kün Yūsufnu būsānğa / kör-üp*] aydı (Bir gün Yusuf'u bahçede görüp sordu.)

KE 142v/12 Küne [*körgeç*] sordı. (Küne görünce sordu.)

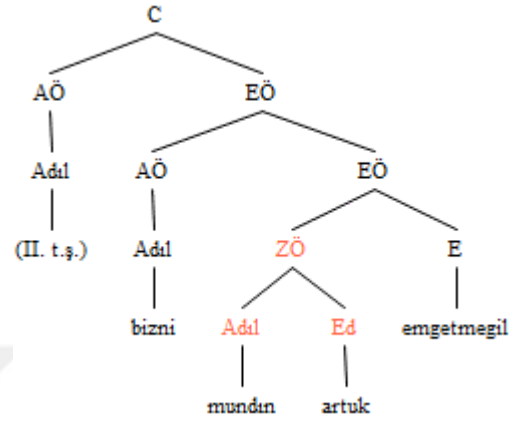

KE 19r/18 Mevli ta'ālā ol bitigni [*ferişteler tanuqluğı birle / ıd-u*] yarlıkadı (Mevla Teala, o emrini meleklerin şahitliği ile göndererek emretti.)

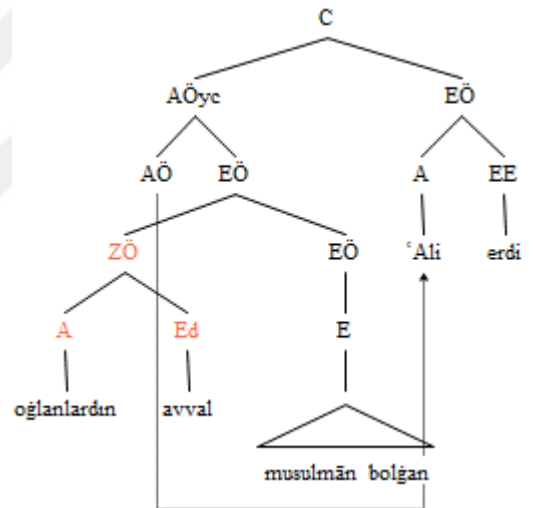
4.5.3.1.9. [Ad] / [Edat]

[Ad] / [Edat] yapısı sözdizimi içinde eylem öbeği ile *sebepl*, *amaç*, *karşılaştırma*, *araç*, *durum*, *zaman*, *yön* vb. anlam ilişkileri kurarak sıklıkla zarf işlevi ile kullanılır. Sıfatların önüne gelerek zarf işlevi görür.

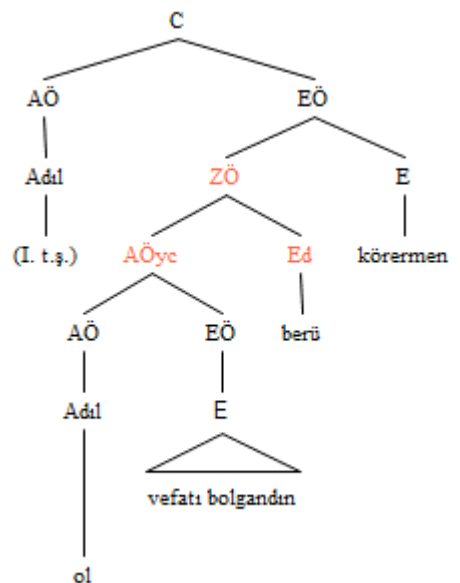
KE 104v/2 ...bizni [*mundın / artuk*] emgetmegil
(... bizi bundan fazla üzme.)

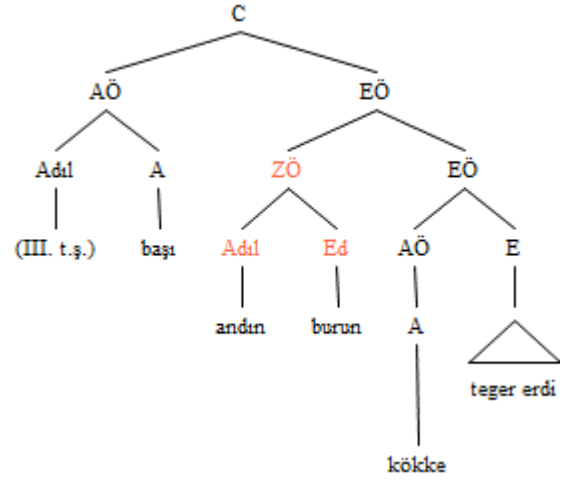
NF 5/14-15 [[*oğlanlardın / avval*] musulmān bolğan] 'Ali erdi (Oğlanlardan önce Müslüman olan Ali'ydi.)

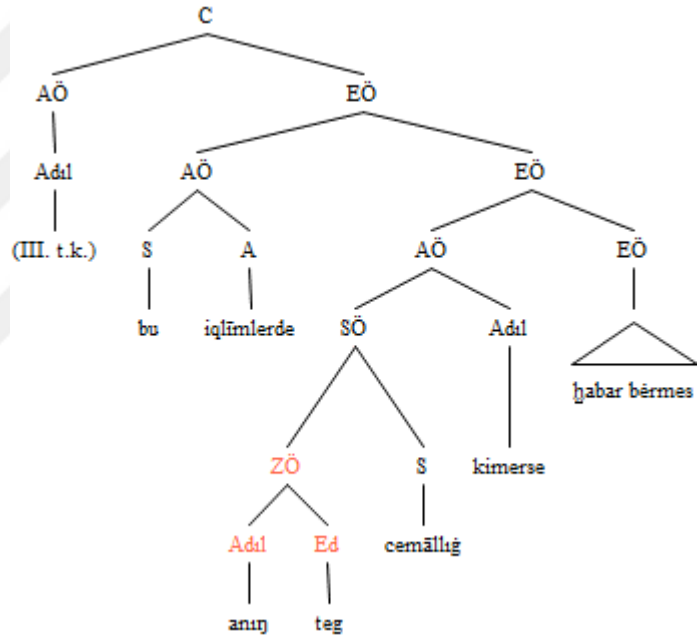
NF 13/11 [*Ol vefatı bolgandın / berü*] körermeñ (O vefat ettiğinden beri görürüm.)

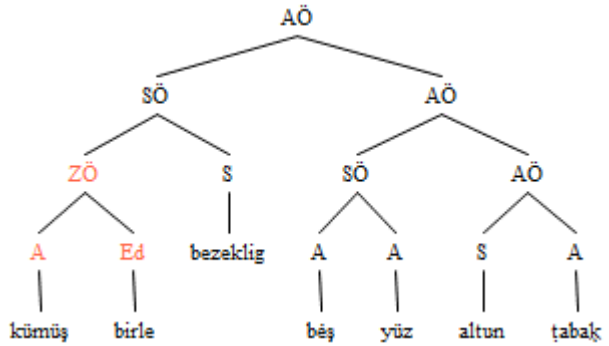
KE 14r/15 [*andın / burun*] başı kökke teğ erdi (Ondan önce başı göğe değdi.)

NF 180/3 bu iqlimlerde *anıñ tēg / cemällig* kimerse ħabar bērmes (Bu çevrede onun kadar güzel kimse görmemiştir.)

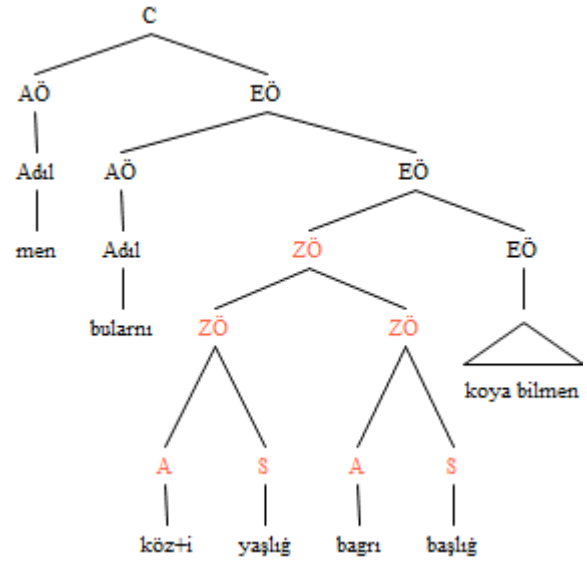
KE 148r/16 bēş yüz altun ħabağ kümüş birle bezeklig < *kümüş birle / bezeklig bēş yüz altun ħabağ* (Gümüşle süslü bēş yüz altın tabak.)

4.5.3.1.10. [Ad + iyelik eki] / [Sıfat]

İyelik ekli bir ad unsuru ile bir sıfattan oluşur.

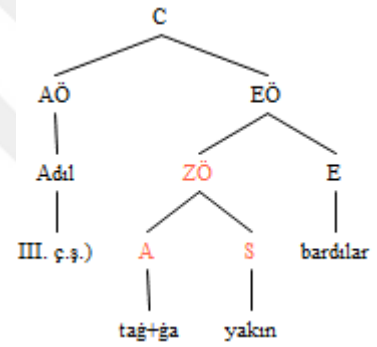
KE 91v/17 men bunları *köz+i yaşlığ bagr+i başlığ* kıoya bilmen. (Ben bunları gözü yaşlı, bağı yanık bırakmam.)

4.5.3.1.11. [Ad+Yönelme hâli eki] / [Sıfat]

Yönelme hâli ekli bir adla genişlemiş sıfatın sözdizimi içinde zarf görevi ile kullanılmasıyla kurulur.

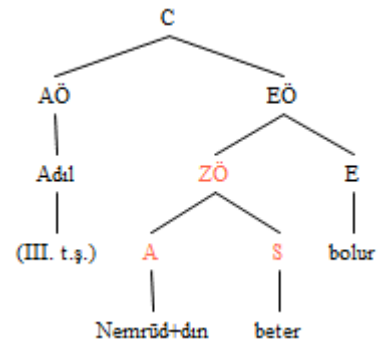
HŞ 160v/13 *tağ+ğa yakın* bardılar (Dağa yakın gittiler.)

4.5.3.1.13. [Ad+Ayrılma hâli eki] / [Sıfat]

Nitelik bildiren bir sıfatın ayrılma hâli ekli bir ad ile genişleyip eylemi durum bakımından sınırlandırması ile kurulur.

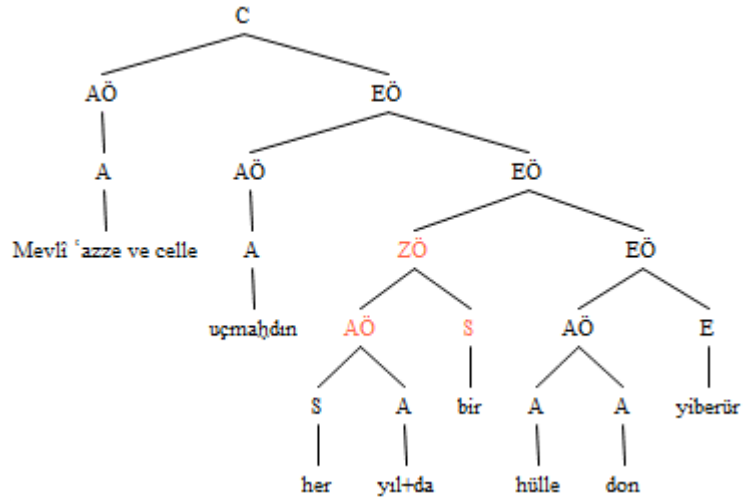
KE 40r/2 *Nemrüd+dın / beter* bolur. (Nemruttan beter olur.)

4.5.3.1.12. [Ad+Bulunma hâli eki] / [Sıfat]

Bulunma hâli ekli bir ad unsuru ile genişlemiş sıfatın sözdizimi içinde zarf göreviyle kullanılması ile kurulur.

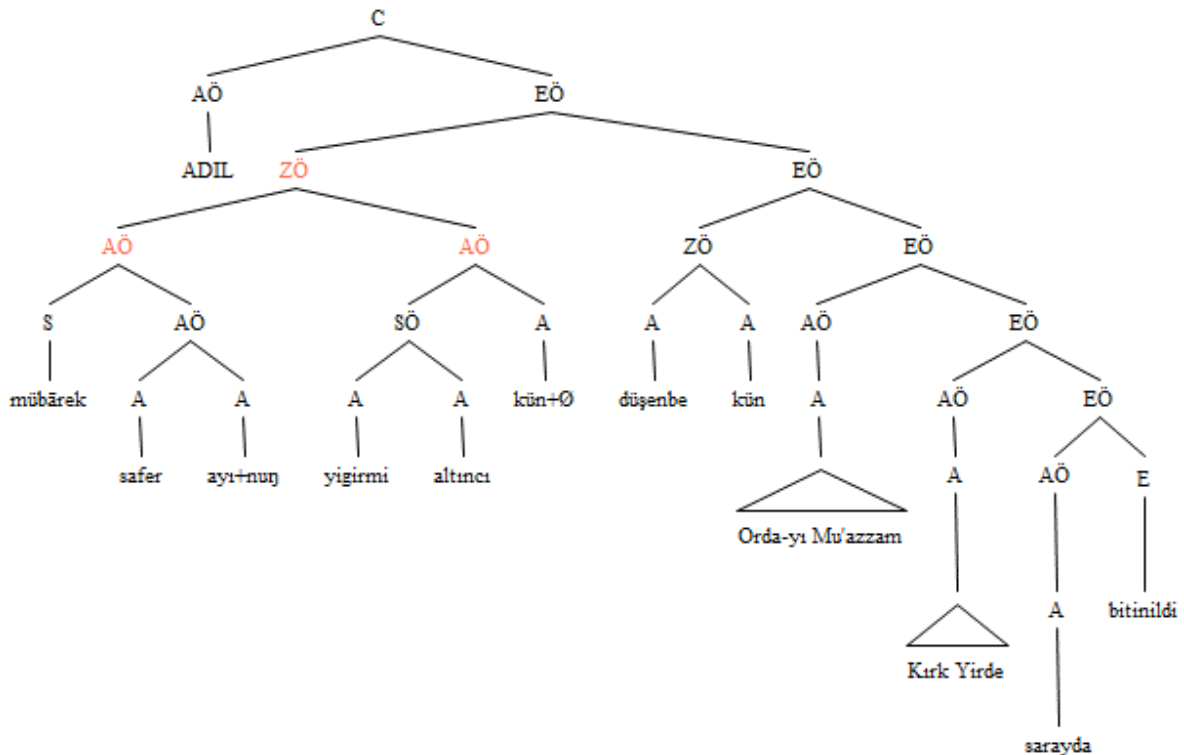
KE 155v/8-9 Mevlî ‘azze ve celle uçmağdın *her yıl+da / bir hülle don yiberür.* (Mevla Taala her yılda bir cennetten elbise gönderir.)

4.5.3.1.14. [Ad+İlgi Eki] / [Ad+Ø]

İyelik eki eksiltilmiş bir ad unsurunun ilgi ekli bir ad unsuru ile genişletildiği yapılarıdır. Zaman ifade ettiği durumlarda sözdizimi içinde zarf göreviyle kullanılır.

AKKYB K1/52-53 *mübârek şafer ayınınu / yigirmi altıncı kün,* düşenbe kün orda-yı mu’azzam kırk yirde sarayda bitinildi. (Mübarek safer ayının yirmi altıncı günü, pazartesi günü Ordu-yı Muazzamda Kırk Yer’de sarayda yazıldı.)

4.5.4. Eylem Öbeği

Cümlede veya yan cümlede yüklem göreviyle kullanılan; cümlenin iki temel unsurundan birini teşkil eden; eylem, eylemsi veya ek fiille çekimlenmiş bir ad unsurundan oluşan; bütün bir cümleyi veya yan cümleyi yöneten öbeğdir.

Eylem öbekleri ad veya zarflar ile genişler. Bu ögeler eylemin niteliğine göre zorunlu veya seçimlik olabilir.

Geçişli eylemlerle kurulan eylem öbeklerinde nesne konumundaki ad öbeği zorunlu öbeği oluşturur.

Ali *kitabı okudu.* / Ali *kitap okudu.*

+A, +DA, +DAn, +IA ekli tümleçler, eylemin niteliğine göre zorunlu veya seçimlik olabilir. Bu, eylemin sözlüksel özelliğinden kaynaklanır. Eylem, gerçekleşmek için kaynak, yön, yer konumunda bir tümlece zorunluluk duyar (Uzun, 2000, s.144).

Ayşe, *balkona* çıktı.

Ayşe *merdivenden* düştü.

Ayşe *köpekten* korktu.

Ayşe *edebiyatla* ilgileniyor.

cümlelerinde tümleç görevindeki ad öbeği cümleden çıkarıldığında anlam ilgisi dağılır, belirsizleşir. “*Ayşe çıktı. Ayşe düştü. Ayşe korktu. Ayşe ilgileniyor.*” cümlelerinde eylemin *nesne, yer, yön, kaynak, hedef, konu vb.* bilgisi eksik kaldığından bir muğlaklık hissedilir. Bu nedenle ilgili tümleçler eylemin zorunlu ögesi konumundadır.

Bazı eylemler birden fazla zorunlu öge isteyebilir.

Ayşe *kitabı Mehmet’e* verdi.

Ayşe *kağıdı çöpe* attı.

Ek fiille çekimlenmiş ad unsurları da eylem öbeğini teşkil eder. Yüklemi ad soylu bir sözcükten oluşan cümlelerde, eylem adı eylemleştirek cümlede eylem öbeğini kurar. Bu, ad + yardımcı fiillerle kurulan eylem öbeklerinde olduğu gibi adın eylemleştirilme süreçlerinden biridir; ancak ek fiil ile kurulan birleşik yapılar, işlev gereği geçici bir birlikteliktir.

Ben çok düzenliyim(dir).

Ayşe, dün İstanbul'daydı (İstanbul'da idi).

Buralar bir zamanlar bataklıkmiş (bataklık imiş).

Ayşe, sorular zorsa (zor ise) öğretmenine danışsın.

Harezmi Türkçesinde *er-* / *ir-*, *tur-*, *i-*, *bol-* yardımcı fiilleri bildirme işleviyle ad unsurlarının üzerine gelerek eylem öbeği kurar.

er- / ir-

KE 149r/17 Süleymân *çın yalavaç ermiş* (Süleyman gerçek peygambermiş.)

KE 182v/3-4 meniñ yaşım *sendin uluğ ermiş* (Benim yaşım senden büyükmüş.)

HŞ 272 kim *ol irmiş* kamuğ nev' içre kâmil (...ki bütün çeşitler içinde olgun olan oymuş.)

tur-

KE 3v/19 Altıncı kat kök *sarığ yâkūtdın turur*. (Altıncı kat gök sarı yakuttandır.)

KE 14v/7 Muhammed *arığ turur*. (Muhammed temizdir.)

-i

HŞ 2216 maña çün yok *imiş* âsâyiş andın < çün *maña andın* âsâyiş *yok imiş* (Çünkü bana ondan rahat yokmuş.)

KE 205r/14 Aydılar: yâ Muhammed *uluğ cādū imiş-sen*, tēp îmān keltürmediler. (Söylediler: Ya Muhammed, büyük sihirbazmışsın diye imana gelmediler.)

bol-

Harezmi Türkçesinde daha çok birleşik fiil kurma işlevi ile tanıklanır; ancak *er-* ve *tur-* yardımcı fiilleri gibi bildirme işleviyle kullanıldığı örnekler de mevcuttur.

KE 49r/1 Aydılar: İbrâhîm *kim bolur?* (Sordular: İbrahim kimdir?)

NF 2/16 ma'nîsi *uşmağlarıñ açuq yolu tēmek bolur*. (Manası cennetin açık yolu demektir.)

KS 232r/13 Tebük Harbinin Kıssası Su'âl: *tebük*, ma'nîsi *ne bolur?* (Tebük Harbinin Kıssası Soru: Tebük, manası nedir?)

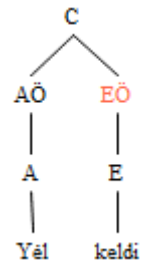
Cümlede yüklemi oluşturan eylem, kendi içinde birleşik fiil biçiminde ayrı bir eylem öbeği olabilir. Harezmi Türkçesinde birleşik fiillerin oluşturduğu eylem öbeği *ad unsuru + yardımcı fiil*, *ad unsuru + asıl fiil*, *eylemsi + asıl fiil* biçiminde üç farklı yapıda kurulur. Bkz. *Birleşik fiil öbeği*.

4.5.4.1. Harezmi Türkçesinde Eylem Öbekleri

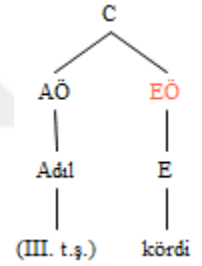
4.5.4.1.1. [Eylem]

Eylem, cümlede zorunlu veya seçimlik öğelerden herhangi birine yer vermeden tek başına eylem öbeği kurabilir.

KE 31r/11 Yél *keldi*. (Rüzgar geldi.)

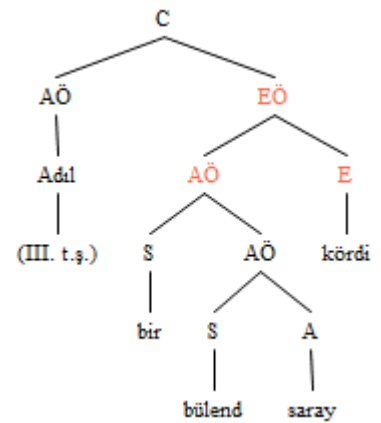
KE 28v/1 *Kördi* (Gördü.)

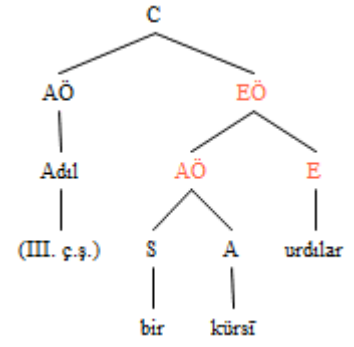
4.5.4.1.2. [Ad+Ø] / [Eylem]

Geçişli bir eylem ile nesne konumunda bulunan yalın bir ad veya ad öbeğinden oluşur.

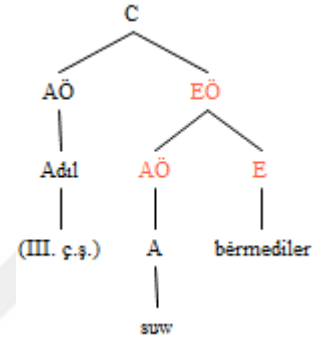
KE 177r/2 *bir bülend sarây / kördi* (Bir yüksek saray gördü.)

KE 138v/8 *bir kürsî / urdular* (Bir kürsü inşa ettiler.)

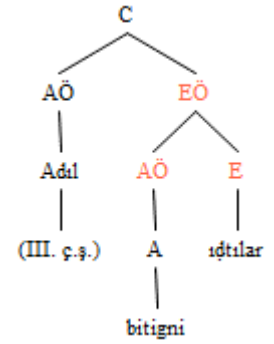
KE 240r/20 *suw / bërmediler* (Su vermediler.)

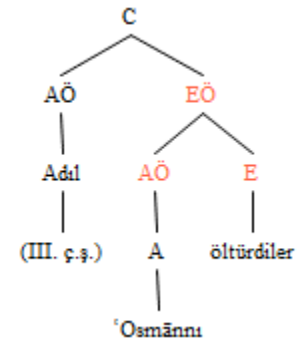
4.5.4.1.3. [Ad + Belirtme hâli eki] / [Eylem]

+nI / +n / +I ekli ad unsuru ile geçişli bir eylemden oluşan öbektir.

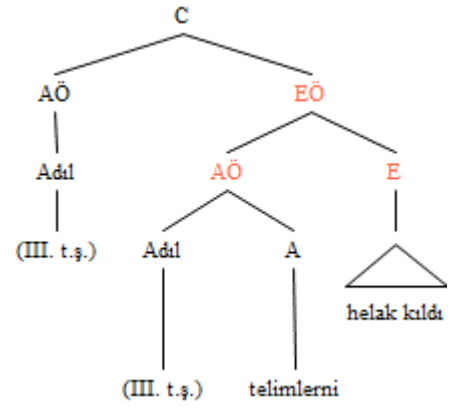
KE 240r/15 *bitigni / ığtılar* (Mektubu gönderdiler.)

KE 240r/9 *'Osmännı / öltürdiler*. (Osman'ı öldürdüler.)

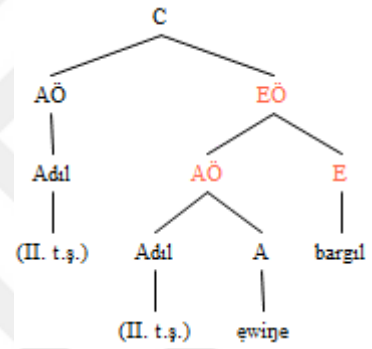
KE 246r/15 *telimlerini / helak kıldı* (Çoğunu helak etti.)

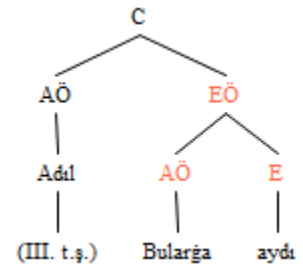
4.5.4.1.4. [Ad + Yönelme hâli eki] / [Eylem]

+KA / +GA / +ηA / +A ekli bir ad unsuru ile eylemin oluşturduğu öbeğin.

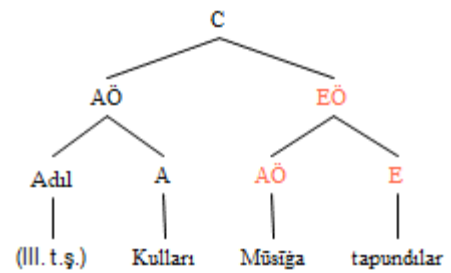
KE 111v/12 *evine / bargıl* (Evine git.)

KE 112r/7 *Bularğa / aydı* (Bunlara söyledi.)

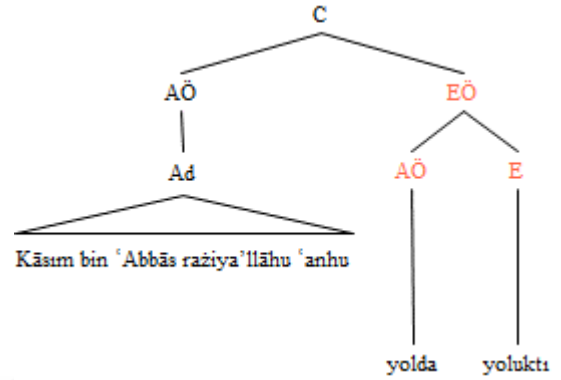
KE 111r/14 Kulları *Müsîğa / tapundılar* (Kulları Musa'nın büyüklüğünü kabul ettiler.)

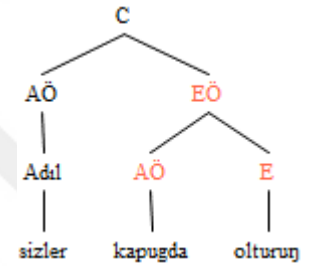
4.5.4.1.5. [Ad + Bulunma hâli eki] / [Eylem]

+DA hâl ekli bir ad unsuru ile bir eylemden oluşan öbektir.

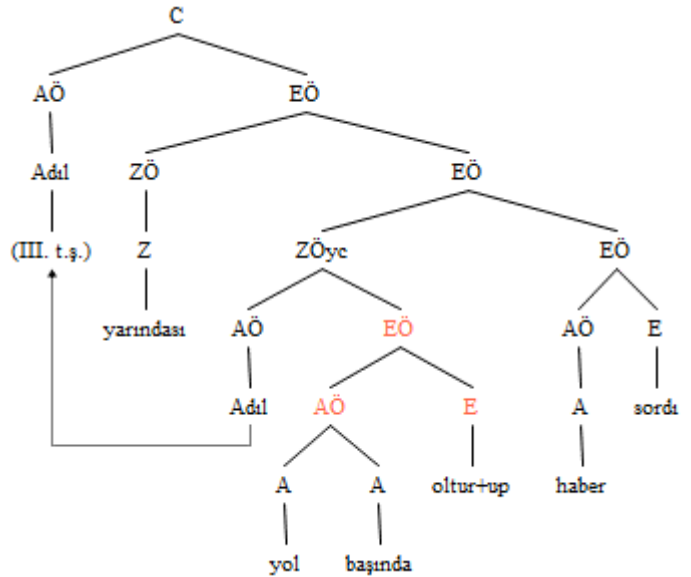
KE 243v/8 yolda Kāsım bin ‘Abbās ražiya’llāhu ‘anhu yoluđtı < Kāsım bin ‘Abbās ražiya’llāhu ‘anhu *yolda* / *yoluđtı* (Yolda Kasım bin Abbas ra. çattı.)

KE 244v/6 sizler *kapuğda* / *olturuğ* (Sizler kapıda oturun.)

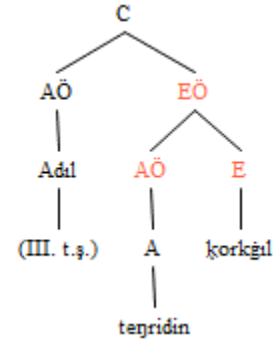
KE 59r7/17 yarındaşı *yol başında* / *olturup* haber sordı (Ertesi gün yol başında oturup haber sordu.)

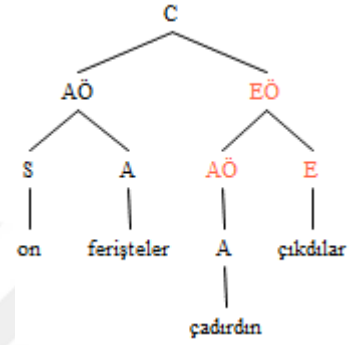
4.5.4.1.6. [Ad + Ayrıma hâli eki] / [Eylem]

+DIn +dAn ekli ad unsuru ile genişleyen bir eylemin kurduğu öbektir.

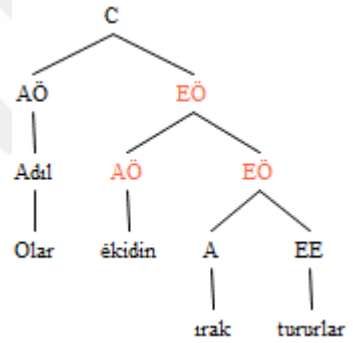
KE 59r/10 *ķorkġul / teyridin < teyridin / ķorkġul* (Tanrıdan kork.)

KE 60r/15 on feriştelere *çadırdın / çıkdılar* (On melek çadırdan çıktı.)

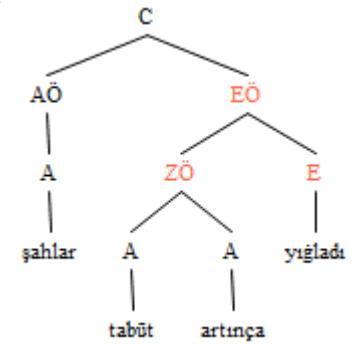
KE 70r/14 Olar *ėkidin / ırak tururlar* (Onlar Őirkten uzaktırlar.)

4.5.4.1.7. [Ad + EŞitlik hāli eki] / [Eylem]

EŞitlik ekli sōzcükler yer, yön bildirdikleri ifadelerde ad göreviyle işlev görür. Harezmi Türkçesinde eşitlik eki olarak +çA eki kullanılır.

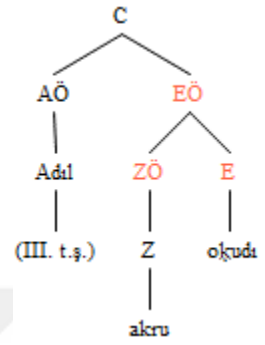
HŞ 4532 tabüt artınça Őahlar yıġladı < Őahlar *tabüt artınça / yıġladı* (Tabutun arkasından Őahlar aġladı.)

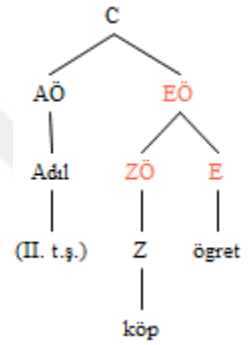
4.5.4.1.8. [Zarf] / [Eylem]

Eylemleri durum, yer-yön, miktar, zaman, soru bakımından sınırlandıran zarf göreviyle kullanılmış bir sözcük veya sözcük öbeği ile kurulur. Eylemi durum, yer-yön, miktar, zaman, soru bakımından sınırlandıran sözcük asıl zarf, zarf göreviyle kullanılan sıfat veya ad unsuru olabilir.

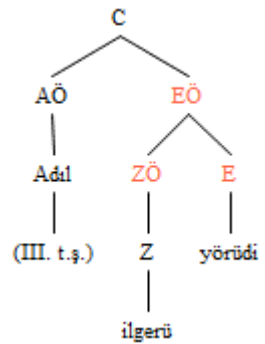
ME 109/3 akru / oğudu (Yavaş okudu.)

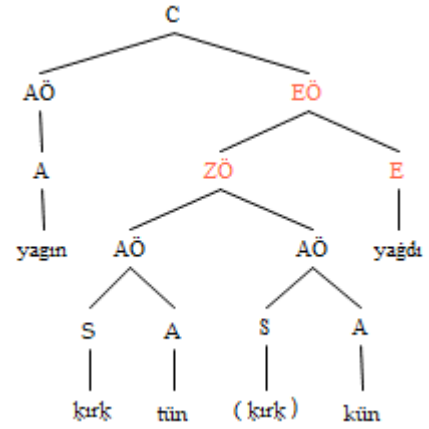
KE 172v/7 köp / öğret (Çok öğret.)

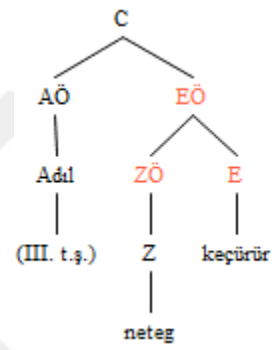
KE 133v/3 ilgerü / yörüdi (İleri yürüdü.)

KE 25r/15 kırk tün kün yağın yağdı < yağın *kırk tün kün*
/ *yağdı* (Kırk gün kırk gece yağmur yağdı.)

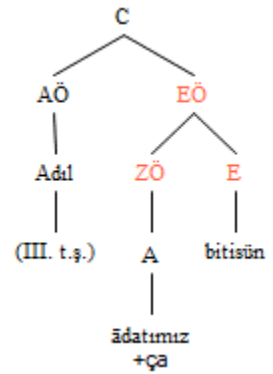

KE 17v/6 *neteg / keçürür* (Nasıl affeder.)

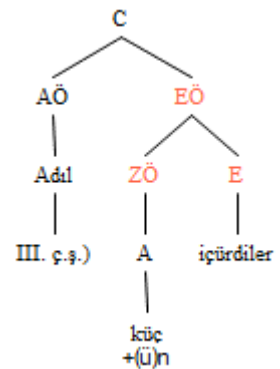

Harezmi Türkçesinde ad soylu sözcükler doğrudan veya eşitlik hâli eki +ÇA; vasıta hâli eki +IA, +n; yönelme hâli eki +KA, +ηA, +A; bulunma hâli eki +DA; ayrılma hâli eki +DIn, +dAn vasıtasıyla sözdizimi içinde zarf göreviyle kullanılabilir.

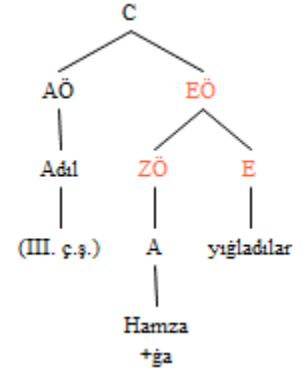
NF 46/3 *âdatımızça* bitisün (Adetimiz üzere yazsın.)

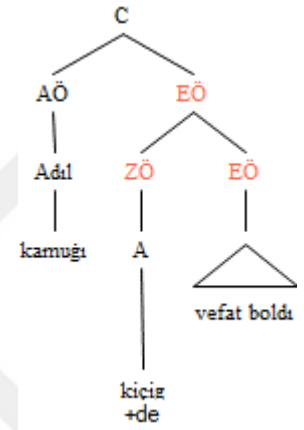
NF 196/17 *küçün* içürdiler (Zorla içürdiler.)

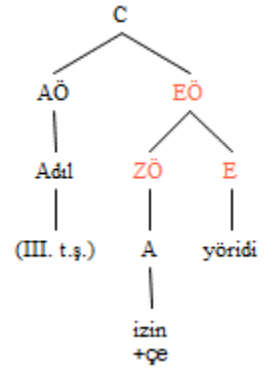
NF 224v/19 *Hamzağa* yıǵladılar (Hz. Hamza için aǵladılar.)

KE 125v/2 kamuǵı *kiçigde* vefat boldı (Hepsi küçükken vefat etti.)

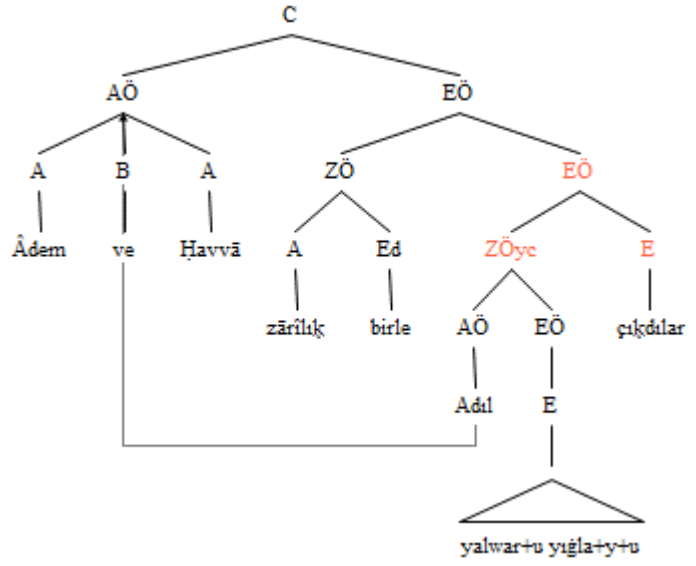
ME 145/7 *izinçe* yörüdi (İzine göre yürüdü.)

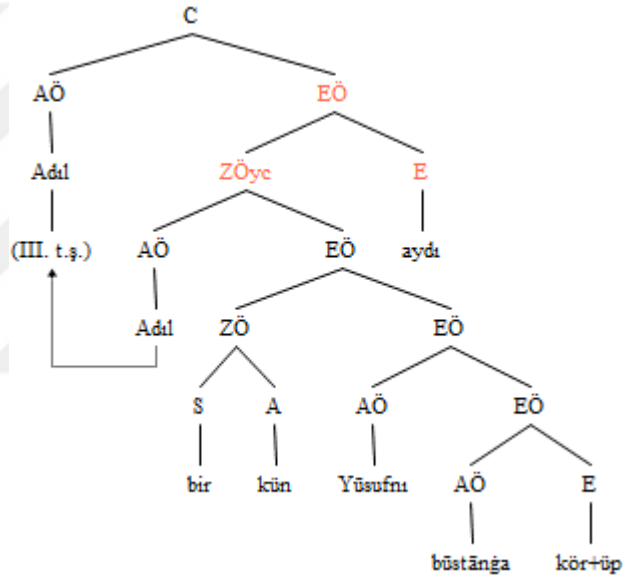
4.5.4.1.9. [Eylem + Zarf-fiil eki] / [Eylem]

Harezm Türkçesinde -A, -U, -p /-Ip / -Up , -GAç , -GAlI / -GAlU / -AlI , -GInçA / -GUnçA / -KUnçA / -InçA, -GUçA, -bAN / -IbAn / -UbAn, -ArAK, -ken , -mAdIn ekleri ile kurulan zarf-fiiller eylem öbeği içinde zarf görevi ile kullanılır.

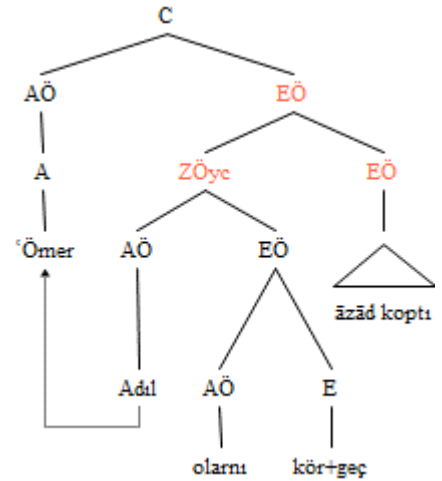
KE 12v/20-21 Âdem ve Havvâ
zârîlık birle *yalwar-u yığla-(y)u* /
çıkıldar (Adem ve Havva feryat ile
yalvarıp ağlayarak çıktılar.)

KE 80r/2-3 Bir kün Yūsufnı büstānga
kör-üp / *aydı* (Bir gün Yusuf'u bahçede
görüp sordu.)

KE 200r/5-6 'Ömer *olarını kör-geç* / *âzād kıptı* (Ömer
onları görünce ayağa kalktı.)

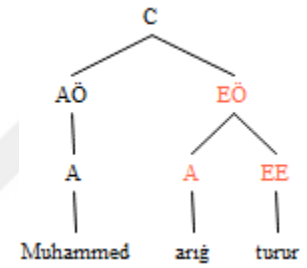

4.5.4.1.10. [Ad + Ek fiil]

Harezmi Türkçesinde ad soylu sözcükler, *bol-*, *tur-*, *er-* / *-ir*, *i-* yardımcı fiilleri ve şahıs ekleri vasıtasıyla cümle içinde yüklem göreviyle kullanılır. Ek fiil eylem üzerinde işaretlenmemiş biçimde de kullanılabilir.

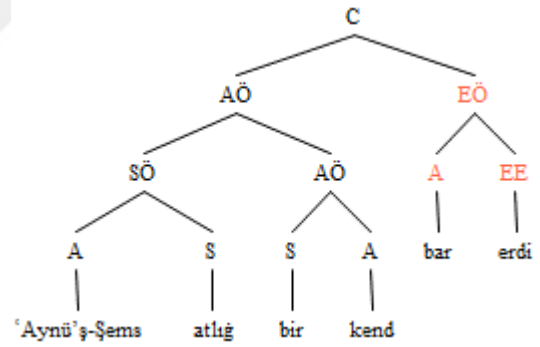
Ek fiil almış ad unsuru, tek başına veya sıklıkla bulunma hâli ekli bir ad unsuru veya bir zarf unsuru ile genişlemiş şekilde eylem öbeğini oluşturur. Bunlara ilaveten ayrılma ve yönelme hâli ekli öbeklerle genişlemiş, ek fiille kurulmuş eylem öbekleri de tanıklanmaktadır.

KE 14v/7 Muhammed *arığ turur*. (Muhammed temizdir.)

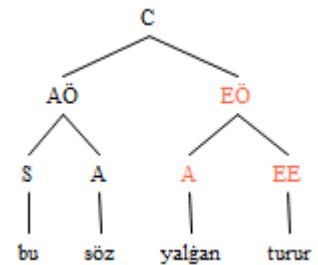

KE 96v/6 'Aynü's-Şems atlıg bir kend *bar erdi*.

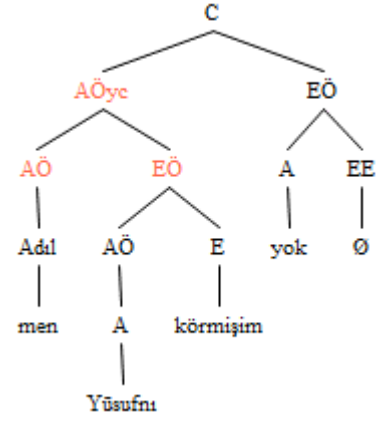
(Aynü's-Şems adlı bir şehir vardı.)

KE 35r/20 Bu söz *yalğan turur* (Bu söz yalandır.)

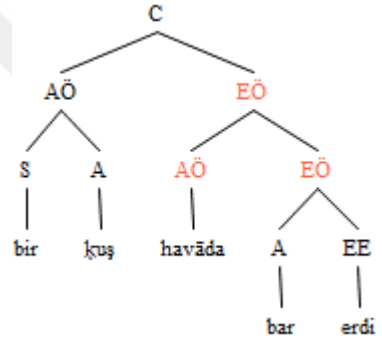
KE 72v/7 *Men Yūsufnu көрmişim yok.* (Ben Yusuf'u görmedim.)

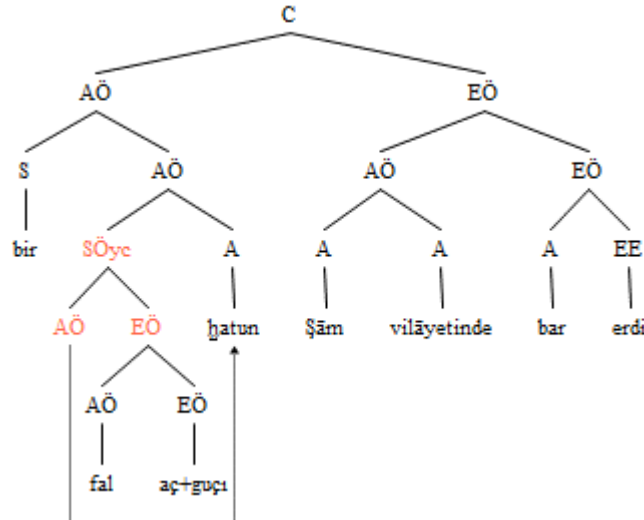
IV.5.4.1.11. [Ad + Bulunma hâli eki] / [Ad + Ek fiil]

Ek fiil olarak yüklem göreviyle kullanılan adın bulunma ilgisi ile başka bir ada bağlanmasıyla kurulur. Bulunma hâli ekli unsur zarf veya ad göreviyle yükleme bağlanabilir.

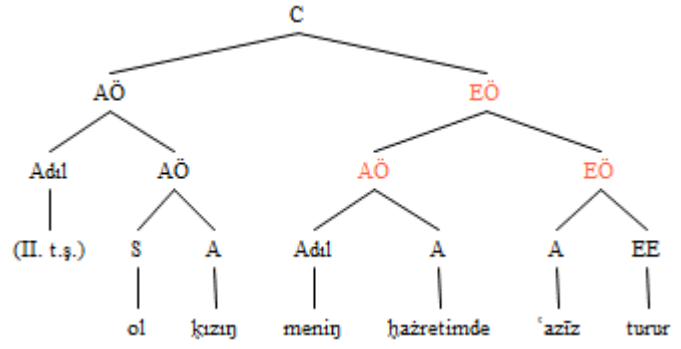
KE 44r/14 ...*havāda* bir kuş *bar erdi.* (Havada bir kuş vardı.)

KE 50r/11 *Şām vilāyetinde* bir fāl açğuçı hatun *bar erdi.* (Şam ilinde falcı bir kadın vardı.)

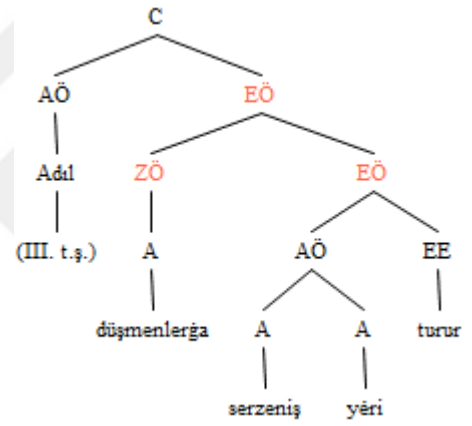
KE 63v/20 ol kızıñ *meniñ ħazretimde*
/ *'azız turur.* (O kızın, benim
nezdimde azizdir.)

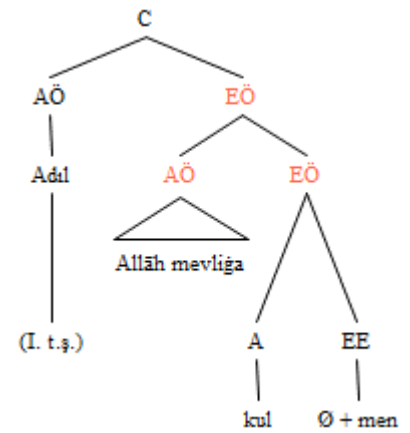
4.5.4.1.12. [Ad + Yönelme hâli eki] / [Ad + Ek fiil]

Ek fiil almış adın yönelme ilgisiyle başka bir ada bağlanması ile kurulur. Yönelme hâli ekli unsur sözdiziminde ad veya zarf göreviyle işlev görebilir.

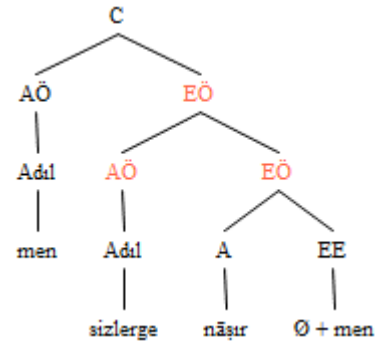
KE 92r/6 *düşmenlerğa serzeniş yeri turur.*
(Düşmanlar için serzeniş yeridir.)

KE 39r/6 kul men Allāh mevlığa < *Allāh mevlığa / ħul men*
(Allah'a kulum.)

KE 63v/19 men *sizlerge* / *nâşır men* (Ben sizlere yardımcıyım.)

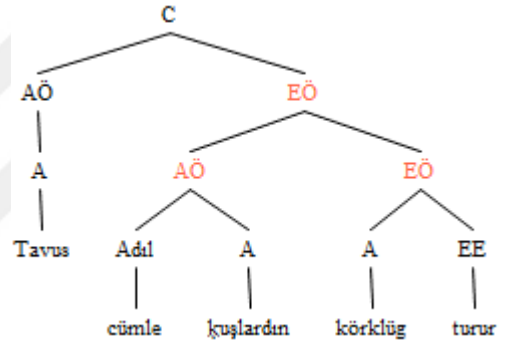

4.5.4.1.13. [Ad + Ayrılma hâli eki] / [Ad + Ek fiil]

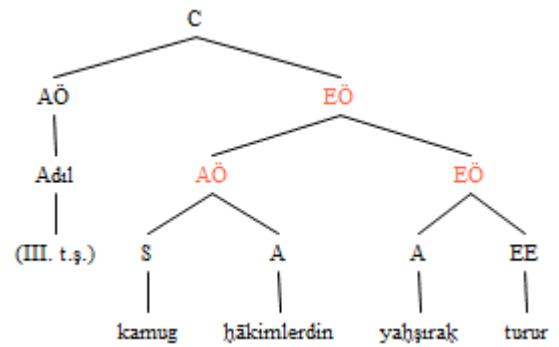
Ek fiil almış adın ayrılma hâli ekli başka bir ad unsuruna bağlanması ile kurulur. Ayrılma hâli ekli unsur; sebep, zaman, süre bildirdiği durumlarda zarf göreviyle işlev görür.

KE 55r/19 Tavus *cümle kuşlardın / körklüg turur.*

(Tavus bütün kuşlardan güzeldir.)

KE 159v/13-14 ... *kamug hâkimlerdin / yahşırak turur.* (... bütün hâkimlerden iyidir.)

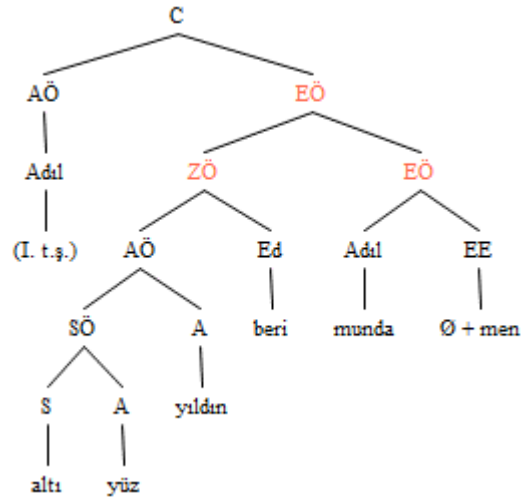

4.5.4.1.14. [Zarf] / [Ad + Ek Fiil]

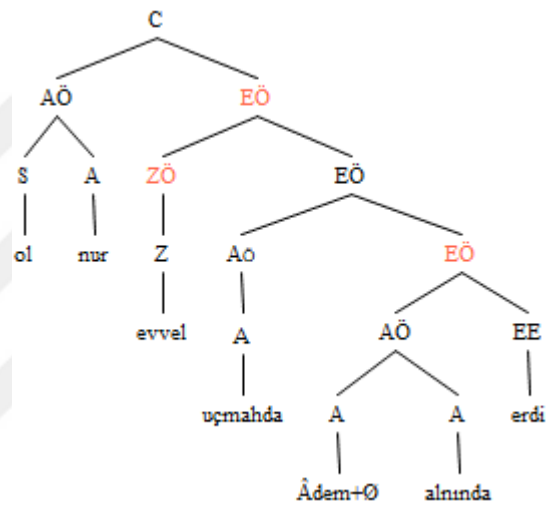
Zarf göreviyle kullanılan bir öbeğin ek eylem almış ada bağlanması ile kurulur.

KE 155r/18 *Altı yüz yıldın beri / munda men*

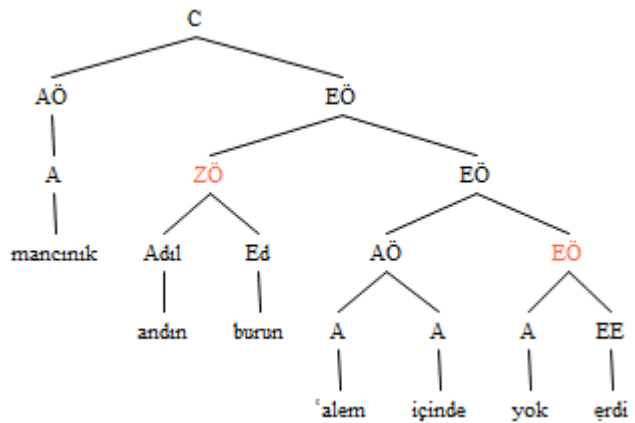
(Altı yüz yıldan beri buradayım.)

KE 182v/5-6 ol nur *evvel* uçmağda *Âdem* *alnında erdi* (O nur önce cennette Hz. Adem'in alnındaydı.) Ø

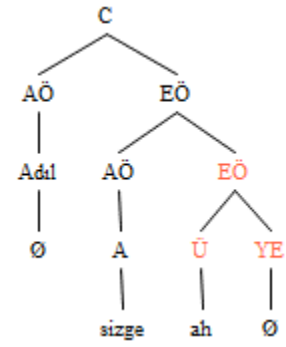
KE 41r/10 *andın burun* 'âlem içinde mancınık *yok erdi*. (Ondan önce âlem içinde mancınık yoktu.)

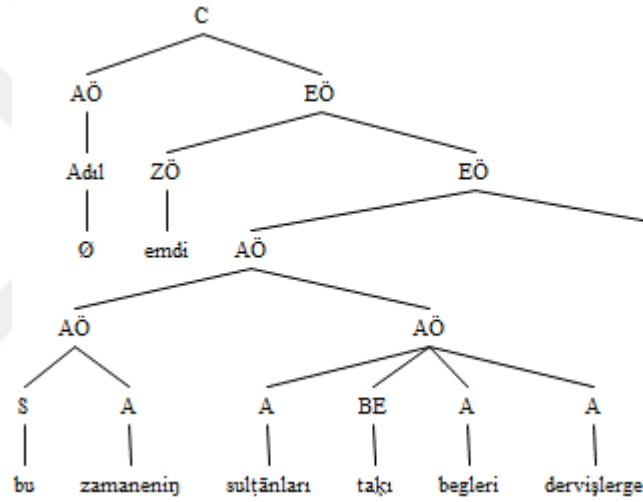
4.5.4.1.15. [Ünlem] + [Ø]

Harezmi Türkçesinde *ah*, *vah*, *biçāralıḳ* ünlemleri, “yuh olsun, yazıklar olsun” manasıyla, cümlede eylem öbeğinin yerini tutacak şekilde yardımcı eylemi eksiltilmiş olarak kullanılır. Ünlemler, bu işlevleri ile ünlem öbeği kurmaz; eylem öbeğinin bir parçası olur.

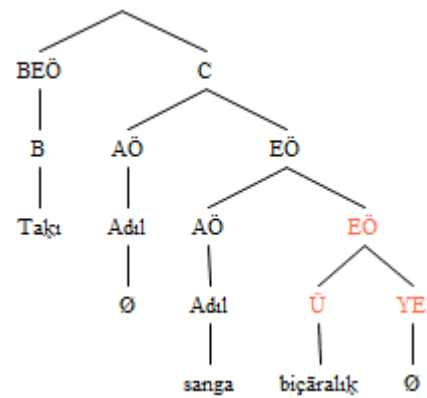
SAKT 315b/1 *Ah* sizge (Yazıklar olsun size.)

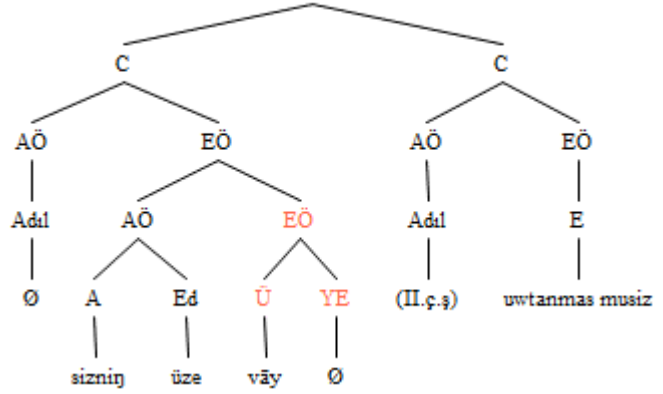
MA 69/7-8 Emdi *vāy* bu zamaneniñ sultānları taķı begleri dervişlerge (şimdi bu zamanın sultanlarına, beylerine ve dervişlerine yazıklar olsun.)

SAKT 481a/8 Taķı *biçāralıķ* sanga (Ve sana yazıklar olsun!)

NF 204r/21 vāy sizniñ üze uwtanmas musiz (Yuh olsun size! Utanmaz mısınız?)

4.5.5. Ünlem Edatı Öbeği

Genellikle seslenme, duygu, yansıma, onama bildiren ifadeler ünlem göreviyle kullanılır. Bkz. Öbeklerin Oluşum İlişkisine Sözcük Türlerinin Etkisi-Ünlemler.

Ünlem öbeği, cümlenin iki temel ögesini teşkil eden ad ve eylem öbeğine doğrudan dahil olmaz. İşlevsel olarak, cümlenin muhatabının ilgisini çekmek yahut cümledeki anlamı göstergesel olarak sezdirmek amacıyla kullanılır (Delice, 2003, s.10).

Hişt! Çocuk uyuyor.

Aferin, başardın sonunda.

Bre / İbrahim Çavuş, Sen neler söylersin böyle!

Hay / Allah! Bunu hiç düşünmemiştik.

Evet! Sen de haklısın.

Asıl ünlemlerle kurulan ünlem öbekleri [Ünlem] veya [Ünlem] / [Ad] biçiminde kurulur. Ad unsuru kendi içinde bir ad öbeği olabilir.

Vurgu ve tonlama ile farklı türde sözcükler ve farklı yapıda sözcük öbekleri ünlem olarak kullanılabilir: Bunlar, *ünlemlik* veya *ikincil ünlemler* olarak da adlandırılabilir (Boz vd. 2019, s.179)

Melun Herif! Yine çıktı karşımıza.

Ordular! İlk definiz Akdeniz'dir. **İleri!**

Bırak! Allah'ını seversen!

Biri yardıma gelsin. *Ne olur!*

Ünlemler cümlenin iç yapısına doğrudan veya çekim ekleri vasıtasıyla tür değiştirerek dahil olur. Bu işlevleriyle ünlemler, birer ünlem öbeği değil ad, zarf, sıfat veya eylem olarak işlev görür:

Alma mazlumun *ahını* (Ad).

Hiçbir günüm *eyvahsız* geçmedi (Zarf).

Çalıp satanlara *yuh* olsun (Birleşik eylem öbeğinin ad unsuru).

Amansız bir derdi vardı (Sıfat).

İş işten geçtikten sonra *ahlayıp vahladı* (Eylem).

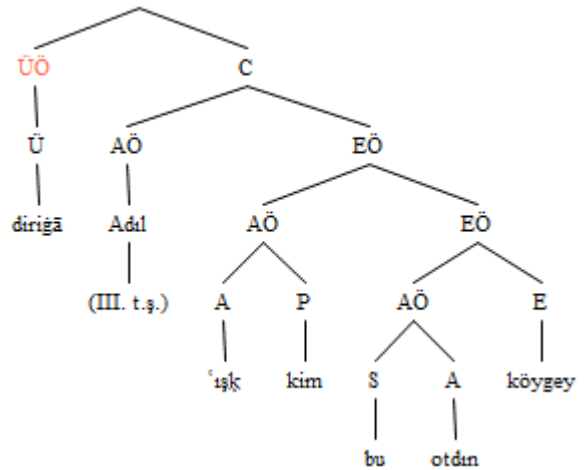
4.5.5.1. Harezmi Türkçesinde Ünlem Edatı Öbekleri

Harezmi Türkçesinde asıl ünlemler genellikle cümle başında seslenme ve onama işlevi ile kullanılmıştır. Asıl ünlemler ile kurulan ünlem öbekleri [Ünlem] veya [Ünlem] / [Ad] yapısında kurulmuştur.

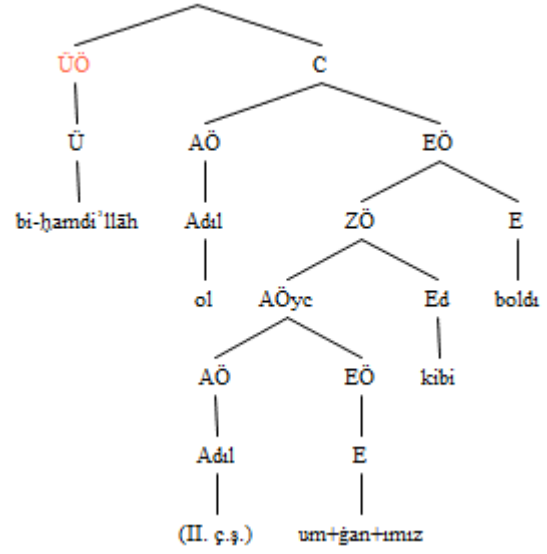
4.5.5.1.1. [Ünlem]

Seslenme, duygu, yansıma, onama bildiren ünlemler genellikle cümle başına gelerek cümleyi tamamlayıcı mahiyette kullanılmıştır.

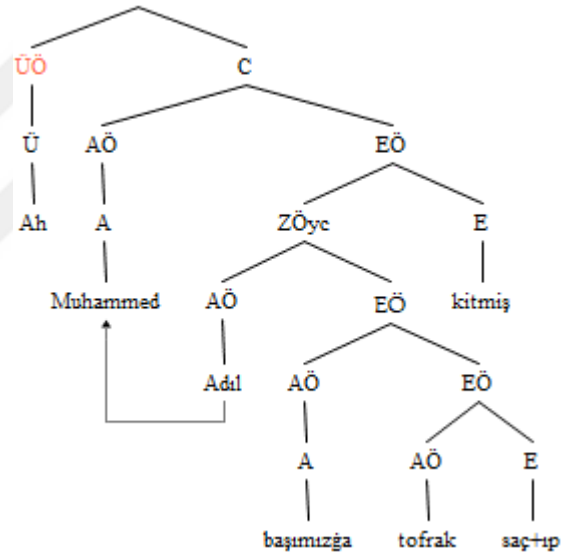
HŞ 2240 *diriğā* 'ışık kim köygey bu otdın
(Eyvah, bu aşk ateşinden yanacak!)

AOYB K4/3-4 bi-ḥamdi'llāh ol umğanımız kibi boldı. (Elhamdülillah! O umduğumuz gibi oldu.)

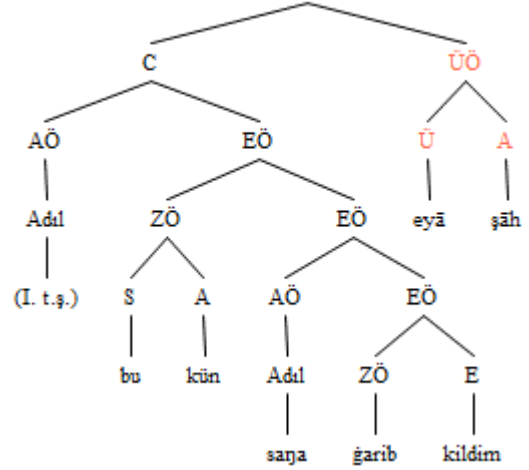
KE 220r/3 āh Muhammed başımızğa tofrak saçıp kitmiş (Ah! Muhammed, başımıza toprak saçıp gitmiş.)

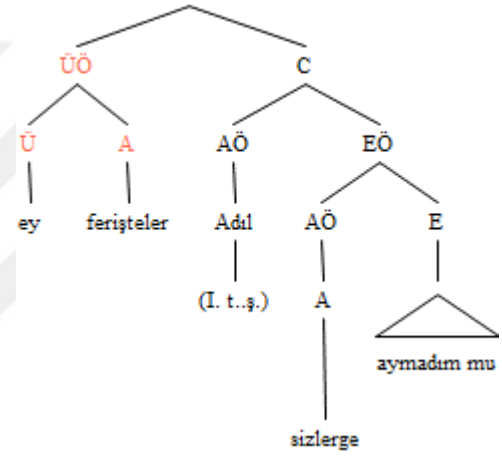
4.5.5.1.2. [Ünlem] / [Ad]

Harezmi Türkçesinde [Ünlem] / [Ad] yapısında, seslenme bildiren ünlemlerin kullanımı tanıklanmaktadır.

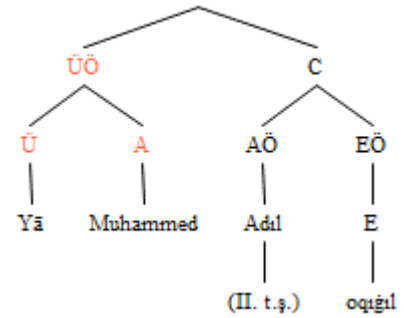
HŞ 3849 ğarib kildim bu kün saña *eyā / şāh* (Ey şah! Bugün sana garip geldim.)

KE 8v/18 *Ey / ferīşteler* sizlerge aymadım mu (Ey melekler! Sizlere söylemedim mi?)

NF 7/15 Yā Muḥammed, oqıǵıl (Ya Muhammed! Oku.)

4.5.6. Bağlama Edatı Öbeği

Cümleler arası bağlantı kurma işlevi ile kullanılan bağlaçlardan oluşur. *Bu ögeyi oluşturan biçimbirimler, cümleyi cümleye bağlamaya yarayan bağlaçlar ile bağlaç yerine konabilen kelime öbekleridir* (Delice, 2012, s.160). Yapı olarak cümlelerin iki temel unsurunu oluşturan ad ve eylem öbeğinin doğrudan içinde bulunmaz. Çeşitli anlam ilgileri ile iki cümleyi birbirine bağlar. Türkiye Türkçesinde *ama, ancak, fakat, belki çünkü, halbuki, hem...hem, ha...ha, madem, madem ki, mesela, ki, nitekim, oysa, öyleyse, öyle ki, yani,*

velhasıl, ya...ya, yalnız vb. bağlaçları cümle dizisi oluşturmada sıklıkla kullanılan bağlaçlardır.

Ha geldi **ha** gelecek.

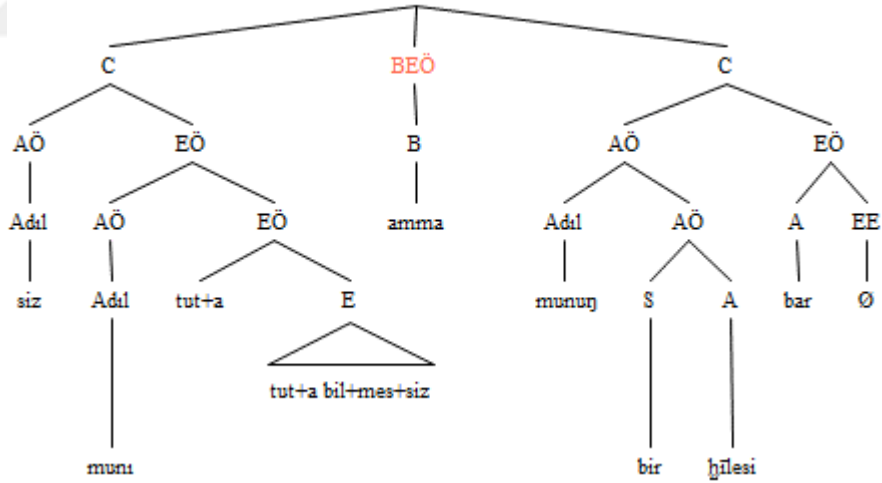
Madem ki bu kadar seviyorsun, git söyle o zaman.

Beni bile tanıyamadı **oysa ki** yıllarca yan yana çalışmıştık.

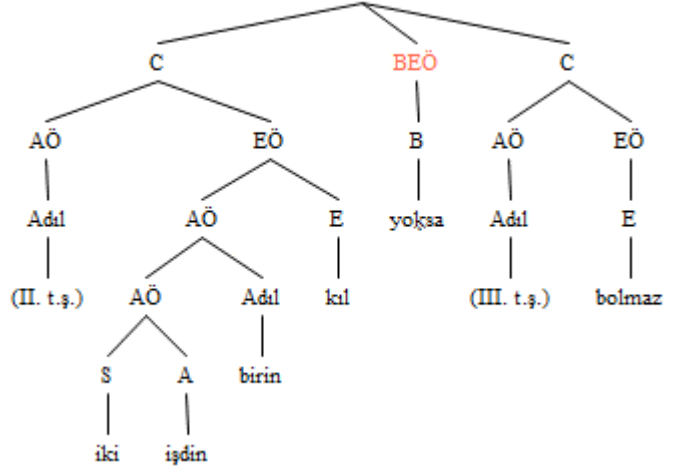
4.5.6.1. Harezmi Türkçesinde Bağlama Edatı Öbeği

Hacıeminoğlu, Harezmi Türkçesinde cümle dizisi oluşturan bağlaçları **amma** “ama”, **bari** “hiç olmazsa”, **bes** “böylece, nihayet, ondan sonra”, **çün** “çünkü”, **illa / illa ki / illa kim** “ancak, fakat, lakin”, **kaçan / kaçan kim** “ne zaman, ne zaman ki”, **ki** “ki”, **kim**, **meğer** “demek ki, öyleyse”, **niçe kim / nece kim** “nasıl ki, ne zaman ki, sanki, âdetâ”, **tağı** “ve, ile”, **ta kim** “vakta ki”, **ve / vu / vü / u / ü** “ve”, **velakin / velikin** “fakat, ancak, ammâ”, **veya** “yahut, yoksa, fakat”, **yahod / yahud / yahut** “yahut”, **ya ni** “yani”, **yoksa / yohsa** “yoksa” olarak verir (1997, s.115-121). Kalsın ise bunların haricinde **hem** “ve, da/de, hem”, **kāşkī** “keşke”, **līkīn** “lâkin, fakat”, **yā** “ya, ya da, veya, ve” bağlaçlarını zikreder.

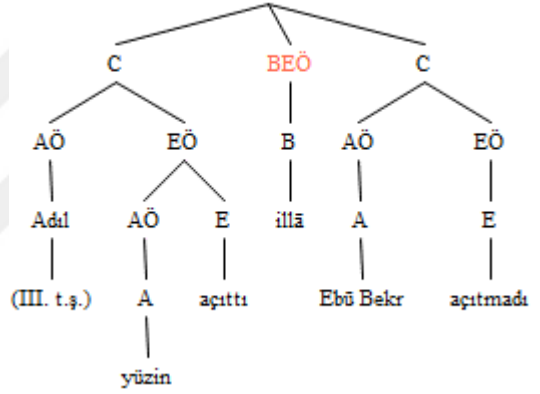
KE s41v/5-6 siz
munı tuta bilmes-siz
amma munuñ bir
hilesi bar (Siz bunu
tutamazsınız ama
bunun bir hilesi var.)

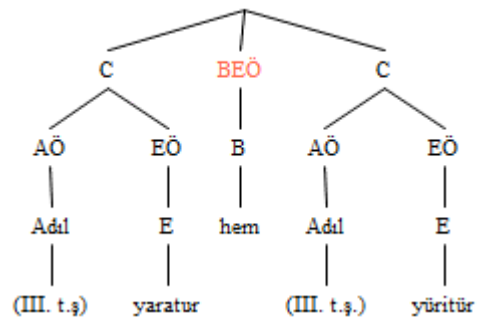
HŞ 1824 iki işdin birin kıl *yoğsa*
bolmaz (İki işten birini yap, yoğsa
olmaz.)

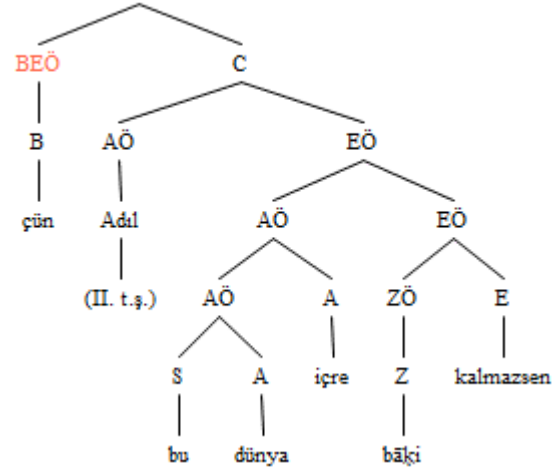
KE 195r/10 yüzün açıttı *illā* Ebū Bekr acıttımadı
(Yüzünü ekşitti ama Ebu Bekir yüzünü
ekşitmedi.)

HŞ 18 yaratur *hem* yürütür (Yaratur ve yaşatur.)

HŞ 1965 *çün* kalmazsen bu dünya içre bāki
(Cünkü bu dünyada ebedi kalmazsın.)

4.5.7. Pekiştirme Edatı Öbeği

Gramer Terimleri Sözlüğünde Korkmaz, pekiştirmeyi “Kök kelimenin belirttiği özelliği çeşitli yollarla yoğunlaştırma.” olarak tanımlamış ve *pekiştirme edatı, pekiştirme eki, pekiştirme hecesi, pekiştirme sıfatı, pekiştirme ünlüsü, pekiştirme vurgusu, pekiştirme zarfı* madde başlarına yer vermiştir (1992, s.122-123). Pekiştirme, bir işlev adı olduğundan Türkçede Korkmaz’ın da işaret ettiği gibi farklı türde sözcüklerle, vurguyla veya ilave ses ve eklerle pekiştirme yapılabilir.

Türk dilinde bazı eserlerde, edatların işlevsel olarak tasnifinde pekiştirme işlevli kullanılan edatlar hususi bir başlık altında ele alınmıştır. Kuvvetlendirme işlevli edatları Ergin *Kuvvetlendirme Edatları* (2001, 365), Hacıeminoğlu *Kuvvetlendirme Edatları* (1992, s.218), Güneş *Birleştirme / Kuvvetlendirme Edatları* (2003, s.278), Delice *Pekiştirme Edatı* (Delice, 2008, s. 183) başlıkları altında incelemiştir.

Pekiştirme işlevli edatlar ayrı bir sözcük türü olarak Boz’un editörlüğünde hazırlanan eserde yer bulmuştur. Uysal, bu eserde pekiştirme işlevi ile kullanılan edatları pekiştireç / vurguç olarak adlandırmış ve pekiştireçleri “*Anlatımda bir durumu, olayı, şahsı vb. ön plana çıkarmak, pekiştirmek, odaklamak veya bir duruma dikkat çekmek gibi maksatları gerçekleştirmeye yarayan dilbilgisel işlevli sözcüklere pekiştireç / vurguç denir.*” şeklinde tanımlamıştır (2019, 277-303).

Delice pekiştirme edatları altında *-a/-e, acaba, aferin, ama, ancak, bakalım/bakarsın, bari, be, belki, bilmem, bile, de/da, dahi, bile, demek/demek ki, eğer, elaman, gel/gel de, guya/guyiya, hadi, hani, hatta, hele, illa/illaki, ki/kim, madem, mübarek, oysa, öyleyse, sade/sadece, sakın, sanki, şayet, tek, üstelik, vesselam, ya, yahu, yani, yazık, yoksa, yok mu*

unsurlarına yer verir (2008, s.181-188). Uysal da *ancak, bari, bile, bilhassa, da, dahi, güya, hele, ise/-sa, keşke, mı, özellikle, sade/sadece/sırf, sanki, yalnız* sözcüklerini pekiştireç olarak değerlendirir.

Pekiştirme edatları; adları, zarfları, eylemleri veya bütün bir cümleyi söz konusu unsurların arkasına veya önüne gelerek pekiştirir.

Okula *sadece* *dün* gitmedi (Zarfı pekiştirdi)

Ahmet *bugün* *bile* okula gelmedi. (Zarfı pekiştirdi.)

İnsana *evinde* *dahi* rahat yok. (Adı pekiştirdi)

Pamukkale'ye gitmeyi *illa* *istedi*. (Eylemi pekiştirdi)

Çoktan *aşık olmuştu* *bile*. (Eylemi pekiştirdi)

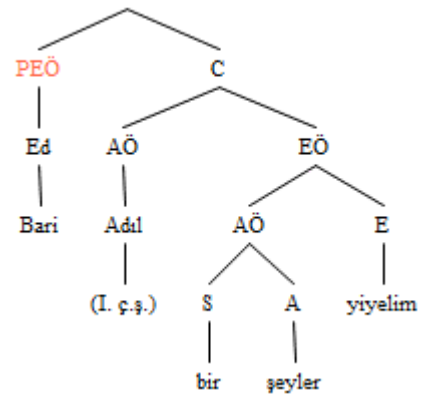
Güya, *bize* *oyun ediyor*. (Cümleyi pekiştirdi)

Bakalım *bu soruyu* *çözebilecek mi?* (Cümleyi pekiştirdi)

Sakın *bir söz söyleme*. (Cümleyi pekiştirdi.)

Pekiştirme edatları sözcük türleri arasında hiyerarşik yapıda yönetici konumda bulunamaz; ad, zarf veya eyleme yardımcı unsur olarak geldiği için cümle içinde pekiştirme öbeğinden söz edilemez. Pekiştireçler, bütün bir cümleyi pekiştirdikleri yapılarda ise bir başka sözcük türüne bağlanmadan müstakil olarak kullanıldıklarından pekiştirme öbeği olarak değerlendirilebilir.

Bari bir şeyler yiyelim.

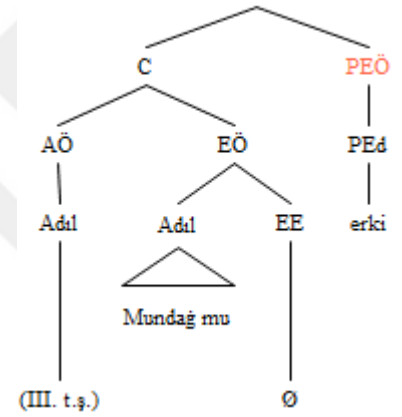

4.5.7.1. Harezmi Türkçesinde Pekiştirme Edatı Öbeği

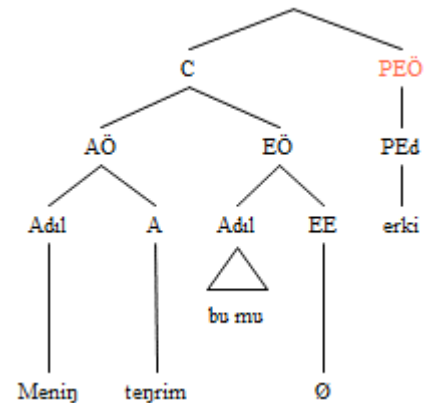
Harezmi Türkçesinde, Hacıeminoğlu *çın* “aynen, tıpkı”, *erki* “belki, acaba, kim bilir”, *hem* “hem”, *ma/me* “de/da”, *ne / ni* “ne”, *ok/ök* “da/de, dahi, yine, bizzat, yalnız, ancak, sadece, hep... vb.”, *takı* “dahi, bile, ve, yine, hâlâ, da/de”, *terkin* “derhal”, *yana/yene/yine* “da/de, hatta, bile, gene, ayrıca”, *yeme* “yine, dahi, da/de, ve” edatlarını verir (1997, s.122-124). Toparlı, bu edatlara ilaveten yabancı asıllı *hod* “da/de, bile” edatını da kuvvetlendirme edatları arasında zikreder (1987, s.27). Kalsın, kuvvetlendirme edatları arasında da/de, dağı/tağı, me, oğ/öç edatlarına yer verir (2013, s.275-277).

Harezmi Türkçesinde *erki* “acaba, belki, kim bilir”, *hele* “öyleyse, bakalım”, *çın* “aynen, tıpkı”, *neçeme kim* “ne kadar ki” edatlarının bütün bir cümleyi ön plana çıkarmak, pekiştirmek, cümleye odaklamak amacıyla kullanıldığı tanıklanmaktadır.

KE 38v/12 Mundağ mu *erki*? (Bundan mı acaba?)

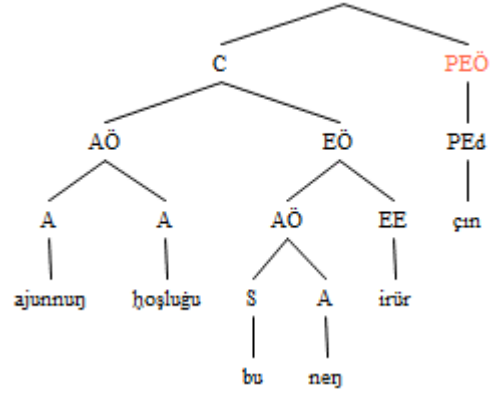

KE 38v/7 Meniğ teğrim bu mu *erki*? (Acaba benim tanrım bu mu?)

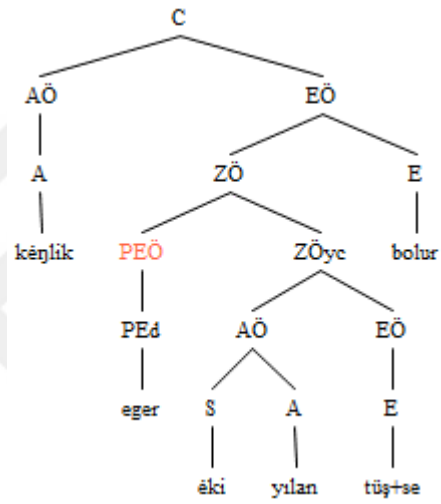
HŞ 1612 ajunnuñ hoşluğu bu neñ irür *çın*

(Dünyanın hoşluğu bu şeydir aynen.)

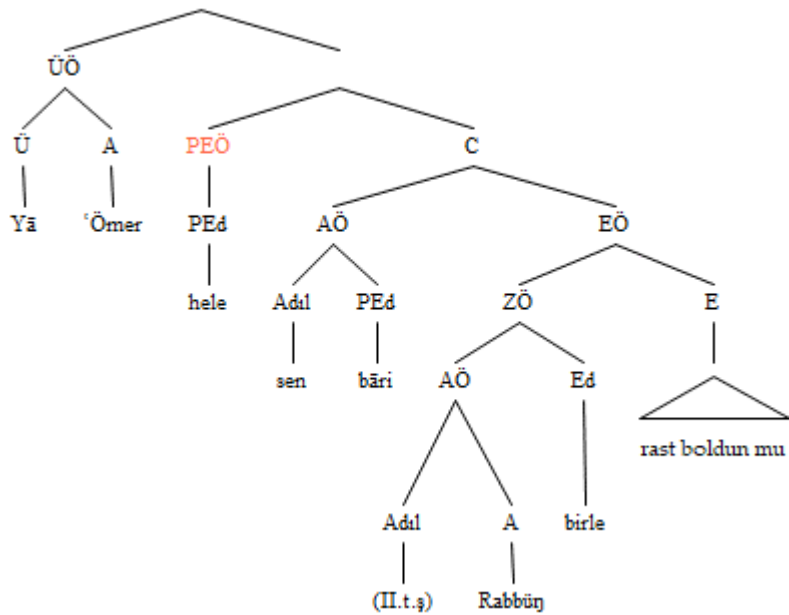
KE 175v/1 *eger* êki yılan tüşse kênlik bolur (Eğer iki yılan düşerse bolluk olur.)

Şartlı cümleinin anlamını güçlendirmek için şartlı cümleinin başında kullanılmıştır.

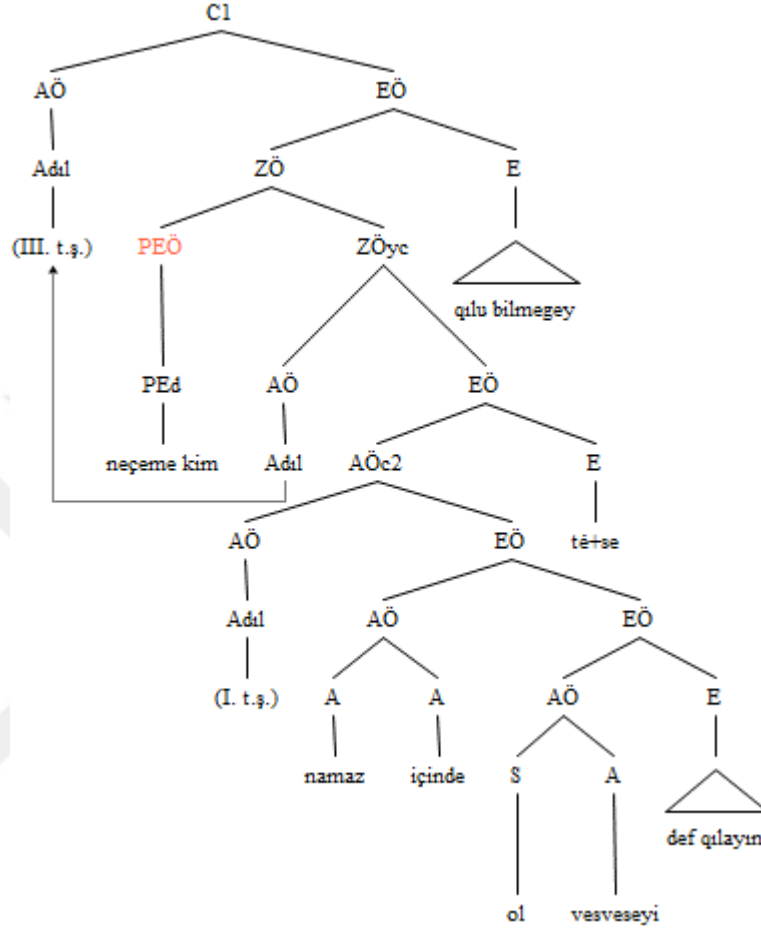

NF 249/11 Yā ‘Ömer, *hele*

sen bāri Rabbūñ birle rāst bolduñ mu (Ya Ömer, hele sen bari Rabbine karşı doğru oldun mu?)

NF 244/10 *Neçeme kim* namāz içinde ol vesveseni def^c qılayın tēse qılu bilmegey (Ne kadar da namazda vesveseyi def edeyim dese de yapamaz.)

SONUÇ

Bu çalışmada Harezmi Türkçesi sözdiziminin Türkiye Türkçesi sözdiziminden benzer ve farklı yönleri ortaya konulmaya ve günümüz Türk dili ve lehçeleri ile tarihî Türk lehçeleri arasında art zamanlı çalışmalara kaynaklık edecek bir eser ortaya çıkarılmaya çalışılmıştır.

Geleneksel Türk dili sözdizim anlayışına göre Harezmi Türkçesinde on iki ana başlık altında yirmi yedi sözcük öbeği tespit edilmiştir. Bu sözcük öbeklerinin günümüz Türkiye Türkçesi ile benzerlik ve farklılıkları hakkında şu bulgulara ulaşılmıştır:

- Harezmi Türkçesinde sayı ifadeleri Türkiye Türkçesinde olduğu gibi [Ad] / [Ad] (*on iki* “*on iki*”, *yegirmi biş* “*yirmi beş*”) veya [Sıfat] / [Ad] (*yeti biş* “*yedi bin*”, *biş yüz* “*beş yüz*”) yapısında kurulur. Araştırmada bu yapılardan [Ad] / [Ad] yapısında kurulan sayı ifadeleri sayı öbeği olarak ele alınmıştır.
- Harezmi Türkçesinde Eski Türkçede *otuz artukı bir* (otuz bir), *otuz artukı sekiz* (otuz sekiz) şeklinde tanıklanan yapılara benzer olarak, *taķı* bağlacıyla kurulan sayı ifadeleri mevcuttur. İki sayı arasına giren *taķı* bağlacı “ve” manasıyla bir sonraki sayıyı önceki sayıya ekler: MM 207 tève ***ķırk taķı altı*** bolsa sanı zekāt tōrt yaşında erek (*Develerin sayısı kırk altı olunca zekat olarak dōrt yaşında bir deve gerek.*)
- Türkiye Türkçesinden farklı olarak Harezmi Türkçesinde sayı ifadeleri, eyleme eksiz biçimde bağlanarak zarf olarak işlev görebilir: KE 71r/12 vefat bolmışda *yüz yegirmi yaşayur erdi* (*Vefat ettiğinde yüz yirmi yıl yaşamıştı.*)
- Harezmi Türkçesinde unvan öbekleri Türkiye Türkçesinde olduğu gibi [Özel Ad] / [Unvan Adı] biçiminde kurulur. Unvan bildiren adlar, Harezmi Türkçesi eserlerin niteliği doğrultusunda daha çok dinî içeriklidir.
- Harezmi Türkçesinde ad tamlamaları Türkiye Türkçesindeki benzer şekilde [Ad] / [Ad], [Ad + İlgi eki] / [Ad + İyelik eki], [Ad + Ø] / [Ad + iyelik eki] biçimden üç farklı yapıda oluşmuştur.
- Eski Türkçeden günümüze kadar varlığını sınırlı sayıda örnekte de olsa sürdüren [Ad] / [Ad] yapısındaki ad tamlamasının Harezmi Türkçesinde DTYSK 13b/1 *Şırāt köpri* “*Sırat Köprüsü*”, KE 149v/3 *Hüdhüd kuş* “*Hüdhüd Kuşu*”, KE 38v/5 *Zühre yılduz* “*Zühre Yıldızı*” gibi örneklerde varlığını sürdürdüğü tanıklanmıştır.

- Harezmi Türkçesinde belirtili ad tamlaması Türkiye Türkçesindeki gibi [Ad + İlgî eki] / [Ad + İyelik eki] biçiminde kurulmuştur; ancak pek çok örnekte [Ad + Ø] / [Ad + iyelik eki] biçimindeki ilgî eksiz ad tamlaması anlam bakımında belirtili ad tamlamasının yerine kullanılmıştır. Harezmi Türkçesinde ilgî eksiz belirtili ad tamlaması en fazla özel adların, adların veya iyelik eki almış olan adların tamlayan konumunda bulunduğu yapılarda tanıklanmıştır: KE 79r/16 *Ya 'kūb+Ø ew+i* “Yakup’un evi”, MM 5 *söz+Ø oñ+i* “sözün doğrusu”, KE 24v/12 *anı+Ø ayak+i+Ø ast+i* “onun ayağının altı”, NF 182/16 *bağr+i+Ø baş+i* “bağrının yarası” vb.
- Türkiye Türkçesinde -mAk isim-fiil eki iyelik eki almaz. Ad tamlamalarında bu nedenle -mAk yerine -mA isim-fiil eki kullanılır. Harezmi Türkçesinde ise -mAk eki üzerine iyelik eki alarak tamlanan konumunda bulunabilir: KE 82r/1 *Zeliha oğramak+i* “Zeliha’nın niyeti”.
- Harezmi Türkçesinde mana bakımından belirtili ad tamlamasına yakın olan [Ad + DAn] / [Ad + iyelik eki] biçiminde kurulan ad tamlaması da tanıklanmaktadır: KE 20r/4 *ferişteler+de bir+i* “Meleklerden biri” vb.
- Harezmi Türkçesinde sayı sıfatlarından sonra gelen ad çokluğu pekiştirmek amacıyla çoğul eki alabilir: KE 66v/12 Bu *on eki burçlarda yeti yıldızlar* tuğar (Bu on iki burçta yedi yıldız doğar.)
- Harezmi Türkçesinde isim-fiil öbeği -mAk, -(X)ş, -GU, -GAn, -r/-Ar/-Ur ekleri ile kurulur. Aslında bir sıfat-fiil eki olan -GU, hal ekleri vasıtasıyla +mA ekinin işlevi ile kullanılır (HŞ 216 *yüzün / kör+gü+ke* muhtaç (yüzünü görmeye muhtaçtır). Sıfat-fiil eklerinden -GAn ise nadir de olsa -mAk ekinin işleviyle kullanılmıştır (HŞ 2624 bu zârı *kılğanımnı* işitü tursañ (Bu ağlamamı işitsen.)). -r / -Ar / -Ur sıfat-fiili de üzerine aldığı hal ekleri vasıtasıyla -mAk ekinin yerine kullanılmıştır (KE 95v/5-6 Butlarınñ *âdemîni / azdur-ur+ga* kudreti yok (Putların ademi azdırmaya kudreti yok.)). Bu yönüyle Harezmi Türkçesinde eylemsi ekleri kendi aralarında geçişkenlik gösterir.
- Harezmi Türkçesinde sıfat-fiil öbeği -r / -Ar / -Ur, -mAs/-mAz, -GAn, -(X)glI / -(X)glU, -gUçI,-mİş, -GU, -dAçI, -dUk, -AsI ekleri ile kurulur. -GAn eki üzerine aldığı +DA bulunma hâli eki ile -kAN ve -InCA zarf-fiil eki işlevi ile kullanılmıştır (HŞ 1393 [tañ / *at-gan+da*] yığılğaymız tidiler (Tan atınca toplanalım dediler.)).

- -gU isim-fiili eki üzerene eklenen +çA eşitlik hâli vasıtasıyla zarf-fiil eki işlevi ile kullanılır: KE 75r/8 [*Kün / kel-güçe*] bahasın arturdılar (Gün gelince değerini artırdılar.)
- -(X)gli / -(X)glU ve -gUçI sıfat-fiil ekleri günümüz Türkçesindeki -An sıfat-fiil ekinin işlevini görmüştür: KE 50r/11 Şâm vilâyetinde [[*bir fâl / aç-guçı*] hatun] bar erdi. (Şam vilayetinde fal bakan bir kadın vardı.), KE 12v/10 [[*sendin kedin / kel-igli*] oğlanlar]ıñ ma mundağ ikrâr kılsalar... (Senden sonra gelen çocukların da böylece ikrar etseler...)
- Günümüz Türkiye Türkçesinde [Ad+ilgi eki] / [Eylemsi+İyelik eki] biçiminde kurulan bazı yapılar, Harezmi Türkçesinde fiilimsi öbeği hâlinde kurulmaktadır: NF 428/11 **kimerse körmez yerde boğuzlap keltürgil (Kimsenin görmediği yerde boğazlayıp getir.)**.
- -mİş sıfat-fiili üzerine aldığı bulunma ve eşitli hal ekleri vasıtasıyla veya eksiz olarak zarf durmunda kullanılır. (KE 49r/20 [*awğa / çık-mış+da*] İbrâhîm keldi. (Ava çıktığında İbrahim geldi.), HŞ 196 tena'um kıl özünj [*tap-mış+ça*] fırsat (Fırsat buldukça kendin nimetten istifade et.), HŞ 637 [*özin muğlarğa / oğşat-mış*] yöriyür (Kendini zerdüstlere benzetmiş yürüyor.) vb.
- Zarf-fiile eklerinden -gUçA, eşitlik ekli biçimiyle bazı örneklerde +GU sıfat-fiili gibi işlev görmüştür: KE 79v/17 ...[[*yé-güçe*] *key-güçe*] malım] bar (... yiyecek giyecek malım var.)
- Günümüz Türkiye Türkçesinde -A zarf-fiil eki genelde ikilimele kurma işlevi ile kullanılırken Harezmi Türkçesinde ekin tek başına kullanımına da sıkça rastlanır. HŞ 1694 bak-a yüzünge könlümni açayın< yüzünge *bak-a* könlümni açayın (*Yüzüne bakarak gönlümü açayım.*), HŞ 1348 idi atın *tut-a* ant içti şirin (Allah adına ant içti Şirin.).
- Harezmi Türkçesinde çekim edatlarının çeşitliliği çok fazladır. Harezmi Türkçesinde de edat öbekleri [Ad+Ø/hal eki] / [Edat] yapısıyla kurulur. Harezmi Türkçesinde edat öbeklerinin günümüz Türkiye Türkçesinden farkı, edatların kullanım nüansları ile sınırlıdır.
- *berü / beri / birü* edatı bazı durumlarda Türkiye Türkçesindeki +A *doğru* edatı işlevi ile kullanılmıştır. Bu durumda kendinden önceki ada yer-yön hâli eki ile bağlanmıştır: ME 123/2 [*Ağa+ru / berü*] yarıştılar (Oraya doğru yarıştılar.).

- Türkiye Türkçesinde bulunma hâli eki ile ifade edilen bazı durumlar için “içre” edatı sıkça kullanılmıştır: MM 109 ...[vitir / içre] vâcip turur... (Vitir namazında vaciptir.)
- Harezmi Türkçesinde kısaltma öbekleri Türkiye Türkçesindeki gibi [Ad + iyelik eki / hal eki] / [Ad] biçiminde kurulur. Harezmi Türkçesinde belirtme hâli öbeği çok sınırlı sayıda örnekte tanıklanabilmektedir.
- Harezmi Türkçesinde birleşik fiiller sıklıkla ve gelişmiş bir yapıda kullanılmıştır. Farklı yapılardaki birleşik fiillerin iç içe geçmiş biçimlerine de rastlamak mümkündür: NF 188/17 [[cevab ber-ü] bilmediler] vb.
- Harezmi Türkçesinde *ad + yardımcı fiil* yapısındaki birleşik fiiller *bol-*, *kıl-*, *yap-*, *et-*, *eyle-* yardımcı fiilleri ile kurulur. Bunlardan *bol-*, *kıl-* *et-* yardımcı fiilleri yaygın olarak kullanılmıştır.
- Harezmi Türkçesinde *ad + asıl fiil* yapısında deyimleşmiş birleşik fiillerin sayısı da oldukça fazladır.
- Harezmi Türkçesinde *sıfat-fiil + yardımcı fiil* yapısındaki birleşik fiiller *bol-*, *kıl-* yardımcı fiilleri ile kurulmuştur. *kıl-* yardımcı fiili *-Ar* ve *-mAs / -mAz, -gAn*; *bol-* yardımcı fiili ise *-mİş, -mAs / -mAz, -Ar / -Ur, -AsI, -gU, -GUçI, -gAN, -(X)gII / -(X)glU, -dUk / -dlk* sıfat-fiil eki almış olan fiilimsiler ile kullanılmıştır.
- Harezmi Türkçesinde *isim-fiil + yardımcı fiil* yapısında kurulan *-mAk* isim fiil ekli birleşik fiil yapısı mevcuttur: KE 230v/14 ...bularnı **öltürmek / bold**ılar (...bunları öldürecek oldular.) vb.
- Harezmi Türkçesinde *zarf-fiil + yardımcı fiil* yapısındaki birleşik fiiller Türkiye Türkçesindeki gibi *-A, -I/-U, -p/-(I)p/-(U)p* ekleri ile kurulur.
- Harezmi Türkçesinde yeterlilik birleşik fiili *bil-* (KE 133v/2 *sançışa bilmes* men “savaşmam”), *u-* (KE 48r/17 *sabr kıl/umadı*. “sabredemedi”), *al-* (AKKYB K3/9 *keliş barış kıla / almaduk* “gidiş geliş yapamadık”) yardımcı fiilleri ile kurulur. *bil-* yardımcı fiili ile yapılan olumsuz yeterlilik biçimi, *bil-* yardımcı fiili üzerine getirilen *-mA* olumsuzluk eki ile yapılır: (NF 45/13 *çıqa / bilmez-men* “çıkamam”)

- Harezmi Türkçesinde süreklilik birleşik fiili *asıl fiil + -Ip/-A/-U / kal-*, *asıl fiil + -A/-U/-Ip / tur-*, *asıl Fiil + -A/-U / başla-*, *Asıl Fiil + -Ip / yöre-* yapısında dört farklı yardımcı fiil ile yapılır.
- Harezmi Türkçesinde tezlik birleşik fiili asıl fiile eklenen -A, -U, -I zarf-fiil ekleri üzerine getirilen *kel-/kil*, *ber-/bir-*, *kop-* yardımcı fiilleri ile yapılır.
- Yaklaşma ifade eden birleşik fiiller ise asıl fiile eklenen -A,-U zarf-fiil eki üzerine getirilen *yaz-* yardımcı fiili kurulur.
- Tekrar öbeklerinin kuruluşu bakımından Harezmi Türkçesi ile Türkçesi arasında belirgin bir fark saptanmamıştır. Türkiye Türkçesinde yalın halleriyle tekrar edilen *az az*, *bir bir* vb. tekrarlar Harezmi Türkçesinde vasita ekli biçimleriyle tekrar öbeği kurmuştur: *birin birin* “bir bir”, *azın azın* “az az” vb.
- Türkiye Türkçesinde tekrar öbeğinin her iki unsurunda ekler genellikle tekrar edilirken Harezmi Türkçesinde ek bazen tekrar edilmez, sadece ikinci unsur üzerinde kalır: KE 49r/2 yer yurt+ımız “yerimiz yurdumuz”, KE 98v/5 *küç kuvvetimiz* “gücümüz kuvvetimiz” vb.
- Harezmi Türkçesinde özel ad öbekleri genellikle Arapça ve Farsça terkiplerle kurulmuştur.
- Harezmi Türkçesi eserlerinde *me/ma*, *u/ü/vu/vü*, *ve*, *ve tağı*, *birle*, *veya*, *yā*, *hem...hem tağı*, *tağı*, *hem*, *ya...ya*, *hem...hem*, *ne...ne*, *kerek...kerek*, *kerek...ya* edatlarının bağlama işlevli kullanıldığı tespit edilmiştir. *Hem* bağlacı Harezmi Türkçesinde “ve” işlevi ile de kullanılmıştır: MM 15 *bu cümle eren hem bu cümle tişi* “bütün erkekler ve dişiler”, MM 87 *ağız hem burun yayğa-sen* “ağız ve burnu yıka” vb.
- Sözdizimindeki görevine göre sözcük öbeklerinin tasnifi, bilimsellik ölçütleriyle bakıldığında, öbek yapıları geneli kapsayan, sade ve tutarlı bir kurala bağladığı için geleneksel sözdiziminde sayıları kimi eserlerde kırkı aşan öbek yapı anlayışına göre daha işlevseldir.
- Sözdiziminde her bir cümle ögesi, tek bir sözcükten oluşsa bile, öbek olarak adlandırılır. “**Beklemek**, güzeldir.” cümlesinde *beklemek* sözcüğü “ad öbeği”, *güzel* ifadesi ek fiilin işlevi ile eylem öbeği olarak adlandırılır.
- Sözcük öbeğinin türü, öbeği oluşturan sözcüklerin türüne göre değil, öbeğin sözdizimindeki görevine göre belirlenir. Örneğin “NF 203/6 [*mendin / başka*] neteg tapşurduñuz? (Benden başkasına neden teslim ettiniz?)” örneğinde *mendin / başka*

yapısı [adıl] / [edat] biçiminde kurulmuştur; ancak bu yapı sözdiziminde ad göreviyle kullanıldığından *ad öbeği* olarak adlandırılır. Bu örneğe benzer olarak “KE 16r/10 meniñ *karga çaqlıg* / ‘aklım yok ermiş tıp ökündi (Benim karga kadar aklım yokmuş diye pişmanlık duydu.)” örneğinde ise [ad] / [edat] yapısındaki *karga / çaqlıg* öbeği, sözdiziminde sıfat olarak kullanıldığı için sıfat öbeği olarak adlandırılır. “KE 77r/21 yaşğınam [*yul / teg*] akar (Gözyaşım pınar gibi akar.)” örneğinde ise [Ad] / [edat] yapısı sözdiziminde zarf olarak kullanıldığı için *zarf öbeği* olarak adlandırılır.

Farklı bir yapı olarak [Ad + İlgi eki] / [Ad + İyelik eki] yapısı “HŞ 10 *könüller+niñ* müferrih *name+si* kıl (Gönüllerin ferahlık veren namesi eyle.)” örneğinde ad göreviyle kullanıldığı için *ad öbeği*; “NF 14/8 *Sen+iñ ata+ñ* ‘Abdu’l-Muṭṭalibniñ yeri bir mu’ayyen yer turur (Senin baban Abdul Muttalib’in yeri bir belirli yerdir.)” örneğinde sıfat göreviye kullanıldığı için *sıfat öbeği*; “KE 120v/3 *Zu’l-ḥicce ayı+nuñ* tokuzunçı *kün+i* tağ tüpiñe yığıldılar (Zilhicce ayının dokuzuncu günü dağ dibine yığıldılar.)” örneğinde zarf olarak kullanıldığı için *zarf öbeği* olarak adlandırılır.

- Geleneksel sözdizim anlayışı içinde tespit edilen sözcük öbekleri sözdiziminde ad, sıfat, zarf, eylem ve ünlem olarak görev yapar. Harezmi Türkçesinde geleneksel sözdizim anlayışına göre tespit edilen sözcük öbeklerinin sözdizimindeki işlevleri aşağıdaki tabloda verilmiştir:

ÖBEKLER	GÖREVLERİ	ÖBEKLER	GÖREVLERİ
Sayı Öbeği	Ad, Sıfat, Zarf	Birleşik Fiil Öbeği 1. Ad + Yardımcı Fiil 2. Ad + Asıl Fiil 3. Eylemsi + Yardımcı Fiil a. Fiil + Sıfat-Fiil Eki / Yrd. Fiil b. Fiil + İsim Fiil Eki / Yrd. Fiil c. Fiil + Zarf-Fiil Eki / Yrd. Fiil	Eylem
Unvan Öbeği	Ad		Eylem
Ad Tamlamaları 1. Eksiz Ad Tamlaması 2. Belirtili Ad Tamlaması 3. Belirtisiz Ad Tamlaması	Ad, Zarf Ad, Sıfat, Zarf Ad, Sıfat, Zarf		Eylem Eylem Eylem
Sıfat Tamlaması	Ad, Sıfat, Zarf	Kısaltma Öbekleri 1. İsnat Öbeği 2. Belirtme Öbeği 3. Yönelme Öbeği 4. Bulunma Öbeği 5. Ayrılma Öbeği 6. Vasıta Öbeği 7. Eşitlik Öbeği 8. İlgi Öbeği	Eylem
Eylemsi Öbekleri 1. İsim Fiil Öbeği 2. Sıfat Fiil Öbeği 3. Zarf Fiil Öbeği	Ad, Sıfat, Zarf Ad, Sıfat, Zarf Zarf		Ad, Sıfat, Zarf Ad Ad, Sıfat, Zarf Ad, Sıfat, Zarf Ad, Sıfat, Zarf Ad, Sıfat, Zarf Ad Ad, Sıfat, Zarf
Edat Öbeği	Ad, Sıfat, Zarf		
Tekrar Öbeği	Ad, Sıfat, Zarf, Eylem		
Özel Ad Öbeği	Ad		
Bağlama Öbeği	Ad, Sıfat, Zarf		
Ünlem Öbeği	Ünlem		

- Cümle, ad ve eylem öbeği olarak iki ana ögeden oluşur. Ad öbeği; başka bir ad veya sıfat ile; sıfatlar; zarf, yalın veya hâl ekli adla; zarflarda zarfla genişleyerek daha geniş ad öbeklerini oluşturur. Eylem öbekleri de ad ve zarf öbeği ile genişleyerek daha geniş öbek yapılar elde edilir. Böylece cümlenin iç unsurlarında ad, eylem, sıfat ve zarf öbeği olarak dört farklı öbek bulunabilir.

Cümlenin iç unsurunu oluşturan ad veya eylem öbeğine dahil olmayıp cümlenin bütününe etkileyen pekiştirici, ünlem ve bağlaç türündeki sözcükler, ayrı birer öbek olarak ele alınabilir: HŞ 3849 ğarib kildim bu kün saña *eyā / şāh* “Ey şah! Bugün sana garip geldim.” (Ünlem Öbeği), KE 195r/10 yüzün açtı *illā* Ebū Bekr acıtmadı “Yüzünü ekşitti ama Ebu Bekir yüzünü ekşitmedi.” (Bağlama Öbeği), KE 38v/12 Mundağ mu *erki?* “Bundan mı acaba?” (Pekiştirme Öbeği) vb.

Böylece sözdiziminde öbekler; ad öbeği, eylem öbeği, zarf öbeği, sıfat öbeği; ünlem öbeği, pekiştirme öbeği, bağlama öbeği olarak yedi başlık altında tasnif edilebilir.

KAYNAKLAR

- AĞAKAY, M. (1988). Türkçede Kelime Koşmaları. *TDAY-Belleten*, 97-104.
- AĞCA, F. (2016). *Uygur Harfli Oğuz Kağan Destanı*. Ankara: Türk Kültürü Araştırma Enstitüsü.
- AKALIN, M. (1979). *Tarihi Türk Şiveleri*. Ankara: Sevinç Matbaası.
- AKAR, A. (2005). *Türk Dili Tarihi*. Ötüken: İstanbul.
- AKAY, R. (2007). Dil Değişiminin Dilsel ve Toplumsal Nedenleri. *Uluslararası İnsan Bilimleri Dergisi*, 4(1).
- AKERSON, F. (2007). *Dile Genel Bir Bakış*. İstanbul: Multilingual Yayınları.
- AKSAN, D. (2006). *Anlambilim*. Ankara: Engin Yayınevi.
- AKTAN, B. (2016). *Türkiye Türkçesinin Sözdizimi*. Konya: Eğitim Kitapevi.
- ALTUN, M. (2011). *Türkçede Kelime Grupları Çözümlemeleri*. İstanbul: MTV Yayıncılık.
- ALTUNGÖK, A. (2012). Siyasi, İdari, Sosyal ve Kültürel Açından Sasâni Devleti (Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı Basılmamış Doktora Tezi). Elazığ.
- ARGUNŞAH, M., SAĞOL YÜKSEKKAYA, G., & TABAKLAR, Ö. (2011). *Karahanlıca Harezmece Kıpçakça Dersleri*. İstanbul: Kesit Yayınları.
- ATA, A. (2016). *Harezme-Altınordu Türkçesi*. Ankara: Ankara Üniversitesi Yayınevi.
- ATABAY, N., KUTLUK, İ., & ÖZEL, S. (2003). *Sözcük Türleri*. İstanbul: Papatya Yayınları.
- ATABAY, N., ÖZEL, S., & ÇAM, A. (2003). *Türkiye Türkçesinin Sözdizimi*. İstanbul: Papatya Yayıncılık.
- AYDIN, M. (2014). *Dilbilim EL Kitabı*. İstanbul: Akademik Kitaplar Yay.
- BALYEMEZ, S. (2018). *Dilbilgisi Üzerine Araştırmalar*. Ankara: Pegem Akademi.
- BANGUOĞLU, T. (1990). *Türkçenin Grameri*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- BASKAKOV, A. (2016). *Çağdaş Türkçede Kelime Grupları*. (O. S. Karaca, Çev.) İstanbul: Kesit Yayınları.
- BAŞKAN, Ö. (2003). *Lengüsitik Metodu*. İstanbul: Multilingual Yay.
- BAŞKAN, Ö. (2006). *Dilde Yaratıcılık*. İstanbul: Multilingual Yayınları.
- BAYRAV, S. (1998). *Yapısal Dilbilimi*. İstanbul: Multilingual Yay.

- BESEREK, A. (1991). *Türkçede Cümle Yapısı*. Milli Eğitim Basımevi.
- BİLGEGİL, M. (1982). *Türkçe Dilbilgisi*. İstanbul: Dergah Yayınları.
- BİLGEGİL, M. (2009). *Türkçe Dilbilgisi*. Erzurum: Salkımsöğüt Yayınevi.
- BİLGİN, M. (2002). *Anlamdan Anlatıma Türkçemiz*. Ankara: Başbakanlık Basımevi.
- BLOOMFIELD, L. (1935). *Language*. London: George Allen-Unwin Ltd.
- BOZ, E., & AKÇATAŞ vd., A. (2019). *Türkiye Türkçesi III Sözcük Türleri*. Ankara: Gazi Kitabevi.
- CHOMSKY, A. (1957). *Syntactic Structures*. Paris: The Hauge.
- CHOMSKY, A. (1964). *Aspect of the Theory of Syntax*. Massachusetts: MIT Press.
- CHOMSKY, A. (1993). *Lectures on Government and Binding: The Pisa Lectures*. Berlin: Mouton de Gruyter.
- DAĞISTANLIOĞLU, B. (2009). Kısasü'l-Enbiyâ'da Birleşik Fiiller. Adana: Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı Basımamış Yüksek Lisans Tezi.
- DAŞDEMİR, M. (2015). *Oklama Yöntemiyle Türkçenin Yapısal İşlevsel Sözdizimi*. Erzurum: Fenomen Yayıncılık.
- DELİCE, H. (2000). Türk Dilinde İşlevsel Ek Tasnifi Denemesi. *Cumhuriyet Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*(4).
- DELİCE, H. (2003). Türkçe Sözdiziminde Tümleç. *Türki Dili ve Edebiyatı Makeleleri*.
- DELİCE, H. (2008). *Sözcük Türleri*. Sivas: Asitan Yayınları.
- DELİCE, H. (2012). +Ip Eki Türkçede Hangi Kategorileri Oluşturmaktadır? V. *Uluslar Arası Dünya Dili Türkçe Sempozyumu*.
- DELİCE, H. (2012). -Ip Eki Türkçede Hangi Kategorileri Oluşturmaktadır? V. *Uluslararası Dünya Dili Türkçe Sempozyumu*.
- DELİCE, H. (2012). *Türkçe Sözdizimi*. İstanbul: Kitabevi Yayınları.
- DELİCE, H. (2012, Summer). Yapı Açısından Cümle Sorunu. *Turkish Studies-International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, 7/4, 871-876.
- DEMİR, N. (2019). *Türkçe Cümle Bilgisi*. Ankara: Altınordu Yay.
- DEMİRAL, A. (2012). Harezmi Türkçesinde Birleşik Fiiller. Diyarbakır: Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı Basılmamış Doktora Tezi.

- DEMİRCİ, k. (2017). *Türkoloji için Dilbilim*. Ankara: Anı Yayıncılık.
- DENY, J. (1952). *Langues Turques, Langues Mongoles, et Langues Tounvouzes*. (A. e. Meillet, Dü.) . Les Langues Du Monde.
- DENY, J. (2012). *Türk Dil Bilgisi*. (A. U. Elöve, Çev.) İstanbul: Kabalcı Yayınevi.
- DIK, S. (1989). *The Theory Functional Grammer: Part 1*. Dordrecht: Foris Publication.
- DİZDAROĞLU, H. (1976). *Tümcebilgisi*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- DOĞAN, C. (2018). Mirâç-nâme Harezmi Türkçesi ile mi Yazılmıştır? *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Türkoloji Dergisi*, 52-98.
- ECKMANN, J. (2011). *Harezmi, Kıpçak ve Çağatay Türkçesi Üzerine Araştırmalar*. Ankara: TDK Yay.
- EDİSKUN, H. (1984). *Türk Dilbilgisi*. İstanbul : Remzi Kitapevi.
- EKER, S. (2016). *Çağdaş Türk Dili*. Ankara: Grafiker Yay.
- ERASLAN, K. (2012). *Eski Uygur Türkçesi Grameri*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yay.
- ERCİLASUN, A. (2010). *Başlangıçtan Yirminci Yüzyıla Türk Dili Tarihi*. Ankara: Akçağ Yayınları.
- ERDEM, M. (2005, Bahar). Harezmi Türkçesinde İkilemeler ve Yinelemeler Üzerine. *Bilig*(33), 189-225.
- ERDEM, M., & SARI, M. (2010). Sözcük Türlerinin Sözcük Öbekleriyle İlişkisi. *Turkish Studies International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*(5/4).
- ERDOĞAN, C. (2013). Harezmi'de Gazneli Hakimiyetinin Tesisi ve Altuntaşlar Dönemi. *Atatürk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi* (50).
- ERGİN, M. (2000). *Türk Dilbilgisi*. İstanbul: Bayrak Yayın.
- ERKMAN AKERSON, F. (2015). *Türkçede Niteleme Sıfat İşlevli Yan Cümleler*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- ERKMAN-AKERSON, F. (2007). *Türkçe Örneklerle Dile Genel Bir Bakış*. İstanbul: Multilingual Yay.
- EZİLER KIRAN, A. (2014, Volume 9/6 Spring). Dilbilim, Anlambilim ve Edimbilim. *Turkish Studies*.
- FILLMORE, J. (1967). The Case for Case. *Texas Symposium on Linguistic Universals*,. Texas.
- GABAIN, A. (2007). *Eski Türkçenin Grameri*. Ankara: TDK Yay.

- GENCAN, T. (1979). *Dilbilgisi*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- GHAZY, M. (2001). Harezmi ve Kıpçak Türkçesinde Birleşik Fiiller. Ankara: Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili Anabilim Dalı Basılmamış Doktora Tezi.
- GHAZY, M. (2001). Harezmi ve Kıpçak Türkçesinde Birleşik Fiiller. Ankara: Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili Anabilim Dalı Basılmamış Doktora Tezi.
- GÖKDAYI, H. (2017). Öbekleri Oluşturan Sözcükler Arasındaki Anlam İlişkileri. *TÜRÜK Uluslararası Dil, Edebiyat ve Halkbilimi Araştırmaları Dergisi*(11), 1-25.
- GÖKDAYI, H. (2018). *Türkçede Öbekler*. İstanbul: Kriter Yay.
- GÖKSEL, A., & KERSLAKE, C. (2005). *Turkish: A Comprehensive Grammar*. London-New York: Routledge Taylor-Francis Group.
- GÜNEŞ, S. (2003). *Türk Dil Bilgisi*. İzmir.
- GÜVELİ, M. (1969). Takısız Tamlamalar Sorunu. *Türk Dili*(210).
- HACIEMİNOĞLU, N. (1992). *Türk Dilinde Edatlar*. İstanbul M.E.B Yayınları.
- HACIEMİNOĞLU, N. (1997). *Harezmi Türkçesi ve Grameri*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları.
- HACIEMİNOĞLU, N. (2000). *Kutb'un Husrev ü Şirin'i ve Dil Hususiyetleri*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- HACIEMİNOĞLU, N. (2016). *Türk Dilinde Yapı Bakımından Fiiller*. İstanbul: Bilge Kültür Sanat Yay.
- HARUT, S. (1992). Türkçede Takısız Tamlama Yanılgısı. *Çağdaş Türk Dili*(57).
- HATİBOĞLU, V. (1981). *Türk Dilinde İkilemeler*. Ankara: TDK Yay.
- HATİBOĞLU, V. (1982). *Türkçenin Sözdizimi*. Ankara: Dil Tarih coğrafya Fakültesi Basımevi.
- HENGİRMEN, M. (2003). *Türkçe Dilbilgisi*. Ankara: Ergin Yayıncılık.
- İMER, K., KOCAMAN, A., & ÖZSOY, A. (2011). *Dilbilim Sözlüğü*. İstanbul: Boğaziçi Üniversitesi Yayınevi.
- İMER, K., KOCAMAN, A., & ÖZSOY, A. (2011). *Dilbilim Sözlüğü*. İstanbul: Boğaziçi Üniversitesi Yayınevi.
- KAFESOĞLU, İ. (1984). *Harzemşahlar Devleti Tarihi*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- KAFESOĞLU, İ. (1998). *Türk Milli Kültürü*. İstanbul: Ötüken Yayınları.
- KAHRAMAN, T. (2001). *Çağdaş Türkiye Türkçesi Dilbilgisi*. Ankara: Dumat Basımevi.

- KALSIN, Ş. (2013). *Harezmi Türkçesi Grameri -İsim-*. Ankara: Gazi Kitabevi.
- KALSIN, Ş. (2016). *Aristotele'ten Nizamü'l-Mülk'e Siyasetnameler ve Bir Siyasetname Örneği Miftahu'l-Adl*. Ankara: Gazi Kitabevi.
- KARAAĞAÇ, G. (2009). Edat Üzerine Düşünceler. *Gazi Türkiyat Türkoloji Araştırmaları Dergisi*(5).
- KARAAĞAÇ, G. (2012). *Türkçenin Söz Dizimi*. İstanbul: Kesit Yayınları.
- KARAHAN, L. (1994, Ocak). Türkçede Birleşik Cümle Problemi. *Türk Dili*(505), 19-23.
- KARAHAN, L. (2012). Türkçede "-DAn Biri" Yapılı Kelime Grupları Üzerine. *Dil Araştırmaları*(11), 9-15.
- KARAHAN, L. (2014). *Türkçede Söz Dizimi*. Ankara: Akçağ Yayınları.
- KARAÖRS, M. (1993). *Türkçenin Söz Dizimi ve Cümle Tahlilleri*. Kayseri: Erciyes Üniversitesi Basımevi.
- KARGI ÖLMEZ, Z. (1996). *Şecere-i Terakime*. İstanbul: Simurg Yayınları.
- KERİMOĞLU, C. (2011, Winter). Takısız Ad Tamlaması Tartışması ve Tür-Öbek İlişkisi. *Turkish Studies - International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*(6/1).
- KERİMOĞLU, C. (2016). *Genel Dilbilime Giriş*. Ankara: Pegem Akademi.
- KIRAN, Z. (1996). *Dilbilim Akımları*. Ankara: Onur Yayınları.
- KIRAN, Z. (1996). *Dilbilim Akımları*. Ankara: Onur Yayınları.
- KOÇ, N. (1996). *Yeni Dilbilgisi*. İstanbul: İnkılap Kitabevi.
- KORKMAZ, Z. (1992). *Grammer Terimleri Sözlüğü*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- KORKMAZ, Z. (1992). *Grammer Terimleri Sözlüğü*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- KORKMAZ, Z. (2009). *Türkiye Türkçesi Grameri Şekil Bilgisi*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yay.
- KORNFILT, J. (1997). *Turkish (Descriptive Grammar)*. London/New York: Routledge.
- KOŞANER, Ö. (2008). Türkçede Yüklemele. Dokuz Eylül Üniversitesi Dilbilim Anabilim Dalı Basılmamış Doktora Tezi.
- KÖPRÜLÜ, F. (1984). *Türk Edebiyatı Tarihi*. İstanbul: Ötüken Yayınları.

KURAM, K. (2017). Türkçede +İp Ekinin İşlevleri ve Ana Eylemle Kurduğu Yapısal İlişkiler. *Al-Farabi Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi* .

KÜKEY, M. (1975). *Türkçenin Sözdizimi*. Ankara: Kardeş Matbaası.

LEVEND, A. (1962). Siyaset-Nameler. *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı Belleten*.

LEVENT YENER, M. (2007, Summer). Türk Dilinde Sözcük Türleri Tasnifi Sorunu Üzerine. *Turkish Studies/Türkoloji Araştırmaları*(2/3), s.606-623.

MARTINET, A. (1998). *İşlevsel Genel Dilbilim*. (B. VARDAR, Çev.) İstanbul: Multilingual Yay.

ONUR, S. (2020). Harezmi Türkçesiyle Yazılmış Bir Fal Kitabı. *Modern Türklük Araştırmaları Dergisi*, 17(1).

ÖLMEZ, Z., & KAÇALIN, M. (2011). *XI-XIII. Yüzyıllar Türk Dili*. Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yay.

ÖZAYDIN, A. (1997). Hârizm. *İslam Ansiklopedisi* (s. 217-220). içinde İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı.

ÖZKAN, A. (2004). Türkiye Türkçesinde Kısaltma Grupları. *Arayışlar-İnsan Bilimleri Araştırmaları*, 1-18.

ÖZKAN, A., TOKER, M., & AŞCI, U. (2016). *Türkiye Türkçesi Söz Dizimi*. Konya: Palet Yayınları.

ÖZKAN, M., & SEVİNÇLİ, V. (2017). *Söz DİZİMİ*. İstanbul: Akademik Kitaplar Yay.

ÖZMEN, M. (2012). *Türkçenin Sözdizimi*. Adana: Karahan Kitapevi.

ÖZÖZEN, M. (2006). Türkiye Türkçesinde Sıfat İşlevli Birimler: Dizilim, Nitelik, Nicelik, Birliktelik. *Journal of Turkish Studies (Türklük Bilimi Araştırmaları)*(30), s. 381-405.

ÖZSOY, S., BALCI, A., & TURAN, Ü. (2012). *Genel Dilbilim I*. Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayınları.

ÖZYETGİN, A. (1996). *Altın-Ordu, Kırım ve Kazan Sahasında Ait Yarlık ve Bitiklerin Dil ve Üsûp İncelemesi*. Ankara: TDK Yay.

PAÇACIOĞLU, B. (1995). *Orta Türkçe*. Sivas: Dilek Ofset Matbaacılık.

PAÇACIOĞLU, B. (1995). *Orta Türkçe*. Sivas: Dilek Ofset.

RIFAT, M. (2008). *XX. Yüzyılda Gösterge Dilbilim ve Göstergebilim Kuramları*. Yapı Kredi Yay.: İstanbul.

SAĞOL, G. (1993). *Harezmi Türkçesi Satır Arası Kuran Tercümesi*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü.

SARI, İ. (2016). *Peygamberin İzindeki Millet Türkler*. İstanbul: Net Medya Yayıncılık.

SARI, M. (2000). Türkiye Türkçesinde Sözcük Türlerinin Değişikliğe Uğraması. *Türkoloji Dergisi*.

SAUSSURE, F. (1998). *Genel Dilbilim Dersleri*. (V. BERKE, Çev.) İstanbul: Multilingual Yay.

SERTKAYA, A. (2010). Kul Süleyman (Bakırganî) ve Yûnus Emre Hikmetleri. *Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi*, 161-208.

SERTKAYA, A. (2011). Horezm Türkçesi ile Hazret-i Muhammed Menkıbeleri. *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi*, 45(45).

SERTKAYA, A. (2014). On İki Hayvanlı Takvimin On İki Yılıının Özelliklerini Anlatan Horezm Türkçesi ile Yazılmış Bir Sâl-nâme. *illetler Arası Türkoloji Kongresi, 30 Eylül-4 Ekim 2013, İstanbul, Bildiri Kitabı II*. İstanbul.

SEZER, A. (2009). Chomsky Sonrası Çağdaş Dilbilim: Yol Ayrımına Doğru. *International Journal of Central Asian Studies*, 467-478.

SEZER, A. (2019, 13). Chomsky Sonrası Çağdaş Dilbilim: Yol Ayrımına Doğru. *International Journal of Central Asian Studies*.

ŞEN, Ç. (2005, Aralık). Dilbilim Okulları. *Türk Dili Dergisi*(767-768).

ŞİMŞEK, R. (1987). *Türkçe Sözdizimi*. Trabzon.

ŞİMŞEK, Y. (2018, Ocak-Şubat). Türkçe İlk Kur'ân Tercümeleleri Üzerine Açıklamalı Bir Bibliyografya Denemesi. *Yeni Türkiye Türk Dili Özel Sayısı*, 104*125.

ŞİMŞEK, Y., & SERTKAYA, O. (2015). Horezm Türkçesi İle Yapılan Kur'ân Tercümelelerinden Meşhed Nüshası Üzerine İlk Bilgiler - I. *Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim Dergisi*(4/4), 1382-1412.

TEKİN, T. (2000). *Orhon Türkçesi Grameri*. Ankara: Şafak Matbaacılık.

TOGAN, Z. (1926). Harezmi'de Yazılmış Eski Türkçe Eserler. *Türkiyat Mecmuası II*, 331-345.

TOKYÜREK, H., & PEKAÇAR, Ç. (2014). Eski Türkçeden Günümüze Eksiz Ad Tamlaması Meselesi. *Dil Araştırmaları*(15).

TOPARLI, R. (1987). Harezmi Türkçesi. Sivas: Dilek Ofset Matbaacılık.

TOPARLI, R., & ARGUNŞAH, M. (2008). *Mu'înü'l-Mürîd*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yay.

TOPRAK, F. (2005). Harezmi Türkçesinde İkilemeler. *Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi / Journal of Turkish World Studies*, V(2), 277-292.

TUNA, O. (1986). Türkçenin Sayıca Eş Heceli İkillemelerinde Sıralama Kuralları ve Tabii Bir Ünsüz Dizisi. *TDAY-Belleten*, 163-228.

TÜRK, V., ARSLAN EROL, H., GÜLSEVİN, G., DURGUT, H., & CERİTOĞLU, M. (2011). *XIV-XV. Yüzyıllar Türk Dili*. Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yay.

USTA, H. (2000, Mart). Türkiye Türkçesinde Kelime Grupları Ğle. *Türk Dili*(579).

UZUN, N. (2000). *Ana Çizgileriyle Evrensel Dilbilgisi ve Türkçe*. İstanbul: Multilingual Yay.

UZUN, N. (2004). *Dünya Dillerinden Örnekleriyle Dilbilgisinin Temel Kavramları*. İstanbul: Türk Dilleri Araştırmaları Dizisi.

ÜNAL, R. (1994). Türkiye Türkçesindeki Bir Ad Öbeği Sorunsalı: takısız Denilen Bir Ad Tamlaması ve Ad Tamlaması Sınıflaması İçindeki Yeri. *Dil Dergisi*(18).

ÜSTÜNOVA, K. (2014). *Türkiye Türkçesinde Yapı Kavramı ve Söz Dizimi İncelemeleri*. Bursa: Sentez Yay.

ÜŞENMEZ, E. (2017). TÜRKÇE İLK KUR'AN TERCÜMELERİNDEN Meşhed Nüshası Satir Arası Türkçe-Farsça Tercümeli (No: 2229) (Orta Türkçe). *Turkish Studies*(12/3), 717-772.

VARDAR, B. (2002). *Açıklamalı Dilbilim Terimleri Sözlüğü*. İstanbul: Multilingual Yay.

VARDAR, B. (2002). *Açıklamalı Dilbilim Terimleri Sözlüğü*. İstanbul: Multilingual.

VARDAR, B. (2002). *Açıklamalı Dilbilimleri Sözlüğü*. İstanbul : Multi Lingual Yay.

www.tdk.gov.tr. (2018, 05 14). 01 16, 2016 tarihinde Büyük Türkçe Sözlük: http://www.tdk.gov.tr/index.php?option=com_bts&arama=kelime&guid=TDK.GTS.569a075f205948.17682782 adresinden alındı

YAMAN, E. (2000). *Türkiye Türkçesi ve Özbek Türkçesinin Söz Dizimi Bakımından Karşılaştırılması*. Ankara: TDK Yay.

YAMAN, Ü. (2016). Doğu Türkçesi ile Yaılan Sirâcü'l-Kulûb (Gramer-Metin-Çeviri-Dizin). İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı .

YÜCE, N. (2014). *Mukaddimetü'l Edebb*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

ZAJACZKOWSKI, A. (1958). *Nasjstarsza wersja Turecka Husrav u Şirin Qutba I, Warszawa 1958, II Warszawa 1958, III, Warszawa 1961*. warszawa.

